MIRCEA ELIADE

OPERE

EDIȚII CRITICE

MIRCEA ELIADE

OPERE

1

ROMANE

Ediție îngrijită și variante
de
MIHAI DASCĂL

Note și comentarii
de
MIHAI DASCĂL și MIRCEA HANDOCA

Studiu introductiv
de
ION BALU

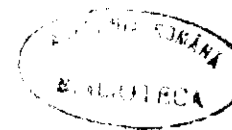

EDITURA MINERVA — BUCUREȘTI — 1994

Coperta şi supracoperta de
DUMITRU VERDEŞ

COMANDA DE STAT.
Preţul cu amănuntul este
cel imprimat pe
copertă

I.S.B.N. 973-21-0325-6
I.S.B.N. 973-21-0326-4

STUDIU INTRODUCTIV

Prozator şi dramaturg, eseist fermecător şi pasionant om de ştiinţă, filosof al miturilor şi rafinat investigator al gîndirii arhaice, cunoscător al tehnicilor yoga şi istoric al religiilor, erudit interpret al simbologiei universale şi neobosit cercetător al tehnicii soteriologice, ascunse în textele alchimice, atras deopotrivă de etnologie şi de spiritualitatea tradiţională, editor al unor periodice specializate, intrate în conştiinţa multor generaţii de savanţi: *Zalmoxis,* Bucureşti-Paris, 1938-1942, şi *History of Religions,* Chicago, 1960-1978, Mircea Eliade (1907-1986) rărrane, alături de Constantin Brâncuşi, Eugen Ionescu şi Emil Cioran, una dintre marile personalităţi ale României contemporane, care a relevat lumii modeme măsura geniului creator autohton.

Licenţiat în filosofie al Universităţii din Bucureşti, specializat în limba sanscrită şi în filosofia indiană la Universitatea din Calcutta, printr-un stagiu de trei ani de studii, efectuat sub îndrumarea profesorului Surendranath Dasgupta, profesor suplinitor la catedra de filosofie a Universităţii din Bucureşti, condusă de profesorul Nae Ionescu, Mircea Eliade se impune în literatura interbelică din România, ca un remarcabil prozator şi eseist, „şef al generaţiei tinere. în schimb, latura ştiinţifică a activităţii sale a avut în aceeaşi perioadă temporală un destin ingrat, rărranînd, parţial, într-un con de umbră, deoarece studiile: *Yoga. Essai sur Ies origines de mysuque indienne,* 1936, *Alchimie asiatică,* 1934, *Cosmologie şi alchimie babiloniană,* 1937, *Mitul reintegrării,* 1942, depăşeau atunci nivelul de înţelegere şi pregătire intelectuală comună.

Ataşat cultural la Legaţia română din Londra, 1940, consilier cultural la Lisabona, 1941-1944, invitat să ţină prelegeri şi cursuri la universităţile din Sorbona, Roma, Munchen, Freiburg, Geneva ş.a., 1946-1955, profesor de istoria religiilor la Universitatea din Chicago, din martie 1957, pînă în ultima clipă a vieţii, în aprilie 1986, membru al numeroaselor academii străine, Mircea Eliade s-a impus în viaţa ştiinţifică internaţională, în primul rind, ca un inimitabil cunoscător al sistemului filosofic yoga şi un excepţional hermeneut al ideilor şi al credinţelor religioase, iar — într-un alt plan — ca un foarte original creator de literatură fantastică.

De la debutul publicistic, pînă în ultimul an de viaţă, creativitatea lui Mircea Eliade s-a manifestat constant, concomitent, în două registre expresive: literatură şi ştiinţă. Nu era vorba* de un simplu capriciu comportamental, ci de o componentă intrinsecă a integrităţii sale creatoare, a echilibrului său interior. Meditînd la această complementaritate a activităţii ficţionale şi teoretice, în discursul inaugural despre

Martha Bibescu, rostit la 18 februarie 1977 în aula Academiei din Bruxellles, Mircea Eliade afirma, caracterizîndu-se implicit, prin integrarea propriei individualități în cîmpul spiritualității românești: .Aparțin unei tradiții culturale care nu acceptă incompatibilitatea între investigarea științifică și activitatea literară. Numeroși mari savanți romani — Cantemir, Hasdeu, Iorga, Pârvan — au fost în aceeași măsură strălucitori scriitori; cel mai ilustru poet român, Minai Eminescu — a fost de asemenea un filosof original și unul dintre marii erudiți printre contemporanii săi. In ceea ce mă privește, consider că există o analogie structurală între munca științifică și imaginația literară."

Tradusă în toate limbile de circulație mondială, dar, cu excepția cîtorva titluri, tipărite în tiraje minime, interzisă de regimul comunist în țara sa de origine, opera scriitorului și a omului de știință își dezvăluie, astăzi, cititorului român fascinantul univers ideatic și Acționai, prin inițiativa Editurii Minerva de a tipări opera lui Mircea Eliade, ediție ce se deschide cu acest prim volum al creației literare.

I. PROZATORUL

1. *începuturile*

La patrusprezece ani și jumătate, Mircea Eliade a debutat în ultimul număr pe anul 1921 al revistei *Ziarul științelor și al călătoriilor* cu schița fantastică intitulată *Cum am găsit piatra Slosofală.* Fabulația era inspirată de universul preocupărilor statornice ale liceanului de atunci. In echilibrarea compozițională a elementelor narațiunii, Mircea Eliade dovedește siguranța prozatorului înnăscut. într-un laborator, o soluție lăsată sub curent electric degajă la prima scînteie un gaz amețitor, eroul simte „o amețeală plăcută" și leșină. Trezit de cearta a doi șoareci albi, „cu ochii ca jăratecul", ridică privirile spre polița laboratorului, înregistrează greutatea cu care își mișcă trupul, ascultă altercația și își amintește experiența efectuată. Deodată, se ivește un bătrîn „frumos", fost alchimist la Niimberg, care, după ce-i destăinuie secretul „pietrei filosofale", se topește într-o „ceață strălucitoare". în clipa aceea, naratorul se trezește. Totul se derulase în somn, și aurul pe care crezuse că-1 descoperise era „bromură de sulf și vis"! într-o anume măsură, schița era simbolică: din alchimie, viitorul savant va face una din preocupările constante ale creației sale.

însă Mircea Eliade scria de la vîrsta de unsprezece ani, atras, cu regularitate aproape obsedantă, de subiectele fantastice, și într-un caiet voluminos, pe a cărui copertă caligrafiase. *Nuvele și povestiri, voLI,* retranscria piesele ce i se păreau realizate artistic, în *Călătoria celor cinci cărăbuși în țara furnicilor roșii* și în *Memoriile unui soldat de plumb,* construiește romane de aventuri „pJJsmuite pe dimensiuni ciclopice", în care intrau, în varii proporții, fantasticul și entomologia, elementele de morfologie și fiziologie vegetală, noțiuni de fizică și chimie, obiecte de studiu care îl fascinau în aceeași perioadă temporală pe neliniștitul elev al Liceului „Spiru Haret" din București.

Din februarie 1922, pînă la sfîrșitul lunii iulie a anului următor, Mircea Eliade a publicat, în *Ziarul științelor și al călătoriilor sub* titlul general: „Din carnetul unui cercetaș", zece reportaje, inspirate de activitatea extrașcolară a autorului. Relatînd fapte posibil reale, paginile acestea reliefează atracția lui Mircea Eliade spre aspectele concrete ale realității înconjurătoare. Naratorul duce mereu cu sine un ierbar enorm, cutii pentru

insecte, eprubete și sticluțe cu diferite soluții (Subsemnatul, amator naturalist), suportă ironiile tovarășilor de drumeție, sub zîmbetul sarcastic bănuindu-se și un imperceptibil sentiment de invidie *{Tabăra Sibiu, Viața în tabără),* ori este înconjurat cu deferentă și o neascunsă teamă *(Doctorul).*

Prezența viitorului mare scriitor se. vădește în siguranța și firescul intrării în narațiune, în ordonarea faptelor în funcție de evoluția elementelor naturale exterioare, în maturitatea construirii dialogurilor, apte, nu o dată, în ciuda excesivei, uneori, determinări atributive, a sugera stări emoționale variate și profunde, chiar dacă întimplările relatate sînt, mai adesea, desuet romantice. O privire atentă, preocupată să retină amănuntul revelator, întîlnim în *Amintiri din retragere,* singura schiță ce iese din tematica obișnuită, aducînd în prim-plan rememorările tulburi ale refugiului din Techirghiol.în timpul primului Tăzboi mondial. Secvențele în care un grup de soldați opresc o căruță, dau jos femeia, copiii și bagajele, se urcă și pornesc în goană, înnebuniți de spaimă, imaginea mamei îngrozite, care-și „strîngea mereu tulpanul pe față", în vreme ce copilul, indiferent la cutremurătoarele evenimente din jurul lui, se ruga să-i cumpere un zmeu, se țin minte.

Remarcabile pentru cei cincisprezece ani ai prozatorului, dar lipsite de un coeficient superior de generalizare, compunerile de față, situate la periferia marii literaturi, conturează latura realistă a prozei lui Mircea Eliade. El însuși, cel dintîi, a intuit neajunsurile, a revenit asupra paginilor tipărite și le-a rescris, efortul mergînd în direcția înlăturării nesemnificativului și a adîncirii observației. Un indiciu, în acest sens, ne oferă *Scrisoare din tabără,* apărută în decembrie 1925. Subintitulată „fragment", ea preface substanțial reportajele *Tabăra Sibiu* și *Viața în tabără,* marcînd evoluția de ansamblu ce se va produce în scrisul lui Mircea Eliade. Prin anii 1924-1925, părăsea definitiv, nu fără melancolie, studiul științelor pozitive. Descoperise filosofia și literatura străină, franceză și italiană în primul rind. Citea, într-o permanentă tensiune intelectuală, fascinat literalmente, romanele lui Balzac, Flaubert, Stendhal năzuind la cuprinderea operei complete și, înfrigurat, smulgea timpului, prin eforturi sistematice, ceasuri de veghe, împingînd odihna pînă la patru ore pe noapte. Pe Balzac îl admira îndeosebi: „Mă cucerise acest gigant, ce se mișca în atîtea universuri", care nu făcea numai concurență stării civile, „ci introdusese Androginul în literatura modernă, inventase atîtea mitologii în legătură cu voința și energia omului de acțiune". Fiecare volum citit era literalmente asimilat și integrat personalității în devenire. Și nu este exclus ca motivul androginului, pe care îl va studia, după aproape două decenii în *Mitul reîntregirii,* să fi găsit un ecou în subconștientul său tocmai sub înrîurirea prozei balzaciene. Lecturile au adăugat talentului nativ popasul meditativ asupra experienței marilor maeștri și, indiscutabil, i-au dat putința să-și judece critic progresele și să-și supravegheze mersul înainte.

încă din 1921, începuse *Romanul adolescentului miop.* Sporadic, inițial, din a doua jumătate a anului 1923 aproape zilnic, Mircea Eliade scria cu voluptate, năzuind să realizeze nu o autobiografie, ci un document exemplar al adolescenței. Cartea spera să o vadă tipărită alături de Gaudeamus, cronica vieții studențești, scrisă în iama anului 1928. în manuscris, volumele au fost citite de prietenii apropiați, dar la publicare a avut, ulterior, tăria să renunțe. Deocamdată, în mansarda locuinței părintești, scria pagini întregi despre sine, despre colegi și profesori, nota scene trăite, se străduia să înregistreze esența dialogurilor auzite.

Romanul se sustrăgea unei osaturi epice anumite, urnind dialectica întîmplarilor imprevizibile ale existenței și, într-un anume sens, narațiunea era un confident; gîndurile intime, experiențele existențiale, obsesiile cerebrale erau înfățișate brtital, fără fard, de

unde o inevitabilă diversitate stilistică şi o relatare pluritonală adecvată. îndîrjirea cu care Mircea Eliade a lucrat în aceşti ani a constituit o reală ucenicie, cu urmări incalculabile şi puţinele fragmente încredinţate revistelor între anii 1926-1927 reprezintă dovada acumulării şi perfecţionării constante a tehnicii narative, a stăpîiririi, cu rafinament şi subtilitate, a procesului creativităţii în resorturile sale interioare.

în capitolul Luni *8-9, Germană,* acelaşi personaj este reprezentat sub trei înfăţişări antitetice: profesorul neîndurător, directorul liceului şi examinatorul concesiv de la sfîrşitul anului, fiecare ipostază fiind justificată prin intuirea unor modificări comportamentale. O atenţie deosebită acordă Mircea Eliade structurii compoziţionale şi mai cu seamă utilizării timpurilor verbale. De regulă, secvenţele din *Romanul adolescentului miop* sînt narate la imperfect, timpul melancoliei, al evenimentelor în curs de desfăşurare, ori la perfectul compus, timpul acţiunilor desăvîrşite, inexorabile. Nu altă structură are *Noiembrie.* Cadrul, o după-amiază de toamnă, cu soare palid şi trist. Priveliştea plopilor desfrunziţi trezeşte nostalgii indefinite, răscoleşte durerea inutilităţii eforturilor întreprinse, creează senzaţia năucitoare de irosire iremediabili Prezentul constituie pretextul unei dramatice reîntoarceri spre trecut, cu aluzii la biografia reală, realizată prinrr-o complexă confruntare a contrariilor: voinţa constantă de afirmare pe plan spiritual, „care apasă şi înfruntă totul în calea sa" şi înfrîngerile succesive pe care sufletul prea slab al individului a trebuit să le suporte. Introspecţia conturează numaidecât ţinuta intelectuală a relatării, evidenţiind un analist capabil să coboare în adîncurile sufletului omenesc şi fascinează lipsa reticenţei prin care naratorul îşi mărturiseşte trăirile în faţa lumii. într-o- formă incipientă, dar cu totul independentă, personajul lui Mircea Eliade prefigura intelectualul ca structură de caracter al lui Carrril Petrescu. Aşezată în epocă, epica lui Mircea Eliade este superioară producţiei similare a multor prozatori ai vremii şi, deodată, Ia 19 ani, Mircea Eliade se aşază alături de doi analişti remarcabili: Hortensia Papadat-Bengescu, din schiţe şi nuvele, şi Gib Mihăescu din La *"Grandiflora".*

Proza lui Mircea Eliade nu a fost stimulată de lectură, cum, de regulă, se întimplă cu debutanţii, nu e parazitare livrescă în jurul modelelor, ci izvorăşte dintr-o pornire interioară, este rezultatul unei fierberi lăuntrice şi în acelaşi timp o compensare şi o defulare. Mircea Eliade a trăit, după cum se va destăinui ulterior, un complex sentiment de inferioritate în mijlocul colegilor săi; era miop şi atributul îl introdusese în titlul romanului spre a-şi sublinia, ostentativ, infirmitatea şi avea încredinţarea că este urît. De aici, prezenţa frecventă a adolescentului dizgraţios fizic în scrierile acestei perioade.

în schiţa *Iubirea prietenului meu,* triunghiului rradiţlonal: doi bărbaţi iubesc aceeaşi femeie, Mircea Eliade îi adaugă nuanţe inedite, transferînd greutatea conflictului pe analiza resorturilor interioare ale comportamentului: "S-ar fi spus că la început [fata, n.n.] mă îndrăgise pe mine, dar poate 1-a privit prea mult pe el. Şi tot ce nu aveam eu avea el. îl iubeam pentru că mi-cra singurul prieten. Şi l-am urît cînd am înţeles cît era de mlădios şi de puternic şi de frumos — şi cînd am cunoscut sluţenia chipului şi puţinătatea trupului meu. îl uram dimineţile, cînd apa îi înfrigura muşchii goi şi el zîmbea în soare. Eu mă scoboram din pat cu grijă şi nu mă priveam în oglindă, şi îmi pipăiam îngrozit părul rar." Frazele expozitive concentrează firele conflictului şi sugerează eventuala lui evoluţie.

Insatisfacţiile provocate de nemulţumirea continuă de sine, unele, fără îndoială, reale, altele imaginare îşi căutau o echivalenţă şi o întregire în universul secund al literaturii şi ele converg spre un ideal de o virilitate exacerbată, plăsmuit pe baza lecturilor anterioare şi investit cu datele de stare civilă ale autorului. Semnificativă pentru noua ipostază ficţională, rămînc schiţa *Eva.* Surprinşi de viscol pe munte, după ore fără număr de urcuş, trei tineri rătăcesc cărarea. Prozatorul stăpîneşle cu uşurinţă materia epică, atenţia fiindu-i solicitată deopotrivă de dramatismul sfîşictor, de stihiile

dezlăn(uite ale naturii şi de raporturile dintre personaje.

Iniţial, spaima se iveşte firav şi naratorul vorbeşte mereu pentru a o ascunde; curînd, teama se. amplifică şi coboară spre ramificaţiile adinei ale subconştientului. Intrarea vieţii interioare sub dominaţia tensiunii nervoase este condusă cu un desăvîrşit simţ al proporţiilor. Eva — sora prietenului, căreia cu două zile în urmă îi mărturisise iubirea — i se pare o povară şi gîndul de a o îndepărta, eliberator, ca şi cum i-ar fi intuit intenţia, fata se lipeşte şi mai strins de braţul lui. în faţa morţii crezută inevitabilă, instinctul de conservare pune stăpînire pe întreaga lui fiinţă, prăbuşirea prietenului în apele rîului constituind punctul culminant al unei schimbări decisive. Spaima se sublimează într-un individualism feroce şi naratorul se confesează dezgolit „de podoabe şi mustrări mincinoase de cuget". O luptă supraumană se încleştează între om şi moarte şi secvenţele în care conştiinţa îşi subordonează corpul spre a înfrunta viscolul par coborîte din nuvelele lui Jack London. Nepăsător la gemetele auzite în urmă, naratorul păşeşte spre viaţă. Sparge uşa locuinţei de vară a paznicului de la funicular, aprinde focul şi se prăbuşeşte. Zadarnic îl imploră Eva să-i ajute fratele. Tînărul, în sufletul căruia spectrul morţii se cuibărise atît de adînc, se preface „neputincios şi bolnav". Eva porneşte prin viscol, dar se reîntoarce fără nici un rezultat Tîrziu, în faţa sobei, fata adoarme şi naratorul îşi aude „clocotind puterile. Simţeam că sînt stăpînul în căscioara paznicului şi că Eva e roaba mea. Şi gîndul puterii mă înfioară şi eu mă gîndeam din ce în ce mai mult la haita de lupi şi la acela care, poate, murise în vale."

Influenţat de lecturile din Nietzsche, Mircea Eliade dădea expresie artistică „voinţei de putere", de care vorbea Alfred Adler în *Individualpsychologie.* Personajul desfăşoară un instinct de dominaţie, de expansiune a eului faţă de semeni, incompatibil cu principiile eticii şi în incongruenţă cu mediul social. Neîndoielnic, acest comportament reprezintă idealul compensator pe planul artei: trăirile refulate ale prozatorului se răzbunau. Dar în acelaşi timp, prin amoralitatea eroului, Mircea Eliade experimenta o structură caracterologică inedită, pe care o va dezvolta ulterior în *Huliganii.*

Omul care a voit să tacă are rezonanţa unei parabole a destinului uman. Un înţelept care, printre oameni, se simţea „mărunt, umil, gata să se lipească de zid, lăsînd pe toţi să-i treacă înainte", este obsedat de gîndul făuririi unui „om care să nu semene cu nimeni altul". Asceza prin care rezistă ispitelor vieţii, nopţile şi zilele ce se succed halucinant, pînă într-un amurg de vară, cînd în faţa ochilor îi apar primele fiinţe create de gîndurile sale, „nebunia puterii" trăită în acele clipe de înţelept sînt sugerate cu un simţ plastic superior vîrstei. Rătăcind din cetate în cetate, urmărit mereu de creaturile minţii lui, înţeleptul nu-şi găseşte liniştea. întors, după multă vreme, în chilia părăsită, unde făpturile sale fuseseră transformate în sclavi, sfîrşeşte tragic. Sub voalul anecdotei narative, se ascunde un tilc mai adînc şi abia în clipele ultime ale vieţii omul care a voit să tacă îl întrevede: voinţa nestăpînită de putere creează inevitabil raporturi de inechitate socială, suprimă libertatea fiinţei umane. Acum, într-o formă incipientă, se conturează cea de a treia temă esenţială a literaturii lui Mircea Eliade: denunţarea ororilor totalitarismului.

Că în concepţia despre viaţă a lui Mircea Eliade se contura o prefacere de ansamblu o dovedeşte şi poemul în proză *Apocalipsul soarelui mort,* anunţat a face parte dintr-o scriere mai amplă, *Eu, Sfîntul Diavol şi cele şaisprezece păpuşi.* Prezenţa diavolului, "ceasurile de aşteptare din copilăria mea tristă şi rece", ispita de a părăsi lumea dovedesc lecturi adînci şi familiarizarea cu universul folcloric. Din loc în loc, răsar pagini antologice, ca acel descîntec spus „cînd luna se stingea lividă":

„Diavol negru, descoperă-te,
Diavol roşu, apropie-te.
Ochi de jăratic,
Ochi de diavol, ochi;
Muşcati-mă cu muşcătura spaimei,
Alintati-mă cu alintarea biciului,
Goniti-mă pe câmpuri de-ntuneric,
Sfişiati-mă pe povîrnişuri galbene,
Luaţi-mă..."

Cu totul ieşită din comun, sub raport artistic, este schiţa *în întuneric.* Relatarea pierderii personalităţii şi strania dedublare a tinărului intelectual copleşeşte prin efortul constant de a se regăsi pe sine într-un trup, aparent, străin. Naraţiunea începe abrupt, sugerind, compoziţional, căderea într-o altă lume: "Năruirea se îndeplinise fără veste. La un colţ de stradă, castanii s-au înmulţit şi şi-au răsfrînt braţele peste garduri. Oamenii şi-au arătat chipuri schimbate. Sunetele păreau că se ridică dintr-un tîrg străin, prin care paşii lui nu-l purtaseră încă. Lumina şi umbra îl înspăimîntau. Niciodată nu întilnise o lume atit de nouă şi atît de stranie".

Reacţiile personajului într-o lume aparent neştiută, stranie şi ostilă, discontinuitatea personalităţii, trăită cu încrîncenată evidenţă, străduinţa conştiinţei de a restabili percepţia iniţială dezvăluie o atracţie nativă, dacă mai era nevoie de a preciza, spre analiza psihologică şi, îndeosebi, spre introspecţie. Analiza psihologică fusese utilizată frecvent în schiţele publicate între anii 1926-1927; introspecţia, folosită şi în *Eva,* este o formă a autoanalizei, când conştiinţa se cercetează pe ea însăşi, fără ca prozatorul să intervină, comentînd sau corectind percepţia naratorului. întilnirea cu primul semen motivează aluziv cauzele procesului: "O uşă se deschide şi un chip necunoscut îi zîmbi. O străfulgerare în ceaţă dinlăuntrul ţestei. Chipul îi trezi amintiri din vis, care l-au înfiorat. Cîndva, poate le vieţuise aievea. Chipul îi zîmbea, cercetindu-1. Dar simţindu-i tulburarea, se apropie. îi Vorbi, îngrijorat, şi cuvintele i se păreau rostite într-o limbă străină, din care trebuiau tălmăcite. Nu putea înţelege, astfel, decît prea puţine. Tovarăşul neaşteptat îi vorbi de «nopţi albe», de «viaţă tulburată», de «prea multă muncă», de «linişte»."

Intrat în camera ce i se părea familiară, dar şi neaşteptat de străină, tînărul se zbate să se înţeleagă pe sine şi lumea în care a pătruns şi un fior existenţial coboară tulburător peste nişte secvenţe comune, dezvăluind o lume pună de nelinişti: de la fereastră, tînărul priveşte strada, încearcă să citească o pagină din *De bello gallico,* deschide un sertar, răsfoieşte alte câteva volume, se întinde pe pat, priveşte tabloul aflat deasupra, se ridică şi se reaşează. Toate aceste momente sînt investigate dintr-un unghi de refracţie inedit şi, pe neaşteptate, personajul - ce îşi relevă personalitatea pe măsură ce actele existenţiale s-au consumat - descoperă şi ne dezvăluie dimensiunile abisale ascunse în banalitatea actelor cotidiene. Realitatea şi-a pierdut contururile iniţiale, a devenit halucinantă, ireală; doar fluxul continuu al conştiinţei veghează, năzuind a realiza sinteza.

*

La 17 decembrie 1928, Mircea Eliade debarca la Colombo, în Ceylon. Venea în India să studieze filosofia şi limba sanscrită cu Surendranath Dasgupta, autorul

monumentalei *A History of Indian Philosophy.* Primise o bursă de 90 de rupii lunar, aproximativ 6000 de lei, în moneda epocii, de la Manindra Chandra Nandy, maharajahul miliardar din Kassimbazar, care organizase o amplă reţea de ajutorare a oamenilor de cultură, indieni şi străini.

Experienţa Indiei, hotărîtoarş în formaţia sa intelectuală, va determina o prefacere calitativă de ansamblu şi în proza tânărului Eliade. în vreme ce străbătea India de Sud, îndreptîndu-se spre Calcutta, la Bucureşti, în *Contimporanul* lui Ion Vinea, îi apărea *Visul,* ultima proză redactată în ţară. *Visul* încheia întîia etapă a activităţii sale literare şi dezvolta o problematică similară cu structura ideatică a multor proze anterioare.

Cadrul, un orăşel de munte, toamna, cînd la marginea zării „se topea în pumni ceaţa"; personajele, un cuplu de îndrăgostiţi, tînărul trădînd preocupările entomologice ale autorului; subiectul, supărările trecătoare, ca apele primăverii. Originalitatea aici se afla. în seara precedentă, înaintea despărţirii, tinerii s-au sărutat în visul fetei, scena a continuat indecent şi acum îi reproşează vehement: „Noaptea ai fost penibil ... De ce ai făcut asta? De ce ai îndrăznit? Ca un om de rînd, ca un slugoi ... Mi-a fost scîrbă, scîrbă ... înţelege!" Explicaţii şi inevitabile justificări. Absurdă, admonestarea fetei declanşează în sufletul tinărului o accentuată înstrăinare. Şi în timp ce o asculta vorbind, atenţia îi este atrasă de un păianjen, „cu semnul unei cruci albe" pe spate, ce se căţăra prudent pe tulpina unui paltin. „Oare e veninos?" se întrebă cuprins de nestăpînită curiozitate. Interogata „îi dezvălui în suflet bucurii. Se surprinse liber, tînăr, dornic de a se arăta altfel decît ceilalţi." Urmărea cu nesaţ urcuşul nesigur al păianjenului, asculta reproşurile fetei, distrat, şi răspundea mecanic. Se despart împăcaţi, „mincinoşi şi fericiţi": „Cum uită de repede, se bucura el. - Cît de lesne crede, se bucura ea."

Tot un vis va constitui nucleul întâiului roman, *Isabel şi apele diavolului.* Dar mai întâi, Mircea Eliade îşi va dezvălui neaşteptata faţă de reporter modern!

2. *Descoperirea Indiei*

în India, Mircea Eliade a avut sentimentul trecerii printr-o experienţă existenţială de excepţie. Din reportajele trimise în ţară ziarului *Cuvîntul* şi săptămânalului Vremea va alcătui după aceea volumul *India,* reportajele probînd indubitabil trecerea prozatorului într-o altă vârstă artistică.

Lumea exterioară declanşează în sufletul tinărului de 21 de ani adînci rezonanţe, asemenea ecoului trezit de paşii vizitatorului într-o imensă catedrală. De fiecare dată, Mircea Eliade descoperă evenimentul nou, tulburător, ce zguduie spiritul şi incendiază conştiinţele, determinîndu-ne să vedem în acelaşi timp cu reporterul. Ceylonul îl fascinează şi ne fascinează înainte de apropierea ţărmului, prin efluviile olfactive exalate de vegetaţia ecuatorială, „o mireasmă ce te tulbură, te ameţeşte, pe care nu ştii cu ce s-o identifici, nu ştii unde s-o cauţi, care te izbeşte neîncetat în plină faţă, ca un vînt înfierbîntat şi mîngîietor".

Aglomerarea verbelor la timpul prezent nu realizează numai autenticitatea impresiilor, ci creează transferul emoţional, contopeşte senzaţiile, identifică pe cititor cu reporterul, îl introduce în atmosfera evocată, îi transmite tensiunea nervoasă percepută, ca în tabloul inimaginabilei cruzimi vegetale de la Kandy şi Anuradhapura: „...pretutindeni viaţa moare şi învie, putreziciunea se transformă în humă, pastă vie pentru încolţitul altor seminţe, şi luptă continuă cu spasme şi extaze în acest ocean al

sevei. Plantele ajung aici monştri, florile sunt aici otrăvite de cadavrele peste care au trecut şi din care s-au născut, rodnicia te împietreşte căci ghiceşti, înapoia milioanelor de organisme care au supravieţuit, alte miliarde care mor pe fiecare ceas şi gestul acesta al creapunii care zvîrle necontenit viaţa fără sens, gestul acesta al creatiunii pentru bucuria de a crea, pentru bucuria de a soarbe soarele şi de a-şi striga victoria - te ameţeşte, te covîrşeşte."

Călătoria întreprinsă în India centrală şi nordică în lunile martie-aprilie 1929 i-a inspirat reportajele *Benares, Kumbha-Mela, la Allahabad, Jaipur, Amristar ţi Templul de Aur.*

La Benares, g/iat-urile cu trepte din lespezi de marmură albă, pe care se ard morţii, constituie elementul ordonator al reportajului. Ca şi Geo Bogza în *Cartea Oltului,* Mircea Eliade realizează un tablou construit pe convergenţa senzaţiilor cinetice, a percepţiei vizuale şi a imaginilor auditive. Ritualul incinerării, fizionomia celor ce asistă la spectacol, apele Gangelui ce primesc indiferente resturile 'calcinate, corbii ce aşteaptă placid ospăţul trezesc sentimentul acut al nimicniciei: „Căci altă soartă pentru hinduşi, lutul omului nu merită."

în *Kumbha-Mela, la Allahabad,* Mircea Eliade descrie mecanismul marii sărbători religioase desfăşurat la confluenţa 'Gangelui cu Jumna. Caracterul de excepţie al evenimentului este reliefat succesiv prin descompunerea totului în părţile componente şi enunţarea lor succesivă: „O dată la doisprezece ani, India întreagă tresare; satele se nelinişte sc, mănăstirile rămîn deşarte, de prin văgăunile Himalayei se scoboară schivnici goi şi acoperiţi cu cenuşă, de pe ţărmul Malabarului, de la Capul Comorin, din golful Bengalului, din munţii Vindhya, din deşertul Bicaneerului, de pretutindeni coboară convoiuri de căruţe, cete de călugări, pilcuri de vagabonzi, gloate de leproşi, suite de rajahi, trenuri cu tîrgoveţi, harabale închise cu perdele albe, tixite cu femei, mulţime prodigioasă, însetată de sfinţenie." Procesiunea abominabilă a celor cincizeci de mii de asceţi, eremiţi şi călugăriţe, purificarea milioanelor de pelerini prin scăldarea în apele sfinte constituie un spectacol terifiant şi grotesc, înălţător şi degradant, demn de penelul unui Peter Brcugel cel Bătrin.

Sub semnul aceleiaşi interdependenţe cinetice, vizuale şi auditive, prilejuită de sărbătorirea zilei de naştere a lui Nanak, autorul cărţii sfinte, *Guru Granth,* este perceput „Templul de Aur" de la Amristar; „strălucitor şi senin", înfruntă erodarea temporală cu nepăsarea codrului eminescian! în Jaipur, pentru întîia oară, Mircea Eliade are sentimentul imposibilităţii efective de a da expresie lingvistică stimulilor transmişi de realitatea înconjurătoare. într-o clipă de nostalgică disperare trimite în ţară lui Ionel Teodorcanu o patetică scrisoare," mărturisind că niciodată nu i-a invidiat „mai mult darurile lui de pcisagisl"; numai el ar fi izbutit să surprindă „prin cuvinte, acele ncsfîrşitc forme, arabescuri şi culori".

Nordul Indici îi inspiră scria de reportaje din *Jurnal hiimlayan.* Notele acestea, avertiza autorul, „sînt descoperirile şi experienţele vocaţiei mele în Himalaya. Le adun şi le public fără nici un gînd literar." Semnificaţia subtextuală era inclusă: nu literaturizarea îl interesa, ci autenticitatea trăirilor şi experienţelor. Ceea ce frapează în aceste notaţii rămînc constanta întâlnire *ci* manifestările religioase ale unei Indii ancestrale. Localităţile par anume alese, călătoriile sînt calculate astfel încît să coincidă cu spectacolul marilor ceremonii ce pun în mişcare ncsfîrşitc talazuri de credincioşi. în Lebong, minuscul sat montan, cu „violent caracter asiatic", priveşte, „din amurg pînă la căderea noptii", solemnitatea înmormântării lamaice. Tiparele arhaice ale cultului îi dezvăluie neaşteptate corespondenţe cu ritualul vechilor daci: „Un entuziasm barbar şi grotesc însufleţeşte

ceata sărbătorind petrecerea din viaţă a fericitului tibetan. Curind rîsul fals de la început ajunsese rîs sincer. Râdeau şi hohoteau cu toţii, învîrtindu-se fără simetrie în lumina focului, bucurîndu-sede minunea mortului..."

La mănăstirea Zuk-chen-pa, a călugărilor "sectei roşii", reacţia afectivă în faţa bibliotecii cu texte rare copleşeşte: cărţi alchimice, magice, comentarii metafizice, logice, filosofie mahayanică, manuscrise nepaleze de indicibilă fineţe meşteşugărească. Turburat, pune întrebări amănunţite, dar călugărul lama transformă refuzul de a răspunde într-o invitaţie: „... lucrurile nu se spun la drumul mare; cine vrea să cunoască rămîne cincisprezece ani cu noi!" Fraza, auzită anterior într-o variată sinonimie, îi dezvăluie o caracteristică a gîndirii indiene. Fiecare filosof porneşte de la rezultatele sintetizate de predecesorul său, „reface drumul îndărăt, stabilizează poziţiile cucerite şi trece mai departe, pe aceeaşi linie de gîndire însă. Asemenea ştiinţei europene, filosofia indiană e 'o tehnică, se fundează pe experienţe şi se învaţă nu din cărţi - ca în Europa - ci de la un profesor, ca în laboratoarele Europei."

în *Mănăstiri şi pustnici din Himalaya,* reporterul grupează însemnările inspirate din recluziunea în Himalaya occidentală de la sfîrşitul lunii septembrie 1930 pînă în martie 1931. Imprevizibile evenimente determinaseră definitiva ruptură cu profesorul Dasgupta. în adâncurile memoriei, îndemnul călugărului lama din Lebong răsuna mai ispititor ca oricînd şi rînarul se îndreaptă spre Hardawar. Se stabileşte într-un *kutiar* din Rishikesh, „paradisul eremiplor", şi vreme de şase luni va practica yoga sub îndrumarea lui Swamy Shivananda. în aerul rarefiat al Himalayei, exaltarea religioasă şi degenerescenta mistică a Sudului au dispărut complet „Sadhana înseamnă aici solitudine, meditaţie, puritate şi echilibru."

Peste reportajele anterioare fumega o nelinişte insesizabilă, un neastîmpăr constant; orice prilej: invitaţia unui prieten, chemarea unui cunoscut, zvonul unei procesiuni religioase îl punea imediat în mişcare, de la Calcutta la Kumbha-Mela, de aici spre Nord, apoi în podişul central, din nou la Calcutta, după aceea spre Oelhi ... Popasul himalayan este învăluit în linişte. Arhitectura templelor ce şi-au propus să rivalizeze cu veşnicia îi reţine încă atenţia. Totuşi, ceva s-a schimbat. Constant, privirile tinărului Eliade zăbovesc tot mai cercetătoare asupra umanităţii înconjurătoare, străduindu-se a descifra în „homo religiosus" contemporan omul asiatic arhetipal şi atitudinea lui în faţa marilor procese existenţiale.

La alte dimensiuni, Mircea Eliade refăcea itinerariul modern al *Odiseii.* Asemenea lui Ulise, tînărul se îndreaptă de la început spre un punct geografic anume: „Poate voi fi primit în mănăstirea Mayavati, Almora (Himalaya), unde yogismul este autentic", mărturisea într-o scrisoare trimisă în ţară la 19 februarie 1929, *dax* cu fiecare zi ce trece ţinta călătoriei i se pare tot mai inaccesibilă, destinul neprielnic îndepărtindu-1 de Mecca visurilor sale, pentru a-l determina să realizeze în prealabil un itinerar spiritual complet. Ascultînd aievea de o poruncă subconştientă, peregrina prin India, căutîndu-se, de fapt, pe sine. Ithaca lui Mircea Eliade era pustiitoarea dorinţă de comprehensiune şi aprofundare -. . . . trăiesc pentru cunoaştere, pentru propria cunoaştere !" - unite cu revelaţia pătrunderii într-o lume arhaică al cărui fond avea o stranie similitudine cu structurile existente în moştenirea folclorică autohtonă şi europeană. Singurătatea, meditaţia, studiul caracterizau şi activitatea desfăşurată între anii 1921-1928 în România. Insă în India, „exista o anumită atmosferă de renunţare, de efort către împlinire intimă, de control asupra conştiinţei [...], o extraordinară credinţă în realitatea adevărurilor, în puterea omului de a le cunoaşte şi a le trăi printr-o realizare lăuntrică, prin puritate şi reculegere."

Experienţa Indiei s-a dizolvat armonios într-o personalitate ce trecea printr-un complex proces de maturizare filosofică. Nu este de crezut că morfologia sacrului, tratatele de istoria religiilor şi a credinţelor religioase ar fi fost ulterior posibile fără fascinanta cunoaştere a Indiei „la douăzeci de ani", a Indiei arhetipale. Recitite din perspectiva prezentului, reportajele despre India se dovedesc a fi stenograma unei gîndiri mitice incipiente, din care se va desface peste ani, într-un mirific evantai, opera integrală, aşa cum *La Voie Royale,* reflectind o praxilogie apropiată în timp de aceea a lui Mircea Eliade, anunţă nucleul creaţiei lui Andre Malraux.

3. *Un roman de tranzipe*

în ambianţa acestor experienţe spirituale, prinde contururi epica din *Isabel şi apele diavolului.* Prin problematică, prin stil, prin nesiguranţa compoziţională, cartea se apropie de *Romanul adolescentului miop, dai* şi de *Gaudeamus.* Prin febra ideatică şi tentaţia experimentării, *Isabel ...* anunţă totodată problematica romanelor deceniului al patrulea.

Scrisă în India, din iunie pînă în august 1929, în *Isabel şi apele diavolului* intră totuşi foarte puţin din noul spaţiu geografic; mediul îl cunoştea insuficient Deşi aparent autobiografică, problematica romanului era inventată „de la un capăt la altul", dar nu şi structura conflictuală. Dubla existenţă a eroului transpunea întocmai „visul unei nopţi de vară", realmente trăit de romancier după insolaţia contractată la Faridpur. O stare letargică, de vis lucid, de fantastic cotidian, „ca punea caldă, ca mirosul pămîntului după ploaie, ca sinul unei mame", îl dobora. „întins pe pat, mă trudeam să înţeleg ce se petrece cu mine. Uneori, cînd eram singur, o fată intra în vîrful picioarelor şi mă săruta, îmi spuneam că trebuie să fie fata căreia, cîndva (dar cînd? în ce împrejurare?) îi mărturisisem c-o iubesc. Adesea, tresăream. îmi amintesc vag de o cerere în căsătorie. Dar cine era mireasa pe care mi-o alesesem?*' Efortul de a se regăsi pe sine într-un corp aparent străin îi inspirase în 1927 schiţa *în întuneric,* iar „Doctorul", personajul principal, reprezintă proiecţia subconştientă a medicului imaginat în nuvela *Doctorul,* în 1923.

Construită pe două enunţuri tematice, „păcatul" şi „sterilitatea", străine de gîndirea reală a romancierului, cartea dă viaţă unui personaj care, iubind şi fiind iubit de Isabel, o împinge în braţele unui necunoscut pentru a o cere în căsătorie după ce află că va avea un copil. Probabil, autorul fusese fascinat de demonismul „Doctorului" ce se străduieşte să modifice destinele oamenilor, poate voise să imagineze o atmosferă inedită, „tragică". Cu adevărat uluitoare rămîne prezenţa distinctă a ireversibilităţii temporale: „.. .încercam lungi agonii, simţind cum curge timpul; moartea lentă a lucrurilor, scurgerea distinctă a clipelor mă otrăveau, mă sîngerau, rodeau fundamentul existenţei, turburau axa, săpau prăpăstii în dreapta şi stingă". Obsesia ireversibilităţii era a romancierului însuşi: „simţeam cu o formidabilă sensibilitate, luciditate, atenţie, claritate, cum timpul aleargă în jurul meu, cum fiecare clipă îngroapă pe celelalte, cum tot ce ne încînă sau ne turbură nu e decît sclipăt efemer..."

4. *Maitreyi*

Romanul *Maitreyi* a fost scris deliberat pentru premiul „Techirghiol-Eforie", instituit sub patronajul Editurii Cultura Naţională. La concurs au fost prezentate, sub pseudonim, cincizeci de manuscrise. Juriul, alcătuit din G.Călinescu, Perpessicius, Cezar Petrescu, Minai Ralea şi Şerban Cioculescu, a hotărit, la 14 martie 1933, premierea romanului *Maitreyi.* Tipărită imediat de A1. Rosetti, directorul editurii, cartea a avut un răsunător succes de public, cum numai volumele lui Ionel Teodoreanu mai cunoscuseră. Aproape două decenii, *Maitreyi* a rămas cartea adolescenţei unor întregi generaţii de intelectuali români şi îmi amintesc fervoarea cu care încă era citită, în 1950, de elevii Liceului „D.B.Ştirbey", din Cîmpina.

Maitreyi începe acolo unde viziunea reportericească asupra Indiei s-a sfîrşit Reportajele reprezintă sinteza primară; *Maitreyi* reflectă sinteza superioară, observaţia a evoluat în creaţie, analiza a coborit spre esenţe. Exotismul se transformă în cadrul geografic al cunoaşterii, evenimentele cotidiene sînt înlocuite cu reconstruirea lor în planul marilor semnificaţii, umanitatea evoluează spre tipologie, meditaţia morală se întoarce în reflecţie artistică.

„Autenticitatea", teoretizată de autor, alături de Camil Petrescu, îşi trăgea seva din trăirea efectivă a naraţiunii. „Cartea aceasta este adevărată de la început pînă la sfîrşit!" mărturisea romancierul, şi nimeni nu bănuia atunci cît verosimil dezvăluia afirmaţia. Maitreyi a existat cu adevărat şi după apariţia romanului a venit în România; a scris ea însăşi un roman, în care prezenta aceleaşi evenimente din propria sa perspectivă. Era fermecătoarea fiică a profesorului Surendranath Dasgupta. Mircea Eliade o cunoscuse în toamna anului 1929, în casa părintelui ei, unde săptămînal, profesorul îl ajuta să rezolve problemele dificile de gramatică sanscrită şi verifica progresele în însuşirea filosofiei Samkya-Yoga. Din ianuarie 1930, pînă în septembrie acelaşi an, Mircea Eliade a locuit în casa lui Dasgupta. Zilnic, sub îndrumarea sa, efectua o oră de comentarii textuale, pe tratatul lui Patanjali despre yoga. în aceste limite temporale se situează fabulaţia cărţii.

Romanul *Maitreyi* nu rezumă viaţa lui Mircea Eliade în India, ci valorifică artistic o secvenţă din această existenţă. Chiar dacă structura caracterială a personajului masculin principal este similară cu a romancierului, Allan nu este niciodată autorul, după cum eroii lui Andre Malraux ori Cesare Pavese nu sînt cu adevărat Malraux şi Pavese. *Maitreyi* este un jurnal subiectiv, narat la persoana I, în care romancierul s-a obiectivat într-un personaj de ficţiune. în succesiunea evenimentelor reale, sînt introduse şi elemente fictive, pentru că scopul naratorului este de a realiza un discurs narativ credibil, armonios echilibrat. Vocea naratorului dezvăluie în personajul principal un tehnician desenator, angajat „la societatea de canalizare a deltei"; Surendranath Dasgupta apare sub numele Narendra Sen, inginer la aceeaşi societate, cu studiile efectuate în Anglia. în schimb, fetele profesorului, Maitreyi şi Chabu, au intrat în roman cu numele lor reale.

După aproape şase decenii de la apariţie, romanul îşi păstrează nestinsă modernitatea Mircea Eliade a realizat un roman cu focalizare internă, edificat pe trei segmente diegetice aproximativ egale, trei macro-structuri care dezvoltă ascensional universul spaţio-temporal al naraţiunii. Fiecare treaptă a spiralei aduce o altă determinare calitativă, iar ultima este construită antitetic cu cea dintii. Interzicîndu-şi digresiunea omniscientă, naratorul subordonează povestea de dragoste figurii retorice a analepsiei. Allan se confesează lumii printr-o zguduitoare reîntoarcere în trecutul apropiat. Rememorarea îndeplineşte rolul unui catharsis: naratorul retrăieşte evenimentele pentru a se descătuşa de povara apăsătoare a trecutului.

Frazele enunţiative ale romanului sînt construite pe tripla convergenţă a timpurilor verbale: „Am şovăit în faţa acestui caiet pentru că nu am izbutit să aflu încă ziua precisă cînd am întîlnit-o pe Maitreyi. In însemnările mele din acel an n-am găsit nimic. Numele ei apare acolo mult mai tîrziu, după ce am ieşit din sanatoriu şi a trebuit să mă mut în casa inginerului Narendra Sen." Percepem, mai întii, un timp prezent subînţeles, marcînd începutul confesiunii. Şovăiala redactării este determinată de imposibilitatea aducerii aminte a unor fapte anterioare trecutului exprimat de perfectul compus. In ultimul capitol, prezentul indicativ aduce din nou acţiunea în momentul vorbirii, naratorul iese din text în mijlocul unei fraze, în vreme ce suferinţa continuă să ardă deasupra textului. Caietul amintit există cu adevărat şi introducerea multor secvenţe în fabulaţie sporeşte sentimentul de reală „trăire". Structura singulativă a povestirii (naratorul relatează o singură dată derularea unui eveniment) este întretăiată de reveniri iterative, prin care întâmplările identic desfăşurate de nenumărate ori sînt restrinse la un singur enunţ: „Mă deşteptam în fiecare dimineaţă cu o nouă mirare". Procedeul sugerează caracterul ciclic al acelor zile, accentuează accelerarea timpului în funcţie de trăirile psihologice.

Captivează îndeosebi densitatea evenimenţială. întîiul segment diegetic recr<k-ază seducţia involuntară exercitată de Maitreyi asupra tinărului. Răscolitoare răn^ne profunzimea acuităţii şi a pulsaţiei sufleteşti. *Atras* irezistibil de Maitreyi: „Nu ştiu ce farmec şi ce chemare aveau pînă şi paşii ei...", îndrăgostit fără să ştie, Allan nu-şi poate justifica logic comportamentul: „Strigau în mine două suflete; unul mă îndemna către viaţa nouă, pe care nici un alb, după ştiinţa mea, nu o cunoscuse de-a dreptul din izvor, o viaţă [...] pe care prezenţa Maitreyiei o făcea mai tainică şi mai fascinantă ca o legendă"; celălalt îi impunea prudenţă: invitaţia dc a locui în casa inginerului îi limita libertatea, îl implica „într-o existenţă cu rigori şi mistere, unde petrecerile mele tinereşti vor trebui sacrificate." Prin revers, invitaţia însăşi rezolvă antinomia: „Intrasem atît de repede şi fără rezerve într-o casă în care totul mi se părea neînţeles şi dubios, încît mă deşteptam cîteodată din acest vis indian, mă întorceam cu gîndul la viaţa mea, la viaţa noastră, şi-mi venea să zîmbesc. Ceva se schimbase V'csigur. Nu mă mai interesa aproape nimic din vechea mea lume, nu mai vedeam ţ" nimeni în afară de musafirii casei Sen..."

Frazele dezvăluie refuzul existenţei anterioare, dar şi negarea lumii exterioare. Subconştient, secţionează legăturile cu „viaţa", restrînge p'nă la totala extincţiune determinaţiile precedente, renunţă la cunoştinţe, la prieteni, lu „lume", în favoarea unei singure făpturi: Maitreyi! Majoritatea pauzelor descriptive se coagulează în jurul fetei, fără a implica suspendarea timpului dieşezei. Descrierea se transformă în analiză psihologică a percepţiei contemplatorului. în acest fel, Mircea Eliade se depărtează de proza tradiţională, apropiindu-se de tehnica lui Aldous Huxlcy.

De la prima întîlnire cu Maitreyi, Allan trece prinlr-o contrastantă trăire sufletească. „Mi se părea urîlă - cu ochii ei prea mari şi negri, cu buzele cărnoase şi răsfrînte, cu sînii puternici de fecioară bengaleze crescută din prea plin, ca un fruct dat în copt" Imediat, repulsia este anulată de uimire: „... m-a izbit culoarea pielii: mată, brună", atît de puţin feminină, ca şi cum ar fi fost a unei zeiţe, pentru a fi îndată înlocuită cu un farmec imposibil de justificat raţional. Gestul, cuvîntul, intonaţia dezvăluie o compozită structură lăuntrică în care senzualitatea pătimaşă se conexează cu ingenuitatea unei sfinte.

Următoarele segmente narative sînt construite pe două modalităţi arhetipale: extazul şi asceza.

Dragostea lui Allan pentru Maitreyi este recompensată de o reciprocitate adîncă, transfiguratoare. Termenul iniţial al enigmei, sugerat de titlul romanului, se dezvăluie pe deplin: cu cît apropierea dintre cei doi se diminuează, cu atît se accentuează misterul ce învăluie personalitatea fetei. Prin Maitreyi, Al'an are revelaţia „spiritului indian", după cum observa D.Micu, viziunea unei lumi sustrasă curgerii fireşti a timpului. Iubirea nu constituie o simplă continuitate sufletească între două fiinţe despărţite prin moravuri, dar înlănţuite în universalitatea dragostei, ca în *Atala,* de Chateaubriand. Pentru Mircea Eliade, dragostea reprezintă integrarea în ordinea cosmică. Maitreyi, intelectuală cu pregătire filosofică superioară mediei, acceptă dăruirea după îndeplinirea ritualului statornicit de tradiţie. Noaptea, sub cerul cu stele, se adresează elementelor primordiale ale naturii: „Mă leg pe tine, pământule, că eu voi fi a lui Allan, şi a nimănui altuia. Voi creşte din el ca iarba din tine. Şi cum aştepţi tu ploaia, aşa îi voi aştepta eu venirea, şi cum îţi sînt ţie razele, aşa va fi trupul lui mie. Mă leg în faţa ta că unirea noastră va rodi, căci mi-e drag cu voia mea, şi tot răul, dacă va fi, să nu cadă asupra lui, ci asupră-mi, căci eu l-am ales. Tu mă auzi, mamă pământ, tu nu mă minţi, maica mea!"

Frazele, impregnate de cadenţa biblică, constituie un elocvent exemplu de gîndire în tipare, în forme statornicite. Comuniunea cu natura elementară reprezintă una din trăsăturile constitutive ale personalităţii eroinei. Maitreyi, sora sa Chabîi, participă permanent la marile procese ale existenţei, ale sacrului, într-un univers aflat sub imperiul interdependenţei regnurilor.

Fericirea pentru o fată indiană, meditează naratorul, constă în „predarea ei completă unui ideal vechi de atîtea mii de ani, idealul familiei, al educaţiei fiilor". Dăruindu-se lui Allan, Maitreyi are sentimentul că străbate un spaţiu impur, stigmatizat de păcatul săvîrşit; pasiunea iese din tiparele canonice ăle cutumelor ancestrale şi zeii îşi trimit semnele prevestitoare: Chabu şi Narendra Sen se îmbolnăvesc. Undeva, răul a fost pus în mişcare, iar Maitreyi se mistuie pe altarul dragostei ca o Phedră raciniană.

în această explozie pasională, se ivesc germenii incompatibilităţii. Luciditatea masculină, pusă în cucerirea fetei de către Allan, experimentator asiduu, „vrăjit nu îndrăgostit", se stinge prin fuziunea dragostei cu vraja. însă echilibrul clădit pe un dualism structural se dovedeşte labil. O gelozie sălbatică îi acaparează gîndurile şi îi domină comportamentul, iubirea degenerând ineluctabil.

Nu cumva, Allan a fost atras de femeia indiană ideală, noţiune abstractă, utopică, inexistentă în stare pură şt a proiectat imaginea generală asupra individualului? Câtă vreme dragostea rămâne dragoste, „ea nu oferă decît o pseudocunoaştere, o cunoaştere personală, redusă la limitele şi destinele acelui binom sufletesc în care se petrece experienţa. Dar deodată se înfîmplă ceva ciudat, intraductibil: dragostea s-a limpezit sau s-a dus, o cunoaştere reală se alipeşte sufletului, un adevăr care înmărmureşte." Aşa se explică tristeţea lui Allan după întâia noapte: „Descoperisem gesturi de amantă care mă umileau!"

Extazul este negat de asceză. împotriva dragostei nepământene a fetei se ridică nu numai familia şi legile nescrise ale castei, dar şi o parte „din propriul eu" al lui Allan. Asupra acestei perioade de zbucium sufletesc, Mircea Eliade va reveni cu amănunte şi explicaţii suplimentare în „romanul indirect", *Şantier,* 1935: „De cîte ori doresc să aflu mental ce crede M. [aitreyi, n.n.] despre anumite acte ale mele, soluţiile contrare se prezintă simultan şi mă chinuie. Cînd sînt brutal, gîndesc şi argumentez că ea apreciază tocmai contrariul. Cînd mă port blând, ipoteza contrarie se cristalizează şi e adoptată. Dacă încerc să mi-o închipui singură, în lipsa mea, o văd în acelaşi timp tristă şi în

brațele altcuiva, deşi ştiu că aceasta e imposibil." îndepărtarea tinărului din casa inginerului se integrează logic în desfăşurarea evenimentelor.

„Din octombrie pînă în februarie", în sihăstriile Himalayei, unde singurătatea i-a fost „aspră şi deznădăjduită", Allan duce cu sine o iremediabilă sfîşiere; gelozia evoluează inexorabil către o structură logică aşezată sub semnul tragicului lăuntric: „Asistam ziua întreagă la desfăşurarea aceluiaşi vis fantastic, care ne izola pe noi doi, pe mine şi pe Maitreyi, de cealaltă lume. Fapte de mult uitate îşi recăpătau prospețimea, şi închipuirea mea le împlinea, le adîncea, le lega între ele. Amănunte pe care atunci nu le luasem în seamă schimbau acum întregul cîmp al viziunii mele anterioare. Oriunde mă duceam, o întîlneam pe ea, printre pini şi mesteceni, pe stânci, pe drumuri", aşa cum E.A.Poe vedea pretutindeni scânteierea ochilor frumoasei Annabel Lee.

Recluziunea ascetică anulează suferința şi intensitatea vieții trăite se revarsă într-o amplă regenerare spirituală. Durerea, va mărturisi ulterior Mircea Eliade, constituie „cel mai trainic colaborator al echilibrurilor sufleteşti!"

5. *Fascinația realului*

întoarcerea din rai, 1934, *şi Huliganii,* 1935, sînt două dintre cele mai bune romane „realiste" ale lui Mircea Eliade. Ele aduc o problematică inedită în universul romanului românesc, egalează prin tensiunea intelectuală epica lui Cărnii Petrescu şi consolidează metoda narativă utilizată de autor în *Patul lui Procust.* Mai informat în tehnica, în modalitățile de exprimare şi în structura compozițională a romanului universal decît mulți dintre contemporanii săi, familiarizat cu lumea ficbonală imaginată de James Joyce, Virginia Woolf, Aldous Huxley, William Faulkner, Italo Svevo ş.a., Mircea Eliade renunță în esențială măsură la omnisciență şi la ubicuitatea prozatorului tradițional. Utilizînd experiența romanului contemporan, european şi american, el îşi focalizează atenția asupra unui personaj anume, receptînd faptele, acțiunile şi limbajul umanității imaginate prin conştiința acestui reflector. De aceea, în romanele sale nu vom mai întflni o lume puternic marcată de o cronologie exterioară, ce ordonează evenimentele pe planuri distincte, ca în *Ion, de* Liviu Rebreanu, ci o umanitate accentuat dominată de psihologia naratorului personaj.

Alături de Camil Petrescu, Mircea Eliade a teoretizat şi a introdus în romanele sale noțiunea de „autenticitate", reflectată în viziune, în metodă şi în stil, la care ajunge prin introspecție şi prin observarea neutră a mediului. Introspecția presupune sinceritatea nealterată a relatării, confesiunea simplă, fără simulare şi artificiu. în romanul românesc, introspecția fusese utilizată de Hortensia Papadat-Bengescu şi Camil Petrescu. Dar spre deosebire de cei doi predecesori, Mircea Eliade face un pas înainte. El introduce în literatura autohtonă, cel dintâi, procedeele tehnice utilizate de John Dos Passos în *SUA, Paralela 42,* unde prozatorul american trecea de la eu la non-eu prin intermediul secvenței repetitive, intitulată *Camera obscură.* în vederea obținerii aceluiaşi efect, Mircea Eliade foloseşte vocea sinelui, polul pulsional al personalității, exponent al lumii interioare, voce anonimă, prin care eul se gîndeşte pe sine, urmărind să fixeze prin limbaj semnificațiile experiențelor subiective. în acest efort de a coborî spre adîncurile psihismului uman constă valoarea numeroaselor monologuri care nu poartă nici un semn al emițătorului.

Se adaugă observarea obiectivă a realității înconjurătoare, ce presupune descoperirea în existența cotidiană' a elementelor cu semnificație general-umană, înlăturarea aprecierilor subiective asupra personajelor şi a evenimentelor. Pentru a reliefa suplimentar autenticitatea, Mircea Eliade, alături de Camil Petrescu a introdus în limbajul tipologiei banalitățile cotidiene. Din aceeaşi dorință de a imprima paginilor o elevată intelectualitate, Mircea Eliade a inclus în dialoguri referințe la personalități reale din viața politică, literară şi culturală a României. Aşa se explică, de pildă, insistența prin care sînt comentate ideile profesorului Nae Ionescu.

Titlul întâiului roman are o rezonanță simbolică. *întoarcerea din rai* semnifica revenirea din paradis. Pentru Mircea Eliade, metafora paradisului echivala cu perioada temporală a întâiului deceniu de după realizarea ..României Mari", în urma primului război mondial. Evident, este vorba de un paradis spiritual, caracterizat printr-o libertate deplină a circulației ideilor, printr-un entuziasm colectiv şi o speranță identică, printr-un model de perfecțiune umană, morală, estetică şi socială, spre care se reîntoarce mereu, ca spre un Eden posibil. Adolescența şi prima parte a tinereții, Mircea Eliade o trăise în acest segment paradisiatic. Şi, după cum va mărturisi în primul volum din *Memorii,* ştia că acum paradisul era în urmă; şi tocmai pentru că o asemenea existență, în care libertatea ființei umane era considerată însăşi esența democrației, i se părea atât de firească, ieşise „din rai" fără să-şi dea seama că îl trăise. Era firesc deci ca tema romanului să fie tocmai pierderea fericirii, a iluziilor, a optimismului unei generații care nu ştia ancă, dar presimțea, că este marcată de un destin tragic. Sirena de la Atelierele Grivița, ce sună in timpul grevei din februarie 1933, semnifică pătrunderea acestei generații în viitoarea istoriei, intrare însoțită de o nelinişte permanentă, izvorâtă din inconştientul colectiv, din stratul profund al psihismului uman.

Roman cerebral, ce se îndepărta deliberat de proza contemporană, *întoarcerea din rai* este scris ântr-o perioadă de mari frământări sufleteşti şi, redactindu-1, Mircea Eliade transferă asupra personajului principal, Pavel Anicet, propria lui problemă sufletească, încercând să-i găsească o rezolvare: iubea în acelaşi timp, după cum se va confesa peste ani în *Memorii,* două tinere femei: Sorana Țopa şi Nina Mareş. Gestul final întreprins de Anicet - sinuciderea determinată de imposibilitatea de a alege - era o soluție? „Firea omenească - meditează Pavel - este atât de fundamental tragică încît te cheamă necontenit în cel puțin două direcții, paralele dacă nu opuse. Tragicul reiese tocmai din aceste ispite paralele. Dacă ar fi opuse, ar fi simplu de rezolvat; ai alege una şi ai uita pe cealaltă; ai alege binele şi ai uita răul sau viceversa. Dar trebuie să alegi între mai multe «bine» şi mai multe «răuri»; şi atunci nu poți uita, nu poți fi împăcat. Trăieşti într-o continuă macerație, într-o continuă nostalgie a raiului unității, a dragostei absolute."

Cu excepția acestei similitudini atitudinale, pe care Mircea Eliade o expune cu scopul de a-şi limpezi gîndurile şi de a întrezări o eventuală soluție, *ni A* unul din celelalte personaje nu are un model real. Prozatorul a împrumutat însă tuturor eroilor mărunte trăsături caracteriale, gesturi, atitudini, idei, aspirații, insatisfacții şi năzuințe ale multor persoane cunoscute. Aşa se explică de ce istoricul literar sesizează analogii frapante sau concordanțe accidentale, sub raport ideatic, fizic ori comportamental, cu oameni cu stare civilă determinată, prieteni şi simple cunoştințe întâmplătoare ale prozatorului: Mircea Vulcănescu, Mihail Polihroniade, Haig Acterian, Mihail Sebastian, Constantin Noica, Paul Sterian, Petre Țuțea, Emil Cioran, Zaharia Stancu, Belu Silber şi chiar Lucrețiu Pătrăşcanu. Ultimii doi au participat şi la colocviul despre Lenin, organizat de gruparea „Criterion"; în timp ce inițiatorii: Mircea Eliade şi Mihail Polihroniade au gîndit luările de cuvînt ca o incursiune îndrăzneață în universul

sistemului totalitar sovietic, inginerul Silber şi revoluţionarul de profesie Pătrăşcanu s-au identificat generos cu idealurile comunismului.

Chiar la o lectură repetată, „subiectul" romanului se conturează cu .dificultate, pentru că el nu are o tramă, în sensul epicii tradiţionale, obiectul naraţiunii nu mai este un caz anumit, un eveniment oarecare, ci viaţa însăşi, pe dimensiunile ei calitative. In aparenţă, acţiunea urmăreşte declinul familiei Francisc Anicet şi destinul celor doi fii, Pavel şi Petru, familie ruinată după primul război mondial, prin pierderea proprietăţii funciare, în urma reformei agrare din anii 1921-1922. în realitate, prăbuşirea economică a familiei este doar sugerată prin secvenţe retrospective, disparate şi aluzive. Cu ajutorul memoriei involuntare, informaţiile referitoare la trecutul apropiat sau mai îndepărtat sînt reactualizate sistematic, spontan şi capricios; diferite împrejurări exterioare: un cuvânt, un gest, o frază, imaginea unei persoane sînt suficiente pentru a trece în alt registru temporal.

în prim-plan, romancierul aduce problematica „noii generaţii", al cărui exponent de opinie fusese înaintea plecării în India şi în numele căreia scrisese nenumărate şi foarte interesante articole. Conflictul principal este de natură ideatică, el cristalizîndu-se din discuţiile pe cele mai diverse teme, reflexul ficţional al dezbaterilor organizate în cadrul grupării „Criterion".

Sub aspect tipologic, romanul este un „dosar de existenţe", în genul celui imaginat de Camil Petrescu: mai mulţi tineri intelectuali bucureşteni, de felurite profesii, majoritatea ziarişti, sînt realmente pasionaţi de ceea ce Mircea Eliade numea în publicistica sa „problemele esenţiale": dragostea şi moartea, implicarea în acţiune şi realizarea pe plan spiritual. Toţi visează să trăiască „autentic". Pentru unii, „autenticitatea" implică realizarea profesională, afirmarea vocaţiei; pentru alţii, înseamnă revolta — oricare i-ar fi forma şi substratul, împotriva ordinei burgheze, împotriva părinţilor, a strămoşilor, a ideilor primite sau impuse. Tipologia este atent diversificată; întîlnim tineri încrezători, flecari, agresivi, pretenţioşi, temători, sceptici, simpatizanţi comunişti sau adepţi ai fascismului. Dialogurile alternează cu monologuri interioare şi cu secvenţe epice de o violenţă care a şocat în epocă, însă violenţa, ca şi în romanele lui Liviu Rcbreanu, face parte din textura lumii. Toţi trăiesc o viaţă hibridă, anormală adesea, sufocantă uneori, străbat cu disperare toate ipostazele existenţei, ca şi cum ar presimţi că, în curînd, totul le va fi interzis.

Huliganii continuă acţiunea romanului precedent, aşezând în centrul naraţiunii trei destine, trei personaje masculine principale: Petru Anicet, Alexandru Pleşu şi Mitică Gheorghiu, cărora le dedică, în aceeaşi succesiune, primele trei capitole ale cărţii. Fiecare în parte ilustrează un comportament „huliganic" individualizat. în acest sens, titlul romanului nu este ales întâmplător.

Mircea Eliade foloseşte substantivul cu sensul lui referenţial, de individ care tulbură normele de convieţuire socială, încălcîndu-le continuu, printr-un comportament ce atestă lipsa flagrantă de cuviinţă şi de respect faţă de orice constrângere etică, „în totală ignorare a adevărurilor, a ordinei, a maturităţilor..." în epocă, noţiunea de „huligan" avea şi o conotaţie suplimentară, desemnând un comportament antisemit, manifestat, după cum se exprimă un personaj, prin spargerea geamurilor magazinelor evreieşti. însă în roman, antisemitismul este integral absent

„Huliganismul" a constituit totdeauna şi rămâne şi astăzi o constantă comportamentală deviantă a unei bune părţi a tinerei generaţii, la noi şi pretutindeni în lume, ca expresie a manifestării aberante a unui fond primitiv, nedisciplinat prin educaţie şi nefinisat prin cultură. însă „huliganii" lui Mircea Eliade sînt tineri instruiţi, unii chiar

înzestraţi genetic cu un filon de creativitate, de care ei înşişi sânt conştienţi şi pe care âl cultivă cu o anume intermitenţă. Atitudinea lor comportamentală, fără a fi mai puţin violentă şi cu nimic mai iresponsabilă decît a unui huligan obişnuit, are o motivaţie interioară, noţiunea incluzând, concomitent, o inconştienţă împinsă până la cruzimea dezumanizată şi o îrfcredere absolută în devenirea lor interioară.

Nici unul nu este interesat de o reuşită exterioară, de o simplă „carieră", obţinută prin intrigi sau oportunism, tuturor fiindu-le străin arivismul. Nici unul nu foloseşte atitudinea huliganică drept un mijloc de ascensiune pe treptele ierarhiei sociale, ori de pătrundere în înalta societate. Toţi, în schimb, urmăresc o împlinire interioară, conturarea unui destin care presimt că este al lor şi pe care, în condiţiile date, sânt convinşi că îl pot realiza.

Ceea ce îi diferenţiază pe „huligani" de contemporanii lor este brutalitatea prin care intră în viaţă, absenţa aproape completă a sentimentului de culpabilitate, „inocenţa" deplină a oricărui act şi a oricărei atitudini, de la gest, la limbaj şi acţiune: „Există un singur debut fertil în viaţă: experienţa huliganică - se destăinuie eseistul David Dragu. Să nu respecţi nimic, să nu crezi decât ân tine, ân tinereţea ta, in biologia ta, dacă vrei. Cine nu debutează aşa, faţă de el însuşi sau faţă de lume, nu va avea nimic. Să poţi uita adevărurile, să ai atâta viaţă în tine, încît adevărurile să nu te poată pătrunde, nici intimida, iată vocaţia de huligan..."

Prin intermediul personajelor menţionate, dar delimitându-se principial de ele, Mircea Eliade propune meditaţiei trei atitudini „huliganice", trei reacţii adaptative, ce se opun atât comportamentului normal cît şi celui conformist Toţi au o pregătire intelectuală adecvată, tuturor le este caracteristică energizarea şi dinamizarea întregului sistem psihic, toţi trăiesc o permanentă tensiune ideatică, însă toţi eludează legile morale şi mai cu seamă ordinea stabilită.

Compozitor dotat, mândru şi increzător ân genialitatea lui: „Singurul care va crea ceva desăvârşit voi fi eu...", Petru Anicet năzuieşte să întreacă „pe toţi creatorii lumii", dar, ca şi cum s-ar teme că interlocutorul âl va întreba la ce lucrează, adaugă imediat, invariabil, o propoziţie stereotipă: „. . .dar asta mai târziu, mult mai târziu..." Tînărul este încredinţat că, într-un viitor apropiat, compoziţiile simfonice pe care le va scrie vor fi piese admirate, unitate sau, din invidie, dezaprobate, „pentru că sînt experimente neîncercate de nimeni altul". Reuşita, pentru el, ar consta mai ales în recunoaşterea geniului său muzical, ceea ce i-ar fi permis să intre triumfal în lume. Credea în posibilităţile lui creatoare şi dacă certitudinea i-ar fi fost umbrită, întâmplător, de supoziţia că este un muzician mediocru, ar fi renunţat definitiv la tot Era conştient că stăpâneşte o energie colosală:. . . . .eu îmi dau câteodată seama că am atâta forţă ân mine, încît mă sperii. Am să am eu curajul s-o abandonez într-o bună zi? Voi putea eu renunţa vreodată la puterea asta de a mişca munţii din loc, de a face să plângă aerul, de a sili să se deschidă iadul?"

Din cauza acestei nestrămutate siguranţe ân steaua lui. Petru simte că nu poate trăi oricum, nu suportă o existenţă mediocră, viaţa de boem i se pare dezagreabilă. El se proiectează mereu într-un viitor incert, când geniul lui va fi recunoscut va avea, atunci, celebritate, glorie, avere. Dar ân timpul prezent vieţuieşte mediocru, recurgînd la expedimente: dă lecţii de pian, acceptă bani de la o prostituată, âşi însuşeşte bijuteriile şi monedele de aur ale familiei Lecca, folosind complicitatea Anişoarei, pentru a se smulge din mediocritatea materială cotidiană. Dintr-o exagerată mîndrie, sumar motivată:. . . .îmi repugnă orice ajutor străin" - adoptă un comportament deviant care violentează aşteptările instituţionalizate: „Prefer să fiu imoral pe cont propriu".

Analizând atitudinea personajelor în *Istoria literaturii romane de la origini pînă în prezent,* G.Călinescu emitea supoziția prezenței iinui „dostoievskism în sens teoretic". Petru Anicet și ceilalți fiind „niște Rascolnikoffi care-și cheltuiesc în speculații neguroase speranța de putere". însă eroilor lui Mircea Eliade le lipsește remușcarea, suferința morală pe care propria noastră conștiință o impune subiectului ce a călcat normele nescrise ale eticii. Ei nu simt cîtuși de puțin dorința de a se reechilibra, ispășindu-și vina, pentru că le lipsește cu totul conștiința vinovăției, nu au nici o clipă dorința de autosancționare prin căință, sentiment atît de chinuitor, recreat de Dosloievski în *Crimă și pedeapsă.* Amoralismul lor duce mai degrabă gîndul la romanul *L'Immoraliste,* de Andre Gide.

Alexandru Pleșu aparține unei bogate familii. Comite și el, fără să șovăie, gesturi „huliganice": determină sinuciderea unei fete în timpul serviciului militar, și pariază că se va logodi cu prima fată săracă întâlnită la bal. Procedează întocmai, dar ulterior, dezabuzat, abandonează fata. Pe această latură, structura lui caracterială rămâne în întregime dominată de instincte. Dar și el este pus în mișcare de un ideal: dacă Petru Anicet visează să se impună prin creație, Alexandru Pleșu este fascinat de realizarea ‚intr-o viață eroică", activitate „mai grandioasă decît orice operă". El este sigur că „libertatea speciei umane se va obține în regimente perfect și egal intoxicate de un mit colectiv".

Atunci se va ivi un „om nou", meditează Alexandru Pleșu, cu ajutorul căruia „să poți schimba lumea din temelii, să poți interveni într-adevăr eficace în mersul istoriei". Acesta rămîne pentru el un statornic ideal „prometeic", pentru care este gata să sacrifice totul. Comentînd gîndirea personajului, G.Călinescu sesiza că raționamentul acestuia reprezintă o aspirație totalitară. Și nu se înșela. în epocă, „omul nou" se cristaliza în imperiul sovietic, în „noua ordine" germană, în fascismul italian, iar mișcarea legionară autohtonă formula și ea deziderate asemănătoare. Introducând sintagma „omul nou", Mircea Eliade avertiza cititorul asupra primejdiei aderării entuziasmate la o ideologie totalitară și a pericolului utopiei unei „lumi noi". Istoria a demonstrat că lumea poate fi schimbată „din temelii", dar modificarea brutală a destinelor unui popor se ivește în teritoriul de umbră, de nebunie și de ignoranță a minții „revoluționarilor de profesie".

Nu mai puțin surprinzătoare este meditația lui Alexandru Pleșu despre „moartea colectivă": „Ce sînt milițiile și batalioanele de asalt, legiunile și armatele lumii de azi, decît mase tinerești strîns legate între ele, legate mai ales prin destinul care le așteaptă, moartea laolaltă? Niciodată lumea n-a pregătit cu mai multă izbândă oamenii tineri pentru o moarte colectivă. într-un război, într-o revoluție, vor muri numai tineri, și vor muri atît de mulți deodată, încît nici nu vor simți că mor cu adevărat."

Substantivele: „militii", „batalioane de asalt" și „legiunile" sînt, de fapt, fiecare în parte, o sinecdocă pentru comunism, fascism și legionarism. Gîndul despre „moartea colectivă" dezvăluia o realitate pe care timpul a reliefat-o cu pregnanță. Privind retrospectiv epoca dintre cele două războaie mondiale, constatăm că ea s-a caracterizat prin existența a două modalități de exterminare în masă: holocaustul și gulagul. Frazele rostite de Alexandru Pleșu anticipau izbucnirea celui de al doilea mare război, exprimînd - în 1935! - o neliniște generală, o angoasă venită din adîncurile inconștientului colectiv, căreia nu i se poate găsi o explicație logică obișnuită, presimțirea că istoria se pregătește să iasă din matcă. Nu întâmplător, patru decenii mai târziu, Marin Preda va introduce în *Delirul* o dimensiune existențială asemănătoare, în aceeași perioadă istorică, întregul segment narativ constituie o dovadă elocventă că Mircea Eliade privea spre viitorul apropiat cu o luciditate și cu un simț al răspunderii pe care puțini dintre

contemporani l-au avut în aceeași măsură, supunând meditației cîteva repere' vitale pentru existența ființei noastre naționale.

Prin Mitică Gheorghiu, romancierul realizează un alt tip de comportament „huliganic", izvorît "dintr-un complex de inferioritate crescut pe terenul delicat al dragostei.

Funcționar superior într-o întreprindere bancară, tînărul se îndrăgostește de actrița Marcella Streinu. Fata îi refuză cererea intempestivă în căsătorie, motivând că nu-l iubește. Refuzul - pentru bărbatul care cucerise pină atunci nenumărate femei - îl descumpănește și deprimarea se dizolvă treptat într-o agresivitate demențială. Marcella este supusă, necondiționat, unei voințe discreționare, unui instinct dominator (pe care prozatorul îl experimentase inițial în schița *Eva).* După cîteva zile de sechestrare a fetei la Viena, Mitică Gheorghiu își abandonează victima.

.Marea dragoste" pe care avusese încredințarea că o trăiește fusese iluzorie. „Iubise" de nenumărate ori pînă atunci, încît sindromul de îndrăgostire se permanentizase și el nu-și dă seama că iubirea presupune putința de proiectare în sufletul celuilalt, de trăire a existenței ființei iubite. Gheorghiu este incapabil de un asemenea transfer afectiv. Odată instinctul dominator satisfăcut, bărbatul începe să fie torturat de nostalgia vieții de noapte bucureștene: „Mi-e dor de-un cîntec românesc... Mi-e dor de lăutari..." întors în țară, străbate spațiul unei regresiuni, reactualizat prin forme anterioare de comportament. Băutor moderat pînă atunci, devine excesiv de data aceasta, și dependența de alcool atinge un asemenea grad, încît aduce după sine o sensibilă tulburare mentală și comportamentală.

6. Psihologia ratării

Cele trei personaje principale cît și numeroase altele aflate într-un plan secund nu izbutesc totuși să se realizeze, activitatea fiecăreia fiind secționată într-un anumit stadiu de potențialitate.

Petru Anicet este incapabil să aștearnă pe portativ simfonia ce îl obsedează; cu toate că amenință cu înrolarea sub flamurile unui „mit colectiv", Alexandru Pleșu rămîne inactiv; deși crede *JL* iubește, Mitică Gheorghiu constată, dezamăgit, că nu poate iubi.

Tenia ratării, în proza interbelică, nu era deloc nouă. Sadoveanu o experimentase în *însemnările lui Neculai Manea,* încă de la începutul secolului, iar Cezar Petrescu, în *întunecare* și *Drumul cu plopi,* Ionel Teodoreanu, în *Fundacul Varlamului, Tudor Ceaur Alcaz* o continuaseră. Ratarea era provocată de factori exteriori: intoleranța mediului, înrăurirea nefastă a prietenilor, reorientarea interesului către viața politică. La Mircea Eliade, ratarea se explică prin circumstanțe interioare: personajelor le lipsește efortul voluntar constant și tehnica organizării eficiente a energiilor in vederea atingerii scopului urmărit.

Petru Anicet refuză tipărirea piesei simfonice *Stele căzătoare,* fiindcă, motivează, nu poate suporta să facă anticameră în birourile editurii. Această fugă de oameni are și semnificația inadaptării. însă semnul sigur de ratare îl constituie tăria prin care, sub felurite pretexte, amână mereu redactarea simfoniei *Ereticii.* Vorbește adesea, cu patimă, despre universul uman inedit, pe care intenționează să-1 reliefeze: „eretici iubind, eretici triști, eretici murind..." „Am început - se destăinuie cu regularitate - să compun o simfonie." Insă imediat retractează exactitatea frazei, scufundând-o în relativism: „Nu te speria, nu am scris nici o frază din ea, dar am început-o magnific în cap".

în timpul unei furtuni, este cuprins de disperare, la gîndul că ar putea sfîrşi stupid, fără a fi realizat nimic: îşi făurise „atîtea planuri, înainta atît de lent în viaţă, număra anii cu siguranţa de demult..." Totuşi, confruntarea cu eventualitatea morţii iminente nu-1 smulge din espectativă. E urmărit mereu de sunetele unui laitmotiv în si bemol, obsedat de o vagă linie melodică, le încearcă, intermitent, pe clapele pianului, dar nu izbuteşte să aştearnă nici o singură notă pe portativ, deoarece, acasă, „îi era peste putinţă să se izoleze complet", motivaţie, pînă la un punct, legitimă, dar împinsă la absurd, practic aberantă. Visează mereu să închirieze o cameră în oraş, unde să aibă pianul şi un divan, pe care să dormiteze Anişoara, iar el să compună. în urmă cu câţiva ani, experimentase procedeul, cînd se stabilise la Nora, dar, realmente, nu rezolvase nimic. La sfîrşitul volumului se află în aceeaşi situaţie incertă: „...cu toată dorinţa lui de lucru, era incapabil să scrie un singur portativ..."

Gîndurile, dar şi frazele rostite de Alexandru Pleşu conturează un concept deziderativ pe care, în cuprinsul naraţiunii, nu încearcă nici o clipă să-1 concretizeze. Deşi într-o discuţie cu David Dragu îl avertizează pe acesta: „...eu voi acţiona!", efectiv nu întreprinde nimic concret. Că, ulterior, o va face sau nu, putem bănui, dar Mircea Eliade nu-1 arată implicat în acţiune. într-o secvenţă finală, Anicet mărturiseşte: „Suntem cu toţii paraziţi într-un fel sau altul". Mitică Gheorghiu este singurul care acţionează, dar el nu este pus în mişcare de un efort voluţional, ci mînat de sălbatica dezlănţuire agresivă.

Un ratat tipic rămîne şi David Dragu. El deplînge soarta nemiloasă ce 1-a împiedicat de la marea creaţie: „Cîle aş fi putut face eu..." se lamentează în faţa lui Alexandru Pleşu.~Dar nu a înfăptuit nimic; a renunţat la „o viaţă de aventuri eroice şi a acceptat viaţa de toate zilele", din cauza responsabilităţilor morale şi sociale asumate: soţie, copii, serviciu. Promite însă că la patruzeci de ani îşi va începe „maturitatea adevărată". Atunci, probabil, alte scuze vor apare, fiindcă în prezent este obsedat de un gînd asemănător cu acela trăit de Petru Anicet: să se scuture de orice răspundere: „Să las toate - şi familia, şi şcoala, şi cărţile pe care trebuie să le scriu - şi să plec undeva, departe, singur..."

Chiar atunci cînd efortul voliţional nu lipseşte, ratarea provine dinft–un deficit de creativitate." Romanul *Prăbuşiri,* scris de Anton Dumitraşcu, profesor pierdut în anonimatul provinciei, este „o stupiditate pretenţioasă". Caracterizarea îi aparţine lui David Dragu, care primise manuscrisul pentru lectură, şi este convingător demonstrată prin citarea, la întâmplare, a cîtorva fraze, dirt diversele părţi ale naraţiunii. Eseistul intuieşte vetusteţea stilului, patriarhalitatea semănătoristă a acuunii şi renunţă la lectură foarte „bine dispus". Caracterizarea sugerează mulţumirea de sine a celui care întâlneşte în semenul său un ratat asemănător. Pe această latură, *Huliganii* anticipează problematica majoră din *Bietul Ioanide,* de G.Călinescu.

Desigur, romanele sînt mult nai complexe. Mircea Eliade realizează adevărate pagini balzaciene, prezentînd familiile Anicet, Lecca, Baly, viaţa de noapte a Bucureştiului, activitatea trepidantă din redacţia unui ziar ş.a. Numeroase personaje sînt părăsite la începutul sau în cursul desfăşurării unui eveniment, pentru că întreaga nacaţiune urma să fie continuată într-un al treilea tom intitulat *Viaţă nouă,* el însuşi gîndit în alte cîteva volume, care nu vor mai fi scrise.

Pompiliu Constantinescu avea dreptate să considere *Huliganii* „o mare izbîndă a d-lui Mircea Eliade", „primul său adevărat roman", care îl situează printre cele mai bune şi mai autentice opere ale epicei noastre tinere", prozatorul afirmîndu-se „ca cel mai complex, mai tulburător şi divers romancier al generaţiei sale".

7. *Noaptea de Sînăene*

începută la Lisabona în 1943, intitulată iniţial *Apocalips,* reluată în anul 1948 şi încheiată în iulie 1954, superioară artistic primelor două romane realiste, *Noaptea de Sînziene* a fost publicată în septembrie acelaşi an, cu tidul *Foret interdite, de* Editura Gallimard. în 1971, tot la Paris, romanul a fost tipărit în limba română de editorul Ioan Cuşa, într-un tiraj de 1100 de exemplare; din acestea, dar şi din ediţia în limba franceză, câteva zeci de volume au intrat şi în ţara noastră.

Considerat de Mircea Eliade însuşi „piatră de hotar între trecut şi viitor", *Noaptea de Sînziene* este rodul unei maturităţi artistice de excepţie, atît prin structură, cît şi prin problematică. în viziunea autorului, romanul îşi pierde raţiunea de a fi, dacă el nu relatează un complex conflict e„;c. Relatarea are o semnificaţie ontologică, deoarece evenimentele în care este angre .at şi probele pe care le trece omul în viaţă sînt tot atât de expresive pentru destinul um n, ca şi implicarea lui în istorie, cu speranţa de a o modifica. Sub aspect tehnic, timpul cronologic alternează cu secvenţe temporale revolute. Trecerea dintr-UL egistru într-altul se face abrupt, procedeul solicitând constant un răgaz meditativ. O modalitate narativă similară va utiliza la noi Radu Petrescu, în primul său roman, *Matei Iliescu,* 1970.

Problematica general-umană a volumului se subordonează acum unui „realism simbolic". Mircea Eliade a renunţat la exasperarea existenţială ce caracteriza romanele sale publicate în deceniul al IV-lea, a remaniat tipologia, abandonînd adolescentul aflat în plin proces de cristalizare a personalităţii şi a introdus o nouă idee: omul modern, asemenea celui arhaic, nu poate trăi fără asumarea unei mitologii. Trăim într-o lume de imagini, dar ele nu sînt decît laturile vizibile ale unei existenţe primordiale. în esenţă, realul este profund simbolic, dar obişnuinţa noastră de a lua în consideraţie doar suprafaţa obiectelor şi fenomenelor ne limitează posibilitatea de a pătrunde dincolo de vizibil. Din acest unghi, romanul se deschide spre plurale interpretări.

In structura de suprafaţă, *Noaptea de Sînziene* este un roman de dragoste. Iubirea dezvăluie dimensiunile existenţiale ale fiinţei: experienţa libertăţii absolute. însă dragostea este puternic particularizată: un bărbat iubeşte deodată, cu pasiune identică, două femei. Tema, ivită iniţial în *Gaudeamus,* trecută prin *întoarcerea din rai* şi destăinuită în *Memorii* străbate ca un laitmotiv întreaga proză a lui Mircea Eliade. Ştefan Viziru iubeşte cu aceeaşi intensitate pe Ioana şi pe Ileana şi numai moartea âl va dezlega de blestem. Pe această latură, romanul se subsumează căutării obstinate a unei iubiri cu neputinţă de împlinit in circumstanţe terestre.

La un nivel mai profund, *Noaptea de Sînziene* poate fi receptată ca o frescă a societăţii româneşti, surprinsă intr-un spaţiu temporal dramatic, convulsionat, al istoriei contemporane. Toate marile evenimente: rebeliunea legionară, războiul din Răsărit, bombardamentele aviaţiei aliate, ocupaţia rusească, desfiinţarea libertăţilor democratice, totul proiectat pe pînza datinilor şi credinţelor ancestrale, sînt dramatic trăite. în interiorul acestei limite temporale, se consumă destinele individuale, supuse agresării violente a istoriei. Naraţiunea este extinsă, firesc, pe orizontală, dincolo de hotarele ţării, în Portugalia, Franţa, Elveţia, iar în profunzime, acţiunea este dominată de un puternic suflu epic, ce transmite senzaţia deplină a realităţii. O temă similară, pe aceleaşi dimensiuni europene, vor dezvolta Constantin Virgil Gheorghiu, în *Ora 25* şi Petru Dumitriu, în *Incognito.* Parţial, de aceleaşi evenimente, se vor apropia G.Călinescu, în *Bietul Ioanide* şi Marin Preda, în *Delirul.*

Deşi epica se subordonează legilor generale ale imaginarului, substructura romanului este construită pe un fond biografic, de o pregnantă concreteţe. În ţesătura* evenimentială şi în tipologie, sînt introduse întîmplări mărunte, obsesii, reminiscenţe, în care cunoscătorul vieţii lui Mircea Eliade sesizează identitatea: excursiile pe platoul Bucegilor, experienţele de laborator, atracţia spre alchimie, pasiunea pentru pian, fascinaţia bibliotecii ş.a.

însă ritmurile cosmice şi evenimentele istorice camuflează semnificaţii profunde, de ordin spiritual şi, în structura de adîncime, romanul îşi păstrează un adînc înţeles simbolic. În noaptea Sfîntului Ion, a anului 1936,. în pădurea Băneasa, Ştefan o întîlneşte pe Ileana; în 1948, o reîntîlneşte, prin hazard, în pădurea Royaumont. Scenele sînt asemănătoare, peisajul este similar, frazele rostite sînt identice. Dar între cele două întilniri se aşază spaţiul căutării străbătut de Ştefan. Prins într-o reţea de „semne", eroul încearcă să evadeze din timpul istoric, să iasă de sub teroarea evenimentelor imediate. Aşa se explică refugiul permanent în „camera secretă", recluziune învăluită multă vreme în ambiguitate.

Semnificaţia existenţei lui Ştefan este simbolizată, prin analogie, chiar de tabloul pe care îl reia mereu, obsedant, în aceeaşi formă: „...două mase informe de culoare neprecisă, vînăt-întunecală, legate între ele printr-o spirală sinuoasă, şovăitoare". În acest labirint se proiectează automobilul Ilenei. Fictivă, la Băneasa, în 1936, reală la Royaumont, doisprezece ani mai fîrziu, „maşina" devine imaginea centrală a romanului, îndeplinind o funcţie arhetipală. Vehiculul este „leagănul morţii", sicriul spre care Ştefan se îndreaptă halucinant, reflectare modernă a luntrei lui Caron, vîslaşul mitologic ce trecea sufletele morţilor peste apele Styxului. Aşa se explică de ce, în tot acest interval, maşina este percepută cu intensitate emoţională suprafirească, pentru că — va mărturisi, tulburat, Mircea Eliade în *Jurnal* - „simbolismul morţii mi s-a impus cu necesitate, scriind ultimul capitol". Rătăcirea labirintică a lui Ştefan, împovărată de moartea soţiei sale, Ioana, şi a copilului, rămîne o căutare a extincţiei şi, din această perspectivă, Ileana este un mesager al morţii. Retrospectiv, pictura neterminată îşi dezvăluie relevanţa mitică: Ştefan rătăceşte între două limite, naştere şi moarte, trăind un alt timp decît cel obişnuit: „Era altceva, venit parcă din altă parte". Imperceptibil, romanul se transformă într-un text ezoteric, asemănător cu *Finnegan's Wake,* de James Joyce, *77ie Sound and the Fury,* de W.Faulkner sau *Molloy,* de S.Beckett.

Ştefan şi Ileana vor muri într-un accident rutier pe autostrada spre Lausanne, în noaptea de Sînziene, a anului 1948. Simbolul îngăduie, deopotrivă, o extincţie sau o regenerare, un alt început, într-o altă viaţă, unde cele două iubiri sînt posibile, existenţă pe care Irina o intuieşte: şi Ileana şi Ioana „îţi erau ursite, pentru că le iubeai pe amîndouă, dar tu ai crezut că le-ai putea iubi deodată aşa cum se iubesc sufletele în Cer şi asta nu se poate. Asta a fost nălucirea ta. Acolo, în Cer, după moarte, toate lucrurile îţi sunt date deodată. Asta o face Dumnezeu şi noi nu o putem înţelege."

Timpul, Istoria, şi Destinul se întîlnesc şi se amalgamează în această simfonie narativă de dimensiuni europene, a unor fiinţe umane şi a unei ţări aflate, deopotrivă, sub povara vremurilor şi a terorii dezlănţuite de istorie.

8. Atracfia fantasticului

Analizînd proza ulterioară a lui Mircea Eliade, Sorin Alexandrescu releva existenţa unei literaturi fantastice de tip nou, situată la frontiera dintre real şi fantastic, particularitate explicabilă prin interferenţa a trei atitudini esenţiale: percepţia încă din copilărie, asemenea lui Lucian Blaga, a realului sub semnul fabulosului; o deschidere intelectuală către sisteme ideative, situate în afara tradiţiilor autohtone şi europene - apertură neîntîlnită în condiţii similare la alţi contemporani - realizată prin lecturi sistematice, călătorii şi experienţe singulare de viaţă; o interpretare şi evaluare a evenimentelor fantastice în funcţie de complexele culturale arhaice, a motivelor mitice şi ritualistice. Mircea Eliade însuşi preciza în *Memorii,* „reala dependenţă a unor scrieri literare de cele teoretice", şi adi ea ca exemplu *Secretul doctorului Honigberger,* „care derivă direct din Yoga".

Nuvelele şi romanele sr-is.. între anii 1936-1940 în România propun o altă viziune a lumii, o imagine care tulbu percepţia noastră logică despre cauzalitatea evenimentelor din realitatea înconjurătoare.

Domnişoara Christina, 1936, se inspiră din folclorul autohton, dezvoltind un fantastic determinat de certitudinea existenţei unei lumi a tenebrelor. într-un conac, undeva, în apropierea Dunării, membrii familiei sînt terorizaţi de prezenţa unui strigoi-vampir, reprezentat de domnişoara Christina, ucisă cu trei decenii înainte. în acest decor, se desfăşoară o puţin obişnuită poveste de dragoste, romancierul utilizînd, după cum sesiza Sorin Alexandrescu, schema conflictuală din poemul *Luceafărul,* de M.Eminescu. Personajele esenţiale rămîn aceleaşi însă rolurile masculine şi feminine sînt inversate: Egor este muritorul care nu se poate ridica la tentaţia absolutului, preferind Chrjstinei, proiecţie epică a Luceafărului, iubirea terestră a Sandei - Cătălin.

Şarpele, 1937, este de asemenea o naraţiune ermetică. Romanul, construit pe un străvechi simbol, dezvoltă ideea că între realitatea comună şi existenţa fantastică nu există nici o discontinuitate calitativă. Lîngă mănăstirea Căldăruşani, mai mulţi bucureşteni îl întîlnesc pe Andronic, un personaj straniu, ivit ca „din senin", în preajma înserării. Cu ajutorul unei formule magice, scoate din adîncurile apei un şarpe imens, pe care îl trimite pe insula din mijlocul lacului, într-un decor ce aminteşte de nuvela *Cezara,* de M.Eminescu.

Andronic este dotat cu o dublă personalitate. Sub mantia tenebrelor, el devine un posesor al sacrului: „După ce trece de miezul nopţii, nu mai ştiu ce se întimplă cu mine... Uneori mi se pare că sînt o pasăre, alteori mă cred un viezure, o maimuţă, şi aproape totdeauna uit ce-am făcut, nu mai mi-aduc aminte unde mi-am petrecut nopţile." Asemenea eroilor imaginaţi de V.Voiculescu în *Ultimul Berevoi* şi în *Capul de zimbru,* Andronic înţelege glasul vietăţilor sălbatice, stăpîneşte forţe necunoscute, ce provoacă profanilor trăiri terifiante. Puterea lui Andronic încetează o dată cu sosirea zorilor, fiindcă el vieţuieşte permanent în două registre existenţiale, ce corespund dihotomiei sacru-profan.

Aceleaşi forţe exterioare lumii obişnuite se ivesc în *Nopti la Serampore,* 1940, nuvelă care dezvoltă problematica teoretică familiară orientalistului, referitoare la caracterul iluzoriu al spaţiului şi al timpului. Acţiunea este situată în India, unde trei europeni, specialişti în religii asiatice, trăiesc o aventură stranie, pentru că evenimentele în care sînt implicaţi contrazic logica vieţii şi a gîndirii, atît a personajelor, cît şi a cititorului. Asemenea lui Dionis, personajul creat de Eminescu în ştiuta nuvelă, eroii ies

din timpul prezent, coboară cu o sută cincizeci de ani în trecut şi revin în contemporaneitate, ca dintr-un vis coşmar, apăsător.

în *Secretul doctorului Honigberger,* fantasticul, elementele autobiografice şi „realismul" se dizolvă într-o naraţiune de un farmec aparte. Reale sînt amănuntele topografice bucureştene, reală este existenţa, istoric atestată, a lui Johann Honigberger; autobiografice sînt experienţele personale, trăite de Mircea Eliade în Rishikesh, fantastică este ţara în care evadează personajele, atrase de un miraj irezistibil.

Sub aparenţa simplităţii, nuvela dezvăluie o construcţie complexă, etajată pe trei nivele, fiecare desfăşurîndu-se într-o altă secvenţă temporală. O primă linie narativă recreează existenţa doctorului Johann Honigberger, indianist, care a trăit în secolul trecut, familiarizat cu enigmatice cazuri „de moarte aparentă, de transă yoginică, de levitaţiune, «combustibilitate sau invizibilitate". Altă acţiune, aşezată la începutul veacului nostru, reface efortul doctorului bucureştean Zerlendi de a reconstitui biografia medicului braşovean, iar ultima, derulată la persoana I singular, în anul 1934, aduce în prim-plan naratorul care încearcă să continue, la rugămintea doamnei Zerlendi, opera soţului ei.

Pornind în căutarea descifrării unui mister existenţial, doctorul Zerlendi îşi expune, pe măsură ce dezleagă tainele trecutului, rezultatele cercetării în paginile jurnalului. Surprins şi emoţionat, naratorul, el însuşi specialist în indianistică, intuieşte că medicul, al cărui caiet îl studia, atinsese pragul absolutului, prin experimentarea aceloraşi tehnici yoga,_ folosite şi de înaintaşul său.

în spaţiul naraţiunii, excepţională rămîne fascinaţia bibliotecii, seducţia provocată de universul căiţilor. într-o enormă încăpere, se aflau, grupate, pe domenii de cunoaştere specializate, peste „treizeci de mii de volume, majoritatea legate în piele, din cele mai diverse ramuri ale culturii: medicină, istorie, religie, călătorii, ocultism, indianistică" şi naratorul se cufundă cu indicibilă pasiune în studiul lor. înaintea lui Mircea Eliade, în literatura interbelică, doar Cezar Petrescu mai introdusese motivul atracţiei exercitate de marile biblioteci asupra spiritului.cultivat, în foarte frumoasa nuvelă fantastică, Aranca, *ştima lacurilor.*

9. Sacrul şi profanul

Nuvelele redactate după anul 1945 în străinătate, scrise în limba română şi publicate iniţial în aceeaşi limbă, în revistele emigraţiei româneşti, aparţin prin problematică, personaje, spaţiu geografic, specificului naţional autohton. *La ţigănci, Douăsprezece mii de capete de vite, Un om mare* îşi desfăşoară acţiunea într-un Bucureşti familiar prozatorului; conflictul din *Fata căpitanului* este situat pe Valea Prahovei, regiune montană bine cunoscută în adolescenţă de narator, acţiunea din *Ghicitor în pietre are* ca decor litoralul Mării Negre, ştiut de asemenea încă din copilărie.

în aceste peisaje, sînt introduse evenimente insolite: ieşirea din timp, revelaţia destinului în întîmplări aparent banale, reintroducerea unor personaje caracteristice miraculosului folcloric. Fantasticul nu mai este determinat de forţe exterioare. Realul şi irealul se omogenizează, constituindu-se într-un teritoriu Acţionai în care nu mai există două lumi, ci una singură, prin care acţiunea evoluează în două direcţii aparent antitetice: real şi areal. Delimitarea tradiţională exactă dintre cele două zone ale cunoaşterii este înlocuită printr-un continuum constant, ce desfiinţează atît limitele

materiale, dt şi hotărnicia calitativă dintre două moduri existenţiale pe care logica noastră le^a perceput totdeauna ca fiind diferite

Gore din *12 000 de capete de vite,* Gavrilescu din La *ţigănci* nu înţeleg realmente ceea ce li se întâmplă, fiindcă trec dintr-un timp într-altul, fără ca ceva deosebit să intervină în declanşarea trecerii. Fantasticul acţionează difuz, realitatea capătă valenţe ambigue. Pentru Mircea Eliade, fenomenul este absolut firesc, deoarece, după propria-i mărturisire, fantasticul semnifică prezenţa neştiută a sacrului, camuflată în profan.

Majoritatea noilor nuvele au un scenariu „realist", dar o structură parabolică, degajînd sensuri şi posibile semnificaţii multiple. Deschiderea aceasta plurivocă este determinată de suprapunerea peste conflictul epic, aparent banal, al unui alt scenariu de natură mitologici în nuvela *Pe strada Mîntuleasa,* de exemplu, a cărei acţiune,.realistă" are în centrul ei anchetarea unui bătrin profesor de către fostul său elev, acum maior de securitate, sînt detectabile prezenţa mitului Şeherezadei, după cum observa Marcel Lobet, cu prilejul recepţiei de primire a lui Mircea Eliade la Academia din Bruxelles, la care se adaugă mitul coborîrii în infem şi mitul înnoirii identităţii. Pe măsură ce relatează, profesorul creează un univers straniu ca şi cum nu ar fi fost posibil să înţeleagă prezentul, decît în măsura în care cunoaşte trecutul.

Insă nu se poate vorbi de configuraţia unei etape literare absolut inedite. Toate scrierile acestei perioade dezvoltă deseori sugestii folclorice, motive şi teme experimentate în perioada anilor 1936-1940. Brînduş, copilul din flori, imaginat în *Fata căpitanului,* reprezintă o proiecţie cultă a modelului folcloric reprezentat de Prîslea cel Voinic; Cucoaneş, personajul principal din nuvela *Un om mare* creşte, figurat vorbind, într-o zi cît altul într-un an. Procesul macrantropic trăit de erou constituie o maladie rară, dar explicabilă şi motivată prin „reactivarea unei glande dispărute în pleistocen."

Romanul *Nuntă în cer,* 1938, dezbătea, într-o modalitate narativă particularizantă, motivul creaţiei: omul şi artistul doresc, fiecare, să se integreze în eternitate, unul prin prezenţa în conştiinţa urmaşilor, celălalt prin intermediul operei. Sub o altă formă, aceeaşi idee este reluată în nuvelele *Uniforme de general* şi *Incognito la Buchenwald:* salvarea spiritului se realizează prin intermediul spectacolului teatral. Tema reapare, ca motiv secundar, în naraţiunile *Pe strada Mîntuleasa, în curte la Dionis* şi în *Nouăsprezece trandafiri.* Spectacolele de teatru organizate de personaje felurite sugerează că singura cale de acces la libertatea absolută a fiinţei umane se poate realiza numai prin artă, libertate înţeleasă ca posibilitate a omului de a ieşi din timpul şi spaţiul istoric şi de sub teroarea istoriei. în ultimii ani de viaţă, Mircea Eliade era încredinţat - şi convingerea nu era numai a lui, ci a multor intelectuali - că totalitarismul comunist va sfîrşi prin a transforma întreaga planetă într-o imensă închisoare, şi singura modalitate de supravieţuire rămînea evadarea din timpul prezent:

„£vadarea nu implică ţări, oraşe sau continente necunoscute. Evadezi doar din timpul şi spaţiul în care ai trăit pînă atunci, timp şi spaţiu care, într-un viitor din neiericire destul de apropiat, vor echivala cu o experienţă perfect programată într-o închisoare colectivă. Urmaşii noştri, dacă nu vor şti să descopere tehnicile de evadare şi să utilizeze libertatea absolută, care ne este dată de însăşi structura condiţiei noastre de fiinţe libere, deşi încarnate, urmaşii noştri se vor considera cu adevărat captivi pe viaţă într-o temniţă fără uşi şi fără ferestre - şi în cele din urmă vor muri. Căci omul nu poate supravieţui fără credinţa într-o libertate posibilă - oricît ar fi ea de limitată - şi fără speranţa că într-o zi va putea dobîndi sau redobîndi această libertate."

In toate nuvelele amintite este vizibilă o deficienţă mai generală, sesizabilă de noi, românii, însă fără importanţă pentru străini şi anume prezentarea ultimilor patruzeci şi

cinci de ani din istoria României ca o continuare a epocii cunoscute de autor între anii 1920-1940. Detaliile de viață materială ți spirituală, de structură caracterologică sînt percepute ca lipsite de aderență în realitatea românească contemporană. Analizând *Nouăsprezece trandafiri,* Nicolae Manolescu făcea observația că Mircea Eliade nu are „intuiția politicului în regimul totalitar". Remarca este susținută de întreaga desfășurare a narațiunii și cititorul o poate constata cu ușurință, făcînd o comparație între anchetele desfășurate de securitate în nuvela lui Mircea Eliade și mecanismul interogatoriilor terifiante prezentate de Ioan Ioanid, de pildă, în *închisoarea noastră cea de toate zilele.* însă nu e mai puțin adevărat că prin intermediul parabolei politice, Mircea Eliade și-a manifestat compasiunea pentru un popor îngenuncheat, atrăgînd mereu atenția străinătății asupra faptului că România, în ciuda propagandei oficiale, continua să rărrână o țară captivă.

In ultimii ani, Mircea Eliade a meditat, cu ajutorul ficțiunii, la mecanismul procesualității unor fenomene psihice care depășesc posibilitățile de interpretare ale psihologiei clasice, deoarece ele se derulează în alte condiții decît cele cunoscute. Nuvela reprezentativă pe această temă rămîne *Tineiefe fără tinerețe.* Analizînd-o, Eugen Sirrrion o subordona unui fenomen, de regenerescență biologică, limitîndu-i implicit semnificațiile. întinerirea este consecința unui accident „normal": în noaptea învierii, în București, un om este trăsnit în timpul unei furtuni puternice, de scurtă durată. (Surprins de o aversă însoțită de violente descărcări electrice, Petru Anicet, în *Huliganii,* trăise sentimentul unei posibile morți imediate.)

De la „normal", prozatorul trece în registrul parapsihologici și prin intermediul personajului Dominic Matei ne oferă un exemplu de percepție extrasenzorială. în care informațiile sînt obținute prin alte canale decît cele știute. Personajul trăiește concomitent secvențe precognitive, în care se vede sau este implicat în evenimente ce se vor desfășura, cu un anumit coeficient de eroare, în viitorul mai apropiat sau mai depărtat: al doilea război mondial, explozia atomică de la Hiroshimâ ș.a. Ceea ce pare incoerență, ruperea lanțului cauzal, nu sînt decît imagini simbolice ori pseudohalucinatorii, cu o pronunțată încărcătură semnificativă, asociată cu impresia de certitudine trăită de erou. De fapt, întreaga epică a lui Mircea Eliade, redactată în ultimii ani, ar trebui recitită și din această perspectivă.

Mircea Eliade ne oferă astfel o proză mai puțin obișnuită, ale cărei dimensiuni valorice sînt dificil de surprins în aceste pagini, dezvăluind un scriitor care a reînnoit fantasticul autohton, experimentat de .M.Eminescu, I.L.Caragiale, V.Voiculescu, apropiindu-1 de marile mituri ale existenței modeme.

II. ESEISTUL

Cititorul prozei lui Mircea Eliade nu poale face abstracție de faptul că romanele și nuvelele sale au fost dublate, în perioada dintre cele două războaie mondiale de o intensă activitate eseistică, pe care volumele: *Oceanografie, Fragmentarium* și *Insula lui Buthanasius,* publicate între anii 1934-1943, o dezvăluie numai selectiv. Ele reprezintă în evoluția gândirii șuinpfice a lui Mircea Eliade cel de-al treilea cerc hermeneutic al cristalizării personalității sale: întâiul include eseistica anilor 1922-1928; următorul caracterizează studiile elaborate ân perioada specializării în India, iar ultimul, al patrulea, cuprinde marile sinteze create după al doilea mare război. Fiecare nouă treaptă întregește

cu necesitate pe aceea anterioară, dezvoltând concomitent constituenții ideativi ce vor favoriza trecerea către o nouă treaptă a cunoașterii.

în interiorul fiecărui nou cerc hermeneutic, ideile anterioare sînt reluate și reelaborate prin adâncirea semnificațiilor incluse, prin nuanțarea sensurilor primare, prin găsirea altor analogii și similitudini, prin intuirea altor corespondențe. O constantă tensiune investigatoare îl determină pe Mircea Eliade să revină asupra unor aspecte insuficient analizate inițial, din cauza generalizării pe un material documentar prea restrâns sau din pricina includerii raționamentului in structuri inadecvate.

Perioada temporală acoperită de eseurile volumelor menționate a fost considerată de Mircea Eliade însuși un moment necesar, individualizat de hotărâtoare acumulări, fără existența căruia nu ar fi fost cu putință • saltul calitativ ulterior, într-o altă vârstă intelectuală. De aceea. Oceanografie, *Fragmentarium* și *Insula lui Euthanasius, dar* și studiile de strictă specialitate publicate în aceiași ani au astăzi o dublă semnificație: ele dezvăluie noilor generații modul în care gîndea și se exprima într-o societate liberă un tânăr care descoperise' adolescența sub ipostaza intelectualității, iar pe de altă parte, reliefează pregnant rădăcinile românești ale marilor opere publicate în străinătate după anul 1945. De la *Solilocvii,* 1932, „fișele" unui tânăr cărturar în căutare de orizonturi personalizatoare, pînă la reflecțiile mature ale unui virtual savant, din *Insula lui Euthanasius,* este vizibilă existența cîtorva teme obsedante; unele au fost anunțate de studiile și articolele primelor două etape, altele se ivesc acum întâia oară.

Ființa și împlinirea ei, „oceanografia" sufletului omenesc: tristețea și bucuriile, mecanismele deprimării și ale entuziasmului, îndatoririle tânărului intelectual, responsabilitatea maturității, reflecțiile asupra morții și a creației etc. formează substanța celui dintâi volum; noțiunile „experiență", „faptă", „trăire", „autenticitate" revin permanent în *Fragmentarium;* romanul și perenitatea personajului, opinii despre proza autohtonă și străină, elementele unei critici a profunzimilor, edificată pe sugestiile psihanalizei, pe valențeie simbologiei și pe structurile antropologice ale imaginarului, ale căror ecouri le vom intîlni ulterior distilate în *Images et symboles,* 1952, ori în *Mythes, reves* et mysteres, 1957, se ivesc întâi ân *Insula lui Euthanasius.*

Elementele specifice filosofiei culturii: documentele etnografice și folclorice, ritualurile magice, arhetipurile, miturile, semnul și semnificațiile lui, prezența componentelor sacre in atitudini și practici aparent profane, diseminate în *Mitul reîntregirii,* în studiile de alchimie sau în comentariile dedicate literaturii populare - vor trece în *Mepfhistopheles et l'androgyne,* 1960, în *Forgerons et alchimistes,* 1956, și în capitolul V, din monografia *De Zalmoxis â Gengis-Khan,* 1970.

Eseul, ca modalitate de reflecție asupra lumii și ca prezență semnificativă a unei conștiințe civice, a cunoscut în perioada interbelică o spectaculoasă ecloziune prin Lucian Blaga, Nae Ionescu, E. Cioran ș.a., dar Mircea Eliade aduce cîteva elemente noi atoare. Sub raport structural, textele sale amintesc de eseurile lui Aldous Huxley. Asemenea romancierului englez, Mircea Eliade preferă „glosa", „pretextul", care, fără a exclude o anume „responsabilitate" vădită în cunoașterea problematicii abordate, permite atît spontaneitatea asociativă, cît și exprimarea unui latent spirit de frondă. Mircea Eliade deschidea astfel drumul unui eseu în care tranzitivitatea limbajului era atenuată de intenția reflexivă, solicitînd lectorului nu numai receptarea mesajului, ci și trăirea lui afectivă. în același timp, pe plan european, ele prefigurau, după cum Mircea Eliade însuși sublinia în *Memorii,* eseistica lui Jean-Paul Sartre și Gabriel Marcel, „care nu ezitau a exprima un punct devedere filosofic pornind de la o îndmplare personală sau de la un banal fapt divers".

Cutezanța formulării unei problematici insolite, scenariile supuse reflecției, punctele noi de vedere purtând amprenta individualității creatoare, străduința de a se cunoaște și de a se exprima pe sine, pasiunea de a comenta, revela și face accesibile cititorului comun tainele realității, efortul de a introduce faptele aparent disparate în seducătoare structuri ideatice își păstrează peste ani, nealterată, frumusețea originară. In toate este vizibil efortul autorului de a transforma propria lui sete de cunoaștere într-o vocație a inițierii, străduința de a împărtăși contemporanilor experiența personală și concluziile scoase din efectiva asimilare a unei străvechi culturi. Toate meditațiile sînt clădite pe o substructură filosofică, în care rolul principal îl detine yoga, sistem filosofic indian, întemeiat, după tradiție, de Patanjali, căruia Mircea Eliade îi va dedica în 1962 monografia *Patanjali et le Yoga.*

în conceptia gînditorului român, yoga reprezintă expresia unei ontologii arhaice, a unui ansamblu de practici fizice și spirituale, ce dă posibilitatea ființei să cunoască și să stăpînească organismul și sistemul lui nervos. Prin practicarea unor seturi de exerciții fizice standardizate, ce și-au dovedit prin vreme valabilitatea funcțională, individul ia cunoștință de categoriile biologice vitale specifice organismului uman, le imprimă autoreglarea și le focalizează asupra înfăptuirii țelului asumat. Tehnicile yoga nu sînt un scop în sine, ci sînt subordonate optimizării muncii intelectuale: concentrarea asupra obiectului, intensificarea atenției, obținerea autonomiei față de stimulii accidentali ai vieții exterioare și față de reveriile parazitare ale subconștientului.

în nucleul fiecărui eseu, se află unul sau altul din „instrumentele fundamentale", cu ajutorul cărora pot fi înlăturate clișeele gîndirii, automatismul ideatic și comportamental, tot ce încătușează existența ființei, îndepărtând-o de propria ei esență. „Eroic" este, accentua Mircea Eliade, să ne canalizăm eforturile către ceea ce sîntem cu adevărat capabili să realizăm, impunîndu-ne să nu suferim pentru o înfrîngere temporară, să nu ne lăsăm cuprinși de disperare, dacă munca noastră se răsfrînge deformat în ochii contemporanilor, din cauza incomprehensiunii lor.

Nu este greu de sesizat că aceste exerciții se subsumează unui sistem coerent de autoreglaj volițional, prin care omul, deliberat, își supune resursele organismului unui control constant. în practică, Mircea Eliade observase înrîurirea benefică a concentrării asupra refacerii activității intelectuale. Patanjali însuși definea focarul de excitabilitate optimă prin sintagma „a fixa mintea într-un singur punct". Prin imobilizarea preocupărilor; indiferent dacă „punctul"' este un obiect fizic, un gînd, o idee, o imagine fictională fiinţa are putinţa de a controla atît activitatea ei senzorială, cît și pe aceea a subconștientului, pînă ajunge la o „coincidență" perfectă între gîndire și obiect. Ideile elaborate acum vor reveni, reformulate, în capitolul al II-lea din tratatul despre *Yoga,* îndeosebi în paragrafele *La concentration en un seul point* și în *Concentration et meditation yogiques.*

în ansamblul acestor considerațiuni, un spațiu privilegiat, firesc la un scriitor cerebral, ocupă universul secund al literaturii, dezvăluind o conștiință estetică superioară multora dintre contemporanii săi.

III. ROMANUL ȘI PERENITATEA PERSONAJULUI

Amintite accidental în *Oceanografie,* problemele teoretice ale romanului și personajului rețin atenția lui Mircea Eliade în *Fragmentarium.* Tema, evident, nu se singulariza. La sfârșitul deceniului al III-lea și în cel următor, romanul a fost supus u iei

analize multilaterale. Vladimir Streinu dezaproba dihotomia „roman analitic - roman epic", în eseul *Romanul roman,* Camil Petrescu elogia Noua *structură și opera lui Marcel Proust,* iar George Călinescu punea în discuție opinia referitoare la incompatibilitatea romanului cu personaje rurale, în studiul *Camil Petrescu, teoretician al romanului.*

Mircea Eliade dezvoltă independent și cu o nuanță individualizată o reflecție a lui Pompiliu Constantinescu, formulată în *Considerațiuni asupra romanului românesc,* 1928, prin care reproșa prozei autohtone degenerarea personajului „în schema unui erou concept, în cuprinsul unei psihologii date". Convingerea lui Mircea Eliade este că personajul constituie coloana vertebrală a romanului, iar în interiorul epocii, prezența unei tipologii diversificate, aptă să obțină cetățenie literară, reprezintă, printre altele, indiciul maturității indiscutabile a prozei: „Cu cît o literatură se poate mândri cu mai multe *tipuri,* cu mai multe personagii în care drama existenței se desfășoară în toată plinătatea ei - cu atât această literatură se înalță" *(Despre destinul romanului românesc).*

Generalizarea se bizuia pe observarea comportamentelor imaginate de Dostoievski, „care a descoperit psihologiei zone noi și cunoașterii instrumente noi", ori de John Dos Passos, cel ce a imprimat în *Manhattan Transfer* „o perfectă autonomie a oamenilor, o desăvârșită nuditate. Ei se mișcă, trăiesc și mor conduși de destinul lor - fără ca autorul să-i susțină și să-i corecteze" *(Despre oameni și roman).* în opera altor romancieri, de la Balzac la Virginia Woolf, de la Italo Svevo la James Joyce, de la Samuel Butler la Malraux, de la Stendhal la Huxley, a reținut prezența panoramică a unei imense agora, în care numeroase individualități se realizează în forme, atitudini, soluții și conduite plurale: „ ... o carte cu personagii care justifică demnitatea omenească - este în același timp o carte care înalță demnitatea literaturii unde ea a fost scrisă".

Desigur, Mircea Eliade, prozator el însuși, a simțit dorința de a medita la arta romanului pentru a-și perfecționa propria-i tehnică romanescă. Dar interesul pentru roman izvorăște și din năzuința de a contribui, prin opiniile sale și, eventual, prin propriul exemplu, la dezvoltarea unei proze mai subtile care, printr-o tehnică narativă nouă, să se apropie mai mult de complexitatea realității înconjurătoare.

în epocă, majoritatea romancierilor tineri: Mihail Sebastian, Anton Holban ori mai vârstnicii Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu vedeau în Marcel Proust un inovator și, entuziaști, absolutizau timpul narativ prezent, favorabil desfășurării memoriei involuntare. Valorificînd ideile filosofice ale lui H.Bergson și E.Husserl, Camil Petrescu punea un accent exclusivist pe subiectivitate, mutând centrul de greutate de pe ubicuitatea naratorului omniscient pe percepția propriului eu: „ ... nu descriu decât ceea ce văd, ceea ce aud, ceea ce ânregistrează simțurile mele, ceea ce gândesc eu. Asta-i singura realitate pe care o pod povesti. Dar aceasta-i realitatea conștiinței mele, conținutul meu psihologic [...]. Orice aș face, eu nu pot descrie decât propriile mele senzații, propriile mele imagini. Eu nu pot vorbi onest decît la persoana întâi."

Fără a nega legitimitatea folosirii persoanei ânrâi singular și fără a respinge experiența lui Proust, Mircea Eliade se ândrepta și spre alte orizonturi. Atitudinea reliefează o neascunsă receptivitate, un antidogmatism nativ, un spirit capabil să valorifice oricare element viabil al gîndirii estetice. însă intervențiile sale sânt mai puțin un examen critic al direcțiilor narative contemporane, cit străduința de a examina rezistența lor artistică pentru a le așeza lingă celelalte, pe felurite trepte de adâncime psihologică. Cum se.facecă, în plină vogi proustiană, Mircea Eliade utiliza în *Maitreyi,* după cum observa Anton Holban, tehnica lui Aldous Huxley din *Punct Contrapunct?*

Nu e de mirare deci, că, în 1933 Mircea Eliade elogia structura narativă a romanelor lui Huxley, afiimînd „că galeria lui de personaje e una dintre cele mai originale și mai vii

din romanul englez contemporan" *(Despre AJdous Huxley).* Dincolo de modă, de viiturile reale ale unei tehnici narative sau alteia, esenţială rămîne - lasă Mircea Eliade să se înţeleagă - putinţa romancierului de a crea iluzia realităţii. Din acelaşi motiv, apreciază romanele lui Italo Svevo: *Una vila, Senilità, La conscienza di Zeno.* Prozatorul italian permite personajelor „să-şi facă de cap", caracterizându-le prin felurite fapte şi întîmplări, construind o „istorie adîncă şi bogată nu prin introspecţie, ci prin aventuri stranii şi evenimente pline de umor" *(Despre Italo Svevo).*

în accentul pus pe existenţa personajului, se află o intuiţie definitorie. Mircea Eliade a sesizat unul din elementele perene ale literaturii mari de totdeauna. Acţiunea demolatoare a timpului a fost înfruntată de operele care au izbutit să impună personaje memorabile. Romancierii înşişi au avut senzaţia creării unor personalităţi de excepţie şi n-au şovăit să-şi intituleze romanele cu numele personajelor imaginate: *Gobseck, Ânna Karenina, Tom Jones, David CopperBeld, Doamna Bovary* etc.

însă în numele autenticităţii, prozatorii au refuzat să-şi mai asume rolul demiurgului, plecînd de la analogia cu realitatea înconjurătoare. în consecinţă, prin romanele lui Camil Petrescu: *Ultima noapte de dragoste, întiia noapte de război, Patul lui Procust,* ori ale, Hortensiei Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach,* prin proza lui Marcel Proust, *In căutarea timpului pierdut,* James Joyce, *Ulysses,* a Virginiei Woolf, *Spre far, Valurile* sau W.Faulkner, *Zgomotul şi furia,* personajul de tip clasic a cedat tot mai evident întâietatea unor structuri caracteriale cu o mişcare imprevizibilă, imposibil de cunoscut din afară.

Romancierul nu mai este un intermediar între erou şi cititor; el coboară, ca într-un labirint, în dinamica interioară a personajului, reliefează fluxul, adesea dezordonat, al conştiinţei, reţine ecourile subconştientului sau transcrie desfăşurarea stărilor psihice. Prozatorul se situează în text, renunţând cu bună ştiinţă la prerogativele naratorului tradiţional, aşa cum procedează Camil Petrescu în *Patul lui Procust*

In epocă, Mircea Eliade a sesizat această schimbare, pe care o desemnează prin expresia „totala lipsă de psihologie, de analiză şi de explicaţie". Sintagma marca refuzul prozatorului de a dispune de viaţa interioară a personajului său. De aceea, pentru calitatea „cu adevărat rară", ca oamenii să trăiască „fără intervenţia autorului în explicaţia şi justificarea lor sau a acţiunilor lor", elogia *Manhattan Transfer.*

Hrănită din marile modele clasice, inventivitatea artistului este capabilă să creeze, după legile artei, situaţii conflictuale puternice şi personaje remarcabile, cu conştiinţa propriului lor destin. Un asemenea personaj a fost numit de Mircea Eliade „personaj mit". El exclude reluarea tipologiei obişnuite: „tatăl bun, tatăl pervers, femeia vinovată, fiul risipitor, femeia înşelată", ân favoarea unor individualităţi apte să participe „la eforturile de cunoaştere a realităţii", personalităţi înzestrate cu „ o conştiinţă teoretică a lumii". Şi introduce in această categorie, din cîmpul literelor autohtone, pe Fred Vasilescu, din *Patul lui Procust,* iar din literatura străină, pe Eugenie Grandet şi Raskolnikov.

Opinia lui Mircea Eliade este, fireşte, restrictivă. Există, desigur, un comportament general-uman, dar literatura nu poate evita reluarea tipologiei existente, pentru că în epoci sociale diferite, împrejurările existenţiale, economice şi politice imprimă umanului nuanţe şi aspecte comportamentale necunoscute perioadelor anterioare. în schimb, crearea unor personaje înzestrate cu o conştiinţă teoretică a lumii rămîne un deziderat legitim, indiciu relevabil al intelectualităţii eroului, dar şi al creatorului său. în această sferă semantică, Mircea Eliade include noţiunile de „desperare", „destin", „libertate", „ratare". Va adăuga, ulterior, suferinţa acelor personaje „care cunosc neantul sau abisurile existenţei prin simpla lor trăire" *(Dostoievski şi tradipa europeană).*

Preceptul teoretizat acum îl aplică el însuşi în *Şantier,* „roman indirect", justificîndu-şi metoda ân prefaţa cărţii: „Nu înţeleg de ce ar fi «roman» o carte în care se descrie o boală, o meserie oarecare sau o cocotă - şi n-ar fi tot atât roman o carte în care s-ar descrie lupta unui om viu cu propriile sale gânduri sau viaţa unui om între cărţi şi vise [...]. Orice se întâmplă ân viaţă poate constitui un roman. Şi în viaţă nu se întâmplă numai amoruri, căsătorii sau adultere: se întâmplă şi ratări, entuziasme, filozofii, morţi sufleteşti, aventuri fantastice. Orice e viu se poate transforma în epic. Orice a fost trăit sau ar putea fi trăit"

Aşa se explică pasiunea pusă în demonstrarea necesarei prezenţe a reflecţiilor ideatice în roman *(Ideile în epică, Teorie şi roman).* Marile.opere ale umanităţii, de la Rabelais şi Shakespeare, la Proust şi Thomas Mann sînt „copleşite de idei", de abstracţiuni. Ele dăunează operei numai când sânt „pe jumătate mistuite" - şi exemplifică prin referire la creaţia lui Balzac şi Tolstoi, dar nu şi atunci când se află „difuză în toată substanţa cărţii", pentru că o scriere de excepţie „nu oglindeşte numai societatea contemporană, ci mai ales granitele cunoaşterii la care a ajuns insul, victoriile lui teoretice".

în patosul argumentării, desluşim ecourile propriei sale formaţiuni ideatice. Mircea Eliade a descoperit adolescenţa sub ipostaza intelectualităţii. Şi dacă era legitimă dorinţa lui de a întâlni în epică oameni cu pasiunea ideilor, nefirească rămâne respingerea romanelor lipsite de această calitate. Personajelor imaginate de Ionel Teodoreanu, în volumul al II-lea din *La Medeleni,* le reproşa, de pildă, a fi trecut cu vederea „cele dintâi nelinişti cerebrale, nimicirea valorilor morale păstrate din copilărie, curiozitatea ajunsă repede entuziasm pentru problemele sociale etc." Cerebralismul personajelor, este, într-adevăr, superficial, se mărgineşte la discutarea câtorva probleme literare. însă adolescenţa nu este relevabilă doar sub o singură reprezentare. Ea poate fi descoperită şi sub înfăţişare senzuală sau revolutionar-politică, aşa cum o întâlnim în *Les Thibault,* de Roger Martin du Gard.

Mircea Eliade impune personajului romanesc şi condiţia „autenticităţii", noţiune introdusă în limbajul eseistic al deceniului al IV-lea, în accepţii felurite, de el însuşi şi de Camil Petrescu.

în elogioasa prezentare a *Amintirilor* colonelului Gr.Locusteanu, „unicul document scris, autentic, pentru psihologia individuală românească, împrejurare care îmbogăţeşte scrisul nostru cu o valoare de soi nou", Camil Petrescu dezvoltă cu precădere sensul etic al noţiunii de „autenticitate", în tradiţia rationalistă a culturii franceze, încât argumentele sale par izvorâte din prefaţa la *Eseurile* lui Montaigne şi, mai ales, din capitolul *Des vaines subblites.* El investeşte o virtute morală, sinceritatea, cu o funcţie predominant estetică, in care fuga inconştientă de calofilie devine o calitate de prim ordin, individualizând o operă şi un creator. Autenticitatea reprezintă o calitate naturală a individului, care trebuie doar să aibă aptitudinea de a o face vizibilă. în acest sens, unul din atributele autenticităţii in viziunea lui Camil Petrescu îl constituie substanţialitatea, echivalentă în plan literar cu intuiţia şi intensitatea surprinderii concretului.

Există şi la Mircea Eliade o reacţie anticalofilă, oroarea în faţa stilului „artistic": „... mi-e peste putinţă să citesc pe un om care caută cu orice preţ să spună lucrurile «frumos» sau «adînc», dar noţiunea este văzută dintr-o altă perspectivă, la conturarea căreia a contribuit în hotărâtoare măsur? experienţa Indiei. Prin intermediul filosofiei indiene, Mircea Eliade a avut revelaţia autenticităţii nesemnificativului, a insignifiantului cotidian: „Este aproape o euforie adâncirea aceasta în amănuntul nesemnificativ, pasiunea aceasta pentru lucruri extrem de mici, inutil de dificile", pe care, în *Şantier, o* motivează ca pe o reacţie instinctivă împotriva excesivei cufundări ân abstractizare:

„Numai aceasta explică setea de experienţă nudă, instantanee, variată şi consumată prin simpla ei actualizare".

Din acelaşi motiv, la întoarcerea în (ară, infuzează noţiunii o conotatie specială. Indivizii, demonstrează în eseul *Romanul oceanografie,* sînt diverşi doar biologic. „Dar omul modern nu trăieşte numai pe plan biologic. El a început a trăi idei. Şi nu idei organice, personale, obţinute printr-un efort individual [...], ci idei în serie, furnizate mecanic de presă, de literatura, de convenţii." Cu alte cuvinte, încheia Mircea Eliade printr-un paradox, „autenticitatea omului modem este de a fi inautentic", şi un asemenea individ ar fi vrut să întâlnească în romanele contemporane lui. Ideile de mai sus le va extrage ulterior în două secvenţe, incluse în capitolul *Fragmente,* din *Oceanografie,* unde va reformula paradoxul astfel: „ ... într-un roman adevărat, autenticitatea este egală cu inautenticitatea personajelor".

Este verosimilă premisa că cei mai mulţi dintre contemporanii noştri nu au propriile lor păreri despre lumea în mijlocul căreia trăiesc, că interpretează evenimentele printr-o grilă alcătuită din scheme, judecăţi de valoare, abstracţiuni şi automatisme psihologice exterioare. însă nu e greu de sesizat în aceste paradoxuri existenţa unei alte dihotomii. Dorinţa candid mărturisită: „Aş vrea să citesc un roman în care oamenii să nu aibă păreri. Cred că aceasta ar fi cea mai mare autenticitate îngăduită creaţiei literare: personaje care nu au păreri personale, ci le împrumută, le argumentează, le critică, după împrejurări" - absolutizează una din marile direcţii tematice ale prozei universale, anticipată, în 1882, de Titu Maiorescu, în studiul *Literatura română şi străinătatea:* „ ... romanul este şi va fi din ce în ce mai mult silit să-şi caute elementul propriu în tipurile mărginite ale unei clase sociale dintr-un anume popor, de regulă al claselor de jos".

La sfîrşitul unei lungi evoluţii, în care s-a făcut trecerea de la personaj la fiinţă, Robert Musil, în *Omul fără calităti,* H. de Montherlant,în *Celibatarii, Cazul Euxpere,* John Steinbeck, în *Păşunile raiului,* Saul Bellow, în *Pînă la capăt* ş.a. s-au întors asupra individului lipsit de înzestrare intelectuală, incapabil să se diferenţieze de ceilalti semeni. La începutul acestui proces, în literatura noastră, se află I.L.Caragiale. Preceptul mimesisului, întâlnit în nuvelele lui V.Alecsandri şi Al.Vlahuţă, în romanele lui N.Filimon şi Duiliu Zamfirescu este părăsit în favoarea distinctei înfăţişări a banalităţii cotidiene, nu mai puţin tulburătoare în aspectele ei profunde. Autenticitatea cerută de Mircea Eliade: „N-am citit, încă, un roman în care un personaj să afirme într-o zi un lucru, şi a doua zi alt lucru; aşa cum se întîmplă în viaţă" - putea fi întrezărită în schiţele lui Caragiale. Şi, patru ani mai târziu, după formularea dezideratului de mai sus, apărea un asemenea personaj chiar într-un roman: Stanică Radu din *Enigma Otiliei,* de G.Călinescu.

însă romanul „inautentic", indiferent de preponderenţa lui în societate, nu epuizează tipologia umană. Tipul „inautentic" generalizează trăsăturile umane ale unei categorii de fiinţe existente în toate straturile societăţii. Camil Petrescu însuşi observa de asemenea: „Tot ce e dat istoric e organic şi are un caracter de unicitate, integral opus unificării tipice, automate, simplificatoare". Individualitatea artistică nu poate fi decît irepetabilă, originală, fiindcă autenticitatea ridică totdeauna particularul la general.

Tocmai de aceea, Mircea Eliade conchide că fără autenticitate nu există originalitate: „ A trăi tu însuţi, a cunoaşte prin tine, a te exprima pe tine. Nu există nici un individualism în aceasta pentru că o floare care se exprimă pe sine în existenţa ei deplină, nealterată, neoriginală, nu poate fi acuzată de individualism." A relata trăiri individualizate .înseamnă că exprimi şi gîndeşti pe fapte. Cu cît eşti mai autentic, mai tu însuţi, cu atît eşti mai puţin personal, cu atît exprimi o experienţă universală sar cunoaştere universală." *(Originalitate şi autenticitate)*

De pretutindeni, mai distinct sau mai estompat, răsună aceeaşi neistovită pledoarie în favoarea creaţiei, un constant elogiu adus faptei intelectuale. Apelul continuu la utilizarea fecundă a timpului ne determină, după aproape o jumătate de veac, să medităm la adevărul unor iraze de mare valoare emoţională: „ ... singura certitudine practică, *ie care* ne putem folosi pentru articularea vieţii noastre proprii, este următoarea: că *existenţa* trebuie să coincidă cu *creapa;* că *a fi* trebuie să însemne o creaţie continuă, o neîntreruptă depăşire, o îmbogăţire a vieţii universale cu forme noi şi vii, cu gesturi noi şi fertile", fiindcă „singura justificare a unei existenţe este viaţa din ea, intensitatea, fertilitatea, adîncimea ei".

Dincolo de timp, îndemnul lui Mircea Eliade îşi păstrează nestinsă forţa de seducţie. Teoretizînd specificul creaţiei artistice, eseistul oferea el însuşi un inimitabil model de intensivă activitate intelectuală, elaborând, concomitent cu opera literară, întiile repere fundamentale caracteristice culturii arhaice româneşti şi universale, în vreme ce, tot atunci, C.C.Giurescu redacta *Istoria românilor.* Lucian Blaga, trilogiile sale filosofice, iar G.Călinescu începuse lucrul la *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent.*

ION BALU

NOTA ASUPRA EDIȚIEI

Generalităp. Fiind în genere „fructul oprit" al ultimilor 45 de ani, editată parcimonios în țară, în momente de efemeră „deschidere" și printr-un adevărat „forceps" cultural, opera lui Mircea Eliade a „năvălit" triumfal în actualitate, într-un anume arbitrar al priorităților valorice și aproape în absența totală a unor elementare precauții tcxtologice. Fenomenul este natural și pînă la un punct benefic, avînd iminența și autenticitatea unui rîu multă vreme zăgăzuit. A sosit însă timpul unei valorificări editoriale disciplinate, riguroase, științifice. Ediția critică inaugurată prin acest prim volum își propune un asemenea obiectiv, exploatând toate datele, informațiile și materialele bic—bibliografice pe care momentul le- face accesibile. Avem totuși convingerea că arhiva Eliade, răspîndită pe mai multe meridiane și întrecînd în extensie opera, va ajunge greu în totalitate la îndemîna cercetătorului român. Din această cauză o putem considera (chiar decenii în continuare) o potențială sursă de surprize documentare.

Conținutul ediției, axat în linii fundamentale pe opera sa literară, va fi structurat în inai multe *secțiuni,* corespunzătoare în genere speciilor cultivate cu prevalare de scriitor. Vom avea de aceea în cadrul ei compartimente (la rîndul lor proiectate în mai multe volume) consacrate *romanului, prozei scurte (schițe, nuvele, povestiri), eseurilor culturale* (publicate în volume), *publicisticii* (rămasă în paginile periodicelor), *dramaturgiei, memorialisticii, traducerilor, corespondenței.* Ultima secțiune, complementară celor care conțin opera propriu-zisă, va fi rezervată bibliografiei critice. In cadrul fiecărei secțiuni, scrierile antume se vor succede cronologic, în ordinea ii|>ariției lor în volum, urmate de o *addenda* cuprinzînd pe cele postume, grupate în ordinea datei elaborării. *Romanul adolescentului miop,* nepublicat în timpul vieții, va ligura de aceea ultimul în compartimentul *Romane,* deși a fost scris înaintea celor n< li late.

Nota generală a ediției va fi completată pe parcurs cu alte note succinte de ediție, când problemele speciale ivite în cadrul volumelor le fac prezența imperioasă și de necvitat. Fiecare tom al ediției conține, în specificul colecției, un complex corpus de note, comentarii și variante lexicale, primul fiind deschis și de un amplu studiu Introductiv, valabil pentru întreaga serie.

Stabilirea textului. Textele reproduse au fost transcrise conform normelor ortografice în vigoare, dar în respect constant pentru particularitățile de limbă ale «criltorului și momentului.

S-au ope'rat următoarele modificări față de textul de bază:

- c la început de silabă, reminiscență a vechii grafii, a fost redat prin diftongul *ie,* potrivit pronunției lui reale în această poziție: *bănue, bănueli, biruește, boeresc, chînue,*

creer, cutreerind, dăruesc, dispreţueşte, (tu) *ei, făgădueli, femee, ferbinti, fluerat, greeri, închipueşte, îndoeli, îndoesc, înferbîntind, juvaer, locueşti, nădăjdueşte,* nevoe, *nicăeri, odae, pionerat, pretenie, primejduesc, proectia, proectelor, roche, supravieţueşte, şuera, şuerat, tămădueşte, tramvaele, trăesc, trăeşte, trebue, pntueşte, vaetc, verzue* etc. > *bănuie, bănuieli, biruieşte, boieresc, chinuie, creier, cutreierind, dăruiesc, dispreţuieşte,* (tu), *iei, făgăduieli, femeie, fierbinţi, fluierat, greieri, închipuieşte, îndoieli, îndoiesc, înfierbîntînd, juvaier, locuieşti, nădăjduieşte, nevoie, nicăieri, odaie, pionierat, prietenie, primejduiesc, proiectia, proiectelor, rochie, supravieţuieşte, şuiera, şuierat, tămăduieşte, tramvaiele, trăiesc, trăieşte, trebuie, ţintuieşte, vaiete,* veijuieetc;

- *i* precedînd şi înmuind anacronic vocala e în hiaturi ca a - e, e - a, e - e, *u - e,* a fost înlăturat: aier etc. > aer etc.; *creiam,* (a) *creiat, creiate, creiator* etc. > *cream,* (a)creaf, create, *creator* etc; ateie, *creiez,* (să) *creieze, epopeie, odiseie, plebeie* etc. > atee, *creez,* (să) *creeze, epopee, odisee, plebee* etc; *continuie* etc. > *continue* etc;

- i din hiaturile e - a şi u - a în forme precum: aceia, *aceiaşi* (ca pronume şi adjective demonstrative feminine), ceia ce, *creiază, r\tenuiază, insinuiază* etc. a fost redat prin *e: aceea, aceeaşi, ceea ce, creează, extenuează, insinuează* etc;

- o din hiatul *u - a* a fost suprimat: *mortuoar, trotuoar* etc. > *mortuar, trotuarele;*

- *u* final, neavînd valoare fonetică, a fost înlăturat: Wciu, *butoiu, ceaiu, condeiu, craiu, evantaiu, întîiu, mănunchiu, nedibaciu, obiceiu, ochiu, oleiu, paiu, războiu, soiu, stîngaciu, temeiu, toiu, unchiu, unghiu, vechiu, vioiu,* (eu) *voiu* etc > *bici, butoi, ceai, condei, crai, evantai, întîi, mănunchi, nedibaci, obicei, ochi, olei, pai, război, soi, stîngaci, temei, toi, unchi, unghi, vechi, vioi,* (eu) voi etc;

- u simplu în forma *reziduri* a fost dublat în conformitate cu norma gramaticală, care respectă etimonul latin *(residuus);*

- diftongul ca , precedat de *i* în forma arhaică *vieaţă,* a fost.transcris a: *viaţă* etc;

- diftongul arhaic ca, precedat de *ş* în forme precum: *şeaisprezece, şeaizeci, şeapte, şeaptesprezece, şeaptezeci, şearpe, şease* etc, a fost transcris literar (opţiune pe care o vădeşte constant de la un anume moment chiar scriitorul): *şaisprezece, şaizeci, şapte, şaptesprezece, şaptezeci, şarpe, şase* etc.

- diftongul *ia,* ca sufix de imperfect al verbelor de conjugarea a IV-a, incorect chiar din punct de vedere etimologic, a fost transcris pretutindeni *ea: sirnţia, vorbia* etc. > *simţea, vorbea* etc;

- diftongul ia, precedai de grupurile consonantice *ch, gh,* a fost transcris ea: *chiamă, despcrechiale, ghiaţa, închiagă, îngenunchiat* ele > *cheamă, desperecheate, gheaţa, încheagă, îngenuncheat* etc;

- *s* intervocalic (în afara cazurilor cînd provine din etimonul cuvîntului: *disertaţie, pasiune, sesiune* etc) sau precedînd consoanele *b, d, g, 1, m, n, r, v* şi sonorizat dc vecinătatea lor a devenit *z: desacordat, crisantemele, desarticulată, regisat, representa, cclesiastice, infinitesimal, pilositatea, evasiv, explosiv, filosof, filosofie, teosoUe, zăplasul, desumila* etc. > *dezacordat, crizantemele, dezarticulată, regizat, reprezenta, ecleziastice, infinitezimal, pilozitatea, evaziv, exploziv, filozof, filozofie, teozofic, zăplazul, dezumfla ele; sbată, desbăra, presbit, desbracă, desbrăcat, isbucnile, sburător* etc > *zbată, dezbăra, prezbit, dezbracă, dezbrăcat, izbucnite, zburător* etc; *năsdrăvăniile* etc. > *năzdrăvăniile* etc; *desghcţa, sgîlţîic, răsgîndi, răsgîndit, sgîrccsc, dcsgolit, sgomot, sgomoloasă, sguduit, dcsgust, desgustălor* ele. > *dezgheţa, zgîlţîic, răzgîndi, răzgîndit, zgîrcesc, dezgolit, zgomot, zgomotoasă, zguduit, dezgust, dezgustător* etc; *deslănţuiască, desleg, deslegarea* etc. > *dezlănţuiască, dezleg,*

dezlegarea etc; *cismar, desmeucesc, desmorplre, desmorpt* etc. > *cizmar, dezmeticesc, dezmorţim, dezmorţit* etc; *desnădejde, îndrăsni, desnodat, desnodămînt* etc. > *deznădejde, îndrăzni, deznodat, deznodămînt* etc; *desrobit* etc. > *dezrobit* etc; *desvăluia, svăpăiatul, svelt, svîcnind, svîcnituri, svîrle, desvoltare, răsvrătire, răsvrătit* etc. > *dezvăluia, zvăpăiatul, zvelt, zvîcnind, zvîcnituri, zvîrle, dezvoltare, răzvrătire, răzvrătit* etc;

- s etimologic în forme ca: *sensaţie* (fran.: *sensation;* lat.: *sensatio), sensitiv, sensorial, sensual, sensualitate* etc, răspîndit cvasiunanim în ipostaza sa sonorizată şi devenit normă gramaticală, a fost redat prin *z: senzatie, senzitiv, senzorial, senzual, senzualitate* etc;

- *ş* final în cuvinte ca: *aceeaş, acelaş, acuş, iarăş, însuş, totuş* etc. a fost redat prin *şi: aceeaşi, acelaşi, acuşi, iarăşi, însuşi, totuşi* etc;

- z precedînd consoanele *m, n* (rezultat din sonorizarea lui *s,* în această poziţie, conform grafiei vechi) în forme ca: *zmuci, azmup* etc; *trăznet, plezni, trozni, năpraznic* etc. a fost transcris *s: smuci, asmuţi* etc; *trăsnet, plesni, trosni, năprasnicele.;*

- *x* în forma *excroc,* efect al latinizării forţate a unui cuvînt nelatin, a fost transcris *s: escroc;*

- *x* în forme precum: *catadixi, tixi* etc. a fost transcris cs: *catadicsi, ticsi etc;*

- *cs* din formele deviate popular *clacson, a clacsona* (fran.: *klaxon, klaxonner)* a fost redat, conform etimonului, prin *x: claxon, a claxona;*

- *şi,* rezultat prin înmuierea lui *ş* final (conform grafiei vechi) în forma de persoana I singular a optativului a fost transcris *ş: aşi > aş;*

- *noui,* forma nearticulată de nominativ a adjectivului *nou,* la plural, a fost transcrisă *noi,* vocala *u,* nerostită vreodată, fiind lipsită de valoare fonetică; *nouei,* forma de genitiv-dativ feminin (frecventă întrucîtva în textele de tinereţe ale scriitorului: romane, articole ele), a fost redată prin *noiei, u* fiind suprimat, iar *e* la început de silabă devenind *ie (no - ei> no — iei> noiei);*

- dublarea consoanelor *n, s,* sau z în cuvinte ca: *înneacă; cassă, masse; razzii* etc. a fost soluţionată în favoarea normei gramaticale *(îneacă; casă, mase; razii),* fiind restabilită în cazul unor forme ca: *înebunit, înodat,* în care se vădea, conform aceleiaşi norme, necesară(înnebunif, *înnodat);*

- accentul, pus curent pe ultima silabă a formei de imperfect, persoana a IH-a, a fost înlăturat: *pleci, purtă, dezrobi* etc. > pieca, *purta, dezrobi* etc;

- numele de popoare, precum şi cele proprii, de persoane, personaje şi geografice, au fost transcrise conform ortografici actuale: *afgane/afghane > afghane, sikk > sikh* etc; *Tchaikowsky > Ceaikovski, Cheslov > Şestov, Kaiserling > Keyserhng* etc; *Prometheu > Prometeu;* alternanţele *Lucy/Lucky,* Va/y/ *Vally, Baly/Bally* (ca apelative ale unuia şi aceluiaşi personaj) au fost rezolvate optindu-se pentru forma cu prezenţă mai abundentă: *Lucky, Vally, Bally; Anconna > Ancona, Atheneu > Ateneu, Calcula/ Callcutta > Calcutta, Edinbourgh > Edinburgh, Rawal (Raway) Pindi > Rawalpindi, Shangai > Shanghai* etc.

Se menţin ca particularizante la nivel fonetic şi morfo-sintacric pentru lexicul autorului, ca şi pentru stadiul de evoluţie a limbii:

- a în alternanţă cu ea:*greşală/greşeală* etc;

- a în alternanţă cu a protonic: *zadarnic/zadarnicele;*

- *ă* în alternanţă cu *e: dczvăli/dezveli, părete/perete* etc;

- *ă* final în alternanţă cu e final: *frumuseţă/frumusep, imagină/imagine, naluraleţă/naluraleţe, origină/origine, politeţă/politeţe, tristeţă/tristeţe* etc;

- e final în alternanţă cu a final: *cămaşe/cămaşă, grije/grijă, mărginaşe/mărginaşă, nevoiaşe/nevoiaşă, sufere/suferă, tovarăşe/tovarăşă, tigare/ţigară, uşe/uşă* etc;

- *î* în alternantă cu *ă: mînăstire/mănăstire, mînuşă/mănuşă*etc;

- / la început de cuvînt în alternanță cu *i: însinuantânsinuant, interese/interese, interpreta/interpreta, intervenifinterveni, întitulatfintitulat* etc;

- diftongul ea precedat de *ş* în alternanță cu *a: aşează/aşază, deşeartă/deşartă, înşeală/inşală* etc;

-j în alternanță cu *ş: strajnic/straşnic* etc;

-j în alternanță cu *z: dîrjenie/dîrzenie, engleji/englezi* etc;

- ş în alternanță cu/- *vrăşmaş/vrăjmaş* etc;

- - z în alternanță *cuj: rotunzime/rotunjime* etc;

- ce, ci (reminiscențe arhaice) în alternanță cu *ş: cearceaf/cearşaf, obicinuit/obişnuit, neobicinuit/neobişnuit, vecinie/veşnic* etc;

- atee, sufixul unor adjective masculine, în alternanță cu atfe: *îndemînatec/îndemînatic, sălbatec/sălbatic, singuratec/singuratic* etc;

- genitiv-dativul feminin singular articulat în *ei,* cînd norma gramaticală este în *ii* şi uneori în alternanță cu ea; sau în *ii,* cînd norma gramaticală este în *ei* şi uneori în alternanță cu ea: *banalităței, bisericei, camei, convorbiră, descompunerei, dinamicei, epocei, făpturei, femeiei, fizicei, gărei, inimei, întregei, nopței, odiiei, pensiunei, plasticei, pielei, pudoarei, ridicărei, romanisticei, sculpturei, străzei, statuiei, surorei, şcoalei, tehnicei, tropicei* etc; dar şi: *adolescentii, competenpi, convalescenții, credinpi, dragostii, existenpi, experienpi, hainii, operii, pocăinpi, şedinpi, semiconştienpi, umilinpi, zeipi* etc;

- pluralul feminin în e cînd norma gramaticală este în *i,* uneori în alternanță cu ea şi invers: în *i* cînd norma gramaticală este în e, uneori în alternanță cu ea: *mîinele, nopțele, piețele, precaupunele* etc; dar şi: *amiezile, capodoperile, ferestrile, literile, operile, ulu'mUe, veşnicile, victimile* etc;

- forme populare ca: *genuchi,* (a) *îngenuchea, cinsprezece,* cu o anume abundență la început, dar concurate cu timpul de dubletele culte;

- cari, formă de plural vechi a pronumelui relativ care, în alternanță cu forma invariabilă de astăzi;

- *sunt* (formă constantă în scrisul lui Eliade) în paradigma de indicativ prezent a verbului a *fi;*

- rari, ca formă de plural feminin şi neutru a adjectivului rar, cînd norma gramaticală este rare şi uneori în alternanță cu ea: cârti rari, legături rari, ceasuri rari, gîndurirari etc;

- nouă (foarte rar), ca formă de plural feminin a adjectivului *nou,* în alternanță cu forma curentă *(noi);*

- variante lexicale caracteristice, uneori duble şi chiar multiple, care atestă fluctuațiile de moment ale limbii literare contemporane autorului, precum şi, cel mai adesea, deschiderea sa la varii influențe dialectale, populare, arhaice; în alternanță cu norma gramaticală apar, de pildă, în scrisul lui Mircea Eliade forme lexicale ca: abea, *abuza* (pentru *abuzează), a adaogă* (cu toate formele paradigmatice), *adeseaori, a acăța* (cu toate formele paradigmatice), *batjocoră, cămară* (pentru *cameră), celalt, a ceti* (cu toate formele paradigmatice), *coloare, a coprinde* (cu toate formele paradigmatice), *cotidiane, de abea, dăsăgi, dedective, deosibeşti, deosibire, desemn, a desemna* (pentru *a desena), desperare, distramă, drăgostoasă, dumineca, exploada* (pentru *exploda), falş, a fărămița, fereacă, feregi, geamandan, ieften, individioase* (pentru *invidioase), irumpe, împiedeca, înstreinare, întunerec, jeratec, a jicni* (cu toate formele paradigmatice şi cu o frecvență impresionantă), *lacrămi, a lăcrăma, margeni, mosafiri, nădejdie, a nedumiri* (pentru a *nedumeri), nemerea, pasări/paseri, period, revoacă, ridicul, semiîntunerec, septemvrie, a sfărma, sofragerie, sprincene, strein, streinătate, subsuori, subte, a turbura, turbure, turburare, vestminte, vipoasă etc.;*

- variante dialectale, în alternanță cu cele literare, ale unor verbe de conjugarea întîi, unele avînd forme doar în paradigma imperfectului *(a da, a sta; dedeam, dedeai* etc; *steteam, steteai* etc), altele cu deosebire în cea a indicativului prezent şi a conjunctivului *(aîntîrzia, întîrziez, întîrziezi etc.; să întîrzieze ele.);*

— variante dialectale, în alternanță cu cele literare, ale unor verbe de conjugarea a doua, a treia şi a patra care au la prezentul indicativului forme pentru persoana întîi terminate în *d, n* sau *t: aud/auz, cred/crez; rămîn/rămîi, pun/pui, revin/reviu, pn/pu, vin/viu; scot/scoț* etc; la persoana a treia a subjonctivului prezent, aceste verbe oferă de asemenea dublete dialectale: sa" *audă/auză, să creadăjerează; să rămînăjrămîie, să pună/puie, sărevină/revie, săpnă/pe, să vină/vie; să scoată/scoață* etc.

Neologismele (fixate în limba autorului în diferitele lor stadii de adaptare şi cu pronunții tranzitorii) au fost conservate în genere ca atare, în alternanță, uneori, cu formele literare curente: *bambu* (pentru *bambus), biurou, circomferinfă (Jcirconferință), a complecta* (cu toate formele paradigmatice), *complect, eucalips, evantaliu, exilirant, Moar, gips, jaretiere, platfond* (pentru *plafon), porcelan, şampion* etc; *higiena, humor* etc; *bohem, bohemie, coherent, coheziune, incoherent* etc; *curagioşi* etc; *avantagiu, masagiu, miragiu, pasagiu, peisagiu, personagiu, reportagiu* etc. Cînd sînt preluate cu grafia corectă a limbii de sorginte, sînt păstrate în această formă (uneori, alături de dublete transcrise de scriitor în spiritul limbii române) şi individualizate în text prin cursive: *abat-jour, antret, argot, aquarium, boy, brother, bungalow, cocktail, clown, father, hali, insectarium, interview, jazz, kimono, laitmotiv, malaria, mauve, pathos, pullover, rouge, sandwich, quartet, tapeur, tennis* etc. Tot prin cursive au fost individualizați şi termenii hindi sau bengali, pe care scriitorul îi foloseşte în transcriere engleză: *ahimsa, ashram, dada, dhoti, gari, giace, gian, huka, karma, kirtan, mantia, pan, pandit, purdah, sahib, sari, swadeshi* etc. Pentru forme ca: *dancing, miss, mister, mistress, picnic, rendez-vous, sir, whisky ele.,* acceptate ca atare de normativele noastre ortografice, nu au mai fost folosite cursivele. Ara preferat să transcriem însă în conformitate cu norma gramaticală forme ortografiate hibrid, respectând concomitent şi pronunția românească, şi grafia de obîrşie: *aquariu/acuariu (aquarium)>acvariu, catechism (catechisme)>catehism, colloquii (colloquy/iA. - ies)>colocvii, exihibiponism (exhibiponnisme)>exhibiponism, liquor(liqueur)>lichior, pantheism(pantheisme)>panteism, pantheon(pantheon)>panteon, pathephon/pathefon(pathephone)>patefon, pathetic (path6tique)>patetic, shiling(shilling)>şiling, soliloquii(soliloquy/p\.-ies)>solilocvii, tramwai(tramway)>tramvai, trotoar(trottoir)>trotuar, ouvertură(ouverture)>uvertură* etc. O excepție s-a făcut cu forma: *photică* (luminoasă; *phot*= lumină), întrucît transcrierea ar fi putut crea posibile confuzii semantice. Forma engleză *monsoon,* deviată uneori sub influența ortografiei franceze *(mousoon;* în fran.: *mousson),* a fost restabilită cu ajutorul manuscriselor, unde este folosită corect Fiindcă în limba engleză noțiunea de teatru este denominată prin trei variante: *theatr, theater, theatre,* toate admise, scriitorul foloseşte des ultimele două în titulatura uneia şi aceleiaşi firme *(„J3ristol Theater"; „Bristol Theatre").* Ambele fiind corecte, le păstrăm ca atare. In cazul alternanței: *hindusthani, hindusthană/hindustani, hindustană,* datorată, credem, unei transcrieri fluctuante, am preferat ultima formă, transcrisă astfel în dicționarele engleze |î mai aproape de spiritul limbii române. ^

Dezacordurile gramaticale şi erorile de tipar au fost corijate în genere tacit, uneori cu sprijinul manuscriselor' şi al variantelor edite. Cînd operația a presupus o anume complexitate, s-a recurs la note de subsol.

MIHAI DASCĂL

NOTĂ ASUPRA VOLUMULUI I

I. *Sumar.* Secţiunea „Romane", care deschide ediţia critică, include următoarele titluri antume în ordinea cronologică a editării lor: *Isabel şi apele diavolului* (Bucureşti, Editura „Naţionala" S. Ciornei, 1930), *Maitreyi* (Bucureşti, Editura Cultura Naţională, 1933), *întoarcerea din rai* (Bucureşti, Editura „Naţionala" S. Ciornei, 1934), *Lumina ce se stinge* (Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1934), *Huliganii,* voi. I-II (Bucureşti, Editura „Naţionala" S. Ciornei, 1935), *Şantier.* Roman indirect (Bucureşti, Editura Cugetarea, 1935), *Domnişoara Christina* (Bucureşti, Editura Cultura Naţională, 1936), *Şarpele* (Bucureşti, Editura „Naţionala" S. Ciornei, 1937), *Nunta în cer* (Bucureşti, Editura „Cugetarea" - Georgescu Delafras, 1938), *Noaptea de Sînziene* (în limba franceză: *Foret interdite,* Paris, Editions Gallimard, 1955; în româneşte: *Noaptea de Sînziene,* voi. I-II, Paris, Editura Ioan Cuşa, 1971) şi o *Addenda* rezervată postumelor, în cuprinsul căreia intră *Romanul adolescentului miop,* elaborat înaintea celorlalte (1924-1925, 1928), dar rămas nepublicat în timpul vieţii autorului (voi. I, Bucureşti, Muzeul Literaturii Române, 1988; voi. I-II, Bucureşti, Editura Minerva, 1989), alături de o scrie dc fragmente ale unor romane nefinalizate *(Confesiunile unui tînăral secolului, Ştcfania, Sorana* etc). Fiecare volum al ediţiei este consacrat unui singur roman, primul ci lom avind în sumar, cum era şi firesc, romanul *Isabel şi apele diavolului,* cartea cu care Mii cea Eliade debutează editorial.

II. *Probleme referitoare la alegerea textului de bază.* Se ştie că textologii (teoreticieni şi practicieni) recomandă în genere ca text de bază ultima variantă revăzută şi îmbunătăţită de autor. Uneori însa, această variantă se dovedeşte subvalorică în raport cu celelalte sau lipsită de autenticitate, ca rod al unor intervenţii (mai mult sau mai puţin individualizatele), ulterioare celor aparţinînd autorului. în practica editorială românească sînt cunoscute mai multe cazuri de acest fel. De pildă, ultima variantă la Grigore Alexandrescu, varianta senectuţii, este vizibil erdSată artisticeşte, neputind fi luată în calcul la editarea sa critică, întrucît în epoca rescrierii ei poetul se afla sub imperiul unei boli mintale, care-1 lipsea periodic de discernămînt. Strident compromise estetic sînt şi ultimele variante ale unor scriitori interbelici ca Minai Ralea, Cezar Petrescu etc, care singuri sau cu sprijinul unor intermediari şi-au aliniat opera, prin reelaborări masive, la optica şi clişeele tematice propagandistice ale momentului imediat postbelic.

Mircea Eliade e şi el un „caz" din punct de vedere textologic, dar din cu totul alte motive şi la proporţii diferite.

Se cunoaşte, de pildă (surse documentare sigure fiind memorialistica şi corespondenţa scriitorului), că romanul *Isabel şi apele diavolului* a fost scris în India (în pensiunea anglo-indiană a doamnei Perris din Ripon Street), apariţia lui găsindu-l în sînul familiei Dasgupta, unde proaspătul volumaş îi mai atenuează complexele resimţite în faţa „celebrei" poete şi filozoafe a casei care era Maitreyi. Distanţa enormă care-1 desparte de ţară îl lipseşte de posibilitatea efectuării corecturilor, cu această operaţie însărcinîndu-se un întreg colectiv de prieteni, compus din Ionel Jianu, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Mihail Polihroniade (surse: scrisorile lui Ionel Jianu, datate 26 octombrie 1929, 26 februarie şi 15 aprilie 1930, trimise lui Mircea Eliade la Calcutta; mărturisirile făcute nouă în 1987 de către sora scriitorului, Corina Alexandrescu, şi în 1992 de către domnul Arşavir Acterian). Toţi văd şi îşi trec de la unul la altul şpalturile, reelaborînd masiv numeroase contexte, eliminînd decalcurile, înlocuind fraze sau cuvinte, corijînd inadvertenţe gramaticale la care Eliade, vorbitorul atitor limbi concomitent, nu mai fusese atent. Ceea ce rezultă — varianta editată în 1930 la Editura „Naţionala" S. Ciornei şi reprodusă în 1932 identic, dar cu altă copertă — este un text fluent, lizibil, bine articulat, dar un fel de *operă colectivă care* nu poate interesa o ediţie critică.

în cadrul prezentei ediţii vom reproduce de aceea ca text de bază manuscrisul romanului (aflat în copie xerox în arhiva noastră), care nu contine nici o intervenţie străină de voinţa autorului şi care păstra pe reversul a numeroase pagini, ca semn al deplinei autenticităţi, amprentele în cerneală tipografică ale celor care l-au cules. în cîteva rînduri însă, pentru a evita dezacorduri flagrante, recurgem la soluţiile primei redacţii a textului sau la cele ale ediţiei din 1930, aparatul de variante făcînd vizibilă opţiunea noastră în acest sens.

Notele, comentariile istorico-literare şi variantele sînt elaborate de Mihai Dascăl, îngrijitorul ediţiei, ele incluzînd în compartimentul bio-bibliografic şi informaţia redactată într-o formă incipientă de Mircea Handoca, din a cărui arhivă au fost reproduse de asemenea scrisorile (edite şi inedite) avîndu-1 ca destinatar sau expeditor pe Mircea Eliade.

Transpunerea din cîteva limbi europene de circulaţie a unor texte indispensabile elaborării aparatului critic (scrisori, recenzii, cronici, eseuri) s-a făcut cu concursul ma; multor colaboratori, între care amintim pe Adriana Cişmaş, Luiza Dascălu, Rodica Mustăţoiu, Daniela Neacşu etc, cărora le mulţumim pe această cale.

M.D.

ISABEL
ŞI APELE
DIAVOLULUI

(1930)

Fratelui Mihail
şi oarbei Lalu, cerşetoare
în Baba Street,
închin această carte.

Aprilie-august 1929, Bengal.

I. TINEREȚE FĂRĂ DE BĂTRÎNEȚE...

Nu ştiu cîți ani am. De copilăria mea nu-mi amintesc. Limba neamului meu am uitat-o. M-am născut într-o țară de miazănoapte. Ştiu oraşul în care unii trecători mi se apropiau şi îmi vorbeau. O fată cu nume strein, ştiu de ea, dar i-am uitat numele. Am uitat tot.

Oraşul nu-mi place. E prea tăcut pentru tinerețea mea. Nu se aud decît glasurile celor ce muncesc, şi glasurile mă întristează. Munca e dură şi e seacă.

De ce trebuie să rămîn într-o încăpere streină, săracă, într-un hotel pustiu? încă şase ceasuri, numai şase.

Am văzut vaporul pe canal. E vast şi e negru. E frumos, pentru că inima mi-a bătut îmbrățişîndu-l.

„Hotel de la Poşte"... Stupid nume. M-am plimbat prin cameră. Ce să fac alt? Pologul patului insinuează o nuanță nupțială. Fata din țara mea şi-a găsit un soț...

Mă plictisesc. Nu mai mă amuză scrisul. De ce să scriu? Port Saidul e un oraş inutil.

Eu sunt „doctor", ea e „*Frăulein* Roth". Acelaşi drum? Avem noroc, intelectuali şi tineri. India? India? De ce a rîs atît? îmi spune că o cunoaşte, vai, prea mult. Opt ani profesoară de istoria artelor la Universitatea din Calcutta. Vestea care mi-o aduce nu mă abate; vasul întîrziază o jumătate de zi, canalul nu e liber. Din

nefericire, nu e nimic de văzut aici, în Port Said. Ea îl cunoaşte: plaja e meschină, străzile sunt murdare fără a fi pitoreşti, oamenii sunt sărmani şi proşti, cartierul arab şi cartierul prostituatelor, mediocre. Cine a cetit pe Roland Dorgeles nu trebuie să se mai oprească în Port Said.

— Dar eu nu l-am cetit, *Frăuîein* Roth, eu n-am cetit nimic. Şi Port Saidul îmi place. Miroase a lemn putred, a cărbuni uzi şi a ulei rînced, singurul miros care mă mulţumeşte de cînd am părăsit Pireul. Plaja nu e curată, pentru că nu suntem în Danemarca, dar recunoaşte că acel butoi spart e cel mai frumos butoi pe care l-ai putea vedea vreodată. Arabii nu sunt asemenea celor din pustiu, dar îi prefer, pentru că toţi ceilalţi au fost cinematografiaţi. Iar prostituatele, îngădui-mi, *Frăuîein* Roth, să-ţi spun că sunt minunate.

—Doctore!...

— Oh! *Frăuîein* Roth, vreau să-ţi «fac cea mai umilitoare confesiune: sunt tînăr, tînăr, şi d-ta, iartă-mă, *Frăuîein* Roth... Cîţi ani ai? Enorm, enorm. Cum de mai poţi trăi? Nu am decît douăzeci şi cinci. Călătoresc în lume pentru cea dintîi oară, şi adevărata mea virginitate o pierd acum.

— Oh! doctore!...

— Nu te speria. Vorbesc rar şi vorbesc mult. Dar sunt inofensiv...

— Şi mă certai?

— De ce ai cetit pe Roland Dorgeles? Vrei să revezi Port Saidul împreună cu mine?

— Oh,'e inutilă oboseala...

— De ce nu ştii româneşte? Ţi-aş povesti o poveste frumoasă: *Tinereţe fără de bătrînefe...* Atît. Nu-ţi traduc titlul. Lasă-mă să scriu în carnetul d-tale — ce carnet frumos!... — numai aceste cuvinte. Le poţi căuta în dicţionar. Dar ascultă ce mult spun: *Ti-ne-re-ţe fără de bă-trî-ne-ţe...*

— *Ti-neu-re-dze...* Doctore, eşti sentimental.

Am colindat împreună.

I-am mărturisit că sunt un înviat din morţi, că diavolul meu m-a stăpînit ani, puternic şi rău.

— Diavolul a fost femeia?

— Nu, *Frăuîein* Roth, nu. Diavolul, vietate cu aripi şi duh, duh cu răsuflare şi copite. Iar eu luptam, *Frăuîein,* luptam; chinuindu-mă, legîndu-mă, arzîndu-mă.

— Şi l-ai înfrînt?

— Nu, m-am deşteptat, aceasta a fost; m-am deşteptat. Un om de bine m-a stropit cu apa vie a vieţii. Diavolul a plecat, a zburat. Deşteptîndu-mă, am ştiut că el *nu există,* că e închipuire sau concept.

— Şi acum?

— Acum sunt tînăr, sunt viu, sunt eu, *Frăuîein.* Lasă-mă să-ţi spun că sunt tînăr. E obositor, nu? Dar bucuria e atît de mare pentru mine... Nu ştiu cum să-ţi spun. Dar închipuieşte-ţi că te-ai naşte *acum,* cu sufletul şi inteligenţa de acum. Ce ai simţi, simţind şi înţelegînd că te naşti? Nu, nu, e stupidă comparaţia.

— Ştii altele?

Ce întrebare stupidă...

Cine sunt eu?

De ce am început un caiet nou, lăsînd nesfîrşite caietele vechi?

De ce am părăsit gîndurile cari mă făceau pe mine pînă acum?...

Senzaţia nouă şi fericită a schimbării de personalitate; ajung un doctor, sunt un doctor, nu mai sunt eu, cu nume şi pronume, ci un doctor. Restul se pierde. Diletantismul culturii mele capătă strungul ştiinţific. în braţele cuvîntului nou creşte o făptură nouă.

* *Frăuîein* Roth nu e frumoasă. Cred că are ochi negri, deşi e vieneză. Rîde mult şi ştie multe, dar se fereşte să destăinuie.

Cina în salonul hotelului pustiu mi s-ar fi părut insuportabilă fără ea. Dar a trebuit să mă supăr. De ce să exist numai prin cărţile ce le-am cetit?

— Vai, nu mă înțelegi, doctore!... Toți bărbații *există* și toți sunt interesanți pentru o femeie. Toți bărbații au o personalitate, pentru o femeie. Dar nu toți știu să mănînce raci sau ouă moi, nu toți știu să se îmbrace evitînd moda și grotescul, nu toți știu ce să citească și nu toți au curajul să gîndească un gînd pînă la capăt.

— Vai, *Frăuîein* Roth, ce greșit gîndești... Astfel, eu mă deosibesc de acel matelot, prin* faptul că nu-ți frîng acum mădularele, și de acel snob, pentru că adun stampe și citesc cărți, în loc să-mi risipesc viața în pat și în bar?...

— Nu, nu; de cel dintîi te deosibești, pentru că nu mai ai un instinct primar de cel din urmă, pentru că ai cîștigat un instinct nou, inutil existenții, așadar, perfect. Interesante sunt instinctele, nu formele de viață împrumutate. De aceea, oricît de mult ai trăi printre mateloți, nu vei avea niciodată curajul să violentezi o femeie necunoscută și nici cruzimea s-o lovești.

— Oh! *Frăuîein* Roth...

Ea adaogă, jumătate zîmbind, jumătate visătoare:

— De altfel, o cruzime savuroasă, aliment indispensabil unui anumit geniu feminin.

— Să ne oprim aici, *Frăuîein,* pentru că altminteri am avea prea multe de spus asupra unor anumite femei, asupra păcatelor unor asemenea genii...

Ea zîmbi. Se întuneca. Portul era frumos, pentru că era noapte. Noi doi așteptam să ne desprindem de țărm. Mie, faptul îmi apărea ca o scuturare de Prometeu. Ea se mulțumea să zîmbească, bucurîndu-se că va regăsi vila, biblioteca, doi prieteni, poate mulți prieteni.

Plecăm în aceeași barcă, urcăm aceeași scară îngustă ținută de frînghii. Agentul de bord ne cercetează pașapoartele și biletele. *Frăuîein* Roth se apropie, se uimește. Apoi îmi strînge precipitat mîna, oarecum stînjenită că au văzut-o *steamer-n.* Ea pleacă spre stînga, printr-un coridor alb cu lămpi mari. în urmă-i aleargă hamalii cu geamandane grele.

Eu pornesc spre dreapta, cu un singur hamal. Cobor cîteva trepte, și mă întîmpină tovarășii de clasa [a] treia...

Frăuîein Roth are cabină rezervată, în clasa I.

Trec zile și trec nopți. Sunt tot atît oe voios, de tînăr, și soarele mă arde pe punte. *Frăuîein* Roth plutește în clasa I. De mine nu vrea să-și amintească. Firește, nu se amuză deloc cu acei tineri cari fumează țigări scumpe și cercetează informațiile sportive prin radio. Dar e atît de primejdios drumul pînă la mine...

Nu, toate gîndurile și toate senzațiile culese pe punte nu au loc în acest caiet. Am început caietul unei vieți libere. Nu pot aduna în el notațiile legate sau izvorîte din trecutul suflet.

Iarăși mă neliniștesc, iarăși mă întreb dacă am sau nu un suflet și iarăși mă înspăimîntă margenile lui. Sunt liber, și aceasta mi-e de ajuns. Victoriile mele sunt ignorarea și disprețul vechilor tipare cari îmi încătușau viața, gîndul, tot, tot.

Ar trebui să limpezesc această întrebare: sunt nou, sunt un altul? Sunt, într-adevăr, liberat de diavol și de Inchiziție?

Dacă aș răspunde, m-aș contrazice. Scurta mea viață am risipit-o în dezlegarea întrebărilor lăuntrice. N-am dezlegat nimic. M-am mulțumit să-mi durez armură și — pentru că îmi rănea trupul și-mi vărsa sîngele — o credeam crescută din sîngele și din pieptul meu. Nu plîng, nu regret nimic. Nu mă blestem. N-am fost orb, ci vrăjit. Am visat.

Dar acum mă bucur. La început, bucurie stridentă, sălbatecă, nesocotită. M-am intoxicat după ce am înghițit nodul de lemn cătrănit, dar aceasta mi-a dovedit libertatea. La început răsuflăm, urlam. Acum, bucuria mea e calmă. Mă trudesc s-o stimulez, disociind-o totuși de instincte. Autentică libertate, iar nu izvorîtă din aburii sîngelui.

Aș repeta insuportabilele mele analize și discuții cazuistice dacă aș prelungi cercetarea întrebării.

Sunt, oarecum, sadic; îmi port lanțurile cu mine. O icoană, cîteva fotografii, un vechi registru inchizitorial. Fiecare pagină mă durea scriind-o. De ce făceam aceasta? Ca să-mi dovedesc că nebunia și visul sunt preferabile sănătății. Nu, sunt mai frumoase. Dar frumusețea îmi usca sufletul. Ajunsesem steril și străveziu.

Aș fi nemîngîiat să aflu că libertatea mea e o consecință a muncii și scrîșnirilor din dinți ale acestui crunt jurnal inchizitorial.

Nu-1 jicnesc, nu-1 rup. El călătoreşte cu un stăpîn nou. Aceasta e singura răzbunare vrednică de sîngele pierdut.

A mă îndrepta asupra femeiei cu dragoste sau cu ură e prea puţin şi e plicticos. De cîteva zile urmăresc altă orientare, ascultînd un instinct orb şi blînd. Victoria e a celui care rămîne indiferent, nepăsător de bucurie sau durere, nepăsător de fruct. Drumul meu a fost întretăiat de drumul vienezei îngîmfate. Sunt liber să uit sau să mă apropii iarăşi. Ne vom întîlni, vom locui acelaşi oraş.

Ciudat; o cerebrală păstrînd prejudecăţi stupide... Trebuie să recunosc că întîmplarea mă obsedează încă. De altfel, ea se leagă de ceea ce iubesc mai mult: de libertatea mea. Am acţionat liber, spontan, sincer. I-am mărturisit taine, firesc, pentru că am vrut eu; dar m-am legat de *Frăuîein* Roth, m-am legat, şi ea mă ignoră.

Mărturisesc, nu sunt necăjit, dar faptele trebuie să se schimbe. Vreau eu. Acest refren mă obseda altădată. Bun sau rău, a avut roade, roade multe. Voinţa rămîne, instrument sigur şi rece. Altfel orientată, se slujesc ţinte diverse.

Dar ce vreau eu? De ce nu recunosc că vreau să mă răzbun? Stupid, pentru că nu vreau. Sunt indiferent, aşa cum am fost întotdeauna. M-am reîntors la lecturile mele indochineze. Am adnotat pe punte un studiu plicticos asupra templelor^dm Bangkok. Am descifrat un farmec nou în lapidarele javaneze. Cît am de lucru, cîte am de văzut!...

Repet, repet aceasta, pentru că vrgau^i doresc eu.

Astăzi am mtîlnit-o. *Frăuîein* Roth e mult mai frumoasă în costum de baie. Fuma, cu un roman cumpărat din Port Said. Bazinul era plin de olandeze.

Eu mi-am descoperit trupul. De ce l-am ignorat pînă acum? E înalt, cu oasele largi, cu carnea tare. Privindu-1, umilinţa profesoarei de istoria artelor nu m-a înfrînt, nu mi-a dogorit obrajii. *Frăuîein* Roth, miss Roth, de cîte ori te-am sugrumat în acel ceas?...

Era singură, şi m-am apropiat. *Frăuîein* mi-a strîns stânjenită mîna şi a fugit. Scena a fost savurată de ceilalţi. Cîteva clipe, vîrtej mi-a clătinat capul. Dar am observat că genuchiul tinărului ce zîmbea mai usturător era schilod. Ceilalţi aveau umeri subţiri, piept milog, pîntec roz. M-am zvîrlit în bazin şi am înotat surprinzător de elastic, de liniar. Simţeam grumazul încordat pe pînza apei. M-am ridicat în faţa grupului. Vînturîndu-mi braţele, i-am stropit, şi nu le-am cerut iertare, ci am rîs. O voluptate nouă: a umili şi a fi bădăran. în acel minut eram asemenea hamalilor adolescenţi. Mă zvîrleam în apă, scuipam, răsăream în faţa grupului şi îi stropeam ca din nebăgare de seamă. Tinerii au hohotit, încercînd să dispreţuiască, mirîndu-se de asemenea fapte. Dar eu mi-am mişcat rotula genuchiului, mi-am umflat pieptul, mi-am lărgit umerii, descoperind un exerciţiu şi secîndu-le bucuria. Eram rău, eram crud, şi aceasta mă desfăta. Cred că unul din tineri s-a plîns sireamer-ului. Dar eu mi-am sfîrşit calm baia.

De atunci n-am mai venit. *Frăuîein* Roth citea pe punte.

Vînt şi zări. Nu am privit insula cu ţărmuri de var şi cremene, pentru că un evadat nu priveşte niciodată insulele.

Reculegere cu gramatica anamită. M-am hotărît să învăţ anamita, tocmai pentru că nu voi avea mult de folosit cunoscînd-o.

Iau note din Sonia Karpeles, studiu rninor şi cu traducere după trei versiuni budiste: sanscrită, pali, tibetană. Dar oricît m-aş sili, nu mai pot lucra cu sîrg. Se apropie ţărmul. De cînd plutesc?...

II. UNUL PRINTRE' ZECE MII

Cum se numeşte paserea cu pieptul vînăt?

Doamna tace. Doamna nu ştie.

Mă bucură sălbatec neştiinţa ei. Mă desfat de multe seri povestindu-i legende din ţara mea, din ţările de la miazănoapte şi chem pe terasa cu cactuşi creiere şi suflete cari niciodată nu s-au abătut prin Nilgirs Hills.

Am ajuns aici chemat de mine însumi. Oatacamund... Dacă aş scrie pentru alţii, m-aş desfăta zugrăvind ceea ce nu simt nevoia să descriu pentru mine. Aş folosi o paletă vastă, cu văpsele crude şi stranii. Aş caligrafia: cerul, şi senzaţia albastrului lichid mi-ar înfierbînta pumnul. Cuvintele s-ar aşterne crispate, neputincioase să coprindă senzaţia albastrului ce-mi dilată sufletul. Şi aş caligrafia, cu acelaşi condei al vedeniei: colinele... Munţi răsturnaţi, cu păduri dospite în flori, platformele de piatră albă, albul devastînd vegetaţia, şi soarele sus. Stupid. Mi-am obicinuit prea mult vocabularul şi degetele cu acele bijuterii groteşti şi miniaturi de farmec evaziv ale Asiei, ca să pot prinde în gheaţa senzaţiilor gîndite spinările din Nilgirs Hills.

Am ajuns într-o seară, şi necunoscutul mi-a scris pe o pagină a carnetului adresa pensiunei: „Pastor Tobie Stephens". Sora pastorului, fată bătrînă şi mioapă, mi-a cerut exact suma pe care o puteam da. Am urcat scările terasei cu casca răsturnată de voluptatea serii şi cu ochii sorbind cortegiul cinei. Prezentarea a fost anevoioasă. Cum aş fi putut păstra toate acele nume, de pensionari şi de cumnate, de verişoare şi invitaţi? Fata cu şal putea place, iar falsa umilinţă cu care am strîns mîna soţiei pastorului ascundea o neînţeleasă bucurie. De ce mă ispitea un păcat? Ce puteam zgudui eu, în patru săptămîni, din zidurile ghimpate ale unei căsătorii protestante? Nu ştiu. Am fluierat luînd

baia. Scoteam fericit apa cu carafa de tablă şi mi-o zvîrleam agitat pe umeri. M-am înfăşurat în cearceaf cu drăcească îngîmfare, mîngîindu-mi muşchii. îi simţeam palpitînd lent şi simţeam pătrunzînd sîngele proaspăt prin ţesuturi înviorate.

Am adormit cu stele privindu-mă. închideam ochii, strîngeam pleoapele, şi stelele rămîneau, aduse de vînt, alunecate de pe grumazii munţilor.

... De ce s-a căsătorit Leanor cu pastor Tobie? Acum nu mai e tînără, dar a fost. Pastorul s-a născut bătrîn. Nu,rîde şi nu se supără niciodată. E înalt, uscat, blond. Soţia e palidă, veştedă. îi privesc sora şi ghicesc ce a fost cu doisprezece sau cinsprezece ani în urmă, cînd pastor Tobie şi-a cumpărat o cască nouă şi a venit să-i ceară mîna. Din cea dintîi seară am fost fericit să gîndesc că Leanor ascunde o taină. Am aflat apoi că tinereţea i-a fost tot atît de ştearsă şi zadarnică, după cum decolorată şi zadarnică i-a fost căsătoria. Dar eu doream atît de mult ca femeia să ascundă o taină, încît de acum ştiu că ea ascunde una. I-am insinuat-o, lăudîndu-i viciul.

S-a născut şi îşi va sfîrşi viaţa în Oatacamund.'O singură dată a văzut marea, dar pastorul n-a lăsat-o pe plajă, pentru că erau goliciuni, şi nu i-a îngăduit să facă baie, pentru că era vînt. La un Crăciun a fost în Mysore; fratele se logodea cu o canadiană. Fratele a plecat apoi. Familia s-a strîns în vila pastorului. Ani treceau, şi soţul se întuneca... De ee nu le binecuvînta Dumnezeu dragostea cu un fiu, cu o fiică? Au sfîrşit prin a creşte pe Isabel şi a o socoti fructul dragostei.

Şi oamenii erau fericiţi.

Mint. Oamenii sunt fericiţi şi acum, şi toate încercările de a-i turbura rămîn neputincioase. Ce am putut face de cînd am venit? Am povestit, serile, despre minunile continentului, despre vîntul ce zbate mările şi turnurile cetăţilor vechi, şi pescarii golfurilor. Am minţit şi m-am minţit lăudîndu-le frumuseţea. Am insinuat aventura acolo unde nu era decît întîmplare. Şi le-am vorbit mult, mult, despre ţările ce nu le-am văzut niciodată.

Ochii s-au adăpat cu mirarea tristă a fecioarei.

...Cum se numeşte paserea cu pieptul vînăt?

Doamna tace. Doamna nu ştie.

De ce nu minte, de ce nu născoceşte un nume, de ce nu împrumută un sunet? De ce nu vrea să fie *liberă,* să-şi bată joc de vocabular şi de etimologie?... Un singur cuvînt, izvorît dintr-un joc, şuierat dintr-un capriciu, şi aş fi surprins în marea moartă a sufletului ei vîrtejul desfrînării. Nu e prea mult; desfrînare, libertate, elan sălbatec şi vast,, toate le-aş fi ghicit dintr-un singur cuvînt, creat.

Leanor e anemică şi domestică, asemenea personagiilor din binecunoscutele romane anglo-saxone. A murit. N-a ucis-o nimeni, şi nici nu s-a născut moartă. A murit lent şi stupid, aşa cum mor florile ieftene. Eram dezamăgit; nici un sclipăt, nici o nebunie, nici un mister în trupul ei conservat de o tinereţe atroce. Nu înţeleg de ce voiam eu *să fie* o taină. Nopţele îmi odihneam setea şi curiozitatea cu scenarii confecţionate sentimental; Leanor a iubit, Leanor s-a hotărît cu greu să fie soţia lui Tbbie Stephens, Leanor a scris un *Juma!* etc. Zîmbeam şi mă blestemam pentru asemenea jocuri stupide. Eu *voiam* să inoculez o turburare efectivă în sufletul femeii pastorului. Nu căutam motivele. Un capriciu etc, etc, dar în el mă recunoşteam, recunoşteam activînd viaţa pe care o începusem, fără sens şi fără datorii, viaţă liberă, de juisare şi de efort gratuit, de *Ies extremes me touchent* şi descătuşare de reguli.

...Dacă voi continua să scriu pagini la voia unui toc comod, n-am să mă înţeleg niciodată. Nu poftesc o viaţă inconştientă, instinctivă. Instinctele se dezlănţuie prin serii continue de explozii, dar eu trebuie să le cunosc şi să-mi înţeleg situaţia. Altminteri, aş trece dintr-o armură în alta. De la cazuistică la informă animalitate. Cea dintîi, frumoasă şi absurdă, cealaltă se vesteşte comună, potabilă, ternă. Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului şi a trupului meu. E strigătul pe care îl aud orice drum aş apuca. Ţesuturile mele de plebeu robust sunt gîtuite de metrul cifrat; sîngele mi se învineţeşte în văzduhul celor zece mii. Libertatea mea e ascensiune; oriunde. Infernul e sus, aşa să ştiţi. Raiul e şi mai sus, dar el nu mă interesează. Orice cale aş

bate, muşchii se zgîrcesc şi oasele ajung pietre îndată ce simţ valea. Nu sunt aristocrat, pentru că nu vreau să ştiu de strămoşii mei... Şi nu sunt parvenit, pentru că nu doresc fructele trudei mele: nu vînez ca să mă hrănesc, ci ca să mă joc. Sunt eu însumi, în toate formele şi gîndurile mele. Nu învăţ regulile jocului. Cred că nu l-aş mai putea juca. Să-mi amintesc de ceilalţi ani? Iată: dacă am cunoscut psihologia unui viciu, nu l-am putut practica. De acum sunt înfometat de neprevăzut.

...Şi vreau să descopăr grăuntele scump în păpuşa pastorului Tobie!...

...Ce strigăt sec... Trec zilele, şi cortina se lasă în fiecare seară cu aceleaşi cuvinte: *„Good night all!..."*.

Acum începe povestea fecioarei Isabel.

Prietenii ei sunt incerţi şi amorfi. După lungă trudă i-am aflat visul: să găsească un soţ care să joace *tennis* mai bine decît Villy Crammer. Marile evenimente ale existenţii sale: şi-a rupt piciorul pe terasa colegiului şi a şchiopătat cîteva luni; a vrut să se facă milionară, dar a renunţat, pentru că trebuia să plece la Madura; a s \rutat-o lames Davies. Am urît pe acest James Daties, dar m-am nseninat aflînd că ea nu 1-a sărutat.

Surpriza dăruită de Isabel a fost mărturisirea celeilalte dorinţe: să ajungă în Anglia. Anglia era continentul, ţărmurile, cetăţile, pieţele cu turnuri întrevăzute în poveştile mele infame, sfîrşite pe terasă, la căderea nopţii, o dată cu a doua pipă a pastorului.

Am iubit-o, pentru că s-a contrazis. Şi-a uitat soţul visat, frumos şi şampion. Cît nu doream să culeg acest fruct din ramurile sterpe ale femeiei lui Tobie...

Trebuie să plec. Zilele petrecute în parcuri mi-au dezvăluit un adevăr: că parcurile n-au nici un farmec. Vegetaţia poate satisface pe un sentimental. Eu prefer colecţiile de stampe. Aceiaşi palmieri languroşi şi aceeaşi iarbă, şi aceiaşi mărăcini uriaşi. Şi umbra

arborilor mango, şi parfumul lînced, şi roşul tufelor mă obosesc. Umbra e prea deasă, lumina e prea crudă, aidoma sufletului meu. E penibil să descoperi oglindite în afară proporţiile intime. Spasmul vegetal, goana animală le găsesc în mine. în afară de mine, în obiecte, iubesc proporţiile juste, casele, şoselele, sau echilibrurile rupte, groteşti, sau stampele. Sunt nerăbdător de „Indian Museum". Atîtea dibuieli ale gustului meu de artist incorect îşi vor găsi calea în bronzurile cu pîntec obscen şi cu zeci de braţe împietrite spre nori.

Şi apoi, pensiunea pastorului Tobie mi-e nesuferită. Pastorul mă suspectează; un doctor care colindă lumea după sculpturi şi temple păgîne... Un necunoscut care vorbeşte prea mult cu soţia lui. Un tînăr la care gîndeşte prea mult Isabel. Toţi sunt nesuferit de înguşti şi de sentimentali. Leanor nu izbuteşte să mă emoţioneze, ci reacţionează ca un personagiu convalescent. Nimic nou, nimic viu. Prietenia mea îi e necesară ca un confident. Nu se plînge de nimic, dar enunţă judecăţi şi defineşte situaţii cu o melancolie iritantă. A sfîrşit prin a-mi spune că aceasta îi e viaţa, şi singurul regret propriu-zis e că nu are un copil, pentru pastor.

Acum se sfîrşeşte povestea fecioarei Isabel.

în dulapul cu geamuri şi cu perdele vişinii, alături de un album memorial, Isabel păstra ziua cînd James a îmbrăţişat-o (James avea pantaloni scurţi, şi ea pantofi fără ciorapi, ca doi adolescenţi cari joacă încă *„huy-huy")* şi păstra păpuşa dăruită de pastor în cea dintâi dimineaţă petrecută la spital, cu piciorul în ghips; şi imaginea vagă, epurată, cu mii de contururi perfecte — începînd de la Saint George la prinţul de Walles şi la reclama pentru „ovaltine" — a logodnicului în costum de *tcnnis,* mai tîrziu soţ, condueînd-o în trăsură la sindrofia d-nei Wallace, şi mai tîrziu, mult mai tîrziu, tată... De acum, dulapul Isabelei ajungea neîncăpător. Copiii se coborau dintre vedeniile pitite sub geamuri şi se rostogoleau pe scoarţa salonului. într-o zi erau doi copii, în alta, cinci. Isabel îi numea şi îi iubea în fiecare săptămînă altfel.

Despre toate aceste taine adunate în dulapul cu geamuri ştiau numai două prietene. Şi amîndouă aveau asemenea dulapuri.

Iată însă că, într-o zi, un strein se hotărăşte să doarmă în însăşi camera cu amintiri şi cristale. Ca orice strein, şi acesta era copleşit de însuşiri. Dacă ar vrea el... Dacă acest doqtor tînăr, care vine din Anglia, i-ar spune, în faţa Leanorei: „Vrei să fii cu mine, Isabel?"..., atunci ea l-ar învăţa să joace *tennis,* şi, în schimb, el ar învăţa^o franţuzeşte. Nici o fată din Oatacamund nu ştie franţuzeşte. Doctorul ar ajunge mai învăţat decît pastorul, iar ea...

Drăceşti bucurii rodeau ghicind fază cu fază, nădejdi după nădejdi, asemenea gînduri în tainele Isabelei. Nu le putea ascunde. Lăudînd o casă şi sărutînd un copil, îmi vorbea cu mîinele, cu zîmbetul şi cu teama de a nu o surprinde.

Dar toate acestea erau de o profundă, definitivă mediocritate. Descopeream aici,» la capătul pămîntului, aceleaşi nostalgii conjugale şi reverii, şi aventuri...

E dureros şi amuzant, îmi spuneam, să nu întîlnesc nici o excepţie, nici o excepţie. Să nu pot ieşi din cărţi, să păstrez neîntrerupt contactul cu personagii, cu femei anglo-tip, cu pastori-tip, cu soţii ofilite.

Am înţeles că, dacă pot activa în sufletul unor asemenea personagii, activez ca un reactiv propriilor lor structuri; sunt adoptat şi asimilat după nevoile organismului propriu. E umilitor să mă descopăr schimbat, comprimat şi retuşat ca să pot pătrunde în sufletul unei fete sau femei. Trebuie să mă supun legilor lor intime, să corespund tiparului crescut din visele, filmele şi romanele lor. Să fiu acum un soţ perfect, acum un amant original, un prieten idilic sau un confesor. Să asist la descompunerea mea în bucăţele cu deliciu masticate, alimentînd piepturile lor înguste, sîngele lor subţire, ritmul lor capricios şi minor.

Am vrut să *seduc* pe Leanor. Sunt sincer: încercarea mea de a o turbura era numai pretextul. Nu tînjeam o posesiune. Trupul ei fad nu-mi vorbea. Preferam pe cel al slujnicei. Voiam numai să ştiu că îi sunt necesar şi stăpîn, că relaţia dintre noi doi e efectivă, că Leanor e *a mea.*

Am izbutit să ajung nevertebrat, jumătate prieten, jumătate confesor, dozat cu calităţi pe cari nu le bănuisem, ignorîndu-mi-se coeficienţii mei vitali, nepreţuind huma în care mi-am înfipt adînc rădăcinile fiinţei mele, nebănuindu-mi nebuniile, nebănuindu-mi zările.

Şi am izbutit să concretizez idealul limfatic şi universal al logodnicului-soţ-părinte în sufletul Isabelei. Am izbutit s-o turbur, dar am turburat-o cu ea însăşi, nu cu mine. Formele Ie avea, eu am fost numai conţinutul. Unde sunt *eu* în sufletul Isabelei? Dacă aş lăsa-o să nădăjduiască, m-ar îndrăgi. Ce aş fi eu în dragostea Isabelei?... Ar trece din mine numai ceea ce sufletul şi trupul Isabelei ar putea apuca. Iar sufletul şi trupul unei fecioare sunt micuţe, mărunte, neputincioase, mediocre, iremediabil mediocre.

Ah! lumea aceasta care refuză să primească tiparele instinctelor mele!...

întorsătura ultimă e comică, neaşteptată. Pastorul m-a vizitat aseară în camera mea şi mi-a cerut iertare dacă trebuie să-mi vorbească serios.

Ce am de gînd cu Isabel? Fata a mărturisit surorei multe, multe. Dacă aş binevoi să-mi expun gîndul, poate s-ar ajunge la o înţelegere. Dar, mai întîi, vreau ca Isabel să fie soţia mea? Şi aş putea cîştiga destul pentru o familie?... Şi multe alte întrebări serioase şi aşezate. Pastorul le numeşte creştine. Şi un adevărat creştin trebuie să răspundă...

— Noapte bună, pastor Tobie...

Oatacamund... Plec mînat de mine însumi.

m. ISABEL

Aşadar, Isabet

Dacă ar fi numai numele... Dar, pentru Dumnezeu, am înţeles din cea dintîi seară că e aidoma fecioarei Isabel din Oatacamund. E ea însăşi. Numai trupul e schimbat şi faţa, mai frumoasă. Are cinsprezece ani, două surori şi un frate. Nu o cunosc decît pe ea; şi aceasta, pentru că o cheamă Isabel.

Plouă. încerc zadarnic să citesc monografia lui Fergusson asupra excavaţiilor şi templelor din Mavalavaram. Nu pot gîndi, şi atunci încerc să vorbesc. Dialogul nostru are tot farmecul unei fete care nu gîndeşte şi al unui ins care încearcă să-şi înviooreze gîndirea.

Fruntea şi ochii sunt neliniştit de mari. Are buzele adolescenţii. Numai nările spun mai mult.

Farmecul contrastului, violent şi surprinzător, între pieptănătura de şcolăriţă la colegiu catolic şi turburarea inconştientă, trupească, a nărilor.

Isabel e frumoasă cînd îmbracă vestrnîntul de duminică.

Scriu tot mai rar în caietul acesta, pentru că altminteri ar ajunge manie. Ce să spun? Pe *Fräuîein* Roth n-am întîlnit-o, iar la Universitate nu mă duc. Am căutat-o în sălile Muzeului. Nu mai vine.

Pietrele şi inscripţiile îmi iau tot timpul. Cred că mă interesează mult influenţele Indiei în Anam, Siam şi Cambodge. Munca mea e liniştită şi concentrată ca orice vrednică activitate ştiinţifică. Geniul ştiinţei e tocmai faptul că nu se interesează de obiectele ei. Altminteri, ar ajunge la îndemîna tuturor. Dificil şi important nu e să palpiţi în faţa datelor, ci să le priveşti asemenea unei serii de fişe pe cari trebuie să le citeşti şi să semnezi de primire.

Dar plouă. Şi ploaia e nesuferită cînd eşti singur. De aceea am iscodit pe Isabel.

Se deşteaptă la şase dimineaţa ca să-şi scrie temele şi să se ducă la colegiu. Temele le scrie fără poftă, ca pe o datorie inevitabilă. Isabel nu iubeşte şcoala. Ar vrea să fie vînzătoare într-un magazin de mode. Cîleodată, mai ales după ce se întoarce de la cinematograf, ar vrea să fie dansatoare sau doamnă cu bani mulţi. Dar magazinul de mode e visul ei cotidian. Acolo ar putea învăţa toate noutăţile venite din Anglia, iar mai tîrziu ar putea fuma, cum fac celelalte fete.

Timpul petrecut la şcoală, pînă aproape de patru după-amiază, nu-i aparţine. Trebuie să se gîndească la o sumedenie de lucruri, cari nu-i plac sau cari îi sunt tot atît de indiferente ca şi logodnicul Adrianei. în tramvai însă, la întoarcere, se desfată. Se gîndeşte la ceea ce îi place. Priveşte domni tineri şi băieţi cu pantaloni scurţi. Nu e timidă şi nu-şi pierde niciodată bunul-simţ. îi plac mai mulţi prieteni, dar preferă pe Noel, pentru că e şampion de hochei şi e mai bogat decît ceilalţi. Mama a spus că soţul trebuie să aibă bani; altminteri, căsătoria e nefericită, iar divorţul, nepermis de *father* Lucas. Fireşte, mama are dreptate.

Acasă, cea dintîi bucurie e ceaiul. Pentru că vine tîrziu, îl ia singură, comod, în picioarele goale, şi cu *The Statesmanîn* faţă. Din jurnal citeşte pagina sportivă şi reclamele cari vestesc *„sale"*, pentru că doamna Axon nu-şi îngăduie luxul copiilor decît cînd scad preţurile. Sfîrşind ceaiul, se culcă sau se joacă cu pisica, sau citeşte romane de Baroness Orckzi.

Totuşi, viaţa nu e atît de mecanică. Adesea vin prietene şi joc *tennis* sau cîntă la pian. Pianul e dezacordat şi foarte vechi, iar prietenele nu ştiu decît prea puţine *jazz-s*. Totuşi, se amuză îndestul, supravegheate de bunică. Aproape de cină vine Noel, care îşi sfîrşeşte lucrul la Vamă, sau Jimmy, care se întoarce de-a dreptul de la şcoala de compt-uri, sau George, care e telegrafist, sau Willy, care nu are slujbă, dar care a fost pînă iama trecută şef-mecanic la un garaj de lux. Toţi aceştia sunt prieteni buni, şi unora din ei d-1 Axon le oferă whisky. Isabel se gîndeşte la toţi, îi cîntăreşte în minte sub toate raporturile, îi compară şi-i închipuie soţi. Preferă însă pe Noel, mai ales cînd îl vede în hainele lui *creme* şi-1 aude vorbind de succesele sportive. Ca orice fată, Isabel practică sporturi şi asistă la toate mafe/j-urile cu intrarea liberă. Unele din ele sunt adevărate sărbători. Pregătirea durează un ceas, pentru că d-na Axon se pudrează cu multă grijă, iar surorile Isabelei îşi poartă părul pe umeri, şi coafura aceasta, deşi simplă, necesită mult timp şi deosebită atenţie. La *match-uri,* Isabel apare cu o pălărie cu panglici şi o rochie transparentă, care îi dă doi ani mai mult. Ca orice fată, strigă din stal şi aplaudă cînd favoritul sau prietenul se distinge. La *match-uri* întîlneşte multe familii prietene, şi se întîmplă ca una din ele să le invite, chiar în acea zi, la ceai sau la cină. Isabel se bucură atunci de ceea ce se numeşte *„good-time"*. Grupurile sunt foarte bine dispuse; cîntă în cor ultimele romanţe, dansează şi rid zgomotos, mai ales dacă nu se află bunica.

Duminica nu e tot atît de plăcută ca sîmbăta. Pentru că duminica se deşteaptă la cinci şi jumătate ca să se ducă, împreună cu toată familia, la catedrală. E drept, duminica poartă rochia cea mai scumpă, chiar dacă nu iese din casă. Dar sîmbăta e cu adevărat liberă, şi noaptea, dacă sunt invitate, se duc la cinematograf. Invitaţia o face, de obicei, unul din pensionari. D-na Axon are întotdeauna cel puţin doi pensionari, colegi mai tineri de ai d-lui Axon, mai toţi funcţionari din Sud, scriind zilnic familiilor, economisind lefile, dar îngăduindu-şi cîteodată *si* invite pe d-na Axon şi pe Isabel la cinematograf, unde ajung îr taxi şi cumpără ciocolată.

Fireşte, nu la aceasta se rezumă existenţa bogată şi colorată a Isabelei. Cîte amintiri nu se împreună cu faptele zilei şi cîte fapte noi nu aduc zilele... De cîte ori n-au fost la Grădina Botanică în grup şi nu s-au oprit la „Victoria Memorial" ca să se plimbe cu

barca pe lac și să se fotografieze braț-sub-braț cu Noel... Și picnicurile, iarna, pe malul fluviului, cu familia Pottar, care are un automobil enorm și patefon cu colecție bogată. Și zilele de Crăciun... Numai în vacanța de iunie nu se amuză prea bine, pentru că d-na Axon nu poate pleca cu patru copii în vilegiatură. Rămîn, astfel, în Calcutta, așteptînd *monsoon-ul* ca pe un dar.

în mintea Isabelei stăpînesc două gînduri: vestmintele și soțul. Amîndouă îi vor realiza libertatea. Pentru Isabel, a fi liberă înseamnă a avea un soț și a purta rochiile scumpe cari o vor dezrobi de disprețul doamnelor de la dancing și cinematograf.

Visurile ei le cunosc, pentru că la un joc naiv și stupid am întrebat-o cum și-ar împărți o zi perfectă. Mi-a spus: s-ar deștepta dimineața, s-ar duce la fereastră și ar privi cerul. Apoi ar face o raită cu calul în parcul cel mai apropiat. După aceea s-ar îmbrăca luxos și și-ar vizita prietenele, iar dacă plouă, ar ceti romane. Seara ar cina cu soțul la „Nanking" și s-ar duce în fiecare noapte la cinematograf.

Oh! dar aceasta nu se va împlini niciodată, pentru că niciodată Isabel nu va găsi un soț atît de bogat...

*

Și ființa aceasta, totuși, viețuiește și se bucură, și nădăjduiește. Existența ei se desfășura tot atît de plină chiar fără să mă fi cunoscut. Așa cum se desfășoară existențele miilor de oameni cari răsuflă în preajma mea, la o zi depărtare de mine sau la o sută de zile. Iată cine sunt eu; cel care a crezut că poate turbura viețile. Dar ca să le turbur, trebuie să mă apropii de ele, să le ating cu răsuflarea mea, să le scutur, să le desfac. Eu nu pot atinge viața celuilalt. Cine poate atinge și cunoaște viața celuilalt? Poate alergăm toți după aceeași spargere a cercului de fier. Nu știu. Nu vreau să repet aici întrebările anilor trecuți. Dar Isabel mă neliniștește; se schimbă. Se schimbă așa cum vreau eu? Nu știu ce vreau. Poate numai să mă bucur de puterile mele, să aflu că *sunt,* observîndu-mi sufletul, copleșind celelalte suflete.

Mă întreb de cîteva zile: eu nu vreau să împrumut, să mă hrănesc cu nimic de la alții?... Ce viață prodigioasă, viața fecioarei Isabel...

Și totuși se schimbă. Se îndreaptă spre mine. Mă cere, cu ambițiile sau nemulțumirile ei. Dar eu nu mai mă recunosc. Aceeași poveste. Isabel mi-a forfecat colțurile, mi-a pilit asperitățile, ca să pot pătrunde în sufletul ei. Mă ignoră. Toți mă ignoră. Fiecare mă crede ce vrea el. Dar eu? Eu, unde sunt? Eu, din mine, din nopțile mele, din zorii mei? Dacă aș urla, dacă aș sîngera, ei rămîn surzi și orbi. Fiecare își continuă drumul însemnat în creierul și menirea lui. Sunt singur, între o mie de prieteni. Am crezut că dragostea te trece în celalt. Dar te trece acolo unde vrea el, unde vrea ea, în închipuirea lui, în nălucirile ei.

De ce am judecat eu viața Isabelei fără să o înțeleg?

Și totuși, am fost îndreptățit s-o judec, pentru că am înțeles viața Isabelei. Oricine e Isabel. Oricine e, în același timp și alături de geniu, o larvă.

Cred că am cetit undeva că larvele obțin adulți diverși după temperatura la care sunt crescute. Iată ce vreau eu: să modific metamorfoza, să obțin aripi cu nuanțe rari, neobicinuite.

Fiecare vrea să supraviețuiască în urmași. Instinctul meu e abătut, e purificat. Vreau să supraviețuiesc în creaturile duhului meu. Știu că nu voi putea scrie niciodată, după cum niciodată n-am putut sculpta acel vis al adolescenței mele, acea „nedumerire după victorie", stinsă în lutul și varul neputinței mele. Nu voi putea scrie nici asupra artei asiatice. Cărțile mele vor fi cele trei, alături de cele zece mii. Dar eu vreau ca rezultatele experiențelor mele să modifice viețile celorlalți. Vreau să am fii, aceasta e. Și oricine poate fi fiul meu, pentru că nimeni nu poate fi el însuși.

Cît timp a trecut de cînd gîndeam altfel?...

Nu înțeleg prin ce împ:ejurări m-am abătut de la linia acestui caiet. Nu înțeleg, recitindu-le, divagațiile asupra Isabelei. Ea rămîne, cu o superbă încăpățînare, aceeași școlăriță Isabel Axon, cu aceleași gînduri în jurul magazinului de mode și al lui Noel. Noel e prietenul și idila. Alături, se insinuează — oh! ghicesc limpede aceasta — făptura neînțeleasă a doctorului. Isabel știe de

unde vine, dar nu înțelege de ce a venit. în anumite seri, doctorul o priveşte atent, iar frazele lui, deşi incorecte, au dedesubturi cari îi îmbogățesc visele. Altă dată, doctorul e posomorit şi mîniat, privind-o ca pe o insectă ce se refuză descrierii din manual.

Suntem prieteni buni, dar eu nu am destul timp pentru prietenia Isabelei. Am descifrat frumusețea statuetelor anamite de la Muzeu. Pînă mai ieri le priveam cu ochiul cercetătorului lucid. De acum, fireşte, mă voi depărta tot mai mult de adevăr în ceea ce priveşte busturile de lemn şi pietrele cioplite din Anam. De acum, dragostea mea le descoperă linii savuroase, revelatorii. Dacă adevărul nu se află prin dragoste, oriunde s-ar afla el, nu mă interesează.

Nu ştiu de ce am scris aceasta, eu, veşnic sterp şi neîndrăgostit. Dar, iarăşi, dacă aş înțelege tot ce scriu, de ce aş mai scrie?

.. .Isabel vine adeseaori în încăperea mea cu cărți şi stampe. La început privea în treacăt fotografiile, cu acea naivă curiozitate şi vastă stupiditate feminină. Nu mă puteam stăpîni să nu zîmbesc observîndu-i neînțelegerea, iar mai apoi, indiferența. Aproape o îndrăgisem în acea zi cînd a răsfoit în cîteva minute albumul cu reproducerile în culori ale lui Kezan. Peştii cu ochi mari şi crinii nu o înduioşau.

Umbra albastră a munților nu o ispitea să viseze. Isabel prefera pictura unei reclame de ceai, după cum prefera blonda buclată a cutiilor cu biscuiți „Riva" chipului fără seamăn al *Fetii întristate* de Busho Hara.

Familia Axon e seducătoare. D-na Axon nu citeşte decît romanele aprobate de *father* Lucas. Marea ei bucurie e să certe pe servitori în hindustani şi să-i amendeze cu o rupie de cîte ori n-au dus la timp *breakfast-ul* d-lui Axon. D-l Axon e singura excepție, singurul sălbatec al familiei. De la cinsprezece ani a părăsit căminul pentru granița Afghanistanului. La douăzeci de ani era şeful unui *bungalow* la Gamtok, dar a trebuit să demisioneze, pentru că vîna ziua întreagă şi lăsa *bungalow-\x* pe bună-credința bucătarului sikhimez. De atunci a colindat peste tot, cu compania de telefon şi telegraf. A aparținut cîtva timp postului permanent de la Lhassa şi apoi s-a stabilit la Simla. Toți spuneau că e iremediabil vagabond, că e incapabil să alcătuiască o familie, că e egoist şi vînător incorigibil. în anul următor s-a logodit cu Anna Murden.

Sîngele d-nei Axon a biruit. Copiii sunt liniştiți şi cuminți ca

tinerețea evlavioasă a Armei Murden. Poate că Verna, care nu are decît doisprezece ani, se apropie de zvăpăiatul ritm al tatălui. Pubertatea ei se dezlănțuie precipitat şi nervos în clima Bengalului. Hoinăreşte cu haimanalele cartierului, vorbeşte hindustani şi urdu mai corect decît cei mari şi ciupeşte brațele domnilor cu o vădită ostilitate. Aceasta e Verna, pe care n-am avut încă timp s-o observ, pentru că ziua întreagă şi-o petrece la şcoală sau pe stradă.

.Cealaltă, Lilian, e gemenea Isabelei. R frumoasă şi tăcută. Nu înțelege, nu vorbeşte, nu are nici un dar şi nici o nelinişte. E bigotă, fără a fi religioasă. Se ruga, pentru că aşa a spus *father* Lucas. O singură dată am auzit-o vorbind şi protestînd, cu timiditate, cînd am desemnat o cruce. Aceasta era lucru diavolesc. Am tăcut amîndoi, stînjeniți ca de prezența unui strein ursuz. Dacă ar fi fost Iisus... Dar era numai catechismul lui *father* Lucas.

Isabel se mîndreşte cu prietenia mea, pentru că ea e o şcolăriță, iar eu sunt un doctor. De cînd am luat obiceiul să vorbesc cu ea în fiecare seară, după cină, gesturile îi sunt mai cumpănite şi cu evidente eforturi de a părea mature. Bunul-simț o ajută. Nu întreabă şi nu vorbeşte decît atunci cînd trebuie. Puțin cîte puțin, familiaritatea a ajuns capriciu la Isabel. Ştiind că nu mai pot da înapoi, o încearcă şi izbuteşte un flirt ciudat, în care adesea vorbeşte despre Noel şi insinuează seriozitatea sentimentelor cari îi leagă. Fireşte, eu rămîn cu acelaşi zîmbet, şi liniştea mea o nedumireşte.

De multe ori îi vorbesc despre minunile Europei şi o invit să se ducă să le vadă. Un sfat perfid şi o privire inocentă. Dar aceasta o leagă de mine mai mult decît o mărturisire. Noel, şi nici unul altul, n-ar putea vreodată ajunge în Europa. E atît de departe continentul cu țărmuri reci...

îi cunosc toate prietenele. Catherine Irving vine din Anglia, fiică de pastor. Dar pastorul a murit, mama e recăsătorită, şi Catherine — cu cele două surori — e dansatoare. Castitatea dansatoarelor nu e pusă la îndoială aici.

De curîhd, domnişoarele Irving — Catherine, Anna şi Loveday — s-au mutat în aceeaşi casă cu familia Axon. Sunt vecinele mele; dar sunt acasă cînd nu sunt eu. Dansează la „Bristol Theatre" şi adună bani ca să se întoarcă la unchiul din Edinburgh. Nu cred ca Isabel să le iubească, cu toate că pe Catherine o cheamă *„my cat"*. Fetele au şaluri scumpe şi rochii de bal. Isabel nu iubeşte eleganța celorlalte.

Mă întreb: de ce nu însemn eu faptele Isabelei cu vorbele Isabelei? Poate pentru că vorbeşte prea mult. Iar în fața acestui caiet nu mi le amintesc. Astăzi am fost chiar uimit că, după o dimineață petrecută împreună, sunt incapabil să scriu aici ce a vorbit. Gîndurile — cu ajutorul gîndurilor mele — le cunosc, înțeleg ce spune Isabel, dar nu ştiu cum le spune. Probabil se foloseşte de exclamații; iar povestirile ei sunt prea frumoase ca să mi le amintesc; sau sunt atît de personale, încît scrisul meu nedibaci nu izbuteşte să le păstreze.

Astăzi, Isabel mi-a povestit copilăria ei la Simla. Şi-a început şcoala la călugărițe. A avut o prietenă care acum se află în Scptland. Prietena era întotdeauna bolnavă, era palidă.

încerc iarăşi să surprind o formă precisă, un trup cu o anumită lumină şi un suflet cu anumite margeni. Şi să fie aceasta Isabel. Iar alături de ea, prietena bolnavă. Nu izbutesc s-o văd. Unde e Isabel, sub brazii aleielor din Simla? Oricine poate fi şcolărița cu prietenă bolnavă. Şi încă n-am spus tot; prietena e însăşi Isabel, mai palidă, mai tăcută; o Isabel bolnavă.

Tot ce atinge ea ajunge Isabel. Tot ce gîndeşte Isabel ajunge gîndurile tuturor. O neînțeleasă vrajă e copilăria ei; amintirile se desprind din lumină şi rămîn aburii, informe, asemenea unor amintiri filtrate în suflet strein.

Caut, caut să înțeleg: de ce nu vorbeşte Isabel în caietul acesta? Iată, acum se află în cămara alăturată şi cîntă. O aud limpede, îi aud paşii, îi ghicesc trupul adolescent, comod răsturnat pe scaunul-sofa. între ea şi Isabel din caiet s-a ridicat un zid de neînțelegere. Ce aş putea spune mai mult? Isabel cîntă. Dar oare nu cîntau cele zece mii alături de mine, în cămara cu sofa?

Undeva se află Isabel, ea însăşi, singura, neasemuita. Dar ce taină o ascunde? De ce nu pot zări şi eu sufletul Isabelei?...

IV. POVESTEA MEA

Să recunosc: începusem acest caiet al vieții mele ca pe o carte. Cel dintîi capitol prevestea un şir de evenimente pe cari mulți le-ar fi cetit pe nerăsuflate. Am avut curajul să însemn şi să delimitez primul meu pas într-un capitol. Aceasta înseamnă liberarea de literatură.

Acum privesc înapoi. Nimic din cele aşteptate nu s-a împlinit. Ritmul existenții mele e schimbat. Linia începută s-a frînt, şi nu ştiu dacă am înlocuit-o cu o altă linie dreaptă. Pe miss Roth n-am mai întîlnit-o şi, probabil, nu o voi mai întîlni-o niciodată. îmi amintesc că în cele dintîi săptămîni mă gîndeam cu multă bucurie la tovărăşia noastră, reconstituită în muzeu, şi nu osteneam închipuind conflicte. Existența mea, pare-se, refuză să le realizeze. Cineva din mine a murit, aşa cum mor în fiecare zi, în fiecare om. Poate a fost tocmai cel ce plăcea lui miss Roth.

Isabel are acum şaisprezece ani. A trecut un an? Au trecut mulți. Şi iarăşi iubesc caietul vieții mele. M-am iubit întotdeauna, sincer şi total. Fireşte, în fiecare an m-am iubit altfel, dar o dîră continuă stăruia în fiecare schimbare. M-am iubit şi mai mult de cînd mi-am aflat slăbiciunile.

Copilăria mea a fost incinerată de nădejdile şi visurile culorilor. Adolescența mea a crescut, sobră şi chinuită, alături de viața pietrei. în fiecare noapte îmi visam brațul scobind cu lumină piatra. Aşteptam să văd răsărind în cămara mea trupul întîiei sculpturi, pe care o numisem de mult *Nedumerire după victorie.* Ea ar fi trebuit să sugereze spaima încercată în fața prezenței „celuilalt" din sine.

De nenumărate ori am pregătit gipsul, şi întotdeauna l-am privit, după nopţi şi zile de lucru, deznădăjduit.

Dacă am supravieţuit acel an, a fost datorită Bisericei, care nu-mi îngăduia să mor cu moartea mîinii mele. Credeam, cum numai un colos sterp poate să creadă. Toate pietrele pe cari le-am sculptat în minte mi-au sîngerat, căzînd, trupul. Am încercat nedumerirea celei dintîi pietre cioplite. înfrîngerea mea a fost atît de cruntă, încît m-am îndoit dacă nu e biruinţă. Am cunoscut desperarea celui ce ştie că vieţuieşte alături de un strein. Şi am încercat mila fără de margeni, mila pentru geniul meu sterp şi pentru pietrele aşteptînd, întregi.

Puţin cîte puţin am îndrăgit migala şi m-am apropiat de lucrăturile preţioase, fragmentare, originale, după cum cel care nu poate scrie o epopee ajunge ziarist. Nu era nimic original în pietrele mele necioplite şi nimic nu e original în epică. Originali sunt numai ziariştii şi bijutierii. Am ajuns cel mai documentat critic şi, cu teza mea de doctorat asupra motivelor decorative în Asia, am cîştigat premiul „Natorp" al şcolii.

Aceasta e viaţa mea. Pentru mine spune mult şi îmi aminteşte tot. Dar m-am hotărît să trimit acest caiet prietenului meu. El nu va înţelege şi nu va ghici nimic. Orice om trebuie ghicit. Ajut pe singurul meu cetitor cu sumare şi nepricepute informaţii. Ştiu că existenţa mea e preţioasă. Eu o iubesc. Eu o socotesc mare. Prietenul meu e inteligent şi e scriitor. El va s-o judece. Bucuria mea, scriind acest capitol, e numai uimirea cu care Mihail va primi manuscrisul unuia pe care îl socotise dispărut.

Eu nu ştiu să scriu. Voi povesti adolescenţa mea la întîmplare, aşa cum făceam scriind numai pentru mine, cînd aveam timp şi cînd mă aflam în faţa celor neînţelese. Gîndul acestei autobiografii l-am avut astăzi, recitind caietul şi singura scrisoare a prietenului, primită de mult şi lăsată - ca toate scrisorile - fără răspuns. O dorinţă neînţeleasă de a fi socotit mort, de toţi. Şi am împlinit-o, conştient de primejdia experienţii şi de pierderea bursei. E adevărat; după un an, direcţia şcoalei mi-a suprimat cecul lunar. Trăiesc acum muncind. Nu sunt nici mai fericit, nici mai nefericit ca înainte.

încep cu singura parte luminoasă din viaţa mea, cu adolescenţa şi cu basmul „nedumeririi după victorie".

De ce am visat şi închipuit eu mirarea în piatră, mirarea cumplită pe care gladiatorul o încearcă înţelegînd că adversarul e

supus şi ascullînd zvonurile gloriei? De ce am gîndit eu că orice victorie aparţine „celuilalt", celui care plînge biruit? Poate, ca să justific cele ce s-au petrecut în urmă. Totul a fost o previziune. Eu sunt ursit să vieţuiesc tot ceea ce închipui şi plăsmuiesc cu gîndul. Am iubit drama în piatră, ca s-o simt, apoi, în came. Durerea a fost aceeaşi. Acum sunt cutreierat şi hîrţuit de gîndul morţii, al morţii lungi. Cei ce vor trăi după mine vor judeca dacă şi această presimţire a fost împlinită.

Cred că orice istorie adevărată trebuie să însemne numai etapele şi culmile, ceea ce e mare şi distinct. împletirea amorfă, cu date cotidiene, cu analize amănunţite, aparţine istoriei false, create de istorici. Tot ce e la fel cu ceilalţi e minciună sau poezie. Realitatea e mare şi e rară. Dacă lumea aceasta ar fi reală, toţi am fi oameni mari. Lumea însă, - şi fiecare ştie aceasta, dar nu o spune -, lumea e ireală, deşi numai în parte. Probabil că altădată gîndeam altfel; dar ce dovedeşte aceasta?

...Al doilea mare eveniment a fost identificarea „celuilalt", cel care mă împiedeca să creez, cel care îmi secase geniul. Intimitatea mea cu diavolul începe din acea zi. Cred că puţini moderni au crezut mai sincer şi s-au luptat mai persistent cu diavolul ca mine. Poate mulţi m-au învinuit de superstiţios. Dar eu le-am dovedit întotdeauna existenţa diavolului prin realitatea răului. Dacă diavolul ar fi o închipuire, o noţiune, o spaimă, o vechitură, un mit, răul ar fi aerian şi aburiu, răul n-ar putea fi întrupat. Gîndiţi-vă o clipă la toate înfrîngerile şi neputinţele. Tot ce trece dincolo de voinţă, de om, de destin, de lege. Acel rău neaşteptat, imens, pe care nimeni nu-1 combate, pentru că fiecare s-a născut alături de el, a respirat cu el şi s-a bucurat de operele sale. Diavolul e un creator tot atît de vast ca şi JDumnezeu. Dacă diavolul n-ar fi mare şi real, viaţa noastră n-ar avea sens. Oamenii nu se gîndesc la aceasta, pentru că oamenii se gîndesc la toate, afară de ceea ge stă Ia capul unghiului, la viaţa lor.

Intimitatea mea cu diavolul a durat mult şi m-a dăruit cu gînduri rari. Din lupta cotidiană am aflat toate cauzele cari contribuiesc - de cîte mii de ani? - la înfrîngerea oamenilor. Asupra lor am scris tratate largi. Au pierit în acel foc din 11 august, cînd am îndurat o prea adîncă schimbare ca să mai pot păstra legăturile cu un trecut pe care îl socoteam umilitor. Atunci am ars dăsăgi de manuscrise, am ars totul, în afara cîtorva caiete inchizitoriale, recente. Le păstram din îngîmfare sau poate din prudenţă, sau poate numai ascultînd vechiul meu imbold de chin asupra-mi.

Ultima descoperire a adolescenței mele a fost Inchiziția şi *Exercițiile* lui Ignațiu de Loyola. Eram în acelaşi timp victimă, judecător şi călău. Am ars pe un rug sincer şi cumplit trupuri, suflete, cărți, ispite. Diminețile le petreceam exercitîndu-mă, gîndind, ridicînd planuri de întunecată strategie. A fost singura epocă fecundă, pentru că atunci aveam curajul să aleg, să spînzur şi să laud. Alegeam; aceasta înseamnă că viețuiam ca un ales. Amorful, neprecisul, sterpiciunea, amestecurile, turburările erau îndepărtate cu o siguranță de inchizitor. Atunci am învățat mult, pentru că ştiam să nu învăț decît pentru a putea înfiera sau încercui prostia şi tentația. Din „nedumerire" a rămas numai dragostea pentru artă şi hărnicia la cercetarea istoriei artelor. Nu ştiu de ce socoteam arta *celorlalți* liberată de obsesiile şi conflictele mele. Am ajuns, după cum fiecare îşi aminteşte, singurul iubitor priceput al artei asiatice şi, în acelaşi timp, singurul care puteam scrie o metafizică strategică a diavolului.

Cartea mea s-a tipărit înaintea tezei de doctorat. Toți au crezut-o imaginată, poetică, ireală, operă de vis şi de gînd nutrit cu vise. Efortul meu de a surprinde creația diavolului sub aspectul ei sfînt, adică real şi etern, a fost atît de cumplit neînțeles şi nerăsplătit, încît dezgustul de scris mă stăpîneşte de atunci cu o nemărginită putere. Cartea mea a fost numită de critici „cel mai izbutit coşmar al unui modern". De atunci mă gîndesc adesea la înțelesul cuvîntului coşmar şi sunt ispitit să-1 învestesc cu deplină realitate.

în fumegarea celei dintîi cărți publicate şi discutate am întîlnit cea dintîi femeie. Povestea noastră se cunoaşte. Nu eu am dezvăluit-o. Cîtva timp după plecare, cînd socoteam faptul stins printr-una din acele libertăți de geniu ale existenței mele, scriitoarea şi-a publicat amintirile romanțate. Tot ceea ce a fost mai fals, mai teatral, mai superficial din viața mea, ea a publicat. Se desprinde din cele două sute unsprezece pagini o figură obsedată, posedată, alchimică, medievală. Se spune că diavolul mă vizita în visurile mele, mă chinuia ca un zburător, iar eu luptam asemenea inchizitorilor; că aveam un rug, un genuchier, o cruce şi un cleşte. Toate legendele şi stupiditățile au fost adunate. Rodnicia vieții mele supraviețuind unui dezastru, simbolul viu şi realitatea răului au fost dezgustător de neînțelese. Dacă singura ființă care m-a îndrăgit, cunoscîndu-mă, a putut gîndi şi scrie astfel, mai puteam nutri nădejdi în țara mea de la miazănoapte?

Şi aceasta a fost, poate, o cauză pentru hotărîrea de a dispare, de a fi cel puțin socotit pierit.

Povestea noastră nu se cunoaşte. Şi aceasta nu prin voința mea. Scriitoarea şi-a publicat amintirile. Nu se cunoaşte rugul nedumeririlor mele. Nu se cunoaşte, aşadar, nimic.

Cauzele schimbării mele nu le înțeleg. Ca orice fapt mare, şi schimbarea mea s-a născut din nimic. Şi s-a născut ca să lumineze, să valorifice şi să laude *nimicul.* Firesc, renunțînd la diavol, am renunțat la tot ceea ce mai rămăsese mare şi înalt în sufletul meu. Poate judec prea aspru. Am cultivat, de atunci, cu furie, nimicul; libertatea şi puterea de a crea şi nimici nimicuri. Adică, libertatea de a trăi la întîmplare, cum vrei tu şi cum vreau ploile cu zorile.

Lucrurile s-au petrecut astfel: după cîteva luni de la publicarea *Metafizicei,* în culmea zarvei, am observat într-o dimineață, aproape de patul meu, atingîndu-mă cu răsuflarea lui, un om care s- părea un diavol. M-am scuturat, mi-am frecat ochii. Nu, nu era o nălucire. Era un om ce părea un diavol. *Şi nu era asemenea diavolului meu,* diavolului adevărat, diavolului vrăjmăşind şi luptînd cu Dumnezeu. Nu ştiu ce s-a petrecut în sîngele meu cînd omul ce părea diavol s-a apropiat, mi-a atins trupul, mi-a apucat mîna şi mi-a şoptit: „Chemat am fost şi am venit". Mi-amintesc că un dezgust nespus, o scîrbă de coşmar, o amețeală de leagăn, un vîrtej de boală m-au coprins. Am avut febră şi, poate, mi-am pierdut conştiința.

Aceasta m-a vindecat de credința în Dumnezeu şi în diavol, însănătoşindu-mă, am ajuns om ca ceilalți oameni. Tot ce fusese mit şi lege în existența mea am privit ca pe o superstiție, o păcăleală de sine, o momeală a spiritului meu prea însetat de absolut ca să nu-1 găsească chiar în cuvintele fără înțeles. Tot ce fusese luptă, umbră şi lumină am crezut basm şi stupiditate. Tot ce fusese mare a ajuns mic. Iar viața mea, de atunci, s-a mărginit printre şi pentru nimicuri.

Aflasem, curînd după boala mea, că un prieten, îndemnat de o conspirație ce voia să se amuze, mă vizitase" în zori, într-un

costum de bal, şi mă surprinsese tocmai în gîndurile mele, tocmai în ceasul cînd zarea se stinge şi visurile ajung realităţi, pierind. Am mulţumit prietenului, pentru că îmi dăruise libertatea. Iar în 11 august am ars toate hîrtiile unei adolescente pierdute în visul cel mare.

In 3 septembrie am plecat. în 14 septembrie am cunoscut pe miss Roth. De atunci, povestea se ştie.

Oh! cît îmi rămîne de adăogat!... Am recetit astăzi paginile scrise în caiet. Cred că existenţa mea e prodigioasă prin prăpăstiile din care e întruchipată. Nu aflu nici o continuitate între viaţa din Oatacamund cu cea din Calcutta, şi nici una cu cea care a urmat, cu cea care a precedat. Completă şi strigătoare la cer răsturnare de valori. Am trăit pentru atît de multe ţinte, încît, fatal, fiecare an din viaţa mea se ridică duşmanul celuilalt. Gîndurile, şi poate limba, în care sunt scrise paginile mele sunt diverse. Un singur lucru se continuă: piatra cu nedumeriri din adolescenţă, lutul neschingiuit, care îmi aminteşte zi şi noapte sterilitatea sufletului meu şi mă ispiteşte cu toate libertăţile.

Oh! „nedumerirea după victorie",.. De cîte ori n-am cioplit-o în drumurile şi gîndurile mele!... O am în suflet, împlinită nu prin puterea mîinilor, ci prin împletirea faptelor şi a streinilor din jurul meu. In multe dimineţi şi în nenumărate amurguri am contemplat un alt lut transfigurat în aceeaşi nedumirire...

Şi acum, revenind, trebuie să încep povestirea făgăduită lui Mihail. De unde va începe şi unde se va sfîrşi, nu ştiu. Caietul mă aşteaptă oricînd, pe o masă grea de cărţi. Şi adesea, scriind aceste ultime pagini, am lăsat o propoziţie fără punctuaţie, ca să pot fuma sau să mă gîndesc la Isabel.

V. OGLINDA CU PĂCATE

Fratele Isabelei se numeşte Tom şi e instructor gimnastic la Colegiul „St. Xavier". De cînd locuiesc împreună cu el, cunosc un tînăr sănătos şi un trup superb. Tom nu are încă douăzeci de ani. A absolvit colegiul, pentru că era şampion la toate sporturile. Ştiu mult din copilăria lui. E simplă şi clară: jocul. Un joc necontenit, fără reguli şi fără prejudecăţi higienice, fără sens şi fără estetică. Jocul Vernei e altul: neliniştit şi orientat, nervos şi capricios. Verna se joacă, pentru că nu poate face, încă, altceva. Sexualitatea ei străbate şi se trădează în gesturi. Tom s-a jucat ca un copil; jocul lui era sincer, liber, gratuit, creator şi uman. O dată cu alfabetul şi catehismul, a deprins noţiunea sentimentală a sportului. A început să iubească recordurile şi să citească reviste americane. Alături de rari cărţi, — Conan Doyle şi Edgar Wallace —, magazinele cu planşe, reclame şi fotografii de trupuri îi rezumau lecturile. Tom e de o ignoranţă divină şi de un sincer catolicism. Nu pierde nici un serviciu la catedrală şi se roagă în fiecare noapte.

Odaia noastră e ciudată şi fermecătoare, ca orice loc alcătuit din contraste groteşti. Un perete coprinde biblioteca mea şi colecţiile de planşe asiatice. Reproducerile din pictorii epocei Ashikaga, pe hîrtie de mătase, sunt prea frumoase ca să le păstrez în dulap. Şi, cum nimeni nu poate spune că nădăjduieşte să obţină cîndva originalele, - cu atît mai puţin eu, sărăcit cum am ajuns acum -, discreta mea mîndrie de colecţionar n-a suferit atîrnînd în pensiunea d-nei Axon plănşile cu duhuri, balauri şi nori.

De cealaltă parte a odăiei se află patul lui Tom şi comorile lui: discuri de fier, greutăţi, ghiulele, mingi, bastoane, rachete, bocanci cu ţinte, pantofi albi, covorul pentru exerciţii, plănşi anatomice, colecţia de reviste sportive şi *Enciclopedia sănătăţii,* cumpărată în rate din America.

Niciodată n-am avut un prieten mai sincer. Se întoarce de la colegiu în ceasul ceaiului şi strigă cu bucurie: *„Allo! doctor!".* îşi ia baia şi umblă prin cameră cu un ştergar în jurul umerilor, cu trupul lui neînchipuit de frumos, gol, gol şi divin. Fumează şi discută sport sau dragoste. în dragoste e nepriceput şi timid. Ascultă poveştile altora cu un sincer respect şi o evidentă rîvnă. Serile, cînd n-am poftă de lucru, îl iniţiez, perfid şi superior. Vorbăria mea se sfîrşeşte cu dorul lui de somn şi cu scuza că trebuie să-şi facă rugăciunea. îngenuche în faţa patului, îşi reazemă coatele de saltea şi se roagă fără nici o şovăitoare sfială de lumină, de prezenţa mea sau de zvonurile j'azz-ului din vecini. Ruga lui Tom nu o aud, pentru că faptul ei mă uimeşte prea mult ca să mai pot fi atent. Faţa lui Tom este luminoasă, zîmbitoare, concentrată şi desprisă de umbrele muşchilor. Trupul lui îngenuncheat e paradoxal, ca un Apollo pocăit. Sinceritatea credinţii lui - simplă şi amplă - mă umilea în cele dintîi zile. Apoi m-a nedumirit, m-a revoltat. Cum nu scriu aici. o carte cu prea multe amănunte, sfîrşesc descrierea rugăciunii lui Tom fără a fi spus tot ce am îndurat şi tot ce m-a desfătat. Poate într-una din acele seri, cînd îl priveam gol şi înălţat, mi-am amintit cu jind anii mei, şi în suflet s-a iscat ispita. Aceeaşi ispită de a turbura, de a strecura îndoieli, de a chema conştiinţa libertăţii într-o existenţă liberă şi stupidă. Nu ştiu; pe Tom, prietenul meu, nu l-am urît. Frăţeşte, indiferent şi pătimaş (oh! în sufletul meu, cuvintele acestea nu se exclud...), i-am arătat un alt drum, i-am descoperit alte zări. Ceea ce aşteptam în dorurile mele nu era pierderea credinţii; Tom nu poate renunţa la Dumnezeu. Eram curios să aflu însă faptele ce vor urma luminării lui cu acele lumini false şi nestatornice ale omului modern. Nu gîndeam să-1 cultiv ştiinţificeşte. Experienţa mea era o experienţă morală, aşa cum sunt toate. Ce se va întîmpla în acest suflet lăsat liber, îndemnat de altă autoritate decît cea a catehismului, vieţuind altfel decît în familia Axon şi pe terenul sportiv? Nu-mi găseam vină; dacă Dumnezeu există real în viaţa lui, lumea nu-1 va putea pierde (în sensul de pierzare creştină). Dacă totul e superstiţie şi refugiu,

lumea îi va arăta alte superstiţii şi refugii, nu mai puţin complicate şi nu mai puţin reconfortante. Pe Tom, prietenul meu, îl iubeam cu toate ramurile sufletului; adică, cu toată setea geniului meu sterp, uscat pe alocuri şi ars, cu amintirea vie a nedumeririi necioplite în piatră.

Spectacolul nudităţii lui colindînd prin casă fără sfială, cu acel sumar ştergar, cu umerii bruni şi elastici pe oase drepte... Tom nu ştie ce înseamnă sfiala de nuditate. La început îl numeam păgîn, dar apoi am înţeles că sunt mai aproape de adevăr chemîndu-1 catolic plastic, sculptural, sportiv.

Orice prietenie se întemeiază pe o parţială, dar susţinută neînţelegere. în faptul ghicirii celuilalt se strecoară prea mult dania prietenului. Şi totul se petrece cum trebuie pînă în ceasul cînd substanţa se revelează - fără voie - din amîndouă părţile. Ceasurile acestea sunt rari. Le cunosc numai anumiţi oameni. Aceştia sunt mînaţi, de obicei, de o menire crudă, şi eforturile lor cele mai dureroase se îndreaptă tocmai spre actul descoperirii umbrei sau osului strein din făptura lor. Nu pretind că scriu adevăruri generale şi eterne. Amintesc că sentimentul eternităţii şi setea de a păstra legea m-au părăsit de mult. Tot ce scriu trebuie înţeles ca izvorît din vieţile cîtorva; a mea, a Isabelei, a prietenilor mei. O celulă şi cîţiva vecini, cu un anumit proces osmotic.

Aşadar, prietenia lui Tom se sprijină pe o prea falsă şi flotantă reconstituire a sufletului meu. Eu nu sunt doctorul înţelept, înălţat şi dincolo de rău. Viaţa mea n-a fost furtunoasă, şi prezentul nu e calm marin. Eu n-am colindat pămîntul, aşa cum crede Tom, ameţit de poveştile serilor. Dimpotrivă, furtuna şi răul, şi neprevăzutul de-abia acum le cunosc. Nu ştiu dacă un conflict metafizic e real sau fantastic; dar ştiu că nu e asemenea a tot ce m-a ispitit şi cu tot ce am luptat în ultima vreme.

Tom a găsit în mine *„the man who knew too much",* şi procesul de creaţie a doctorului se desfăşoară lent, dar continuu în mintea lui, cu prea puţine gînduri şi mai puţine cărţi. Lucrurile apar atunci complicate, fantastice, obscure, cu serii infinite de specii,

cu nuanţe de nesurprins. Numai o minte aglomerată, un creier supraexcitat de lecturi, poate pune ordine în fapte, poate simplifica şi ordona, şi lumina. De fapt, viziunea cea mai clară a lumii şi a spiritului, eu am avut-o întotdeauna în preziua surmenajelor. Evident că nu recomand metoda. Dar aflîndu-se mai aproape de mine decît higiena şi manualele de educaţie prin reducerea lecturilor, o însemn ca un fapt şi o latură a sufletului meu.

Tom nu mă ştie şi niciodată, poate, nu mă va şti. Sunt alături de zarea înţelegerii lui. Şi el se află, poate, undeva sub zarea minţii mele. Un lucru mi-e îngăduit să spun; că eu pot nădăjdui să-1 înţeleg pe Tom adevăratul, unul (dacă se află), iar el niciodată nu va putea pătrunde în lumina şi umbra „celuilalt" din mine. Oh! acea sfîntă nedumerire care mă ascunde şi mă păzeşte de iscodirile vecinilor... Nu e uşor de înţeles un geniu; dar e pesie putinţă de înţeles un geniu sterp. Sunt culmi luminoase pe cari le poţi urca, tocmai p uru că sunt luminoase. Cînd peste tot pluteşte negura şi peste tot an-.eninţă prăpăstiile nedumeririlor, nimeni, nimeni nu poale cunoaşte acel munte, care nu are nici nume, nici stăpîn.

Eu sunt liber, tocmai pentru că linia gîndului meu n-a tăiat piatra. Cel mai fecund *katharsis* nu e creaţia, ci neputinţa de a crea.

Din cea dintîi zi de cînd Tom locuieşte în camera mea, camera lui fiind închiriată d-lui Thacker de la Vamă, m-a rugat să-mi fie profesor de gimnastică. Au trecut luni de cînd mi-am descoperit trupul privit şi admirat din afară, indiferent de crizele fiziologice, indiferent de sexualitate. Trupul plastic, muşchii preţuiţi nu fizic, ci estetic. Au trecut luni, dar eu uitasem iarăşi.

Tom nu-şi contenea mirările, privindu-mă". în ciuda cărţilor cetite cu umeri aplecaţi şi a stampelor privite cu şoldul sucit, în ciuda liniilor strîmbe ale bronzurilor de cari mă îndrăgostisem, trupul meu păstra structura robustă şi echilibrul masculin moştenit din răzeşi. Un ultim vlăstar din familia cu trecut şi faimă pe malul Argeşului.

în aceeaşi seară, Tom mi-a găsit lipsurile şi mi-a întocmit program. Pe covor, gol şi alb, trupul urma gesturile lui Tom. Am deprins mişcări dificile şi am cunoscut voluptatea efortului, cu pumnul înfăşurînd osia ghiulelelor, cu grumazul înfipt, cu sîngele gonit din cavităţi şi răsuflarea oprită sub buze strivite. în puţine săptămîni, elasticitatea şi siguranţa muşchilor s-au schimbat. Ritmul trupului în mers şi-a recăpătat instinctul rectiliniu. De cînd am învăţat boxul, priveam mai dispreţuitor trecătorii şi mă avîntam fără emoţie, noaptea, în bazare,

Săptămînal, Tom îmi măsura muşchii, toracele şi completa acel rit complicat al instructorilor gimnastici, ca să afle coeficientul progresului. Rezultatul îl mulţumea într-atît, încît mă îmbrăţişa şi, culegînd în goană ştergarul, se grăbea să urle în toată casa, comunicînd cifrele. Peste cîteva minute, d-na Axon ştia pe dinafară circonferenţa bicepşilor mei şi volumul toracic. Lista circula, de la Isabel Ia domnişoarele Irving şi înapoi la Verna, care refuza să se entuziasmeze, continuînd să necăjească cu evantaliul pe d-l Thacker de la Vamă. D-l Axon mă silea să beau whisky, iar eu, cîştigat de bucuria generală, invitam grupul la „Elphinstone".

Nu aceasta, însă, mă încălzea. Priveam cu un zîmbet indiferent cifrele şi, chiar după ce Tom îmi traducea sensul şi îmi citea comparaţii din revistele lui, nu mă desfătam. Bucuria mea cea mare era să-1 văd pe Tom concentrat sau desfigurat, întocmind exerciţii noi şi improvizînd lupte pe covor. Luptele acestea, uînte sincere şi învrăjbite, au fost marea mea surpriză. începeau într-un soi de ritual care-şi avea, ca toate riturile lumeşti, un farmec nespus. Amîndoi, în aceeaşi goliciune completă, ne priveam în oglindă, umăr la umăr, încordîndu-ne pe rînd grumazul şi braţele, pieptul şi genuchii. Instructorul avea trup brun, zvelt, cu piept larg. Elevul, trup alb, înalt, Cu pulpe lungi. Ne descopeream frumuseţea în fiecare seară, cu strigăte şi felicitări. Descopeream rotunzimea umărului, rotunzime pietroasă, cu vine de muşchi. Descopeream platoul pieptului, cu sînul oblong încordat spre subsuori; şi pîntecul frumos, lung, ascunzînd urîciunea proceselor; şi coapsele strînse, cu oase late, şi cu sexul tînăr, robust, calm. Şi admiram genuchii fără gropi, genuchii legînd pulpe cu linie sigură, înfiptă în talpa liberă şi călcîiul plin.

Cu prilejul felicitărilor începea trînta, unul strîngînd pumnul celuilalt şi îngenuchindu-1. Lupta era prietenească, aşadar, crudă,

nesățioasă de izbîndă. I-am cunoscut lesne tehnica și strategia. Tom obișnuia să-și încolăcească brațul stîng deasupra gîtului și brațului meu drept. Piciorul lui, apoi, se strîngea în unghi pe șoldurile mele, susținut de genuchiul celuilalt picior. în- cîteva minute eram înfrînt, și el îmi comenta lupta cu o copilărească seriozitate. în multe seri am făcut eforturi să-1 biruiesc, și întotdeauna pierdeam, datorită neatenției ce urmează concentrării supreme.

O dată, lupta noastră a durat mult. Fiecare eram înciudat de rezistența celuilalt. Oasele se frîngeau și se împleteau cu o inedită elasticitate, lăsînd acea neasemuită senzație de dilatare, care e mai mult morală decît fiziologică. Brațele căutau și găseau puncte de spijin neașteptate. Ochii priveau covorul sau colțuri din pat, raze din oglindă sau fîșii de tapet. îmi amintesc pauze de gînd, speranțe copilărești, sentimente umilitoare. Sub mușchii lui Tom ghiceam zvîcnind același sînge din trupul meu răscolit. Și deodată am simțit că Tom se predă, vrea să fie înfrînt, deși era stăpîn și pe forțele lui, și pe luptă. în clipa următoare, - dar cîte clipe au trecut?... -, Tom se afla lungit, biruit, ucis pe covor. Ascultînd unui gînd orb, i-am pus piciorul în piept și am împlinit statura grupului din adolescența mea. Efectul a fott de o măreție stranie. Victoria a durat o veșnicie. Și totuși, *n-am încercat* acea nedumerire pe care o păstram și o simțeam de ani. Aș fi vrut să plîng. Aproape lăcrămînd, Tom aplauda, istovit.

- Eu am vrut să mă înfrîngi!...

- Nu, Tom, eu am vrut!...

Lupta a reînceput, sălbatecă. Inconștienți, obosiți, îndîrjiți.

Cînd m-am deșteptat din amorțeala de instinct și ceață, nu știu, dar îmi amintesc că m-am deșteptat în aceeași clipă cu Tom. Și conștiința m-a făcut să înțeleg crima împotriva mea și împotriva lui Tom, și împotriva simplicității sănătoase a prieteniei noastre. Biruisem încă o dată pe Tom, dar cum aș fi biruit o fată. Urîndu-1, l-am iubit, dar cum aș fi iubit o fată.

Deșteptarea n-a fost tragică. Amîndoi eram copleșiți de spaima faptului. Am adormit fără să ne privim, eu cu fața spre cadrele epocei Ashikaga, el cu ochii agățați de colecția gimnastică.

în noaptea aceea am întîlnit iarăși diavolul, real, viu, apropiat, îmi amintesc că mă aflam la capătul unei scări de piatră, cu brațele acoperindu-mi capul, iar în fața mea, din umbră și zare, prietenul adolescenții mele, același, izvorînd ispite, zîmbind.

De a doua zi am trăit o viață schimbată. Am înțeles și ghicit prezența păcatului, a acelui păcat strigător la cer, creștinesc, uman. Orice argument mi-aș fi adus, orice încercare de bagatelizare filozofică sau porcească, se sfărma de existența acelui simț intern, simplu și tragic. Ca să pot supraviețui, m-am schimbat. Nu m-am întors la vechea mea credință, n-am redevenit medieval. Nu mi-am poruncit discipline, pentru că libertatea de care mă bucurasem prea mult nimicise voința organizată. Voința mea era acum spasmodică, întreruptă de vaste periode aride sau pocăite, capricioasă.

Am încheiat exercițiile fizice cu instructorul și victima mea. In cea dintîi seară cînd ne-am regăsit iarăși goi, un sentiment penibil, copleșitor, de durere nestrigată, de scîrbă și desperare, de sinceritate, de părăsire, ne-a coprins pe amîndoi. Citeam zbaterea și lacrimile sufletului meu pe fața lui Tom. Chiar regăsirea noastră, în aceleași împrejurări, părea menită, potrivită de destin. Trecuseră cîteva zile fără a ne fi revăzut goi. Ne evitam instinctiv. El se întorcea tîrziu de la colegiu, eu lucram cu o spaimă neînțeleasă, zi și noapte.

în acea seară sfîrșeam baia la un ceas neobicinuit. Fără să-mi dau seama, m-am privit - lucru neîntîmplat în viața mea - mult timp în oglindă. N-am auzit pașii lui Tom, și el n-a bănuit prezența mea în camera vecină. S-a dezbrăcat și a început exercițiile pe covor. Ne-am întîlnit amîndoi și am împietrit privindu-ne trupurile. Era un păcat greu între noi, și nici el, nici eu nu eram vinovați. Tovarășul adolescenții mele ne mînase. Tom nu știa aceasta. Eu nu știam ce să-i spun, ce să fac. Am urmat atunci sfatul clipei de fericire întrevăzută, anticipată în minte, și am îngenucheat în fața lui Ten. Ce am spus, ce m-am rugat, nu-mi amintesc. Poate m-am rugat stăpînului raiului pierdut. M-a deșteptat plînsul lui Tom, frumos și blînd, alături de plînsul meu scuturat. Mai prudent, Tom m-a sfătuit să tac, să nu primejduiesc

situaţia. D-na Axon poate să ne audă. Ne-am ridicat, ne-am sărutat ca doi fraţi şi am îmbrăcat pijamalele cu o nespusă linişte înseninată în suflet. Eram fericit ca orice om, ca orice creştin. A fost singurul act creştinesc - pur şi sfînt, spontan şi veşnic - pe care l-am împlinit în noua mea existenţă, închinată capriciilor minţii şi libertăţii slăbiciunilor mele.

N-am reluat totuşi exerciţiile. Nu ne stîhjeneau trupurile noastre goale, dar contemplarea lor în comun - şi o laudă a bucuriilor trupeşti - ni se părea zănatecă şi infamă.

Un lucru am observat în curînd. Tom era mult mai legat, mai supus, mai stăpînit de mine. Prietenia noastră, în ciuda împotrivirilor mele, a ajuns idolatră. N-aş putea spune că totul se datorează păcatului dintre noi. Tot atît de just ar fi ca totul să se datorească actului de pocăinţă şi iubire prin care ne-am curăţit. Tom mă iubea mult şi înainte, mă admira şi mă slăvea în falsa viziune a bunătăţii mele. După păcat însă, fericirea lui de frunte era să mă asculte vorbind. Alegeam subiectele la întîmplare; despre filme şi despre *Evanghelii,* despre sport sau despre romanele lui Edgar Wallace, pe care trebuia să le citesc ca să nu-1 jicnesc.

în timpul purgatoriului nostru am fost adesea prins de alte încercări şi uluit de alte revelaţii. Nepriceput în meşteşugul scrisului, le-am lăsat la o parte, ca să sfîrşesc amintirile şi istoria lui Tom. Le voi povesti mai tîrziu. în aceste răstimpuri eram absent din prietenia lui Tom. Iar el mă ghicea chemat în altă parte. Luase obiceiul să se poarte cu mine ca cu un bolnav. Umbla numai în vîrful picioarelor şi se culca devreme. Nu vorbea şi nu întreba. Era o umbră supusă, şi zăream în lectura mea de noapte, deasupra paginei cu chipuri groteşti, trupul lui brun şi pur.

Nu-mi amintesc de cînd am început să lucrez serios la ispitirea lui Tom. Probabil în aceeaşi săptămînă cu marea mea încercare împotriva Isabelei. Ispita lui Tom a fost, de astă dată, sincer şi complet spirituală. O începusem de mult, dar am organizat-o tîrziu. Şi pentru sufletul meu sterp era o proaspătă bucurie să mă

îndrept pe două cărări diverse către cei doi fraţi. Alesesem cărarea libertăţii cu Tom şi cea a robiei ca Isabel. Faptele vor lămuri aceste cuvinte, seci ca toate cuvintele ce se spun înaintea faptelor.

Isabel nu bănuia cele ce s-au petrecut între Tom şi mine. Ea nu ştia decît prietenia noastră, prietenia a doi tineri cari îşi fac exerciţiile împreună şi colindă împreună în anumite nopţi. Cunoştea aspectul fizic, social al tovărăşiei noastre, poate şi cel moral, dar în nici un caz legătura teologică dintre noi, uniţi prin voinţa dracului şi spălaţi prin actul spontan, dumnezeiesc, al pocăinţii.

Isabel se lega tot mai mult de mine. Ispitele aruncate cu un an mai înainte rodeau accelerate de prezenţa mea, de anumite gesturi de ale mele. După ce am renunţat la cecul şcoalei, banii mei s-au împuţinat simţitor. Puteam trăi din economii şi cu ajutorul singurului unchi care îşi mai amintea de mine şi îmi trimitea la cîteva luni o dată o anumită sumă, pentru care nu primea decît o mulţumire telegrafică. Scrisori nu trimiteam sub nici un motiv. Şi, fireşte, scrisori nu mi s-au trimis. în cele dintîi luni am suferit de izolarea mea, apoi am înţeles rarul privilegiu al situaţiei. Nu ştiam nimic de ţara mea de la miazănoapte. Se putea întîmpla totul acolo, şi eu nu ştiam, după cum nu ştiu nici acum. Plecarea mea, dintr-un elan liber, a fost antrenată în schimbări cari mi s-ar fi părut de negîndit înainte de realizare. Dacă ar trebui să rezum în cuvinte puţine experienţa mea, aş spune că jocul m-a dus mereu tot mai departe, tot mai adînc în real. Şi filozofia mea s-ar reduce la o singură dogmă: joacă-te! Jocul singur păstrează instinctul realităţii, trăieşte şi se mişcă în realitate. Toate celelalte dogme, morale sau imorale, sunt ţesute în şi din închipuiri.

Aşadar, pentru că aveam prea puţini bani, a trebuit să muncesc pentru bani, lucru ce nu făcusem niciodată înainte. Şi a trebuit să muncesc aşa cum nu gîndisem niciodată: tapînd la pian pentru exerciţiile trupei d-relor Irving. Aceasta m-a legat mult de familia Axon. Raporturile noastre au ajuns de o nebănuită intimitate. Cîştigasem încrederea d-nei Axon prin banii ce-i primeam, prin munca mea printre cărţi. Dar îi cîştigasem nădejdile prin prietenia mea cu Isabel şi dragostea prin faptul că mi-am mărturisit hotărîrea de a rămîne şi lucra aici. Cu leafa mea de prim-repetitor la „Bristol Theater" aveam tot atît ca în anul cu cecul şcoalei. Numai că, de acum, trebuia să lucrez şase ceasuri pe zi, lucru, propriu-zis, crud şi silit, ceea ce hotăra pe d-na Axon să mă socotească om întreg.

Isabel avea acum multe ceasuri fericite, întovărăşindu-mă la repetiţii. Sala de la „Bristol" are un aspect pustiu şi impresionant în timpul zilei. Cei ce o cunosc în asemenea ceasuri se socotesc aleşi, intraţi într-o ceremonie ocultă şi grandioasă. Repetiţiile de joi dimineaţa sunt cele mai plăcute. Isabel se aşeza pe banca dirijorilor, fericită că poate privi dansatoarele şi vorbi cu tinerii cari alergau prin sală şi ateliere fără jiletcă şi cu mînecile cămeşilor strînse deasupra coatelor. în puţin timp, Isabel a ajuns tot atît de intimă şi necesară repetiţiilor ca şi celelalte *girls.* Necazul ei că nu se pricepe în dansurile grele era coperit de fericirea că toţi aplaudau după ce Isabel sfîrşea de cîntat *Ramona, My blue Heaven* sau *That'smy weaknessnow.*

Cele douăsprezece fete erau dirijate în balet de Catherine, dar maestrul nominal era un rus, Stalin, venit din Australia şi căsătorit cu nepoata patronului. Stalin se pricepea în toate artele, dar cel mai puţin se pricepea în dans. Pentru el, toate dansurile, ca să placă, trebuiau schimbate în ritmul dansului rus. Stalin modifica ciudat *jazz-ul* şi înlocuia imaginaţia cu reminiscenţe din anii petrecuţi în Rusia imperială. Nu avea nici calităţi, nici defecte şi părea foarte puţin rus. De aceea, poate, dorea atît de mult să schimbe totul în valori ruseşti.

Ajutorul lui Stalin era d. Fox, crescut în şcoală americană. Fusese chiar la San Francisco, pe cînd era elev telegrafist pe bordul unui vas olandez. Din America adusese tot, deşi nu aducea mult. Marile succese ale trupei d-relor Irving se datoresc împrumuturilor şi hărniciei d-lui Fox. Isabel, îndeosebi, se împrietenise mult cu el şi îl chema *„my fox"* sau *„darling",* ceea ce nu făcea decît cu Noel. Fireşte, Isabel se gîndea adesea la d-1 Fox ca soţ, şi viitorul căsniciei lor n-ar fi fost mai prejos decît căsnicia noastră (aşa cum o închipuia Isabel), pentru că, dacă eu aş fi adus-o în Europa, d-1 Fox ar fi purtat-o în America. Apoi, el avea toate şansele să ajungă bogat, iar eu prea puţine ca să ies din mediocra stare în care ajunsesem printr-o nebunească renunţare la banii şcolii. (Isabel găsea lucrul acesta atît de neexplicabil şi absurd, încît multă vreme n-a voit să-1 creadă, preferind să mă socotească mincinos decît prost.)

Pianul se afla într-un colţ al scenei. Directorul teatrului economisea mult neplătind un profesionist. îmi lăsam şi eu haina în cuier, ca toţi tinerii, şi tapam pentru exerciţii. Catherine observa ritmul şi arcurile schiţate de pulpele dansatoarelor,

număra şi bătea din palme, oprea pianul, relua dansul, arăta figurile noi, felicita, încuraja şi exclama: *„Goodness me!"*

La început eram stînjenit de situaţie şi, într-un anumit sens, de decadenţa mea socială. Păstram titlul de „doctor", dar mi se părea, în cele dintîi zile, că intimitatea celorlalţi avea o răutate şi o bucurie ascunsă. Nu era aşa. Resturi din vechea mea mîndrie mă făceau să roşesc, să mă fîstîcesc, să încerc atitudini false de dispreţ sau indiferenţă ca să se vadă că mă aflu într-un asemenea mediu fără voia mea, printr-o supărare a soartei. Curînd şi firesc am simţit că nimeni nu mă dispreţuia. Am ajuns prieten cu toţi, şi prietenia mea cu Isabel a luat o nouă întorsătură. Isabel spera acum mai mult. Era cu mult mai intimă, mai drăgostoasă. în anumite seri, în urma jocurilor, ne îmbrăţişam din greşală, şi îmbrăţişarea noastră dura. Isabel continuă să nu vorbească în acest caiet. Isabel e aceeaşi. Eu - şi eu cel din sufletul Isabelei - m-am schimbat. Cum, cum, încerc s-o spun, dar eu însumi nu înţeleg prea mult.

Am deprins obiceiurile teatrului *variete.* Veneam cîteodată şi nopţile, cînd în locul pianului se afla *jazz-ul.* Aveam hainele mele cele mai bune şi întovărăşeam pe Tom. Nu plăteam decît consumaţia, şi aceasta făcea fericit pe Tom; privilegiul i se părea de neatins.

în jurul lui Tom începusem experienţa cu preludii lungi. Hotărîrea de a-1 sili să părăsească oraşul pentru lume am luat-o într-o noapte cînd sufeream prea mult de căldură şi de neliniştea întîmplărilor ca să pot lucra. Continuam lucrul, pentru că orice lucru trebuie continuat. înţeleg acel efort limitat la o anumită cercetare, aliment indispensabil creierului modern, neputincios să culeagă numai principiile sau să renunţe definitiv la cules.

Tom dormea. Peretele lui era în umbră, peretele meu în lumină. Ventilatorul şuiera ca un zvon, şi proiecţia bustului meu printre cadrele japoneze părea o vrajă, o imagine de oglindă magică. Gîndurile mele se fugăreau, se întorceau înapoi, se coborau în adînc. în adîncul unui suflet cu memoria ruptă în două jumătăţi. S-ar fi spus că nu trăiam decît din ceasul desprinderii mele de oraşul Mării Negre. Tot ce fusese înainte uitasem. Şi chiar dacă mi le aminteam, ele îmi păreau faptele altuia sau fapte silite de împrejurări, neizbucnite din mine, necontrolate de voinţa mea şi tăgăduite de capriciile mele. Aveam o memorie vie şi alta moartă. Iar gîndul apei vii şi apei moarte din basme mă oprea cîteodată din

şirul literelor, mă silea să închid cartea şi să recunosc că, asemenea acelui Făt-Frumos, eu mă puteam ucide (în sensul de uitare de sine) şi mă puteam învia (îii sensul sentimentului de prezenţă) numai bînd din cele două ape nestemate.

Şi a fost în acea noapte o pogorîre în memoria moartă, îngheţată. Şi atunci, prin nu ştiu ce asociaţie stranie, *am văzut pe Tom mort,* l-am văzut zăcînd în descîntecul apei moarte, l-am văzut asemenea mie în anii de metafizică şi înstreinare.

M-am întors turburat să-1 privesc. Tom dormea zîmbind, gol. Şi atîta fericire mi-a copleşit sufletul, încît, cu toată conştiinţa ispitirii şi a păcatului ce îl săvîrşeam îndemnînd pe Tom - curatul, neprihănitul, neştiutorul - în albia lumii, am ştiut că opera mea nu e fapt diavolesc şi mi-am spus că, dacă Dumnezeul lui Tom există, aşa cum crede el, Dumnezeu mă ispiteşte acum, iar nu urgiile dracului.

A doua zi am avut cea dintîi convorbire serioasă cu Tom asupra plecării lui în lume. De mult, Tom cunoştea şi iubea lumea prin spusele mele. Acum l-am îndemnat: de ce să se mulţumească, mărginindu-se, cu ochii şi mintea mea? E puternic, e tînăr. Prietenia mea suferă aflîndu-1 laş. Pentru că Tom e laş rămînînd alături de d-na Axon şi de fete. Voinicia, credinţa, tinereţea lui îl îndeamnă către porţi ce trebuiesc ciocănite şi ziduri ce trebuiesc urcate.

— Tom, îl îndemnam eu, catolicismul înseamnă bogăţie şi luptă. Timiditatea şi fereala de lume nu exprimă spiritul Romei. Aminteşte-ţi parabola talantului şi predica lui *father* Lucas de duminica trecută.

— Dar, doctore, mama niciodată nu mă va lăsa să plec. Tu ştii că sunt singurul băiat şi în curînd va trebui s-o sprijin. Nu e aşa? Am trei surori şi pe bunica. Mama nu poate trăi singură...

— Tom, l-am mîngîiut eu, un fapt mare se recunoaşte prin piedicele ce îl împresoară, piedeci ce se află întotdeauna în sufletul celui ce îl doreşte împlinit. Dar de ce nu urmezi cea dintîi poruncă a credinţii noastre: „Lasă totul şi urmează-mă!..."?

— Sunt şi alte porunci în *Evanghelie,* doctore.

— Fiecare culege ceea ce îl tămăduieşte sau îl împlineşte, Tom. Nu uita că tu trebuie să te împlineşti. Catolicismul înseamnă bogăţie, Tom, şi tu eşti sărac. Sărac din toate punctele de vedere.

Nu cunoşti nimic, nu poţi nimic, şi totuşi, cu un singur fapt, vei ajunge bogat şi puternic...

— Dar eu nu vreau să obţin bogăţia supărînd pe mama...

— Preferi s-o aştepţi supărînd pe Dumnezeu, Tom?

— Tu ştii, doctore, că mama va suferi chiar băneşte dacă aş pleca. Ştii că noi nu suntem bogaţi. Şi apoi, eu nu pot face nimic ca să cîştig bani în lume. Aici sunt instructor în colegiu; dar în America, ce Dumnezeu aş putea face? Şi numai în America, pentru că nu ştiu decît englezeşte...

Am rîs mult timp şi apoi i-am desfăşurat planurile mele, şi l-am sfătuit; o adevărată tinereţe trebuie să înceapă prin risc şi gratuitate. Eu am făcut la fel. Puteam gîndi la Port Said că, numai după un an, voi ajunge *tapeur* la „Bristol Theater"? Gîndeam că fără banii şcolii aş muri înfometat; şi iată-mă descoperindu-mi comori. Tom putea găsi oricînd un loc în varieteu, cu trupul lui frumos şi cu ştiinţa exerciţiilor. (Minţeam; ştiam că sportul şi fizica lui Tom sunt sincer şi definitiv neremuneratorii.)

în fiecare zi îi descopeream alte posibilităţi, îl îndemnam mai viu, îl ispiteam mai adînc. Tom, care mă iubea şi mă slăvea, îşi pierduse punctele de sprijin. Gîndurile mele îl împresurau din două părţi; cr t a catolicismului şi a sporturilor. Găsisem mijloace să-1 conving că d.na Axon va uita curînd supărarea şi se va bucura de succesele lui. îi prevesteam numai izbîndă. Nu-i pomeneam de cumplitele schimbări ale plecărilor, de întunerecul ce coprinde sufletul fiului rătăcitor, de nebunia uitărilor. Nu-i aminteam întîmplările mele şi nu-i descopeream prăpastia iscată după despărţirea de pămîntul şi trecutul meu. Nu-i prevesteam decît izbînda, şi Tom, ca orice şampion, nu iubea decît izbînda.

în acea seară de martie, Tom ne-a întovărăşit la teatru, pe d-rele Irving, pe Isabel şi pe mine. O ciudată-nelinişte îl antrena, întreruptă de largi pauze, în care Torn, instructorul şi catolicul, părea străbătut de întrebări lumeşti. însuşi eu eram schimbat, excitat, pasionat, dar nu de Tom, nu de aşteptarea revelaţiilor lui.

în acea seară, o turburare şi o menire mă apropiau magnetic de Isabel. Isabel era frumoasă cum nu fusese niciodată. Şi rîdea, îşi lăsa trupul pe braţele mele, primea îmbrăţişări de joc şi provoca şcolăreşte. Tom era neliniştit. Ar fi vrut să-mi vorbească, dar mă

ghicea departe de el, deşi mă îndoiesc dacă mă bănuia aproape de trupul Isabelei. Pentru Tom, eu eram într-un anumit sens un sfînt, dincolo de rău. Cu atît mai mult dincolo de orice îndoială asupra curățeniei prieteniei mele cu Isabel.

Acum gîndesc şi înțeleg simbolul acelei seri. S-ar spune că menirea mea e să turbur sufletele, dar să fiu absent din conflict, să nu mă găsesc niciodată antrenat în dramă, să nu joc rol activ şi responsabil. Drama se sfîrşeşte fără mine, cu umbra mea şi gîndul meu sădit.

Am improvizat, noi şase, o cină bohemă în cabina d-relor Irving, iar eu am oferit îngheţată şi whisky de la bufet. Isabel era frumoasă, frumoasă, şi pentru cea dintîi oară a băut mult whisky din paharul meu. Cina nu interesează, pentru că gîndurile şi semnificația faptului meu erau departe.

împreună cu Isabel, am rămas înapoia scenei, aşteptînd spectacolul. Tom, renunțînd să-mi vorbească, şi-a găsit prieteni într-o boxă. D-rele Irving ne-au gonit din cabină, pentru că trebuiau să îmbrace costumele spaniole. Fumam, fără gînduri, turburat, cu Isabel încolăcită la pieptul meu. Ne-am privit în ochi şi am rîs. Am zvîrlit ţigara şi i-am prins buzele într-o sărutare lungă*, crudă, aşa cum niciodată nu sărutasem. Erau sălbăticie şi răcnet în sîngele buzelor mele, şi era primire cerească în buzele Isabelei. Sărutarea noastră a durat prea mult ca să nu-mi pierd minţile şi Isabel să nu şi le găsească.

M-am ridicat într-un spasm, i-am înşfăcat trupul şi am păşit spre banca din fundul atelierului, acolo unde ştiam că, la acest ceas, nu ne va căuta nimeni.

— Ce faci? Ce faci? rîdea şi plîngea Isabel.

Toate păcatele mă îndemnau. Credeam că Isabel mă chema. Dar în acea clipă, Isabel mă ura, mă ura sincer, vast, fără senzualitate, cu scîrbă, cu plîns. Am căzut pe bancă, dar Isabel şi-a descoperit puteri neaşteptate. Nu țipa, dar se apăra de minune. Eu însumi mă aflam într-o neobicinuit de crispată stare. Mă întrebam ce nebunie m-a coprins, de ce nu contenesc s-o jicnesc cu lupta noastră, de ce nu-i cad la picioare, rugînd-o să mă ierte, de ce aştept ca păcatul să se împlinească şi apoi să purced la curățire.

Isabel mi-a sîngerat fața, lovindu-mă. Dar izbînda era a mea. Se zbătea aproape fără puteri, aşteptînd. Am zărit coapsele brune şi ispita fecioriei. Iar în aceeaşi clipă, desperare nemărginită m-a coprins, am început să plîng prosteşte, mi-am apucat capul în mîini şi m-am blestemat în limba țării mele.

Isabel mă privea cu o nespusă nedumerire. Lacrimile îi şterseseră pudra obrajilor. O fîşie din rochia de duminică atîrna deasupra pulpei cu ciorapul răsucit. Tremura, rezemată de zid, suspinînd. Şi, deodată, a strigat, apropiindu-se cu pumnii de capul meu smerit:

— *Ihateyou, Ihateyou, beast, Ihateyou!...*

Am uitat acum toată cumplita scîrbă şi penibila împletire de sentimente care m-au îmbătrînit în acea noapte. Multe amintiri s-au împrospătat în sufletul meu; adolescenţa şi „nedumerirea după victorie" se luptau cu diavolul viselor. Ah! cum am urît dracul în acea noapte! Dar cum aş fi putut spune Isabelei că el m-a îndemnat? Nu aveam curajul de a încerca pocăinţa împlinită în fața lui Tom. El e un adevărat creştin. Poate şi Isabel *era.* Dar dacă nu era, eu n-aş fi supravieţuit umilinţii.

Şi deasupra tuturor, în negura geniului meu fără rod, aceeaşi nedumerire împietrită, aceeaşi spaimă a oricărui ins simţindu-se purtat de celalt, de omul negru sau de omul alb din el, om necunoscut şi nevăzut.

Isabel s-a întors singură, pretextînd o furioasă durere de cap. N-a spus nimic, nimănui. Eu n-am avut curajul să dau ochi cu ea multe zile. Ca să uit, lucram zi şi noapte. Nu voiam să ştiu nimic de Tom. îl uitasem. Nu mă frămîntam decît ca să alung sfiala, dezgustul, teama din mine. Viziunile celei dintîi nopți le ucisesem. Nu voiam să redevin creştin. Nu voiam să plîng umilit şi să mă rog, luptînd cu un diavol şi cu un vis.*înţelegînd că mîntuirea mea nu poate veni decît pe aceeaşi cale a libertății şi păcatului, mi-am schimbat lupta. M-am îndreptat către alte ispite. Ispite şi păcate se găsesc peste tot în drumul cărnii, şi aceasta e fericirea omului. Păcătuind, se liberează de stupiditate, de creştinism, de demoni. Ajunge simplu şi curat. Lumina nu vine din lumină, ci din întunerec.

Deşteptarea mea a fost iarăşi rîs şi nepăsare. Numai că nu simţeam aceeaşi libertate. Ceva, cineva - în sufletul meu - se irosea, sfărmat şi plîns.

VI. PARABOLA FIULUI RĂTĂCITOR

Şi cu toate acestea a trebuit să ne privim iarăşi în ochi, Isabel şi cu mine, pentru că eram faţă în faţă la *breakfast* şi la cină. Şi a trebuit să ne vorbim, ca să nu chemăm bănuielile. Şi viaţa noastră s-a întors în vechea matcă. Amîndoi minţeam pe ceilalţi prin prietenia noastră. Un ochi atent ar fi descoperit, la răstimpuri, dispreţul şi scîrbă Isabelei cînd mă atingea; şi ar fi descoperit mişcările mele spăimîntate sau indiferenţa pe care încercam s-o mimez.

Trăiam o viaţă ciudată, de ură şi dezgust, de încercări de a uita şi trece înainte. Amîndoi eram legaţi de o taină care ne silea să ajungem aliaţi. în serile cînd d-1 Axon bea paharul cu whisky în sănătatea celor tineri, noi trebuia să ne facem ochi dulci. Cînd d-na Axon iscodea:

—Isabel, îţi neglijezi prietenii... De ce nu vorbeşti cu doctorul?...

Isabel se roşea, îmi zîmbea, se apăra:

— Nu e adevărat, *mamy,* nu e adevărat...

— Isabel visează prea mult, rînjeam eu.

— Şi nu poţi spune că eşti strein de visurile ei, doctore... insinua d-na Axon.

— *Allrubbish, mamy...*

— Noii prieteni, mistress Axon, noii ei prieteni... Şi dilema cu Noel...

— Oh! Noel e *cu totul altceva,* se gîndea Isabel.

— *That's right!* încheia d-na Axon, şi noi o răsplăteam cu privirile noastre.

Cînd veneau prietene, eu trebuia să tapez pentru dans şi trebuia să acompaniez romanţele Isabelei. Pianul era dezacordat, romanţele stupide şi eu nervos. Isabel făcea eforturi să refuze, dar nu izbutea întotdeauna. Şi, alături, în lumina verzuie a globului de deasupra pianului, reconstituiam vechea scenă, pe care prietenele o tîlcuiau în gînd şi o comentau acasă. Cîteodată, fetele cereau romanţe insinuante, cu nenumărate „/ *Iove you",* şi aplaudau după ce sfîrşeam acel stupid dans-cuplet *My inspiration is you.* Pentru mine, faptul era nesuferit, pentru Isabel, penibil. Dar rîdeam şi zîmbeam amîndoi, evitîndu-ne numai privirile.

Ca să spun adevărul, eu îmi recăpătasem siguranţa mult mai repede ca Isabel. începusem o prietenie stranie cu Lilian şi Vema, pe care o voi povesti curînd. Prietenia era carnală, demonică. Mă ispiteau sute de păcate. Căutasem şi găsisem în păcat uitarea tuturor simţămintelor apăsătoare. Cu cît îmi dovedeam mai mult indiferenţa în rău şi în ispite, cu atît uitam mai sincer sufletul meu din noaptea de la „Bristol Theater". Isabel, însă, păstra cu o neexplicabilă prospeţime fiorul şi scîrbă actului meu. Nu era greu să recunosc aceasta, în cele mai neînsemnate mişcări, cînd se afla aproape de mine.

Pretextul de lucru evita multe. în anumite zile luam *breakfast*-ul şi ceaiul în odaia mea, împresurat de cărţi. Continuam să împrumut volume scumpe de la „Imperial Library" şi devoram cu aceeaşi poftă volume cu text şi planşe asiatice. De fapt, lucrarea mea creştea şi se lumina, deşi renunţasem la gîndul de a o vedea cîndva scrisă şi tipărită.

Tom nu-mi vorbea, pentru că eu nu-1 iscodeam, şi toate dialogurile noastre se sfîrşeau printr-un zîmbet şi printr-o carte deschisă. Ce se petrecea în sufletul lui am înţeles mai tîrziu, prea tîrziu ca să-1 mai pot opri.

Descoperisem viciul Vernei şi îl ajutam cu o drăcească pasiune, îl practicam fără nici o plăcere, fără nici o turburare sexuală. îl împlineam, numai pentru că era păcătos şi pentru că desfăta o fată de doisprezece ani. De altfel, eu nu sunt un senzual. în rarile mele legături, am fost dezgustat după cea dintîi noapte. Izbînzile mele erotice erau principiale, erau pricinuite de idei, de raporturi, de experienţe intime. De aceea am scris cîndva că un Don Juan trebuie să fie un teolog, în sens substanţial, nu de erudiţie. O femeie mă interesează prin virtuţile sau viciile ei. Cînd le cunosc, mă dezgustă. în cele mai nebuneşti îmbrăţişări, eram indiferent.

Luciditatea mea deschidea mii de ochi noi şi savura priveliştea membrelor desfăcute sau incinerate. Am iubit prea mult metafizica pentru a nu ajunge un apropiat al femeilor. Şi cu cît mai mult mă apropiam, cu atît eram mai liber şi mai calm în gîndurile mele. înţeleg, femeia nu m-a turburat niciodată, întotdeauna am căutat partea îngerească sau diavolească din ea. Sexul, pentru mine, nu e decît o libertate în plus şi o dogmă pe care o pot verifica sau anula. Am spus, am trăit prea mult în metafizică. Aceasta e drumul către pierzanie sau victorie prin femeie.

Nu ştiu dacă mă explic întru totul. Pentru asemenea probleme, cari mi-au ocupat adolescenţa şi cei dintîi ani ai tinereţei, am acum o sfială şi un dispreţ peste care nu pot trece. Nu mai pot judeca asupră-le. Nu mai cred în reconstituirile mele. O dată cu marea pierdere, am părăsit toate exerciţiile spirituale. Aceasta nu înseamnă însă că actele şi păcatele mele s-au schimbat întru totul. Schimbări, schimbări... Le recunosc la fiecare pas. Dar pot spune că nu eiau implicate şi chiar prezente în vechile mele încercări?...

Am descoperit în Verna un trup întîrziat, uimitor de redus, de micşorat, chiar pentru vîrsta ei. Era frumos şi perfect ca al unei păpuşi. Şi păcatul nostru a început la un joc de păpuşi.

Nu, nu scriu tot, pentru că mă dezgustă. Cunosc o gamă întreagă şi vie a acestui sentiment. Erau ceasuri cînd uram feroce pe mica Verna. Ultimul spasm mă irita. E monstruos spasmul sexual al unei păpuşi.

Şi erau alte zile cînd mustrare cumplită mă chinuia. Dar nu gîndul bun chinuia pe cel rău. Nu mă mustra cugetul. Nu repetam smerenia creştină. Nu-mi aminteam plînsul umilit din faţa lui Tom sau a Isabelei. Mă mustram că înlocuiesc o fată cu un copil. Mă mustram că am fost neputincios să cuceresc trupul Isabelei şi că am primit trupul vicios al micii Verna; că sunt incapabil să-mi ating ţintele şi totuşi, nerenunţînd la ele, mă mulţumesc cu surogate.

Era prea tîrziu ca să mă pot opri. Mai ales că aşteptam ca Verna... Dar nu, nu sunt dator să însemn aici toate nebuniile şi capriciile gîndurilor mele, însetate de libertate, de păcat, de calm.

Cu Lilian nu ajunsesem atît de departe. Lilian nu avea nici un viciu. Mă uimeau plinătatea formelor şi mă ispiteau coapsele ei. în

intimitatea în care ajunsesem cu familia Axon mi se îngăduiau multe. Marele avantagiu al binelui e că poate trece oricînd în rău. Discuţiile şi erudiţia mea religioasă, alături de munca sinceră şi de prietenia cu Tom, făceau să fiu privit ca un abate laic. Şi clima Bengalului mă ajuta. Fetele erau aproape goale din martie pînă în octombrie. Căldura adormea pe d-na Axon, aţipea pe bunică şi aducea fetele în odaia mea, aerisită şi răcoroasă. întîi a venit Isabel, ca să-mi privească plănşile japoneze. A trecut un an? Au trecut mulţi. în acel timp mă turbura problema celor zece mii de Isabel şi a omului trecut printr-o oglindă în sufletul celuilalt. Realitatea nezdruncinată a masei mă umilise. Ce preţ mai păstrau ceea ce numeam eu libertate, putere, geniu? Plumbul masei biruieşte fără luptă. Biruieşte, tocmai pentru că refuză să lupte, refuză să-şi măsoare puterile cu puterile supraomului. Şi nici o înfrîngere nu e mai ruşinoasă decît acea suferită fără luptă.

Cîte mai am de spus asupra mea şi asupra Isabelei, ce păşea sfioasă şi cu bunul ei simţ în încăperea doctorului...

Nu ştiu nimic asupra fecioarei Lilian. Dar, dacă aş fi scris povestirea aceasta cu multe luni înainte, Lilian ar fi vorbit în caietul meu, iar Isabel nu. Isabel a izbutit să-şi imprime cuvintele numai după seara de la „Bristol Theater". Niciodată n-aş fi bănuit schimbarea. Niciodată n-aş fi bănuit că Isabel se poate deosebi de cele zece mii. Cu aed scrîşnet de fecioară jicnită; *„I hate you, I hateyou, beast!..."* — a început să vorbească limba ei, şi numai a ei. Iată, Isabel e acum una, neprihănita, certată. Nimic nu o mai poale întoarce în ceaţa dinainte. Şi totuşi, cine a ridicat-o pe Isabel din ceata celor zece mii, cine i-a durat statură proprie, cine i-a aşezat candela în mînă, cine i-a dat glas? Eu, eu, eu. Eu sunt şi aici tată, învăţător, duhovnic. Eu îmi recunosc făptura gîndului meu în Isabel care mă urăşte, în Isabel care mă pîndeşte cu ochi răi şi cu scîrbă, şi cu mîhnire.

Iată de ce scriu povestirea aceasta; pentru că e frumoasă, e lungă, e vie, şi peste tot întîlnesc *leitmotiv-ul* nedumeririi şi al sterilităţii mele. Creez ce pot; cu viciu sau cu ispită de băiat zănatec, cu sfat sau cu violenţă, cu dragoste, cu indiferenţă. Ura nu o folosesc, pentru că ea niciodată nu s-a pogorît în sufletul meu. Ea nu creează, nu distruge. Sunt dincolo de ură. Mihail nu mă cunoaşte şi nu mă va înţelege. Dar, pentru el, repet: sunt dincolo de acest sentiment. Muncesc şi trăiesc cu scîrbă, cu

pasiunea, cu dispreţul. Nimeni nu recunoaşte mai mult ca mine puterea şi rodnicia indiferenţei. Şi nimeni nu recunoaşte mai mult cît de puţin spune cuvîntul acesta şi ce sfîntă curiozitate se ascunde în el.

Nespusă curiozitate mă apropia de clara Lilian. Voiam să aflu ce poate gîndi despre mine şi despre răceala mea cu Isabel. Ghiceam că numai stupiditatea ei inocentă a surprins faptul, că numai neştiinţa ei în cele carnale a descoperit încercarea mea asupra Isabelei. Cîteodată, ghicirile mele sunt de o completă şi perfectă dreptate. Şi astfel s-a întîmplat cu Lilian.

— Doctore, nu e aşa că ai sărutat pe Isabel?...

Ce puteam răspunde? Am încercai s-o sărut pe ea. Eram prea slab, prea sfios, prea turburat de limpeziciunea ei ca să pot răspunde altceva. Lilian nu s-a împotrivit. Zîmbea, ca la un joc de gajuri, îmbujorată şi zăpăcită.

N-aş putea spune că înţeleg pe Lilian. N-am izbutit s-o reconstituiesc pentru liniştea mea, pentru potolirea curiozităţii mele. Zilele treceau, pauze lungi întrerupeau îmbrăţişările noastre. Acele cîteva minute ce le petreceam singuri, cînd Lilian îmi aducea *The Statesman* sau venea să mă întrebe dacă doresc ceaiul mai devreme, se sfîrşeau înainte ca eu să fi înaintat, îmbrăţişări fade, cu zîmbet galeş şi alegoric. Şi totuşi, pasiunea mea de a pătrunde în negura stupidităţii prietenei creştea şi mă incinera.

Cele două luni după fapta de la „Bristol Theater" m-au schimbat mult. Cred că dacă acum gîndesc mai clar şi mai simr, mai simplu şi mai adînc, împlinirea se datoreşte turbu^lii, nesiguranţei, păcatului în care existam. Ca întotdeauna, am înţeles schimbarea după ce procesul se sfîrşise. Nu mai păstram obiceiul notelor, nici al caietelor inchizitoriale. Mă lăsam dus, de mine sau de ceilalţi. Şi aceasta, fără ca să urmăresc o demonstraţie, fără ca să încerc o experienţă. Acum înţeleg falsitatea experienţelor ca dogmă. Nu, eu nu urmăream nimic. Nu mai eram curios de rezultate. Ci de materialele şi sufletele ce mă întovărăşeau. Voiam să le cunosc. Sau, mai precis, trebuia să le cunosc ca să pot trăi.

S-a întîmplat ca într-o noapte să alunec pe scara terasei. La strigătul meu, Isabel a alergat, cea dintîi. Sprijinit de braţul şi de umărul ei, — de umărul pe care îl muşcasem, de braţul care mă lovise —, am ajuns în odaia mea. D-na Axon şi Tom m-au dezbrăcat, mi-au făcut masagii şi mi-au pus comprese reci. Fractura nu era prea gravă, dar trebuia să păstrez patul cel puţin o săptămînă şi să umblu cu baston mai multe luni. Durerile mele nu erau grele; dar d-na Axon silise pe Isabel să-mi fie soră de caritate, şi situaţia aceasta ne sufoca pe amîndoi. Ca să treacă timpul fără să ne privim, Isabel îmi citea din Galsworthy şi Browning. Poemele celui din urmă erau singura carte bună din biblioteca Isabelei. *The Forsyte Saga* a lui Galsworthy o cumpărase cu banii şi din sfatul meu. Se pare că Isabel socotea plicticoasă cartea, dar o prefera tăcerii. Vorbeam puţin. Vechea sfială îmi revenise. în timpul lecturii o priveam pe furiş. Nu ştiu de ce mi se părea îngeresc de frumoasă, cu fruntea mare, mată, cu ochii fără fund şi cu gîtul gol. Visam şi gîndeam, fără să ascult ceea ce îmi citea. Cîteodată se întrerupea brusc.

— Numai un minut, doctore. Am uitat să spun mamei că trebuie să telefoneze d-nei Baber...

Minutele acestea erau ceasuri şi adevărat alean pentru mine. D-na Axon nu mă lăsa niciodată singur şi credea că aceasta e datoria ei de gazdă şi de catolică,

în cele opt zile de pat, singurul timp fericit era seara, cînd Tom mă amuza povestindu-mi ultimele lui izbînzi sportive sau imaginînd o idilă frivolă cu verişoara celuilalt instructor, d-l Ferries. Din spusele lui începusem să îndrăgesc pe acest d. Ferries, gras şi lihnit, asudînd după fiecare exerciţiu, buhav la faţă şi scurt de picioare, suferind de înecăciuni şi blestemînd clima Bengalului pentru toate insuficienţele lui. Erau scene pentru cari mă întristam sincer că nu le fusesem martor. De pildă, atunci cînd şi-a schimbat cămaşa în fr ţa elevilor şi, sfios, a arătat un spate gol, cu coşuri, şiroit de sudoare. Sau cînd a căzut în timpul unei demonstraţii şi, încercînd să realizeze o ridicare agilă, pantalonii s-au rupt, d-l Ferries a fost apucat de o tuse cu lacrimi şi ajurat să se întoarcă în Anglia cu cel dintîi vapor; hotărîre pe care a uitat-o, fireşte, îndată ce un elev i-a prezentat acul şi aţa.

Despre existenţa verişoarei d-lui Ferries mă îndoiesc. Cred că

Tom a născocit-o, ca să mă amuze şi, în acelaşi timp, ca să-şi satisfacă vanitatea lui de tînăr frumos şi timid. Singura fată, bună prietenă a lui Tom, era Nelly; şi Tom i-a promis solemn să se logodească în vacanţa Crăciunului, după cea dintîi îmbrăţişare. Eu am fost cel care am aflat taina de pe buzele confuze ale lui Tom şi eu l-am hotărît, în seri puţine, să uite făgăduinţa şi să evite asemenea slăbiciuni. Şi aici, ajutorul meu principal în convingere a fost tot catolicismul.

într-una din acele seri, Tom mi-a mărturisit că e pregătit de plecare. L-am privit cu ochi deschişi. Aproape uitasem vechile mele ispite, crescute şi înflorite în sufletul lui Tom. Nu înţelegeam bine, şi Tom m-a lămurit.

—Un prieten de al lui *dad,* la Manila... Şi prietenul prietenului e pastor cu mare influenţă... Şi de la Manila pot ajunge oricînd în America... Iar la San Francisco, *prospect-e* de a fi angajat imediat în varieteu sau instructor într-un club sportiv...

Ascultîndu-1, zîmbeam, mă luminam. Recunoşteam copilul meu în Tom, recunoşteam nostalgia şi curajul meu. Şi numele oraşelor: Manila, iar pînă la Manila, Singapore, iar pînă la San Francisco, Yokohama...

— Pleacă, Tom, pleacă...

— Aştept ultima leafă, doctore. Am acoperit biletul de clasa ni pe „British India Company", pînă la Manila...

— Şi rezervele tale?

— Trei livre...

— Ascultă, Tom, eu nu am mulţi bani acum...

— Doctore...

— Te rog... Nu am mulţi bani, dar am economii... Ţi le dau pe toate, şaisprezece livre...

— Doctore...

— împrumut, Tom, împrumut. Cînd vei ajunge bogat şi te vei întoarce, îmi vei înapoia aceşti bani. O sumă neînsemnată...

— Doctore, mai am încă ceva de spus... Nu plec singur...

— Dar?

— Plec cu un prieten, telegrafist. Nu e mai bine aşa?

— E rău, Tom, e rău. Plecarea fără singurătate nu preţuieşte. Plecarea fără primejdii nu preţuieşte. Ascultă-mă. Aminteşte-ţi ce ţi-am destăinuit asupra plecării mele. Mai bine amînă. Lasă-ţi prietenul să plece singur. Fiecare cu sufletul lui. Fiecare cu menirea sa... Rămîi, Tom...

— Peste putinţă, doctore. Peste trei zile iau ultima leafă. Iar vineri e cursa pentru Extremul Orient. Vineri pleacă vaporul...

— Vineri?

— Da... Ştiu ce vrei să spui. Vineri e ziua mamei... Ştiu ce vrei să spui... Doctore, eu sunt hotărît acum. Am venit la tine să mă încurajezi. Nu e aşa?... Mîine mă duc la catedrală...

Am fost coprins de o turburare neaşteptată. Era prea rău, era prea păcătos. De ce acum? De ce nu după ziua de naştere a d-nei Axon, de ce nu înainte ca eu să-mi fracturez piciorul? Dar, mai tîrziu, am înţeles că noi suntem liberi pe hotărîri, dar că împlinirile nu ne aparţin; nu le împlinim noi, ci vremea: anii, ceasurile. De ce să mă împotrivesc sau să plîng? Fuga lui Tom nu se înfăptuia în zi mare, în zi eroică. Eu în pat, d-na Axon în sărbătoare. Şi totuşi, nu era mai puţin o fugă... Şi multe altele am înţeles.

Sprijinit în baston, m-am ridicat şi am dăruit lui Tom cele şaisprezece livre. O scuturare de mîini ca o îmbrăţişare de frate.

— Doctore, nu ştiu ce s-a întîmplat cu tine în ultimul timp... Tot pe gînduri... Voiam mult să-ţi vorbesc. Dar, tu ştii, eu nu te pot înţelege. Tu eşti un om extraordinar... Niciodată n-am văzut altul ca tine, bun şi învăţat... N-am avut curajul să te întreb... Dar acum, îmi poţi spune?

Vîrtejul cu umbre.

—Cărţile, Tom, cărţile... Tu ştii ce a fost viaţa mea înainte... Noapte bună, Tom... Oh! genuchiul ăsta...

— Şi eu eram să mi-1 fracturez, poate să mi-1 rup. Nu ţi-am spus... Tocmai în noaptea cînd m-am hotărît să plec, să ajung celebru şi bogat... îţi aminteşti, doctore, noaptea de la „Bristol Theater"?...

Aş putea scrie multe asupra somnului meu, asupra viselor şi coşmarelor de joi spre vinari.

înainte de a se culca, Tom îmi arătase biletul şi banii, mă îmbrăţişase lăcrămînd şi îmi făgăduise să-mi trimeată scrisori prin portarul colegiului. Apoi a adormit senin. Geamantanul şi-1 pregătise şi-1 ascunsese în dulap.

In somn, mă deşteptam şi îl priveam. Era Tom, cu trupul lui frumos şi curat. Mă deşteptam, şi îmi bătea inima întorcînd capul- de fiecare dată mă aşteptam să nu-l găsesc. Şi aşa a fost; în zori' ra lumma filtrată a verii Bengalului, patul lui Tom, gol, larg şi

Mi-am ascuns fața în mîini şi mi-am poruncit să dorm.

La şase se deşteaptă bunica şi d-na Axon. Fetele, peste un ceas, pentru că acum au vacanță.

Aş fi vrut ca d-na Axon să nu se deştepte, să doarmă somn lung pînă la întoarcerea fiului, să uite.

Dar gîndurile mele au fost sfîşiate de un țipăt. Am sărit din pat, şchiopătînd, cu fața crispată de durerea fracturii, cu bastonul tremurat printre mobile; am deschis uşa. D-na Axon suspina pe fotoliul salonului; şi fetele se adunau; şi bunica îşi căuti. ochelarii.

— Doctore, doctore...

D-na Axon uitase că sunt în pijama, şi lacrimile ei îmi ardeau genuchii.

— Doctore... a fost prietenul tău... a fost ca fratele tău... a fugit; Tom a fugit!...

Din scrisoarea pe care mi-a arătat-o, n-am putut ceti decît cea dintîi linie: „Mamy, *my dear mamy, my little poor mamy...*".

Cuvîntul meu a răsunat absent şi stupid:

— Cînd se întoarce d-l Axon?

VII. VISUL UNEI NOPȚI DE VARĂ

Mi-e foarte greu să continui povestea vieții mele pînă la întîlnirea de la „Nanking". Nu prea ştiu ce s-a întîmplat în vara aceasta după fuga lui Tom. Adică, nu înțeleg şirul faptelor. Pauză în gînduri, cum îmi place să numesc răstimpurile cînd somn de basm mă coprinde. Şi somnul meu e ciudat, e viu, e crescut din zile, iar nu din nopți, e ajutat de fapte, iar nu de imagini. Sunt răstimpuri cînd existența mea se închide ca o floare după apus. Nu ştiu cum să lămuresc aceasta, pentru că nu-mi amintesc să fi cetit undeva sau să fi auzit de un fapt asemănător. Astfel, sunt nevoit să rămîn la propriile mele mijloace, şi eu sunt nepriceput în ale scrisului.

Am greşit mărturisind că viața mea din vară a fost vis. Mihail va ceti paginile acestea neîncrezător. Iar ele au fost pentru mine tot atît de vii ca şi cele mai izbucnite manifestări de viață. Nu sunt un somnambul şi nu sunt narcotizam. Visurile mele sunt la fel cu cele ale tuturor. Nu cred în ele. Dar, în anumite răstimpuri, mă simt istovit, palid, fără gînduri şi fără oase. Cîteva zile nu pot face nimic, nu văd nimic. Conştiința e subțire şi înnourată ca a unei convalescențe. Durata acestei stări e scurtă. Convalescența se sfârşeşte, şi viața nouă începe cu alt ritm, cu alte lumini. Cine ar putea spune că e vis?

Adolescența mea a fost un vis lung şi agitat. Mi-o amintesc ca pe o baladă cetită în colegiu şi uitată de mult. Memoria mea e ruptă în două, am spus. Cred că nu sunt singurul care viețuiesc această curiozitate, dar ştiu că sunt puțini acei ce-i dăruiesc un sens moral şi teologic, în locul unei simple tîlcuiri psihologice. Deşteptarea din visul cu drac şi rug n-a fost deşteptare din coşmar.

Am deschis, numai, ochii în altă parte a lumii şi m-am bucurat, uimindu-mă, de cele ce văd. Păstrez amintirile adolescenţei ca pe o poveste spusă de *altcineva* şi ascultată pe jumătate dormitînd, într-o după-amiază de vară, cu albine în văzduh şi cu tristeţi neînţelese în suflet. Iar pentru că am ascultat povestea pe jumătate treaz, nu o cunosc toată. Erau clipe cînd închideam ochii sau urmăream un fluture, şi atunci, spusele celuilalt alunecau pe oglinda minţii fără să lase urme. Dar, pentru Dumnezeu, nu trebuie înţeles că acela e om sau duh. Nu, eu însumi am trăit şi am povestit, în acelaşi timp. Ascultam însă povestea vieţii mele *neatent.* Aceasta e cheia ce descuie tainele existenţii mele. Nu am luat seamă la anumite descompuneri şi însămînţări ale sufletului.

Visul meu cel mai lung şi cel mai minunat a fost *Nedumerirea după victorie.* Trăiam atunci în nespusă intimitate cu miturile. Nu mă înălţam deasupra lumii, ci lumea primea oaspeţi pe împăraţii şi săracii visului. Vedeam în lucruri sensurile lor; firesc, continuu, fără efort. Nu exista, pentru mine, hiatus între lume şi mit, nu exista dialectica. Obiectele erau obiecte şi, în acelaşi timp, simboluri, semnificaţii, îndemnuri, probe, lupte, idei. Cît de mult ar trebui să spun ca să se înţeleagă „în acelaşi timp"...

Dacă am pierdut legătura cu această lume firească şi înaltă, n-am fost eu vinovatul. Prietenul a făcut o glumă, şi glumele trebuiesc făcute numai de acel ce înţelege metafizica sau teologia. Nimic mai grav decît o glumă. Prietenul a confundat termenii. Glumele bune sunt acele în cari se acordă un sens strein — o laudă, o minciună, o schingiuire — unui lucru comun. Prietenul a exprimat printr-un lucru comun — costumul de demon *travesti...* — o idee şi o semnificaţie. Acum mă mustru că i-am mulţumit. Răul de-abia acum îi înţeleg. Smuls din frăţia celor două lumi, sunt ursit să caut, orb şi tremurat, vechea mea lume, s-o împletesc cu ceasta în care vieţuiesc. Dar cum le-aş putea împleti? Caut, caut, şi nu înţeleg tragicul acestei căutări decît cînd, istovit, adorm şi mă deştept în somnul meu cu împăraţi şi cu săraci.

După plecarea lui Tom s-au scurs zile mohorîte. Mă apăsa crima, mă înecau păcatele. După fapt se simt durerile muncii. Şi eu le-am simţit mai aprig, pentru că d-na Axon mi-a povestit

copilăria lui Tom, iar copilăria lui era *altfel* decît mi-o închipuisem eu, reconstituind-o din frînturile de mărturisiri culese în serile noastre. Tom nu era cel simplu. Tom putea găsi singur ispitirea drumului mare şi putea ajunge singur pe calea turburărilor în care l-am îndemnat. Copil de zece ani, fugise de acasă — pe atunci locuiau în Simla — ca să poată vedea cartierele trupelor din Delhi. L-a găsit un prieten al familiei, într-o staţie din Punjab, împărţind vasul cu orez al unui indigen. Dacă prietenul nu l-ar fi întors din drum, Tom ar fi ajuns la Delhi şi Dumnezeu ştie ce viaţă ar fi apucat.

Tom nu era cel gîndit de mine. Iar eu mi-am luat păcatul lui, eu mi-am împovărat sufletul în zadar, căci şi fără mine Tom ar fi părăsit casa, şi atunci păcatul ar fi fost al lui, iar în cer ar fi dat socoteala el, iar nu eu.

Descoperirile, acestea m-au turburat adînc. Mă zvîrcoleam în pat, după plecarea d-nei Axon, şi gînduri de răscumpărare mă bîntuiau. Priveam patul lui Tom cu schimbătoare şi dureroase simţiri de spaimă, de mustrare, de furie. Am cerut ca patul să fie scos, pentru că uneori îl visam ca un coşciug, iar altă dată din el răsărea Tom rînjind ca o mască şi veselindu-se de înşelăciunea mea. Iată-mă păcătos fără fruct; iată-mă neizbutind nici în asemenea opere, sterp, pentru totdeauna sterp, cu duhul meu purtat pe ape moarte; iată-mă şi aici certat de soartă, pus alături de oameni ce se desăvîrşesc sau se pierd prin sine, şi eu numai printr-o orbire menită nu ghicesc aceasta, ci stărui în a crede că sunt mişcaţi de mine.

Dar eu, Dumnezeul meu, eu unde sunt? Dacă n-am putut tăia piatra, dacă nu pot turbura sufletele, de ce m-am născut, de ce m-am făcut? Sunt un om fără mîini, fără limbă, fără ochi. Ce să fac, ce să fac în această lume largă, cu o singură umbră, cu umbra nedumeririi deasupra-mi? Eu singur văd umbra, şi eu singur alerg în toate colţurile ca s-o uit. Ce fiu din *Biblie* s-a întrupat în mine ca să dovedească celorlalţi că Dumnezeu-unul se vesteşte din ceruri? Eu nu mai cred în toate spaimele adolescenţii, nu cred în nici un Durhnezeu, oricît de paradoxală ar părea mărturisirea aceasta alături de alte mărturisiri. Eu plîng numai menirea mea. Puţin îmi pasă dacă dracul e al meu sau e al tuturor, dacă e spaimă sau vietate; puţin îmi pasă atît timp cît mă urmăreşte în gîndurile mele şi mă chinuie în bucuriile vieţii mele...

Isabel nu uita jicnirea de la „Bristol Theater", dar începea s-o ierte. Dacă aş fi fost mai lucid în aceste luni de vară, cît timp a durat visul, aş fi observat că faptul meu îşi pierdea prospeţimea în sufletul Isabelei şi se alătura, strîmtorîndu-se, modificîndu-se, de alte fapte, cetite sau privite în filme. Rana din sufletul Isabelei mustea o otravă dulce şi parfumată, care-i rătăcea, adesea, minţile şi o făcea să gîndească altfel şi să dorească altceva. Cred că nu era senzualitatea care se descoperea Isabelei, ci, aş spune, un fel de admiraţie morală a faptului, un fel de minunare în faţa curajului meu şi a schimbării mele de o clipă. Nu era senzualitate; senzuală, Isabel a fost întotdeauna, dar stăpînă pe sine şi de o cumplită cumpăneală, orientată către aflarea unui soţ. Şi senzualitatea ei s-a răcit după faptul de la „Bristol Theater", pentru că nimeni nu cunoaşte întunecatele resorturi ale feminităţii şi nimeni nu poate bănui marginile pudoarei sau intensitatea chemărilor într-o fecioară.

Cred că evoluţia Isabelei, oprită un răstimp după şocul actului meu, a luat altă orientare. Eu nu o mai urmăream, nu eram curios s-o ghicesc, pentru că toată vigoarea şi sîngele meu le cheltuiam în viaţa de vis în care mă deşteptasem în dimineaţa cînd Vema m-a mîngîiat şi eu am alungat pe Verna.

Aceasta s-a întîmplat înainte ca fractura să fie complet restabilită. Citeam şi scriam în pat, cu măsuţa alături, grea de cărţi şi de hîrtii. Revedeam toate notele asupra lapidarelor javaneze şi plănuiam un capitol, cu redactare lungă şi erudită. Simţeam aprig nevoia de a lucra furios, ştiinţificeşte, adică zi şi noapte, fără să gîndesc la altceva. Era cea dintîi zi de lucru şi ghiceam în creier atîtea rezerve, încît îmi făgăduiam cel puţin două săptămîni de muncă neîntreruptă. Am adormit liniştit şi cu neînţelese nădejdi în suflet. Trecuse timp mult de cînd nu mai cunoscusem armonia aceasta între voinţă şi puterile trupului. Munca era, de cele mai multe ori, mijloc de uitare, de calm; poruncă din mine şi chin în carne.

Dimineaţa m-am deşteptat şi am întîrziat gîndind, cercînd să alung senzaţia de *două lumi* pe care o purtasem din visurile mele în sufletul cel de toate zilele. Starea era încordată, dar nu dureroasă. Tot ce aş putea spune — pentru că amintirile mele

sunt de o aproximativă precizie — e că mă simţeam mult mai bătrîn, cu altă gîndire şi cu alte legături în lume. Atunci a venit Verna şi s-a aşezat pe genuchii mei, împletindu-şi trupul ca o ramură, insinuînd obicinuitul viciu, îmbujorată de păcat şi de plăcere. O clipă m-am temut. *Nu recunoşteam pe mica Verna.* Ea mi se părea acum mare, mult mai mare, logodită cu un anume Thomas, pe care nu ştiu să-1 fi întîlnit undeva, dar pe care îl cunoşteam prea bine ca să nu-mi fie prieten şi să nu-1 respect.

Verna îşi cerea mîngîierile. Eram legaţi prin viciu, şi eu nu mai puteam da înapoi, luînd feţe ipocrite. Vema cerea, şi toţi cunosc capriciul aprig al copiilor vicioşi.

Am izgonit pe Verna cum m-am priceput mai bine. Eram însă atît de turburat, încît n-am găsit motive, nici minciuni ca să-mi explic abţinerea. Verna s-a îmbujorat mai aprins şi a zîmbit rău.

— N-am să mai vorbesc niciodată cu tine, doctore... Ştiu acum, ştiu că ai sărutat pe Isabel... Şi Lilian mi-a spus că ai sărutat-o... Şi am să spun mamei că ai sărutat pe Isabel şi pe Lilian... Şi am să-i spun mamei...

Nu-mi amintesc cum s-a sfîrşit acel ceas de dimineaţă. Am aflat mai tîrziu că d-na Axon a răspuns Vernei, cînd a ştiut faptele:

— Poate voiai să te sărute pe tine?...

Şi a pedepsit pe mica Verna să mănînce în picioare, cu o noptieră înaltă drept masă. Prevenită însă, a interzis Lilianei să intre în camera mea şi a sfătuit, fără îndoială, pe Isabel să fie mai zgîrcită cu sărutările şi mai neîndurată cu făgăduielile. Aceasta am înţeles din confuzia Isabelei. Nu mi-a mărturisit nimic, dar ghiceam turburarea ei cînd d-na Axon i-a cerut lămuriri asupra prieteniei noastre. Se temea să nu afle adevărul.

Toate acestea au fost prielnice crizei mele, pentru că m-au păzit de prea numeroase explicaţii şi n-au turburat prea adînc senzaţia de două lumi care se păstra şi creştea în suflet.

N-aş putea lămuri împrejurările în care am ajuns soţul Isabelei. în tot acel răstimp, gîndurile mele nu se opreau şi nu reţineau obiectele sau_faptele din jur. Totuşi, îmi amintesc că logodna noastră a fost scurtă, şi nu am proaspătă în minte decît o seară de

picnic, unde împăcarea a fost senină şi obosită (acea oboseală a convalescenţelor prelungite) şi unde am încercat încă o dată senzaţia crudă a schimbărilor de viaţă. Apoi am meditat, zile şi nopţi, asupra soartei mele, asupra existenţii care se prelungeşte numai schimbîndu-se prodigios şi neaşteptat. Toţi credeau că voi ajunge soţul Isabelei, numai eu nu. Nu credeam nici în anul cercetării la „Indian Museum", nici după angajarea mea la „Bristol Theatre". N-am putut iubi niciodată, şi femeia a fost pentru mine orice alt afară de amantă sau soţie. Dacă am ajuns soţul Isabelei, a fost datorită unui ceas de cerească iertare şi de stăpînire streină în suflet. *Celalt* a cerut logodna, şi eu am ajuns soţul.

Sunt multe de spus, şi cu cît spun mai mult, cu atît îmi dau seama că pot fi crezut suferind de slăbiciuni mentale sau epuizare nervoasă. Povestea mea pare neverosimilă sau bolnavă. Şi nu e astfel. Bolnavi sunt oamenii de toate zilele, cari s-au deprins să nu se mai uimească, durînd o existenţă fără nedumeriri şi fără minuni. Bolnavi sunt oamenii bîntuiţi de viziuni, de duhuri, de sexualitate. Eu sunt calm şi pur; niciodată nu mi-am simţit gîndirea mai elastică; niciodată n-am trăit mai higienic. Tot ce scriu aici par turburi şi dezarticulate datorită nepriceperii mele de a le povesti cum trebuie. Hîrtia mă înspăimîntă; nu hîrtia albă, ci jumătate scrisă. Graficul mă zăpăceşte, pentru că eu ştiu că tot ce se scrie sunt, în parte, neadevăruri. Sunt un om ce gîndesc prin forme, aşadar, un om întreg. Cei cari scriu suferă felurite şi multilaterale mutilări. Eu gîndesc prin forme, prin echilibruri şi dezechilibruri; prin sunete, prin piatră, prin culori. Scrisul a slăbit cumplit puterea gîndului, depărtînd mintea de la *cuvînt* şi depărtînd-o, firesc, de la idee. Acestea le spun ca să se înţeleagă de ce povestirea mea pare bolnavă. Orice se scrie, fatal, e depărtare de realitate. Ca să capete o urmă de realitate în scris, anumiţi oameni au închipuit o *altă* realitate, pe care cred că o exprimă prin fraze simple, cu noţiuni precise, cu raporturi gramaticale clare. Sunt unul dintre puţinii cărora le repugnă claritatea grafică...

...Existenţa nu se schimbă propriu-zis. Cînd omul e aproape de moarte, cînd agonia se vesteşte fatală, ochii trupului şi ai sufletului se îndreaptă în altă parte. Lumea e largă. Omul îşi schimbă viaţa ca să n-o piardă. Şi încă, nu o schimbă el, ci îngerul sau dracul lui.

Din reminiscenţele mele teologice, cea mai proaspătă şi mai adevărată e îngerul păzitor şi dracul îndemnător. Eu nu cred în existenţa lor, dar trebuie să recunosc că nu înţeleg nimic dintr-o viaţă omenească, privită şi judecată omeneşte, fără aceşti doi vameşi. Refuz să gîndesc cauzal şi, pe cît se poate, explicativ asupra ondulaţiilor şi revelaţiilor oricărei vieţi. Dar, în indiferenţa mea caldă şi în sinceritatea mea pasionată, afirm că îngerul şi dracul explică totul, în timp ce absenţa lor şi înlocuirea prin oricare alt cuvînt ştiinţific sau sociologic încurcă cumplit faptele şi întunecă înţelegerea.

De aceea nu înţeleg nimic din căsătoria mea neaşteptată şi înmărmuritoare cu Isabel. Ştiu că e o schimbare, aşadar, un nou izvor de viaţă. Origina, necesitatea şi sensul schimbării nu le înţeleg.

Dar adevărata nedumerire s-a petrecut cu cîteva zile în urmă. Obicinuiam să exersez la pian un ceas, după cină. în acea seară, Isabel se arătase nespus de prietenoasă cu mine şi, în tot timpul cît a durat *Die Abwesenheit* a lui Beethoven, m-a ascultat pe gînduri.

— Doctore, tot ce e rău în tine şi tot ce e sălbatec în tine... dacă n-ai cînta la pian, te-aş urî, te-aş urî...

înseninat de cuvintele ei (nu înseninare sentimentală; nu sunt şi n-am fost îndrăgostit), am început opus 18. Atunci, Isabel a apărut pe uşa terasei, îmbrăcată, şi mi-a strigat:

— Bună seara, doctore!...

O clipă am resimţit vîrtejul; doar Isabel fusese lîngă mine, de la început. Ca de obicei, cînd nu înţeleg situaţia, refuz să gîndesc asupra-i şi nu mă trudesc s-o dezleg. Isabel şi-a lăsat pălăria pe măsuţa cu flori şi s-a apropiat de pian. S-a aşezat pe *celalt* scaun, de cealaltă parte a pianului. Nu mi-a mulţumit pentru *Die Abwesenheit,* ci m-a rugat să încerc un caiet nou cu *jazz-mi* şi romanţe, împrumutat de la verişoara Julia. în acea clipă am înţeles că trăiesc în două lumi şi mi-am poruncit neobosită luare-aminte în vorbe şi în fapte. Pentru mine, visul era firesc şi sincer; pentru alţii ar- fi părut nebunie. E însuşirea de seamă a faptelor mari, minunate şi luminoase, să pară celorlalţi turburi, rătăcite, halucinate.

Îndată după întoarcerea noastră de la „S. Xavier Church" (d-na Axon nu-şi ascundea bucuria că am primit căsătoria religioasă în ritul catolic), ne-am hotărît să petrecem două luni în locuinţa unchiului Isabelei, d. Williams, la Rawalpindi. Acestea au fost lunile cele mai liniştite din anii mei. Isabel se deştepta foarte de dimineaţă şi arăta o sinceră bucurie pregătindu-mi ceaiul. Era singurul lucru casnic îngăduit să-1 împlinească. Bucătăria şi îngrijitul camerelor erau încredinţate — ca în orice gospodărie europeană în India — unei jumătăţi de duzini de slujitori hinduşi. Isabel iubea să-mi servească o ceaşcă cu ceai în pat şi cealaltă în sufragerie, împreună cu domnul şi doamna Williams. Aici se vorbea despre ouă, despre schimbarea viceregelui, şi d. Williams povestea pentru a nu ştiu cîta oară întâlnirea lui cu sir Bell aproape de Chumby Valley. Cred că n-am cetit şi n-am auzit niciodată o mai sumară şi totuşi vie descriere a lui sir Bell.

— E foarte bogat şi ţine mîna pe sabie, iar cînd nu are sabie, învaţă tibetana...

Astfel îşi începea d. Williams povestirea de dimineaţă. La *breakfast* expunea de obicei mijloacele ce le aveam de a mă îmbogăţi exploatînd ceaiul în ţinutul Dargeelingului. Cît timp fusese fermier, d. Williams învăţase multe, dar, cu acea extraordinară timiditate engleză, se ferea să mi le dezvăluie. Ajungîndu-i însă nepot, făcea eforturi asupra firii şi îmi vorbea despre experienţe intime. Cînd leg adjectivul acesta de viaţa d-lui Williams, îi dau în acelaşi timp şi conţinutul d-lui Williams. Intimităţi, adică intimităţi financiare şi strategie politicoasă cu ceilalţi fermieri.

Zi după zi, în acea viaţă de familie şi de crepuscul de afaceri, personalitatea pe care mă obicinuisem a o numi a mea se crispa ca o amibă în mediu salin. Şi aici, ca să pot trăi, a trebuit să împrumut structurile şi vestmintele familiei. Nu mai era timpul eroic al ofensivei, al apărărilor îndîrjite, al ispitirelor. Nu mai rezistam mediului şi nu mai încercam să-1 schimb. De mult simţisem deasupra umerilor şi în osia sufletului masa, umbra masei şi zvonul hotărît al celor cari nu te privesc şi nu te hrănesc.

Zi după zi simţeam îndepărtîndu-se problemele şi curiozităţile din spirit. Pierdeam obsesia aşa cum se pierd nădejdile; firesc,

fără să ştiu cînd şi unde, fără să mă întreb de ce, fără să strig sau să alerg după ea. Mă deşteptam dimineaţa alături de Isabel şi mă recunoşteam în fiecare dimineaţă tot mai mult cel desemnat de Isabel, cel înţeles şi iubit de ea. S-ar fi spus că „forma" mea din gîndul Isabelei s-a coborît ca un duh şi ca un Procust asupra-mi, modelîndu-mă şi mutilîndu-mă.

Am început să gîndesc aşa cum gîndeau ceilalţi, şi senzaţia era firească, oricît de paradoxală ar părea mărturisirea aceasta. Nu simţeam un strein în minte, nici tristeţea golurilor în suflet. Nu descopeream pe celalt. Repet, streinul din mine se arată în cele mai intime hotărîri, în cele mai personale, mai spontane şi mai gratuite fapte. Dar nu-i aflu în influenţele şi împrumuturile venite din afară.

Eu m-am deprins, după întoarcerea de la Rawalpindi, să gîndesc şi să făptuiesc în sfatul şi lumina d-lui Williams. A trecut prea mult de atunci ca să-mi amintesc bucuria d-nei Axon văzîndu-mă pe drum drept şi bogat. Isabel era mulţumită, pentru că avea un soţ. Despre amintirile rele, nu ghiceam nimic. Poate pieriseră sau poate instinctul ei sigur le ascundea în adîncimi nepătrunse. Isabel dorea acum o familie. Eu însumi doream familia ca un liman. Nimeni, nimeni nu-mi va lămuri cum am putut dori eu lucrul acesta, pe care l-am temut în tinereţe.

E în obiceiul maturităţii să nu gîndească şi să nu se mustre asupra faptelor din tinereţe. Toţi îşi spun, în ceasurile de întîlnire cu vechile hotărîri, că acelea au fost naive şi exaltate făgăduieli. Cred că aceeaşi maladie m-a atins şi pe mine, după cîteva luni de căsnicie. Hotărît să-mi schimb întru totul traiul şi să cîştig de două ori mai mult, am părăsit familia Axon şi, cu Isabel, m-am instalat la cîteva mile de Labong, tovarăşul unui bogat absent, căruia mă recomandase călduros d. Williams.

Spun am *părăsit* familia Axon. Dar lucrurile s-au petrecut în aşa fel, încît ezit să cred că aceasta s-a împlinit. Pentru că, puţine seri după plecarea noastră, — am atîtea amintiri din tren şi din gară, de la Dargeeling şi de la vecinii de compartiment —, m-am întîlnit cu Isabel în aceeaşi odaie în care dormisem cîndva cu Tom şi în care Isabel îmi cetise din Browning.

— Doctore, mi-a spus ea, cred că te gîndeşti prea mult la seara aceea... Eu te-am iertat...

Am privit-o cu aceeaşi turburare ca în seara lui Beethoven. Ce voia să spună? Ştiam că mă iertase cu mult timp înainte. Cîţi ani trecuseră de la întîlnirea noastră? Şi cîte luni de la căsătorie?

— Ştiu că e penibil să vorbesc... dar acum gîndesc altfel... M-am făcut mai mare, aproape optsprezece ani... Eu te-am iertat... Şi eşti totuşi mereu obosit, şi nu vorbeşti niciodată cu noi. Mama e cu adevărat îngrijată...

Şi atunci am scăpat tot printr-un efort de voinţă. M-am trudit să-mi amintesc pe copila Isabel, jicnită şi mîngîiată de mine. Cu oglinda trecutului, *ca şi cum lucrurile ar fi fost prezente,* am vorbit şi am lămurit. De toate acestea însă nu-mi aduc aminte. Erau ireale, fumurii, veneau şi piereau ca fluturii din vis. Adevărata mea existenţă trecuse de mult prin acele vremi şi se îndrepta acum spre o comoară nouă. Cunoscînd însă strîmta înţelegere a oamenilor, m-am ferit să dezvălui Isabelei povestea celor două lumi. Ştiam că, mai curînd sau mai tîrziu, *o va cunoaşte şi ea,* o va trăi. îmi amintesc, din toate vorbele şi faptele acelei veri, că singurul lucru pe care nu l-am putut spune, pe care *nu-I puteam spune,* era taina vieţii mele.

Pentru că povestirea amănunţită a celor ce au urmat e anevoioasă — ea întretăindu-se neîncetat cu vechea lume în care mă aflam — o scurtez şi o rezum. De altfel, faptul e prea delicat şi dificil de situat, şi prefer să-1 alung din acest caiet decît să se creadă că am fost bolnav sau nebun. Oare nu e orice povestire a celor întîmplate un rezumat?

Zi după zi mă surprindeam mai atent la desfăşurarea şi mai mulţumit de fructele noiei mele vieţi. Totul era nou şi neprevăzut în anticipaţiile mele. Cred că am cetit undeva observaţia aceasta: că esenţa vieţii e facultatea de a nu putea fi prevăzută, anticipată. De aceea, tot ce se scrie asupra viitorului sunt stupidităţi. Se poate prevedea ceea œ^ e în curs de dezvoltare, de creştere, iar nu noutatea proprie. în ceea ce priveşte această povestire, ea poate fi coprinsă în încă o formulă: continua răzvrătire împotriva celor prevăzute. Meteahna spiritului meu — născută şi făcută — a fost jocul cu oglindirile celeilalte lumi.

îmi amintesc cum timpul îşi cîştiga alt loc în minte şi în suflet. Pierdusem nelinişte şi agitarea ceasului; nu simţeam decît zilele, nu număram decît anii. Pierdeam acea dîră luminoasă de la

marginea sufletului, prin care se împlineşte contactul cu simţul duratei. în loc să trăiesc, mă lăsam trăit de mădulare şi de vecini, în cel dintîi an, petrecut în muzee şi parcuri, încercam lungi agonii, simţind crud *cum trece timpul;* moartea lentă a lucrurilor, scurgerea distinctă a clipelor mă otrăveau, mă sîngerau, rodeau fundamentul existenţii, turburau axa, săpau prăpăstii în dreapta şi în stînga. Acel simţ nou, al timpului, era prea puternic pentru sufletul meu. întrevăzut, apucat cîteva ceasuri sau zile, mă devora şi mă fărîmiţa. Nu puteam umbla pe străzi, pentru că simţeam cum toţi acei oameni mor clipă cu clipă; iar în grădini, neliniştea mă copleşea, privind trecutul negru şi fără sfîrşit, crescut şi împlinit cu fiecare clipă pierdută, şi fiecare frunză apropiindu-se ca un fir de praf, murind, înghiţită şi uitată în acea groapă pe care nu ştiam unde s-o situez, dar care se afla oriunde aş fi voit şi oriunde aş fi căutat-o.

Noua mea viaţă m-a mîntuit de agitarea aceasta. Ajunsesem nepăsător la scurgerea tinereţii; nu mă mustram — cum făceam înainte — că sute de simfonii se execută şi sute de expoziţii se închid fără mine, că mii de cărţi se culeg în cele patru părţi ale lumii şi soarele răsare în mii de locuri, dincolo de ochii mei. îmi schimbasem — alături de ţinte şi nădejdi — mustrările. Mă certam numai cînd mă dovedeam slab sau nepriceput în treburile fermei din Labong. A trebuit să învăţ totul, pentru că nimic nu cunoşteam din manualul bunului cultivator de ceai. A trebuit să învăţ să călăresc pe cal scund şi să ameninţ cu biciul culegătoarele bhutaneze. Am pălmuit servitorii, ca să fiu respectat asemenea celorlalţi fermieri. D. Elliot, tovarăşul bogat, îmi scria adesea, şi eu împlineam instrucţiile prompt, cu o pasiune corectă şi cu o dibăcie zi după zi mai perfectă. Nu aveam, astfel, responsabilitatea directă. în zilele lungi de ploaie citeam distrat, gîndindu-mă şi socotindu-mă asupra recompensei din toamnă. Isabel se făcuse leneşă. Se plictisea de moarte şi, cînd nu primea scrisori de acasă, era tăcută, posomorită. Nu aveam pian. Ziarele le citeam la trei zile o dată, pentru că în timp de ploaie rea curierul nu se încumeta pînă la ferma noastră. Cărţile mele erau puţine; ceea ce îngăduise d-na Axon să iau într-un cufăr cu albituri. Nu mă interesau. Răsfoiam şi reciteam însemnări marginale. Erau unele foarte greu de priceput. Mă trudeam să le înţeleg şi, dacă izbuteam, încercam acea mîndrie intimă a gimnastului bătrîn, cînd observă că nu e cu desăvîrşire ruinat şi nu e exclus din arenă.

Ne-am întors în oraş de două ori, în acel an. Cea dintîi oară, la moartea Catherinei Irving. Aceasta mi-a rechemat multe amintiri şi m-a îndemnat să revăd toate lucrurile cari păstrau umbra şi paşii sufletului de la descălicare. Catherine a murit în puţine zile, de *malaria.* Surorile erau cu adevărat zdruncinate. Isabel părea sincer tristă. în acele zile s-a întîlnit cu toţi prietenii şi a vorbit mult, îndeosebi cu Noel, care era acum logodit cu o verişoară din Colombo.

Altă dată am venit chemaţi de d-l Elliot. Prin intervenţia unchiului Williams mi se cedase a doua plantaţie, la şaptesprezece mile mai jos. Dublînd munca, ajungeam bogat. Puteam cîştiga destul ca să-mi îngădui s-o trimit pe Isabel la Dargeeling în timpul vacanţelor.

Din această etapă a noiei mele vieţi, drumul se întunecă. Nu ştiu cît timp a trecut *aici.* Dar îmi amintesc că schimbarea şi simplificarea mea se maturizaseră definitiv. Ajunsesem soţul ideal al oricărei femei din India. Ajunsesem ceea ce voise şi visase Isabel. Fără să mă silească Isabel, ci numai cu pornirile şi posibilităţile mele.

Cîţi ani au trecut? Socoteala nu am putut-o împlini. Pe primul nostru copil l-am numit Michel, în amintirea prietenului din ţara mea. Fata purta numele mamei. Un duh şi o lumină din ţara mea uitată (cetăţenia o schimbasem în al patrulea an) se închegau în acea fermă de coline, tot mai caldă şi mai intimă, cu mobile şi cu copii, cu cîteva cărţi pe o etajeră luxoasă şi cu stampe japoneze îngheţate, ca o reminiscenţă de trist humor.

Toţi îmbătrîneau. îmi amintesc senzaţia şi starea aceasta de suflet: toţi îmbătrîneau. Simţeam goluri şi insuficienţe, griji şi îndoieli. Imbătrînisem fără să trăiesc. Adevărata mea existenţă începuse prin logodna Isabelei. Ceea ce fusese mai înainte, basm sau glume, rătăciri sau dialectică. Trăisem mult, pentru că aveam amintiri puţine. Vieţile scurte sunt singurele cu izbucniri de amintiri. Viaţa mea de munci şi griji alungase oaspeţii şi golise rafturile. Gol, gol, şi nici încai tristeţea că s-a sfîrşit ceva bun, ceva plăcut, fără a fi gustat îndeajuns. Eram întotdeauna mediocru

mulţumit; singura neplăcere era oboseala bătrîneţii care se apropia. Muncisem mult o muncă streină. Nu mă aştepta un apus robust şi calm. Cred că ajunsesem destul de bogat, dar Isabel dorea mult să trimită copiii la Oxford, şi pentru aceasta, economiile noastre se resimţeau.

Din toată viaţa mea lungă şi neatentă, singurul sentiment pe care nu mi-l pot aminti cu nici un chip e dragostea pentru copiii noştri. îi priveam curios şi zîmbind. Poate mă desfătam rostogolindu-i pe covorul cel mare, cumpărat în primul an al venirii noastre la Labong. Poate îi îmbrăţişam cu destulă sinceritate. Dar nu-mi amintesc să fi simţit că sunt carne din carnea mea, braţe noi întinse de vijeliile mele spre cuceriri şi erezii. Nu-i simţeam continuîndu-mă, nu simţeam veşnicia personalităţii împlinită prin şirul de verigi vii. îi înţelegeam şi îi ajutam să înţeleagă, dar între mine şi ei era spaţiul. Mă simţeam retezat, limitat, fără urmaşi, fără rod. Şi turburări grele mă agitau cînd retrăiam, alături de copiii mei, drama din adolescenţă.

Cu cît mă apropii de acest an, — poate al şaisprezecelea sau al şaptesprezecelea de la căsătorie—, cu atît amintirile sunt mai clare, mai *vii,* mai bogate în amănunte. S-ar spune că timpul îşi încetinează pasul. Aş putea povesti zi de zi, ceas cu ceas, viaţa noastră în aceste luni, cu puţin timp înainte de plecarea copiilor spre Anglia. Viaţa mea interioară, acoperită şaptesprezece ani cu cenuşă rece şi încercuită cu cărămizi, s-a deşteptat iarăşi, şi iarăşi vechile îndoieli şi nădejdi s-au dezmorţit şi s-au ivit. Memoria şi atenţia îşi deschid braţele asupra vechiului meu suflet. îmi amintesc singurul ceas nostalgic, de cumplită şi abătută nostalgie, pe care l-am încercat în lungul şir de ani; copiii noştri se pregăteau să plece, şi eu revedeam în minte aceeaşi plecare din tinereţea mea şi le prevesteam acelaşi sfîrşit, departe de ţară. O emoţie ciudată — pentru mine, care sunt rece şi curios — se desprindea la gîndul că Michel şi Joan vor pluti pe mările pe cari am plutit şi eu, demult, fără să bănuiesc că nu le voi mai revedea niciodată.

Michel, cu deosebire, mă interesa; timid şi bolnăvicios, cu mîini albe şi degete lungi, îndrăgostit de carte şi nutrind o neînţeleasă ură împotriva surorii sale, Joan. Observasem de mult gelozia şi duşmănia dintre copiii mei şi mă mustrasem că faptul nu mă îndurera, ci, dimpotrivă, începea să mă intereseze.

Cu cît vechiul meu suflet se lumina, cu atît începeam să privesc altfel lumea din jurul meu şi să ascult atent la zgomotele surde ce

se auzeau la răstimpuri în odaia sau în sufletul copiilor. Joan semăna Isabelei. Moştenise de la mine culoarea trupului şi dragostea pentru muzică. Nici ea însă, nici Michel nu dovedeau vreun interes pentru colecţiile de gravuri, pe cari le îmbogăţisem în ultimul timp şi le dădusem loc de cinste în odaia mea.

Am simţit iarăşi duh necurat asupra-mi; am simţit iarăşi menirea, îndemnîndu-mă să turbur, să iscodesc. Nu ştiam precis ceea ce trebuie sau e bine să ispitesc în sufletul lui Michel. Dar neliniştea cu care îl aşteptam la ceasul ceaiului şi dragostea cu care îi vorbeam cînd rămîneam singuri mă vesteau că vechiul meu păcat se apropie. Vorbeam despre viaţa care îl aştepta la Oxford şi despre avuţia pe care tinereţea lui i-o întinde ca pe un fract necules. Seară după seară, prietenia noastră se lega. îmi descopeream copilul cu o pasiune de colecţionar bătrîn, cultivînd o specie unică. Nu ştiam ce se petrece în sufletul lui, observîndu-mă. Fără îndoială că schimbarea din acel an nu-i scăpase. Dintr-un părinte ocupat şi distrat, întorcîndu-se noaptea de la Labong şi pornind în zori, se născuse un prieten bătrîn şi sfătos. Isabel înţelesese cu prodigiosul ei instinct dezastrul ce ne aştepta pe toţi dacă schimbarea se prelungea şi se statornicea. Pentru că, nu numai că nu mai mă ocupam deloc de plantaţii, dar, de cîte ori încercasem să lucrez, trebuise să recunosc, sincer, că *nu pricep nimic* din toate acele calcule şi nomenclaturi.

Unchiul Williams murise. De d. Elliot mă despărţisem cinci ani înainte. Nu aveam tovarăş şi nici un prieten nu mă putea ajuta. Isabel avusese curajul să mă mustre şi, devotată, lucra ea pentru mine, cel puţin în administraţia de cancelarie.

Eu hoinăream-cu Michel, herborizînd sau discutînd cosmologia *Bibliei.* Michel se afla în anul celor dintîi conflicte, şi cosmologia îl neliniştea aprig în acel timp. Pe cît îmi aduceam aminte şi cu vechiul meu obicei de a simplifica lucrurile, îl ajutam. Descifram în Michel o adolescenţă de furios idealism şi-i prevedeam ciocniri fără număr. Dar nu era adolescenţa mea. Şi, încă, nu mă recunoşteam complet în travaliul lui arid şi atroce. Adolescenţa mea avea linii pure de icoană bizantină, colţuroase, dar calde. Cea a lui Michel, corporalitatea oricărui catolic conformist. Drama mea fusese o agonie sălbatecă şi o dulceaţă ascetică. Michel era muncit de întrebări, nu de ispite. întrebări fără număr, şi la fiecare, el căuta răspunsurile altora, autoritare, şi încerca să le împace cu sufletul lui. Nu răspundea direct; mă întreba pe

mine, cînd *pater* era departe. De aceea, lupta lui era nesfîrşită...

Cînd prietenia noastră a ajuns confidenţială, eu am început, instinctiv, să-l îndemn, şi îndemnurile mele erau altele decît cele ale Isabelei. Isabel îi cerea să studieze ştiinţele politice; iar eu îl sfătuiam să se dedice romanisticei. Nu am înţeles decît mai tîrziu de ce am ales o disciplină pe care nu o cunosc şi de care nu m-am simţit niciodată ispitit. Voiam ca Michel să înveţe *limba mea,* voiam să se deştepte în el glasuri pe cari niciodată nu le auzise, să descopere chemări şi să îndure agonii.

Dacă Michel păstra încai o picătură din sîngele meu, aceea era otravă, turburare, însetată nelinişte. Nu mă întrebam de ce voiam să-mi chinui copilul. Poate ca să aflu dacă era cu adevărat copilul meu.

VIU. „NANKING"

Aici, povestea se întrerupe. Viața mea a oprit-o, cu voință și cu socotință. Prea multe loviri din afară mă zdruncinau, și o slăbiciune trupească, o zăpușită sfîrșeală în suflet, mă vestea că agonia unei vieți e fatală. Era în puterea mea de a alege. Am ales viața cea de toate zilele.

Știu că lămuririle acestea nu luminează ceața celor două vieți, împletite în vis de vară și tînjind la începutul toamnei. Nici eu nu înțeleg de ce visul trebuia să se sfîrșească și, mai ales, de ce aceasta trebuia să se petreacă înainte de a ști ceva precis asupra precarii lui Michel și Joan. Poate pentru că începusem să am sentimentul *prezentului,* acel sentiment direct de viață imediată și sigură. Poate pentru că timpul își regăsise ritmul tuturor oamenilor și, refuzîndu-mi salturi înainte sau înapoi, mă silise să mă trezesc, la fel cu familia Axon, la fel cu cei zece mii. Poate... Nu știu nimic. Viața, visul, vara vin și pleacă, fără știrea mea, fără știrea oamenilor.

Mă aflam în săptămîna secetoasă a descompunerilor, a convalescenții. Puțini cunosc starea ciudată, destul de cețoasă ca să amintească nebunia, cînd rostul și situația lucrurilor sunt incerte, cînd gîndurile poartă, încă, amintirea unei noi dimensiuni, în care s-au desfășurat ieri sau acum o sută de ani, pe care nu o înțeleg, dar pe care nu o pot tăgădui și suferă din nesiguranța mișcărilor, din ezitare.

Era o margine și, firește, un sfîrșit. Viața mea alături de Isabel, obrajii copiilor, priveliștea gospodăriei, totul începea să se depărteze, stăruind însă a rămîne agățate în zare, stăruind prea mult ca să nu-mi decumpănească sănătatea. De acum, visul nu

mai era realitate, ci boală. Fețele erau decolorate, subte, ca în visul unui bolnav. Cunoșteam leacul împotriva-le. Era asemenea glumei prietenului din adolescența mea. Ca să mă liberez de vise searbăde, trebuia să provoc vise searbăde, să *știu* că ele izvorăsc dintr-o intoxicație sau dintr-o epuizare nervoasă. De aceea, m-am hotărît să înghit opium.

Familia Axon observase de mult turburarea, neatenția, vraja mea. Cum pretextam o prefăcută oboseală, nimeni nu bănuia o prea gravă primejdie. Astfel, hotărîrea mea de a petrece fiecare noapte în oraș a fost găsită sănătoasă și binevenită.

Cu jumătăți de lumini în suflet (expresia e nefericită, dar nu știu cum aș putea exprima altfel senzația, care nu e nici aceea a luminilor intermitente, nici a luminilor minime, nici a semiumbrei), am ajuns în acea noapte de septembrie la „Nanking". Restaurantul îl cunoșteam. Cu Tom și alți prieteni, acum uitați, am petrecut seri de frivolă și sinceră bucurie, în încăperile retrase, cu slujitori hinduși și moravuri chinezești. Cunoșteam pe patron și știam că d-l Chen, *the manager,* procura celor acceptați opium sau fete din Shanghai. Cartierul chinezesc mă turbură, ispitindu-mă cu năluciri și bolnavi. Nu am iubit decît simplitatea și lumina, ori de unde ar veni ea. Viziunile izvorîte din aburi vicioși, din inerție sau alcool, din boală, din aproximație sau mistificare, îmi repugnă. Visul meu de vară fusese clar și viu. îndată ce l-am simțit în carne, cu amețeli și aiurări, l-am urît. Mă copleșea, mă obseda, mă irita ca o intoxicație prelungită, și jinduiam siguranța drumului cu acea intensitate a omului beat, umilit de neputință și stupiditate.

...Cum am tresărit întîlnind pe miss Roth... Credeam că e o imagină din visul meu bolnav, din visul coborît în creieri. Trecuseră doi ani, și nu mai nutream nădejdea de a întîlni vreodată pe miss Roth. Ea m-a recunoscut și, din vioiciunea agitată cu care m-a chemat, descoperisem o miss Roth streină, necumpătată, iubind drogurile și vinul. Părea acum mai frumoasă, deși o turburare tîrzie presăra umbre cenușii pe trăsături. Nu era singură, și de aceea am primit să mă așez la masa ei.

Tovarășii erau — sau mi se păreau mie — ciudați. Cu atît mai muh am înțeles aceasta cînd, fără să le o cer, mi-au mărturisit fapte din viețile lor, cari m-au ațîțat. Cel de-a dreapta mea era consul și, după vorbă, părea din Nord. După cel dintîi ceas aflasem cum, venit cu un grup de turiști, de mult, să străbată în treacăt India, zărise într-o *gari* o fată nevăzut de frumoasă. Numai reținut de tovarăși n-a urmărit-o în acea zi. A căutat-o însă în zilele următoare. A încercat s-o uite cutreierînd mările Indului în tovărășii vesele. în țară, imaginea ispitei bengaleze îl chinuia. Ca s-o poată găsi, s-a întors în India, a ajuns, prin neostenite eforturi, consul. Au trecut ani, și acum anii pot fi numărați cu zecile. Consulul s-a căsătorit cu fata unui colonel englez. Copiii lui acum sunt mari. Aproape a uitat chipul din *gari.* Fără îndoială, dacă ar întîlni-o, n-ar recunoaște frumusețea cu ochi lungi și cosițe negre. Fără îndoială, copiii ei sunt șefi sau roabe de familii. Și totuși, viața consulului a fost schimbată de o imagine, de o întîlnire.

Celalt prieten al d-rei Roth era profesor de istorie la un colegiu guvematorial și, după cîte cred, scriitor ratat. E turburător cîte corespondențe cu propria-mi viață și propriul meu geniu sterp nu mi-am ghicit în grupul d-rei Roth. Profesorul de istorie avea o teorie proprie asupra celui de al doilea conciliu budist, teorie confuză și complicată. Dar ceea ce îl făcea interesant era obsesia că *știe* ceva ce nu știu orientaliștii. Conducîndu-se după două apocrife chineze puțin cunoscute, pretindea că reconstituise itinerariul a doisprezece călugări purtînd legea scrisă. Pretindea că localizase, pe o hartă veche din biblioteca rajahului de Bikaneer, cele patru peșteri în cari se ținuse un conciliu secret și în cari cei doisprezece ascunseseră legea scrisă. Căuta de mulți ani banii trebuincioși călătoriei și echipelor de săpători. Peșterile s-ar afla pe versantul *W.N.* al Nepalului, undeva unde drumul e anevoie de străbătut.

— Numai zece mii de rupii, numai zece mii de rupii... și răstorn tot ce s-a scris asupra istoriei budismului și fixez cronologia celor dintîi trei secole, și dăruiesc redacția primă a canonului!...

De acum însă a așteptat prea mult, a cerut prea mult, s-a umilit prea mult. Nimeni nu vrea să-1 creadă. Aproape nici el nu mai simte ispita de a descoperi lumii rezultatele. Citește cu o drăcească bucurie toate lucrările istorice noi asupra conciliilor și

cu cît se crede mai mult în definitivat, cu atît bizara lui bucurie crește.

Miss Roth îl socotește romancier ratat și se amuză să-1 audă demonstrînd ceea ce, spune ea, nu se afla decît în imaginația lui expectativă. Legătura dintre apocrife și harta de la Bikaneer nu poate fi acceptată. Dar profesorul zîmbește ascuns și răspunde:

— Tocmai pentru că *nu poate* fi acceptată, e justă...

Ceea ce hotărăște pe consul să umple din nou paharele.

Poate păream și eu turburat„ beat, și de aceea mi s-au făcut confesiuni. Miss Roth, îndeosebi, era schimbată, prietenoasă. Comenta cu savoare și drăgălășenie întîlnirea noastră din Port Said și încerca să-și scuze atitudinea de pe vapor.

— Doctore, sărăcia e inestetică și e jicnitoare. Un sărac poate fi un gînditor sau un sfînt, dar nu un artist. Bohema e măsura rataților. Ca să poată crea, un artist trebuie să trăiască în lux și trebuie să iubească luxul. De asemenea, cei cari nu pot crea trebuie să iubească luxul. Oare nu e același lucru cu arta celor cari nu pot fi artiști? Nu e preferabilă o sofragerie cu gust sau un costum corect, unei pînze mediocre? Bogăția are această mare însușire, că te păzește de mediocritatea artei, te ferește să ajungi un mediocru creator... Cred că aș putea și eu picta. N-am încercat niciodată. Prefer să mîngîi porcelanurile mele de Canton sau să cumpăr flori scumpe...

— Oh! confunzi, confunzi, Lucy, întrerupse consulul. Bogăția e o calitate pentru un artist mediocru, ca tine, ca oricare dintre noi. Asupra celorlalți oameni, e greu de spus și,.de altfel, nu ne interesează.

— Ceilalți oameni, ceilalți oameni pot fi oricare dintre noi, eu, de pildă, se strîmbă în zîmbet profesorul. Zece mii de rupii, cu zece mii de rupii numai...

— ...schimbi cronologia Asiei și schimbi... știm...

— Doctore, pentru cel ce iubește miniaturile, traversarea în clasa [a] in-a e dezgustătoare. Cred că nu ai venit aici pentru aventură. Din cîte îmi amintesc, pari prea inteligent ca să slăvești aventura...

— Oh! dacă ai ști, miss Roth...

— Lucy, prietenul tău pare... Dar de ce nu ni l-ai prezentat pînă acum?

— Ai fost tot timpul în Calcutta? mă întrebă profesorul.

— Aproape. Vara aceasta însă...

— Nu te-am zărit la Dargeeling? Pare-mi-se că te-am zărit...

Aici s-a petrecut o transformare neaşteptată în sufletul meu, care a înciudat pe noii tovarăşi. Cred că faţa mea s-a luminat, pentru că privirile celorlalţi au înmărmurit aşezîndu-se pe trăsăturile descompuse şi refăcute în linii tari. Ceea ce am simţit, greu aş putea spune. Senzaţia că visul meu din vară a fost adevărata viaţă, iar existenţa turbure alături de familia Axon un vis ostenit, frînt, rece.

— Atunci cunoşti pe Isabel? Şi pe d. Elliot?...

— Isabel Brown?

— Nu, *fosta* Isabel Axon, acum soţia mea...

— Ah!...

Cercul se strînsese în jurul meu. Spaimă ageră mă străbătu. Apucai braţul consulului şi al d-rei Roth.

— Mă veţi ierta, vă voi spune altă dată motivul. Dar, rogu-vă, în ce an suntem acum? Sunt bătrîn sau tînăr? Şi, mă veţi ierta... este Isabel soţia mea?...

Agitarea mea sinuoasă, asemenea trupului unui chinez de rasă, îngrijoră pe ceilalţi. Miss Roth încerca să zîmbească, să recheme luciditatea şi sarcasmul într-o atmosferă de delir. Dar siguranţa şi claritatea expunerii mele o birui.

Miss află astfel că, alături de sănătatea grăsulie şi de frigurile febrei, există încă o stare, cu lumini şi umbre puternice.

— Doctore, ai lucrat prea mult...

— *Very sorry,* miss Roth, dar nu cunoşti simptomele surmenajului. Şi, ceea ce e mai regretabil pentru o esteta, eşti încă stăpînită de superstiţia sistemului nervos, nu? Te vei nedumeri aflînd că sunt gata să-ţi critic influenţa repulsiei spineale asupra dinamicei viziunilor, căci la aceasta te referi ca să-mi explici visul. Miss Roth, ascultă-mă, n-am uitat lecţiile lui Biswanger. Par oare nebun cerînd lămuriri şi ajutoare într-o dimensiune care nu mai e a mea de cîteva luni? Nu-mi amintesc, aceasta e tot, nu-mi amintesc ceea ce s-a petrecut *lîngă mine...*

— Totuşi, doctore, atît timp cît noi ne orientăm după ceea ce se petrece *lîngă* noi, nu ştiu dacă ai izbuti să cîştigi dreptul de normalitate la un consult medical...

— Lucy, tu vorbeşti de consulte?

— TVledicii sunt, în genere, imbecili, zîmbi profesorul de istorie; ca orice om care încearcă să-şi verifice o teorie. Fiecare medic are un sistem diagnostic şi o metodă clinică. Şi cum

bolnavii sunt prea rari, ei îşi fură unul altuia cazurile. Ştiţi că se numeşte „caz interesant" orice individ care, deşi necunoscut bibliografiei subiectului, e apt totuşi de a o îmbogăţi.

— Oh!... încetaţi critica, profanilor! apără miss Roth o ştiinţă antipatică, nereprezentată în boxa de la „Nanking". Avem de răspuns, mai întîi, întrebărilor doctorilor. Cunoaşteţi, oare, pe Isabel? Eu o bănuiesc, undeva, în creierul aglomerat al doctorului...

— Miss, mă supărai eu, dacă stărui de a mă crede halucinat, aduc pe Isabel aici într-un sfert de ceas...

— Atunci, doctore, totul e clar.

— Nu, miss, nimic nu e clar. Repet întrebarea: credeţi că *sunt* soţul Isabelei?...

— *Well,* zîmbi consulul, atît timp cît vei păstra o abuzivă discreţie, nu-ţi vom putea răspunde niciodată...

— Doctore, mă faci curioasă. E şi ea o artistă?

— Nu, nu, miss Roth. Isabel e incultă, simplă şi egoistă.

— Iată ce înseamnă a vorbi adevărul, judecă profesorul.

Dar încordarea mea era dureroasă. Frivolitatea mă întorcea înapoi spre familie Axon şi ştergea umbrele visului din vară. M-am hotărît brusc şi, apucînd iarăşi voluntar braţul consulului, l-am întrebat:

— Pot fuma, *aici,* opium?

Cîteva clipe, tăcerea stînjenită a celorlalţi îmi lovea mintea, certîndu-mă şi luminîndu-mă...

— Vă rog să mă iertaţi. Nu e în obiceiul meu» de a înghiţi droguri. Dar, după cum veţi înţelege mai tîrziu, trebuie să practic umilinţa aceasta, acum. închipuiţi-vă un om bolnav de friguri; îi daţi chinină, nu? Febra mea e, acum, murdară, intoxicantă. Visul cu împăraţi şi cu săraci pare acum apa morgana a unui însetat. Mijlocul meu e simplu, pentru că e metafizic. Un vis produs de droguri e repulsiv, dezgustător. Şi el mă va readuce la realitate; o realitate stupid de mediocră, recunosc, dar nu mai puţin lucidă şi mai imediată. E singura pe care o doresc acum. Cealaltă, a mea şi numai a mea, e prea departe. Sunt prea bolnav ca să mai pot visa. Nu e firesc să doresc deşteptarea, sănătatea?...

Vorbisem agitat, sincer, fără să răsuflu. Nu cred că tovarăşii mei au surprins clar şi complet firul povestirii şi au acceptat motivele aduse. Totuşi s-au arătat mai puţin înspăimîntaţi de propunere şi mai puţin bănuitori faţă de mine. Pentru că, după

cum mi-a mărturisit mai tîrziu miss Roth, nici unul dintre ei nu erau streini de droguri, deşi nu erau complet robiţi de patima lor. Ceea ce i-a speriat a fost irupţia mea bruscă. Se temeau să nu fie masca unei razii.

— E destul de paradoxală o deşteptare prin opium, doctore...

— Pentru mine e firească. Orice mistificare te lipeşte mai efectiv de realitate. Aţi observat că un poet nu citeşte literatură decît cînd e bolnav? Şi un mistic nu citeşte teozofie decît ca să se dezguste de laicitate şi să se lege mai strîns de experienţa lui iniţială? Pentru mine, opiul, imaginaţia prin intoxicare sau prin exaltare senzuală sunt mistificări ordinare, încercări mediocre de a oglindi o lume pură şi de a o transmite minţii prin violentarea celulelor.

— Doctore, iartă-mă dacă sunt iarăşi indiscret, dar îmi pare că vorbeşti prea clar şi prea conştient ca să mai ai nevoie de o purgare prin droguri.

— Atît timp cît sunt lăsat în *acelaşi* spaţiu şi mă supun legilor lui, nu mă turbură nimic. Dar nu uit că fiinţa mea se află şi altundeva, mai departe... Unde? Unde?...

Convorbirea a durat mult timp după miezul nopţii. Dacă am scris aici o parte din ea, am făcut-o cu nădejdea că voi surprinde adevărata mea stare de suflet din acea noapte de septembrie. Mă opresc, pentru că disting tot mai limpede cît de fals redau împrejurările şi frazele. Adevărul e că, deşi stăpîn deplin pe gîndurile şi pe logica vorbirii, salturile mele de la o viaţă la alta erau atît de evidente şi răspîndeau o vrajă atît de comunicativă, încît toţi ceilalţi n-au întîrziat să recunoască straniul şi inimaginabilul „caz". îndeosebi miss Roth, rece şi lucidă, se lăsa tot mai complet cucerită de verva şi negurile mele. Cînd vorbeam, încerca să mă urmărească şi, neizbutind, închidea pe jumătate ochii, într-un zîmbet jucăuş, şi asculta cum ascultă orjcine un poem capricios, obscur şi perfect.

Chiar eu îmi amintesc foarte puţin din cele ce am vorbit în acea noapte. Ca de obicei, *celalt* se avînta la drum, ajutat de informaţii nesfîrşite, adunate de mine, şi culegea uimirea sau lauda pe care eu o meritasem. Celalt vorbeşte întotdeauna alături sau chiar contrariul celor ce *trebuia* să vorbesc eu.

Unde am   xat şi în ce casă am sfîrşit acea noapte? Ca să lămuresc povestirea aceasta şi s-o fac inteligibilă, trebuie să introduc un nou personagiu, pe miss Edna, prietena şi tovarăşa de casă a d-rei Roth. S-a întîmplat că această miss Edna să fie singura care să creadă în realitatea descoperirii profesorului de istorie. Poate pentru că era cea mai tînără; sau poate pentru că păstra nostalgia semitainelor unei adolescente hrănite cu cărţile d-nei Blavatsky şi ale Armiei Besant. După cîte pot judeca, e una din acele feminităţi crescute şi amplificate în nădejdea întîlnirii şi colaborării cu unul din acei oameni ce sunt numiţi „personalităţi". Cel dintîi visător pe cari 1-a întîlnit 1-a socotit menit să schimbe lumea. Şi acesta a fo.«' profesorul de istorie, an după an tot mai adîncit în evidenţa mărturisirilor hărţii din biblioteca de la Bikaneer. Miss Ed'ia e, poate, singura făptură care cunoaşte mai mult în toată chestiunea aceasta, pentru că profesorul s-a învoit să-i traducă şi să-i interpreteze anumite pasagii din apocrifele chinezeşti. Astfel, ea are destule probe ca să acorde autenticitate tradiţiei transmise în cele două apocrife. Profesorul recunoaşte că textele sunt tîrzii, probabil din epoca polemicilor confucianiştilor împotriva budismului. Dar anumite indicii, numai de el cunoscute, îl conving că o serie de opere, aduse în China de către cei optzeci de călugări ai misiunei împăratului Ming-Ti, s-au păstrat verbal şi s-au transmis din generaţie în generaţie în mediul tradiţionalist al mînăstirilor din fosta capitală Lo-Yang. Anumite doctrine n-au ieşit la iveală decît într-o epocă de criză*, cum a fost aceea a luptei religiei oficiale, peste zece secole. Cam acesta ar fi argumentul principal al profesorului pentru autenticitate.

.. .Or, miss Edna se afla încă la măsuţa ei de lucru cînd grupul nostru s-a întors de la „Nanking". O fantezie de a d-rei Roth; sunt destule fotolii şi canapele în locuinţa ei, şi brandy, şi whisky, şi pipe de opium ascunse în cutia bijuteriilor. Şi apoi, curiozitatea grupului de a-mi înţelege turburarea, de a savura pînă la capăt viziunea rară a unui om treaz, vorbind lucid şi obsedat totuşi de eroii unui basm neînţeles, petrecut undeva, aici, în India, dar departe de vraja asiatică, strein de fantasticul nopţilor şi de monotonia lirică a dinastiei Gupta.

Vreau ca Mihail să afle adevărata mea viaţă, iar nu una ruptă din imaginaţie. De aceea mă feresc de a mărturisi aici amintirile acelei nopţi. Ceea ce ştiu eu e prea puţin şi prea turbure. Dar ceea ce a scris miss Edna în jurnalul ei lămureşte îndestul

întîrnplarea.Miss Roth mi-a dăruit copia pasagiului. Eu îl traduc aici, deşi înţeleg că, fără voie, îi voi aplica acelaşi ritm al scrisului meu nepriceput şi voi întuneca-frumuseţea simplă şi clară a prozei englezeşti.

Alături de dată, 6 septembrie, autoarea a adăogat: „De revăzut şi verificat, faptul avînd o surprinzătoare importanţă". Pasagiul trădează cîteva suprimări; d-ra Roth l-a cenzurat, cu deosebire în ceea ce privea reflecţiile prietenei asupra atitudinilor ei.

„Noaptea trecută, Lucy a venit acasă însoţită de Guy, consulul şi un strein, doctor în istoria artelor şi amator de experienţe asiatice. Lucy părea puţin turburată. Mi-a şoptit, cînd am rămas singure: «E un tip ciudat, şi ne vom amuza bine». Fireşte, înţelegea pe noul ei prieten. Acesta nu trăda nimic extraordinar. Ochii, însă, păreau că nu sunt ai lui. Intre ochi şi cap nu am putut surprinde vreo legătură. Privirile erau lucide şi dense, ceea ce contrasta cu figura placidă şi absentă. Ochii erau de o îngustime mongolă, şi, oricine i-ar fi privit, simţea neta senzaţie că sunt *înlocuiţi*. Mai mult; cred că însuşi doctorul îndura aceeaşi senzaţie, după cîte m-am putut convinge din nedumerirea şi timiditatea lui. Dar aceasta, încă, nu era lucrul cel mai curios. Ceea ce m-a înspăimîntat, la început, a fost conversaţia lui. Cîteodată uimitor de directă, de concisă, părea vorba unui creier rectiliniu, cu educaţie matematică. Alteori însă, — şi perioadele acestea durau mult —, monologul era ininteligibil, ritmat şi *seducător*. Acesta e adjectivul care i se potriveşte. Nu înţelegeam, şi totuşi plăcerea de a-l asculta era extraordinară. Păream vrăjiţi, în sensul tehnic al cuvîntului. Acei ochi micşoraţi aduceau o lumină ciudată. N-aş putea spune ce înţeleg prin expresia «lumină». Adevărul e, însă, că părea lumina firească a unor ochi ce sunt înlocuiţi.

Ceea ce a spus doctorul asupra mistificărilor şi iluziilor — cari îi repugnă — era plin de bun-simţ. Aceasta e, încă, paradoxal: să răspîndeşti în juru-ţi o atmosferă incertă şi să blestemi mistificările. De mai multe ori a încercat să ne dea explicaţii tehnice, fără a izbuti să se facă înţeles. Aş crede că acest om crede în vise, dar specifică şi repetă că visele nopţii sunt carnale, mentale, iluzii. Atunci? Dumnezeu să-1 înţeleagă.

Aş crede că Lucy e mult interesată de acest tip. Şi aceasta contrastează cu firea ei frigidă, ironică şi capricios estetică. Aş crede că numai Lucy poate înţelege ceva din basmele lui, — al

căror *leitmotiv* e o noapte de vară, un fiu rătăcitor şi o fecioară, Isabel —, pentru că numai ea le asculta cu o pasionată atenţie, în care puteam descifra emoţie şi surpriză, trepidantă plăcere şi o nestăpînită curiozitate. Trebuie să recunosc că şi eu eram fascinată de tot ce se petrecea în jurul meu. Un grup ameţit de brandy şi şampanie caldă, iar în mijloc un strein pe care toţi îl sileau să bea. Şi totuţi, n-aş putea spune de ce simţeam mediocritatea jicnitoare şi zădărnicia încercărilor lor. Nu ştiu de ce mi se părea streinul singurul lucid, cu adevărat treaz. Chiar eu eram ameţită, turburată şi ostenită. Iar omul care îşi continua povestea visului nopţii de vară trăda o admirabilă siguranţă şi o ironică superioritate asupra celor cari se pretindeau ancoraţi în lumea realităţilor. Chiar geniul lui Guy mi se părea dubios.

A urmat ceea ce era fatal să urmeze. Lucy a fumat iarăşi opium. Aceasta i se întîmplă foarte rar, pentru că Lucy e prea artistă ca să caute refugiu altundeva decît în colecţiile ei. Cînd fumează însă, o adevărată catastrofă îi sjrăbate trupul. Frigiditatea ei şi aparenta-i masculinitate se distramă. Lucy e de nerecunoscut, cu ochii măriţi şi ficşi, cu buzele răsfrînte şi cu acea senzualitate cinic manifestată în mişcări, în vorbe. Ne-a silit pe toţi să fumăm; acele pipe dăruite de conservatorul muzeului din Hanong, nestematele dulăpiorului Lucyei. Eu am invocat obicinuitul meu motiv şi am fost scuzată. Toţi ceilalţi au început orgia rece, care mă dezgustă, dar pe care o observ cu neobosit interes.

De la cele dintîi fumuri, doctorul a început să tuşească. Ceilalţi aveau ochii pe jumătate închişi. Mi-am oprit privirile numai asupra feţii descompuse a doctorului. Ceea ce s-a petrecut în el, nu ştiu, pentru că n-am înţeles pe omul acesta de cînd a venit. Dar, urmărind simptomele intoxicaţiei, m-am înspăimîntat observîndu-le diferite de cele normale. Faptul e acesta: doctorul trăda simptomele *deşteptării*, cu toate gesturile de dezgust, de luptă împotriva reziduurilor, convulsive sau calme. Ceilalţi nu i-au dat atenţie, pentru că închiseseră deja ochii. Lucy luase o doză minimă şi păstra o semiconştienţă fermecătoare. Spectacolul, pentru mine, începea să ajungă înfricoşător; un om care se deşteaptă şi o femeie care începe să cheme.

Doctorul m-a rugat să-i îngădui să-şi răcorească faţa. S-a întors de nerecunoscut. Ochii nu mai erau ai lui. Ochi micşoraţi, aplicaţi asupra obiectelor, neimpresionînd. Spaţiul pe care îl vedea şi în care se mişca era al nostru. înţelegeam aceasta, pentru că, privindu-1, nu tresăream şi nu înduram senzaţia coşmarului.

Am stat mult de vorbă. Mult, adică un sfert de ceas, cît a trebuit opiului să-şi facă efectul asupra celor doi şi să transforme pe Lucy. Doctorul se scuză, părea încă sub amintirea visului. Dar ne-am oprit să discutăm descoperirea lui Guy, şi se dovedea destul de interesat şi chiar oarecum pregătit s-o priceapă şi, fireşte, s-o accepte. Mi s-a părut inteligent, dar anumite premise pe cari le punea nu aveau nici o certitudine pentru mine. îndeosebi ceea ce afirma asupra «grafismului», pe care el îl crede o maladie fără leac în Europa.

Cam aici ajunsese convorbirea noastră, cînd Lucy, cu violen-tu-i cinism, se ridică din *chaise-longue* şi veni să-1 îmbrăţişeze. Atît eu, cît şi doctorul am fost surprinşi. Lucy, schimbată; o recunoşteam eu cu greu, dar doctorul?

— Tu... în visul tău de vară... n-ai iubit niciodată pe Isabel?...

L-a înlănţuit înainte ca eu să pot gîndi sau interveni. De altfel, Lucy e liberă, şi nu e la prima aventură...

Ceilalţi visau. Eu am încercat să citesc; trei după miezul nopţii. Mă întrebam ce vor spune servitorii a doua zi, ce vor spune consulul sau Guy cînd vor afla că Lucy nu dormise singură. Am închis uşile odăiei şi am lăsat cîteva rînduri pentru Guy: cînd se va deştepta, să mă cheme.

E dimineaţă, e cald, şi sunt încă obosită. Dar astăzi voi afla tot. Pentru că eu nu înţeleg nimic, nimic. Numai Lucy îmi va putea spune cine e omul acesta."

Ceea ce a lămurit miss Roth nu ştiu, pentru că numai acest fragment mi-a fost îngăduit să citesc. Cred că miss Edna a exagerat, obsedată încă de mistere. Bănuiesc că schimbarea ochilor mei nu a fost chiar cu totul înfricoşătoare. Nu cred în semnificaţia privirilor. Nu cred în oglindirea gîndurilor pe o epidermă, cît de fină şi translucidă ar fi. îmi repugnă feminitatea ce pogoară gîndirea în masca feţii. Dacă m-aş opri să scriu paradoxe, aş spune că însăşi psihologia e o ştiinţă născută prin femei şi cultivată de interesul lor. Numai un creier feminin crede că poate găsi corespondenţele gîndurilor în carne.

Am mulţumit, încă o dată, Dumnezeului necunoscut că m-a ferit de senzualitate.

IX. CINEVA ÎMI DĂRUIEŞTE O LAMPĂ

„...Forth ftora her land to mine she goes
Theislandmaid, theislandrose..."

Lucy memorase *Songs of Travel,* iar, dintre toate, *To princess Kaiulani* şi *To Sidney Colvin* erau cele pe cari Ie recita mai cu drag; buzele şoptind, pleoapele voalînd rigiditatea privirilor, trupul respirînd briza ventilatorului, sufletul purtat, poate, pe plăjile Apemanei, unde Stevenson ritmase:

„. . .1 heard the puise of the besieging sea
Throb for away all night I heard the wind
Fly crying and convulse tumultuos palms.
I rose and strolled. The isle was all bright sand
And flailing fans and shadows of the palm..."

Cîteodată, Lucy se oprea în mijlocul poemei, îşi răsucea bucla * (tic insuportabil şi masculin) fără să izbutească a-şi aminti •continuarea şi, blestemînd amuzată în jargonul ei vienez, se îndrepta spre bibliotecă. Cele treizeci de volume ale ediţiei „Tusitala", cetite şi recitite, ocupau două rafturi din cărţile de căpătîi. Iar tomul XXII se afla, mai tot timpul, pe măsuţa cu biscuiţi şi lichioruri.

Pasiunea ei pentru Stevenson era contagioasă. Obligase aproape pe toţi prietenii să recitească *IslandNight's Entertainments* şi *Weir ofHermiston* şi adesea, după ceai, ne vestea că a descoperit încă , un juvaier în corespondenţă sau *Vailima Papers.* în ceea ce mă priveşte, nu m-am simţit prea mult înrîurit de idolatria Lucyei, şi „Stevensoniana" ei - voluminoasă şi scumpă colecţie a tot ce publicase, amintiri sau critică, de la Margaret Black la Jean Mărie

Carr6 - mă interesa numai întru cît îmi descoperea una din acele manii modeme pentru care am fost întotdeauna sensibil. Discuţiile noastre asupra lui Stevenson aveau ritmul şi emoţia unui *match,* asistenţa fiind alcătuită, de obicei, din consul, profesor şi miss Edna. La fiecare pagină de antologie, cetită savuros de Lucy, eu răspundeam cu unul* din acele mediocre şi lîncede fragmente cari abundă în Stevenson, chiar în capodopere. Mă îndeletniceam cu drăcească ascuţime să descopăr scăderi în idolul Lucyei; şi aceasta, ca să-i dovedesc un adevăr simplu, care mi-a fost busolă culturală şi sfetnic în pasiuni literare, anume: că nu există geniu integral şi că lucrul cel mai firesc e să nu ne închipuim că există; altminteri, admiratorul citeşte cu voalul adorării şi slăveşte cele din urmă grifonări ale idolului, îr timp ce nenumărate alte cărţi bune, de alţi scriitori, îi rămîn ascunse. într-un cuvînt, ceea ce merită să fie slăvit e numai maximalitatea, oriunde s-ar găsi şi la oricine.

- Oh! dar aceasta e inuman, doctore. Cum aş putea păstra incerta balanţă a judecăţii estetice în faţa unui geniu care şi-a dovedit posibilităţile şi pe care îl iubesc? La ce bun?...

- Evident că e inuman şi gratuit, răspundeam eu, silindu-mă să par mahmur, evident că aşa e. Totuşi, anumiţi oameni, printre cari nădăjduiam că te pot număra, anumiţi oameni dovedesc o intensă plăcere în a-şi devora ascetic propriile porniri omeneşti, împletite în simpatie şi interes, şi a judeca lumea în conformitate cu cîteva principii imutabile şi inumane. Postulatele acestea pot fi religioase, metafizice sau artistice; deşi, pentru mine, acţiunea de distingere a maximului în opera unui geniu e mai mult decît activitate estetică, e metafizică.

- Te joci cu cuvintele, zîmbi răutăcios Lucy.

- Iată ce înseamnă a spune un adevăr pe care nu-1 înţelegi, continuam eu, poruncindu-mi glas sec, placid şi o faţă indiferentă. Asemenea sfinţilor-copii, rosteşti adevăruri înmărmuritoare, socotind că săgetezi ironii. Nu e aşa? Totul a fost creat prin joc şi prin cuvinte, prin gratuită, spontană libertate. La început a fost cuvîntul, nu? Iar d-ta îmi poţi aminti nenumărate pasagii hinduiste şi îmi poţi dovedi cum Shiva a creat universul dansînd şi cum cuvintele - ca orice act nemanifestat, păstrător de sîmburi vii - se pot *obiectiza* numai printr-o adevărată şi precisă

* în textul de bază şi celelalte variante, greşit: „una" *(n. ed).*

pronunţare. Destul de curios, expresia ‚joc de cuvinte", care înseamnă pentru cei mai mulţi halucinante sau copilăreşti fantezii, pentru mine rezumă metafizica realistă şi tot ce e substanţial în artă.

- Principial, sunt împotriva dizertaţiilor, se rostea consulul. Dar ceea ce mă uimeşte e că Lucy a invocat un substantiv adjectival, pe care nu l-am auzit niciodată pînă acum: „uman"; şi că îl preţuieşte, deoarece se răzvrătea împotriva inumanului metodei valorilor maxime.

- Adevărat, Lucy, se amuza Edna, ai uitat tot sarcasmul cu care îmi criticai „umanismul"...

- Toţi vă opriţi la cuvinte şi judecaţi un om după o frază. Fraze se pot aduce din toate părţile şi pot justifica toate aberaţiile. Ceea ce am vrut să spun e numai aceasta: că, în tovărăşia unui creier de elită şi creator, noi cei mediocri nu putem păstra o împietrită sau inumană atitudine critică; că e firesc şi uman să scuzi ceea ce e slab într-o operă al cărei autor a dovedit că poate crea capodopere...

- Să le scuzi, dar să nu le lauzi..., întrerupeam eu.

- Vă rog, vă rog... Ceea ce spun se mai poate rezuma şi altfel: că e preferabil să iubeşti un geniu decît capodoperile unui mediocru; că e preferabil să mîngîi ratările unui creator decît să consolezi stupiditatea unui prieten de toate zilele. în ceea ce mă priveşte, instinctul meu de umană simpatie, iertare, părtinire, adorare, mîngîiere şi tot ceea ce se leagă de o sensibilitate mai mult sau mai puţin feminină, complexul acesta de porniri e mult mai sincer satisfăcut în intimitatea cu Stevenson, cel mediocru ca şi cel genial, decît ar fi mîngîind sau adorînd un prieten viu.

- Toate mulţumirile pentru dragostea cea mare, începu să glumească consulul, cu o suavă tristeţe.

Discuţia, ca toate ale noastre, se prelungea pînă după miezul nopţii. Cina o luam, la început, la „Nanking" sau „Shanghai", dar observîndu-mi-se stînjeneala şi strîmtoarea bănească, Lucy improviza o cină minimă şi incertă în vila ei din Park Street.

Cu cît cunosc mai mult odăile, - în cari aventura m-a adus pe neaşteptate, într-un timp turbure -, cu atît sentimentul de excepţională fericire senzuală creşte, revăzîndu-ie. Cartierul şi-a cucerit numele; grădinile sunt largi cît parcurile, şi trandafiri agăţători, tufe de *geandah* galbene, arbuşti cu flori roşii, parfumate, cocotieri sau mango cu umbră deasă, arbori cu

buchete asemenea portocalelor; străzile asfaltate şi răcoroase; casele, vile scumpe, şi alei aşternute cu nisip, şi servitori hinduşi în livrele albe, lungi, curate. în oricare grădină se aud paseri, multe şi streine. Cuci şi corbi, vultani şi ciripitori de tropice. Chiar arşiţa se îmbunează, strivită de respirări vegetale, ameţită de parfumuri tari, amare, şi după-amiezile par risipiri de primăvară fanată. Cînd întovărăşesc pe miss Roth de la Universitate, în „Cadillac" măsliniu, ţipete apropiate de paseri şi amorţita fumegare de mirodenii ne ameţesc pe amîndoi. Fiecare îşi aminteşte altceva. Eu, plăjile cu mirt din Chipru, ea, coasta de la Valparaiso şi Colorado. Aici, oraşul e nevăzut, şi trecătorii culeg florile de *bale* pe ziduri. Cu cît se întinde toamria, cu atît arbuştii înfloresc şi copacii îşi împrospătează ramurile.

...Aş şterge ce am scris. Nu-mi place să laud vegetaţia, pentru că nu sunt născut pentru a putea scrie astfel de laude. De cum intru însă în odăile cu minuni ale Lucyei, uit parcurile. Pe mine, iremediabil pătimaş al nimicurilor artificiale şi al virtuozităţilor termicei asiatice, colecţia de bronzuri mă ţintuieşte în sala de aşteptare; cei doi balauri nepalezi, cu capete hidoase şi trupuri lungi, uscate, cu muşchii răsuciţi grotesc; şi colosalul Nâ"gă, cu nouăsprezece capete şi spinare de şarpe negru; şi grupul înmărmuritor al înfuriatei Durga despicînd trupul monstruos al demonului Mahishasura. Cu deosebire, bronzul acesta - dăruit profesoarei de un mecena din Puri, după ciclul ei de conferinţe asupra provinciei Orissa - mă stăpîneşte; lucrătura frunzelor şi basorelieful coroanei mimînd elefanţi în joc şi demoni cu aripi de gîndaci zburători; ochii mei, indiferenţi frumuseţilor carnale şi rotunzimilor pinacotecilor europene, urmăresc cu luciri senzuale torsul celor două *apsaras* şi pulpele încrucişate, şi sînii mari, iar zîmbetul cu care ţin acea vioară *vina,* şi braţul întins ca o coardă, şi ochii largi, şi podoabele grele îmi rănesc ochii şi-mi mîngîie ciudata mea poftă de curiozităţile mitologice ale zeiei Kali.

Miss Roth, totuşi, nu-mi împărtăşeşte entuziasmul pentru grupul din sală. în general, iubeşte mai puţin plastica indiană decît ar fi datoare, cel puţin pentru o profesoară de istoria artelor asiatice. Numai un Shiva, cu inscripţie tamilă, cumpărat în Sudul Indiei, şi care descopere o originală, surprinzătoare agilitate, contrastînd straniu cu volumul capului, susţinut dincolo de toate legile echilibrului, şi numai o colecţie de arme din Râjputana îi răpesc neaşteptate laude.

Adevăratele comori ale odăilor le alcătuiesc însă covoarele afghane, cu cocostîrci de aur şi fulgere cusute în fir argintat; scoarţele de Jaipur, cu roz sălbatec şi galben stins, cu desemnul incert, asemenea tremurului celui ce descoperă soarele în flori; argintăriile bengaleze, grele şi ferecate, şi perlele de Malabar, în cutii de lemn bine mirositor, cutii cu capacele lucrate în sidef, cu figuraţie pastorală, asemenea mozaicurilor orfice stăruind în cele dintîi bazilici creştine. Nu e gîndul meu să înşir minunile adunate de vieneza bogată şi capricioasă în cei opt ani de călătorii şi prietenii asiatice. Povestea mea nu poate ajunge, nici accidental, o pagină de catalog. Dar eu îmi înţeleg datoria de a-mi lămuri schimbările şi faptele petrecute după acea noapte de la „Nanking". Tovărăşia mea cu Lucy şi vizitele zilnice au fost posibile numai datorită minunilor vilei şi erudiţiei vaste a profesoarei. După cum voi povesti îndată, nici o amintire de păcat trupesc nu m-a ispitit, deşi aceasta ispitea pe miss Roth. Ea mă silise să înţeleg două lucruri- că India nu se află în locuinţa familiei Axon şi că a vieţui nu înseamnă a-ţi risipi viaţa, nici a o risca. Prin nu ştiu ce curiozitate a spiritului meu, Lucy izbutise să mă întoarcă din drum. îmi împrospătase vechea mea patimă şi îmi măgulise vechile mele lecturi. Acei doi ani de solitudine spirituală şi de aventuri mediocre îmi dăruiseră preţioase însuşiri. Şi, cum e uşor de înţeles, darurile acestea îmi foloseau după ce m-am despărţit de calea celor doi ani, îmi foloseau în altă lume decît lumea în care le învăţasem.

Pentru mine, noaptea petrecută în iatacul profesoarei fusese strigătul pe care îl auzisem şi lumea în care mă întorceam. Deşi hotărît să nu amintesc acea noapte în care am iubit fără voie, trebuie să mărturisesc un singur fapt; că eu am fost sedus de minunile odăiei, de lampa fumegînd olei de trandafiri şi lemn de santal, de trei Bushiyo Hara originale şi acel pescar cu mască de ffamlet al lui Gaho Hashimoto, şi peisagiile marine sau crizantemele lui Hatastatu, de nenumăratele bijuterii şi bagatele în fildeş, iar Lucy iubea în mine turb irarea de la începutul nopţii (a cărei irosire prin opium nu o observase) şi iubea ceea ce sîngele ei de intoxicată îi poruncea şi o ispitea.

S-a petrecut un lucru straniu; cîntam biruinţa asupra visului sfîşiat, cîntam bucuria reîntoarcerii în vechea mea lume de nouri şi cocostîrci, şi trupu'. meu potolea ca un izvor victorios şi proaspăt setea întunec dtă a profesoarei care mă jicnise cîndva şi

mă umilise iar, cu puţine ceasuri în urmă, cerîndu-mă. Din acel amestec de umilinţi şi răzbunări, de cruzimi şi dezmierdări, din împletirea de vis şi veghe, din inconştient şi din amintiri, din emoţii şi din răzvrătiri trupeşti, am ajuns pentru o noapte bărbat strein mie şi plăcut profesoarei, neostenit în dragoste şi stăruind în a chema desfătarea într-un trup istovit, secătuit, în care liniştea se pogora ca un amurg în deşert, lumina pierind şi globul stăruind în zare, roşu, rece, indiferent; în trupul răscolit un timp de opium se aşternea tăcerea îngheţului; împotriva ei am luptat, pe ea am înfrînt-o, şi, agonizînd, miss Roth a înţeles, poate, că se ascund şi alte bucurii în tovărăşia unui trup tînăr şi că bucuriile acestea sosesc tîrziu, în zori, cînd spasmul începuturilor se potoleşte, iar înlănţuirea durează lung şi încordat ca o tînguire.

Nu sunt un senzual; de aceea, miss Roth a crezut că sunt. Am fost lucid şi aţîţat, şi curios. Atît. Nu-mi amintesc să fi încercat plăceri. Dar cele ale profesoarei s-au înrădăcinat prea adînc ca să mai poată fi uitate. Anumiţi bărbaţi cunosc slăbiciunea aceasta a sufletului feminin, necontenit nutrit de experienţele trupului, şi profită pentru a se face indispensabili. Sunt ceasuri cînd, istovită, acea masă vie primeşte — mai adînc decît ar putea crede şi mai permanent decît ar dori — stăpînirea celuilalt. De fapt, pasiunile lungi, pentru anumiţi bărbaţi sau femei, nu sunt decît obsesiile acelei experienţe supreme, cînd stăpînirea se imprimă ca o pecetie grea în centrul de forţă al schimburilor calde, mentale, psihice, cari cîteodată se pot numi suflet.

Astfel înţeleg pasiunea Lucyei pentru mine, pasiune oarbă, pe care ea zadarnic încearcă s-o numească prietenie sau admiraţie pentru instinctele sau rafinamentele mele artistice. De altfel, nu sunt singurul care să înţeleg aceasta. Edna îmi zîmbeşte rău şi, deşi ezit să scriu adjectivul acesta, pare geloasă pe tovarăşa-i de cameră. Se teme, poate, ca legătura noastră să nu-i compromită prietena. Edna însăşi nu se află bine într-o casă ai cărei servitori povestesc prea multe vecinilor, întotdeauna dispuşi să-i asculte. Vila profesoarei n-a avut niciodată un nume prea bun. Prea mulţi idoli şi prea multe lichioruri. Prietenia ei cu consulul — care o vizita întotdeauna fără soţie şi în ceasuri ciudate —• era cunoscută de tot oraşul, şi bănuiala opiumului apasă asupra vilei cum apasă asupra oricărei locuinţi luxoase şi incerte din Calcutta.

Edna vedea cu ochi răi, prea răi chiar, capriciul prelungit al Lucyei. Rezerva mea în timpul vizitelor, ţinuta sobră şi defensivă,

nu scăpase profesoarei. Şi, cum nu era o pătimaşă a simţurilor, nu îndurase prea multe jicniri, gîndindu-se la refuzul meu, şi nu pregătea răzbunări. Păstra însă amintirea acelei nopţi şi, adesea, rămînînd singuri, mi-o evoca, ispitind.

- Oh! nu, nu, acum eşti schimbat, eşti altul... Recunosc că eşti un prieten bun şi instruit, dar atunci... Doctore, era mult straniu şi chemător în tine, cu acea poveste stupidă, cu acel vis, din care nimeni nu înţelegea nimic, şi paradoxele tale, ţîşnind, şiroind, scînteind, şi apoi o tăcere de om înviat din morţi, şi apoi o spaimă de *tremens poeticus...* şi apoi, Dumnezeu ştie cum l-aş putea numi... un soi de dispreţ de sine, de ciudă că eşti şi că nu eşti, că n-ai avut curajul să rămîi, că te-ai născut din nou şi, totuşi, tînjeşti întunerecul de dincolo... Dumnezeu ştie cum aş putea numi şi zugrăvi... Dar erai mai mult decît un bărbat instruit... Îţi mărturisesc sincer, pe acela îl caut. Sunt curioasă, sunt însetată de nebunia visului tău... Nici pînă acum nu mi l-ai lămurit, pentru că tot ce mi-ai expus asupra timpului nu luminează întru nimic experienţa... De ce nu te întorci iar în visul tău de vară? Ştii, chiar expresia aceasta, cu reminiscenţe din Shakespeare şi din mitologia celtică, cu *Domnişoara Mia* şi cu *The Goiden Bough...* Toate acestea mă aţîţă, mă chinuie... Îţi mărturisesc, trăieşti în mine prin halucinantul şi ridicolul monolog din acea noapte...

- Numai monolog, Lucy?

Profesoara începea să rîdă, pe jumătate amuzată, pe jumătate umilită, încercînd zeflemeaua şi tentaţia în acelaşi timp. încerca să-şi scuze pornirea. Mă silea să recunosc că n-a fost o victorie (ceea ce eu n-am gîndit niciodată), ci un capriciu de al ei. Şi, la toate insinuările mele răutăcioase, în care se împletea, poate, şi acel sentiment brutal al orgoliului masculin, ea răspundea obscur, explicîndu-mi că opiul potenţează senzualitatea feminină şi suprimă pe cea a bărbaţilor. Şi îmi părea ciudată, dacă nu comică, încercarea noastră de a explica sau scuza acel fapt care ne unise şi ne ţinuse strînşi ceasuri de noapte caldă, de a-l reduce sau a-l uita. Iar faptul stăruia cu acea indiferenţă de obiect,- a zidului ce opreşte vederea, a stîncei ce împiedecă suişul.

Şi astfel, prietenia noastră se lega, fiecare datorînd celuilalt descoperirea tărîmurilor noi, fiecare purtînd vie amintirea aceleiaşi nopţi, deşi fiecăruia se arăta altfel. Anevoie am ghicit sufletul d-rei Roth şi chiar acum, după două luni de zilnice întîlniri, mă sfiesc să cred că l-am ghicit în toate ascunzişurile.

- Doctore, mi-a spus ea într-o după-amiază de octombrie, întorcîndu-ne de la Muzeu; ca să mă înțelegi, trebuie să afli întîi ceea ce nu-mi place sau, mai exact, cele ce nu-mi plac...

Nu-i place, întîi de toate, feminitatea, cu accesoriile ei: dragostea, devotamentul, lirica erotismului, monogamia, feminismul, Europa. Gîndirea mea a repetat multe eforturi ca să surprindă legătura, firească pentru miss Roth, între toate noțiunile acestea. A părăsit Europa, pentru că" toți vorbesc și gîndesc la dragoste sau femeie, chiar cînd filozofează, sculptează sau se războiesc.

- „Eternul feminin", iată ce mă sufocă la noi... Asiaticii au nenumărate păcate; sunt cruzi, cîteodată imbecili, adesea nebuni, altă dată murdari; dar au două mari însușiri: nu idealizează femeia și nu cred în evoluție. Evident, au o poezie erotică, dar calitativ și cantitativ e infimă alături de cea religioasă sau filozofică... Oh! e obositor să citești și să auzi peste tot și în fiecare zi tot despre idilă sau adulter, despre femei și umanitarism, sau despre oricare • manifestare culturală a unei Europe infectate de feminism... Nu vezi? Aici, elita își pune alte întrebări; cunoștința e adevărat prețuită; acțiunea e respectată, dar nu adorată; se face deosebire între psihologic și sufletesc... Drept să-ți spun, eu nu accept diferențierea aceasta, dar simptomatic mă bucur de ele, cu atît mai mult, cu cît în Europa sunt ignorate și inaccesibile...

Aș putea scrie zeci de pagini urmărind dictarea d-rei Roth, dar cum nu scriu o carte asupra Asiei, ci simpla poveste a vieții mele într-un oraș asiatic, mă opresc.

Alături de feminitate, miss Roth ura orice fel de ideologie, de metafizică, de teozofic Pentru toate găsise o expresie în cartea lui Oltramare: terapeutică mentală, terapeutică morală. Miss Roth disprețuia pe cei care își caută reazem într-un absolut de esență pur fonică sau într-o credință al cărei obiect nici o dialectică nu-1 putea promova transcendent, sau în oricare altă dogmă ce implică legi, concepte, umanitarism. Pentru ea, tot ce putea face mai bun un om inteligent era să-și transforme existența într-o operă de artă, nu în sens de aventură sau de nebunii metafizice, ci în adevăratul înțeles al cuvîntului: a iubi, a trăi, a se hrăni, a visa artă, artă și artiști.

Și miss Roth realiza cu pasiune și risc ceea ce credea că e un instinct al elitei. Existența ei e juisare necontenilă și rafinată, cultivînd cu o prodigioasă cunoaștere tehnică schimbările,

nuanțele, variațiile. Din lunga ei intimitate cu fanteziile spontane și capriciile, cu contrazicerile și paradoxele, își închegase un seducător șir de aforisme al filozofiei *„volte-face",* cum spunea miss Roth.

— E inexact să numești filozofie ceea ce e numai o înțelepciune, mă avertiza miss Roth, zîmbind și fumînd, fără să-și părăsească expresia de seriozitate amuzată care o ferea de bagatelizări sau farsă. Iar înțelepciunea mea, fiind cea a unui artist, e inaptă dogmatizării; *„The golden mie is that there is no golden mie".* Presupun și sper că ai o suficientă ascuțime ca să nu mă plasezi printre diletanți, epicureiști sau sceptici frazeologi. Nu susțin că înțelepciunea mea e definitivă și de aceea nu o împărtășesc celorlalți. Dar sprijinită pe anumite sfaturi ce mi le oferă, pot critica tot ce găsesc necesar și binevenit.

Trebuie să recunosc că, în cele dintîi săptămîni, miss Roth îmi părea dispusă numai să critice, îndeosebi fanteziile teozofizante ale Ednei, descoperirea profesorului, apologiile mele pentru o metafizică defunctă și literatura modernă. Mai tîrziu am aflat'ce informație sigură și vastă se ascunde înapoia bagatelelor cu cari miss Roth întîmpina noutățile librăriei din Park Street și cît bun-simț, și ce minunată orientare o întovărășeau în»critica descoperirii profesorului. Nu e locul aici să relatez lungile noastre discuții, îndeosebi asupra noiei ediții din *Silpa Sastra* a lui P.Bose, care izbutise de asemenea să expună principiile arhitecturii și sculpturii indiene într-o carte recentă, mult discutată în mediul universitar. Miss Roth, care studiase cu atenție tratatul *Vishnudharmottara* asupra picturii, dovedea o extraordinară abilitate de a surprinde nuanțe, perfecțiuni, scăderi acolo unde ochiul cel mai exercitat aluneca amorf și o genială finețe în a le exprima. Ca și în cazul Stevenson, - pe care miss Roth îl cunoștea și îl înțelegea de la un capăt Ia altul -, nici asupra principiilor sclupturei indiene, miss Roth nu publicase nimic.

- Am adunat prea multe știri, și părerile mele sunt prea noi ca să mă îndur să le îmbîcsesc într-un articol. Iar o carte nu am timp să scriu. Viața e atît de scurtă... La ce bun? La noi, filozofi sunt autorii studiilor de filozofie, iar criticii de artă acei cari publică... Sunt răstimpuri cînd înțeleg de ce n-am acceptat niciodată să public; s-aii scris prea multe prostii, nu? Și toată activitatea noastră... ce putem noi face?

Sub masca schimbărilor cotidiene, cultivate şi provocate cu preţiozitate, se ascundeau o disciplină şi un itinerariu. Ceea ce numea miss Roth „plăcere" nu era întotdeauna juisare imediată şi gratuită, nepăsătoare de implicaţiile morale sau sociale, ci, de multe ori, satisfacţia de a gîndi just, de a înţelege, de a descifra un adevăr într-o pagină socotită obscură sau o imbecilitate într-o dogmă.

Miss Roth scuza catolicismul pentru catedrale, pentru laudele lui Jacopone da Todi şi proza lui Chesterton. în acelaşi th :ţ>, nu-şi contenea ironiile împotriva lui Milton, numai pentru că b.'tul orb fusese puritan.

Refuzînd imperativul unităţii, coherenţii sistematice în funcţiunea cerebrală, miss Roth aluneca întotdeauna pe o altă uşiţă, nebănuită, cînd aforismele sale o duceau prea departe de adevăr. Cred că împrumutase dintr-un autor englez obiceiul de a spune: „Cu atît mai rău pentru istorie!" cînd unul dintre noi îi amintea umil o dată sau un fapt controlabil în cel mai portativ dicţionar.

în critica de artă asiatică însă, miss Roth avea cîteodată sclipiri de geniu. Cred că n-am întîlnit nicăieri o mai perfectă expunere şi o mai justă explicaţie a deformării tipului indian în sculptura budistă din Anam. Şi, cerîndu-i informaţii asupra variaţiilor reprezentărilor Urnei în Bengal, m-a uimit siguranţa ştirilor şi gustul cu care miss Roth deosebea fantezia creatoare a meşterului de grotescul hidos al nepriceperii tehnice, amănuntul luminos şi viu, izvorît din jocul mîinii şi al sufletului, de accesoriul tehnic orb şi împrumutat. Vizitele noastre la Muzeu erau ceasuri de neuitat deliciu. Miss Roth compara cu o facilitate feminină, îmi amintea gravuri din propria-i bibliotecă, cerea colecţia de fotografii a Muzeului ca să-mi arate exemplare din Amritsar sau Travancore, alegea, reprezenta, judeca. Chiar în epocile în cari epuizasem materialul şi bibliografia, aflam ceva de învăţat de la miss Roth. Simţeam atunci umilinţa melancolică a tinereţii, care poate stăpîni totul afară de gustul şi cunoştinţele celui care a petrecut nenumăraţi ani în intimă tovărăşie cu un subiect.

Cred că miss Roth e, sau a fost, foarte bogată. Altminteri, nu ştiu cum să lămuresc luxul odăilor şi comorile adunate în ele. Nu e nevoie să spun că în bibliotecă se aflau toate reproducerile în culori şi toate colecţiile fotografice asiatice cari se publicaseră în ultimul veac, volume scumpe şi rari, pe cari nu-şi îngăduiau să le stăpînească decît universităţile şi bibliotecile publice. Dar miss Roth adunase o surprinzătoare cantitate de stampe şi manuscrise, cîteva din ele unice, căutate de maniacii europeni şi milionarii americani. Printre ele, o duzină de manuscrise persane, cu înflorituri şi decoraţii miniaturale, şi un foarte vechi *Moise* de Khores, originalul armean, şi *Divanul* lui Maghribi, care aparţinuse cîndva unui orientalist olandez, şi nenumărate manuscrise arabe, pe cari ea nu le putea ceti, dar cari îi desfătau degetele lungi şi palide de sihastră în palatul cu imagini. Am aflat în urmă, dintr-o confidenţă obscură a Ednei, că miss Roth moştenise, înainte de a veni în India, colecţia unui conte german, recunoscut acum douăzeci de ani drept cel mai bine pregătit cunoscător al miniaturilor manuscriselor persan-arabe. Legătura vienezei cu un bătrîn colecţionar nu e prea clară. Dar contele a dăruit, încă în viaţă, rodul unei vieţi de pasionată goană, şi 1-a dăruit spunînd că nimeni nu e mai vrednic să le stăpînească şi să le înţeleagă, chiar fără a le ceti, ca miss Roth. Cu acest prilej am aflat de la Edna că profesoara număra cu mult mai mulţi ani decît aş fi bănuit şi că cunoştea pe toţi europenii cari avuseseră vreun contact cu Orientul, de la editorul Luzac la Keyserling şi colonel Lawrence. Chiar colecţia ei de autografe, voluminoasă şi serioasă, nu-i epuiza prietenii, admiratorii, maeştrii. Fusese peste tot şi învăţase întotdeauna. Ascultase pe Masaharu Anesaki la Tokyo şi Harvard, pe Takakusu la Berlin, pe Yamakumi la Calcutta, pe Jacobi la Bonn, pe Przyluskhy la Paris şi pe Louis Finot la Saigon. Şi pretutindeni purtase vasta ei curiozitate pentru rosturile artei şi dispreţul pentru dogmatică. Cunoştea o sumă de anecdote asupra artiştilor şi orientaliştilor în viaţă; fireşte, prin artişti înţeleg pe cei asiatici, pentru că, faţă de apuseni, miss Roth dovedea o rece indiferenţă şi pretindea că nu a aflat încă cum trebuie să le privească operile ca să înţeleagă că sunt opere de artă.

Din iarna petrecută la Santiniketan, unde a ţinut un faimos curs asupra influenţei artei indiene în Asia Centrală şi China, s-a întors cu o arzătoare pasiune pentru poezia bengaleză. Dacă a fost întotdeauna slabă în sanscrită, neputînd înţelege un text fără juxtă, în bengali a împlinit uimitoare progrese, poate pentru că iubea să convorbească şi să asculte necontenit baladele *gitanilor.* în biblioteca ei se afla un exemplar al *Istoriei limbii şi literaturii Bengalului* de dr. Sen, cu o lungă şi flatantă dedicaţie a autorului.

Iar Thomson, de cîte ori vizita India şi o întîlnea, nu ostenea cerîndu-i să colaboreze la o culegere de poeme bengaleze traduse în englezeşte. Miss Roth se apăra susţinînd că marea ei monografie asupra Orissei monumentale nu-i îngăduie să se însărcineze cu o altă operă. De fapt, după cum ea însăşi îmi mărturisise sorbind dintr-un lichior favorit, nu înţelegea de ce ar fi colaborat Ia o carte pe care cetitorii nu o vor înţelege. Era chiar mîniată pe Thompson, pentru că tradusese o scurtă antologie din Ramprăsâd Sen. Acest geniu al Bengalului era, în acelaşi timp, şi poetul favorit al d-rei Roth. Toate acele izbucniri lirice către inaccesibila şi veşnica „mamă" Durga, recitite în melodiile originale, pecetluite cu taină pentru mine, îmbătau sufletul d-rei Roth. Cînd o rugam să mi le traducă, privirile ei mă ţinteau sever, batjocoritor.

- Ce-ai făcut doi ani în India? Ai *trăit,* nu? Ai cunoscut *viaţa,* nu? Care viaţă? A familiei Axon, a d-nei şi d-lui Axon, a lui Tom şi a Isabelei. Pentru aceasta te puteai duce în Southampton. Nu înţeleg de ce ai venit în India, dacă nu pentru a învăţa bengali. Cea mai dulce şi mai perfectă limbă a globului... Oamenii pot veni în India pentru bani sau pentru poezie, şi amîndouă motivele sunt binecuvîntate. Dar pe d-ta nu te înţeleg; să pierzi treizeci de zile pe mare ca să te îndrăgosteşti de Isabel...

- Lucy, e inutil să mă mustri. Ştii prea bine că sunt inapt crizelor sentimentale...

- Chestiunea nu prezintă interes. Dar de ce nu ai învăţat bengali?...

Alături de lirica mistică a lui Ramprăsâd Sen, — pe care miss Roth o socotea culme a inspiraţiei poetice, dincolo de idealul feminin sau de tristeţea fericirilor pasagere —, m-am uimit descoperind printre favoriţi poeţii dinastiei Tang, îndeosebi Li Po şi Tu Fu, pe cari miss Roth îi avea în nenumărate traduceri germane şi engleze. Spun favoriţi, pentru că îi cunoştea pe dinafară. Dar cît de adînci erau cunoştinţele d-rei Roth în poezia chineză m-a convins acea noapte de discuţie cu profesorul, care se amuza să traducă oricare linie a unui poem Tang, şi miss Roth nu întîrzia să-i spună autorul. Ceea ce începeam să admir şi să jinduiesc în cultura orientalistică a profesoarei era perfecta asimilare a gustului, a ritmului, aş spune, a sufletului care călăuzise poeţii şi artiştii Asiei. Monotonia aparentă a poemelor era pentru miss Roth colier de notaţii inimitabile, cari-şi trădau

autorul într-o sută de strofe surori. Putea distinge pe Chen Tzu Ang de Tsui Hao, în vreme ce profesorul, care cunoştea destul de bine chineza, anevoie distingea între Tu Fu şi oricare alt poet din aceeaşi dinastie Tang. însuşirea aceasta rară de surprindere a nuanţelor printr-o intuiţie profundă şi completă o dovedea şi în celelalte literaturi orientale, de pildă, în cea sanscrită, în care izbutea să recunoască pe Bhartrihari, pus alături de Bilhana sau Amaru. Pentru mine, faptul e nefiresc şi înmărmuritor, cu atît mai mult, cu cît miss Roth nu cunoaşte decît traducerile, cu inevitabilele îndobitociri şi înşelăciuni.

Ar trebui să povestesc pe îndelete întîlnirile grupului nostru în vila din Park Street şi să mă opresc însemnînd vorbele cu duh ale d-rei Roth. Dar mă tem că toate aceste însuşiri pe cari le alătur făpturei profesoarei de istoria artelor să nu pară dincolo de firesc şi mă tem că atmosfera de intimă şi comunicativă orgie spirituală nu va putea fi prinsă în condeiul meu fugar şi nepriceput. Totuşi, nimic din purtarea mea nu se va înţelege dacă nu se cunoaşte, încai în treacăt, viaţa pe care o începusem cu noii mei prieteni.

De nedumerirea familiei Axon nu e locul să pomenesc acum. Cu adevărat că se minunau mai mult la începutul toamnei decît în vară. Cel puţin, în acele luni de arşiţă şi *wonsoon,* păstram o tăcere lîncedă şi abstractă, pe care d-na Axon şi, în parte, Isabel o puneau în seama tropicei. Dar acum, cum să-şi explice volubilitatea mea, adeseaori frivolă sau supărător de încărcată cu referinţi? Şi cum să judece vizitele zilnice, adesea încheiate după miezul nopţii, făcute acelei dubioase profesoare, nemăritate, aproape fată bătrînă, asupra căreia vecinii informaţi nu au prea multe cuvinte de laudă, iar *father* Lucas numai un gest de desperat dezgust? E adevărat, eu însumi •serveam amănunte din belşug, fie asupra casei, fie asupra stăpînei, avînd grijă, fireşte, să trec peste taina celei dintîi nopţi şi peste toate pornirile incerte ale d-rei Roth. Am observat că Isabel dovedea un greu de ascuns dor în a şti tot mai multe asupra acestei „femei excepţionale", cum o numeam eu. Şi mi s-a părut mai puţin crudă gluma Vernei asupra vîrstei profesoarei decît zîmbetele reci ale Isabelei, prin care ea îşi

rezuma dispreţul şi neîncrederea faţă de orice „femeie care încetează de a fi femeie cetind prea mult şi împrumutînd obiceiurile bărbaţilor". Ceea ce Isabel înţelegea prin „obiceiurile bărbaţilor" era: de a locui singură o casă, de a primi prieteni căsătoriţi, de a fuma, bea lichioruri şi a fi profesoară la Universitate.

Cîteodată, întorcîndu-mă din Park Street spre locuinţa familiei Axon, meditam destul de amuzat la situaţia rară a acestor două fiinţe, una cunoscîndu-se pe alta prin spusele mele şi nesuferindu-se, miss Roth pe Isabel din pricina visului meu, iar Isabel pe miss Roth din nenumărate motive, printre cari se număra, poate, şi acela că vorbeam prea mult de ea la masă, întunecînd nădejdile d-nei Axon. Şi, nu ştiu de ce, eram ispitit să gîndesc că relaţia aceasta între două femei cari altminteri niciodată nu s-ar fi întîlnit nu era creaţia mea, ci eu fusesem născut şi adus în aceste împrejurări ca să împlinesc legătura între miss Roth şi Isabel Axon. Şi alte multe gînduri mă cutreierau, pe cari renunţ să le aştern aici, temîndu-mă că le voi desfigura. Mă amuzam să descopăr corespondenţe între aceste două streine de rasă şi cultură, singurele pe care le cunoşteam mai de aproape în noua mea viaţă. Nimic nu se putea mai deosebit. Şi totuşi, nu jicnisem eu pe Isabel, şi nu purta Isabel amintirea faptului, vie şi amplificată? Şi nu era miss Roth aceea care mă chemase în noaptea de la „Nanking", şi nu păstrează ea amintirea unui bărbat neîntîlnit, halucinat şi straniu, pe care în zadar încearcă să-1 regăsească în mine? Şi între cele două mari ceasuri - „Bristol Theater" şi „Nanking" - nu se deschide prăpastia visului meu de vară? Iar eu însumi nu sunt cel văzut de Isabel în tovărăşia cu miss Roth şi cel închipuit de miss Roth în tovărăşia mea cu Isabel? Iar gîndul micşorimii şi al menirii mele de a rămîne între două lumi, de a mă secătui şi a pieri fără rod, gîndul meu vechi mă străbătea, dar acum trăiam prea mult în închipuirile zeiţii Urga ca să mă gîndesc la semnificaţii şi să mă întreb, căutînd răspuns.

Mult curioase şi originale erau întîlnirile noastre în vila d-rei Roth. Profesorul sosea într-o *gari* cu cal bătrîn şi aducea una din acele cărţi chineze plăcute gazdei. Săptămîni întregi purtase opusculul lui Yang-Chu, în minunata ediţie de la Shanghai, şi săptămîni întregi tălmăcise parabolele sau aforismele celui căruia lumea îi părea o „grădină a plăcerii". începusem a îndrăgi pe acest incorigibil visător, care-şi savura visele numai după ce le

sprijinea pe grămezi de fişe! Profesorul tăcea mai întotdeauna, înghiţind fumul gros al ţigărilor burmeze şi înflorind cu un creion bine ascuţit copertele cărţilor sau margenile jurnalelor ce le găsea risipite pe masă. Prietenia lui cu miss Roth era veche. Cunoscuse la Cambridge, pe cînd urma încă lecţiile lui Giles, o vieneză sprintenă şi prodigios de informată, care stîmea senzaţie în colocvii şi pe care scepticismul sau prudenţa timorată a universitarilor nu o împiedecau să-şi dezvolte paradoxalele ei critici şi afirmaţii. După ce s-a încheiat pacea, miss Roth s-a statornicit în Calcutta, chemată de vicecancelarul Universităţii; şi nu mică îi fu surpriza întîlnind la lecţia de deschidere pe acel coleg din întîia tinereţe. Profesorul renunţase să urmărească ceea ce se numeşte în cercurile universitare o „carieră". Cum mărturisea, ar fi fost cu adevărat stupid să reprezinte oficial o ştiinţă pe care descoperirile lui o zdruncinaseră din temelii. în tinereţe crezuse că se va specializa în Asia Minoră, dar după cea dintîi expediţie cu sir Aurel Stein ajunsese atît de interesat de Asia Centrală, încît se stabilise în Calcutta şi devenise un cetitor asiduu al bibliotecii Societăţii asiatice. Nădăjduise, cîndva, că se va întoarce în Anglia, dar după eşecurile repetate suferite, încercînd să-şi verifice prin săpături descoperirea, renunţase la orice gînd de întoarcere. Studia tot mai mult chineza şi dialectele mongole şi trimitea comunicări scurte la *Bulletin de l'Ecole Frângaise de l'Extreme-Orient* sau *Acts of the Asiatic Society of Japan.* Nu publicase nici o carte, pentru că nu izbutise să găsească banii săpăturilor. Comunicările erau amorfe şi ilizibile, cu deosebire corectări de ediţii recente sau glosării mongole, note critice asupra monografiilor obscure ce se tipăreau în chineză, contribuţii noi la alte contribuţii noi publicate cu cîţiva ani în urmă asupra textelor din Turfan. Cel care ar fi judecat pe profesor după aceste mărunte şi insignifiante publicaţii l-ar fi alăturat pe nedrept miilor de colecţionari sau bibliotecari orientalişti, în creierul cărora ideile nu-şi găsesc loc, iar generalizările sunt socotite lucru gazetăresc. în vreme ce profesorul, deşi pătimaş cercetător al amănuntelor, dovedea o suplă elasticitate şi o robustă înţelegere pentru ceea ce numea d-ra Roth „realităţile elitei". Descifrarea unui text obscur îl scotea din gramatică, şi îl auzeam dizertînd cu entuziasm (atît cît poate avea un englez orientalist) asupra influenţelor naturii moarte asupra ideologiei sau despre ceea ce numea el „egalitatea energetică", adică egalitatea între potenţialul

obiectului ce trebuie cunoscut şi cel al cercetătorului; un text obscur se luminează nu atît prin ţesătura lui intimă, cît prin *voinţa de înţelegere* a celui ce îl studiază. Cînd energia aceasta se coboară în obiect, echilibrîndu-1 cu energia de cunoaştere a cercetătorului, problema e soluţionată.

Consulul venea în automobilul propriu, iar eu pe jos, pentru că drumul pînă la vila din Park Street e scurt şi aromat. Consulul aducea daruri: flori, ţigări şi biscuiţi. Florile pentru Edna, ţigările pentru d-ra Roth, iar biscuiţii pentru noi toţi cinci, la ceasul ceaiului. Miss Roth ne primea întotdeauna în *kimono-uh* palide, iar Edna în aceleaşi sobre bluze de mătase albă. Şi primirea nu era niciodată oficială, fardată sau esoterică. Nu începeam discuţiile unui cerc de studii, nici nu contribuiam să alcătuim o şedinţă teozofică. Miss Roth ne citea, de obicei, ultimele descoperiri în Stevenson sau ultimele stupidităţi culese în noutăţile librăriilor. Sub ochiul ei batjocoritor şi cu memoria prodigioasă întotdeauna trează, surprindeam absurde, mediocre sau false aprecieri semnate de competenţi iluştri. Dar exerciţiul acesta, care nu avea o prea puternică doză de răutate, nu ne ţinea prea mult timp. în fiecare zi, miss Roth descoperea un nou paradox sau un nou adevăr şi tot mai mult îşi perfecţiona exprimarea „sistemului".

Cîteodată ne lămurea — apologii — rostul fiecărui obiect de artă în odaia ei. Se plîngea că viaţa e scurtă şi ternă. Urmînd drumul marii erezii europene, modernii nu au timp să trăiască.

— Aţi observat cît de puţin atenţi sunt oamenii la viaţă, la *drum?* Fiecare nu doreşte, nu vede şi nu visează decît ţinta. Această orbire totală şi impasibilitate la senzaţii, şi erezie care confundă trăirea cu sfîrşiturile. Oricine e grăbit să sfîrşească: ziua, noaptea, anul, munca, suferinţa... în ceea ce mă priveşte, reluă miss Roth cînd comentariile noastre se potoleau (pentru că, nu cred că e nevoie să repet, nu însemn aici decît miezul conversaţiilor, simplificat de întreruperi şi divagaţii), eu mi-am poruncit de mult ceea ce se poate numi *atenţie* la trăire. Ar fi mediocru şi sec să mă bucur dimineţile că răsare soarele, că se deşteaptă paserile, că înfloresc boschetele. Recunosc, instinctele acestea primare au secat în mine. Bucuria panteistă, ce lîncezeşte în fiecare om, arareori irumpe şi arareori mă mulţumeşte. Dar, dimineaţa, am atîtea alte prilejuri de juisare (miss Roth foloseşte întotdeauna expresia aceasta în franţuzeşte). îmbrac orice *kimono-u* nou cu adevărate mîngîieri şi cu o emoţie aproape sexuală (expresia e în nemţeşte şi, profesorală, nu pare riscată) şi *privesc* vasul meu de Tokyo, şi *privesc* legătura acestui Coomaraswamy, *editio princeps,* sau mă pierd (miss Roth adesea se exprimă banal şi dulceag) în aceeaşi bizară contemplaţie a celor doi Hokusai... Nu am decît un ceas liber, dar în acest ceas trăiesc, nu mă simt mişcată... Nu fac filozofie, nu predic, iar Bergson nu m-a interesat niciodată. Trăirea mea nu are nimic organic sau incoştient. Destul de curios, ştiu şi mă desfat, înţeleg şi mă critic, trăind. Şi, pentru că tot ce fac e spontan, liber, violent, îmi place să numesc viaţa mea orgie...

Am condensat în această jumătate de pagină monologul unei după-amiezi de octombrie, cînd miss Roth s-a arătat mult mai curajoasă şi mai complexă decît o bănuiam. O adevărată orgie de senzaţii tari şi străluciri filiforme, de masculin *je-m'en-fichisme* de estetism minor, fraged sau corupt, de doctrine şi de poeme. E peste măsură de greu să înţeleg un om; e aproape cu neputinţă să-1 zugrăvesc. Dar cînd acest suflet e miss Roth?

Dacă aş reciti ceea ce am scris în aceste ultime zile asupra-i, fără îndoială că aş ofta dezgustat, fără îndoială că prietena mi-ar apărea sufocată de lecturi şi influenţe, bolborosind crezuri felurite şi afectînd o rafinată şi d'annunziană senzualitate. In timp ce adevărata miss Roth, cel puţin atît cît o înţeleg, o cunosc şi o reconstituiesc eu, stăpîneşte o prodigioasă coheziune în gesturile şi atitudinile ei şi, oricît de mult s-ar dovedi influenţată de favoriţii ei asiatici, trădează pentru oricine o apropie o caldă, vastă, roditoare personalitate.

Viaţa d-rei Roth părea, şi era cu adevărat, săracă în evenimente. Ceea ce eu înţelegeam prin risc, aventură sau existenţă, ea le numea superstiţii sau nostalgii. într-o seară, povestindu-i revelaţiile căpătate în renunţarea la mine însumi şi prin înrolarea mea voluntară în familia Axon, i-am lăudat neprevăzutul unei vieţi propriu-zise, ineditul şi schimbările. Miss Roth, critieîndu-mă, şi-a lămurit indiferenţa faţă de partea „fenomenică" a vieţii.

— E foarte mult sînge modem în d-ta, doctore, şi noul umanism în care te inițiezi, al Asiei, încă nu te-a purgat de superstițiile evoluției, vitezei, aventurii... Ai dreptate într-atît, cît nu accepți mecanizarea prin erudiție sau cerebralism. Mortificația, prin orice fel de asceză, nu e viață, admit; dar nu admit ceea ce crezi că e viață. Trepidația şi influențele maselor, şi renunțările spirituale pentru pragmatic, şi adaptarea la mediile inferioare, şi trăirea la voia întîmplării sau a familiei Axon, şi refularea reminiscențelor umaniste din d-ta, şi aceasta e propriu-zis o existență terestră, dar nimic mai mult. Pentru mine, care mă nutresc cu senzații şi cu adevăruri pe cari le schimb cînd mă obosesc, evenimentele sunt accesorii. Nu le refuz, dacă mă apropie, dar nu le caut. Nu renunț, în nici un caz, la centrul meu de gravitate, la artă. în toate călătoriile mele am fost întîi artist şi apoi om. In legături şi prietenii m-am dovedit întîi colecționară şi apoi femeie. Cel dintîi amant, cred că Edna ți-a destăinuit aceasta (zîmbet stupid), a fost un conte bătrîn, pe care îl stimam pentru gustul şi aristocrația, şi vastitatea erudiției... îmi place să leg prietenii noi, dacă ghicesc alt ritm sau altă cultură în cel ce mi se apropie... Dar niciodată n-am putut trăi între oameni nesimțitori, inculți, mediocri sau săraci. Mă sufoc, mă sufoc în sensul fiziologic al cuvîntului... Toată odiseea vagabondajului în California sau în Argentina, sau pirateria în arhipelagurile oceanice nu-mi pot ține atenția încordată. Am fost în Tahiti, pentru că a fost şi Stevenson; mi-au plăcut plăjile de coral, pentru că le-a descris Stevenson...

— Aici suntem de acord, Lucy, îi aminteam eu.

— Cunoşti indiferența mea pentru ceea ce alții găsesc grandios sau frumos în natură. Sincer vorbind, nu mă impresionează. îmi plac, cum îmi place un săpun higienic sau o pereche de pantofi. Recunosc că sunt necesare, chiar indispensabile, ca orice toaletă matinală. Dar nu mă emoționează, nu mă întristează. Cîteodată, îmi provoacă acel şoc fiziologic, orgiastic, care îmi deşteaptă instinctele panice. Dar aceasta e alături de suflet, adică alături de artă şi de ceea ce stărui în a numi metafizica mea...

Miss Roth nu ostenea să mă mustre pentru obsesia mea „fenomenică", pentru setea de schimbări în afară de mine, pentru toate pornirile moderne ce stăruiau în mine, îndemnîndu-mă să mă las tîrît în albii streine, să mă las sfîrtecat de voințe eterogene numai pentru dorința de a mă simți violentat, să ascult poruncilor unei mase către care nu ar fi trebuit să-mi opresc niciodată privirile. Şi cu toate argumentările mele, cu toată certitudinea că viața mea în aceşti ultimi ani a fost numai o implicație a „paradisului pierdut" o dată cu evenimentele tinereții mele, simțeam cum atmosfera odăilor din Park Street şi prelungita prietenie cu miss Roth mă depărtau de itinerariul parcurs alături de familia Axon şi mă îndemnau spre trecutele atitudini diletante. Ştiam că, orice s-ar fi întîmplat, înapoi, la izvorul meu, nu mai puteam ajunge. Miss Roth mă compara, glumind, cu căderea omului şi răscumpărarea prin Mîntuitor. Asemenea omenirii principial şi efectiv rupte de Creator, mă aflam urgisit şi izolat, aşteptînd a doua naştere prin pogorîrea Duhului şi Tatălui într-un Fiu născut din Fecioară...

— Nu blasfema, amenința tot în glumă consulul.

Dar eu eram ispitit să înțeleg în aspectul ei real comparația d-rei Roth şi adesea mă înfriguram de nerăbdări şi presentimente, aflînd prin proorociri că mîntuirea se apropie. Spusele acestea nu trebuiesc înțelese în sensul lor teologic, ci pur şi simplu uman, prea uman. Adesea simțeam oboseala stării mele, a păcatului şi a menirii mele. Mă oboseam să aflu în fiecare solilocviu că încă nu pot rodi, că încă nu-mi găsesc locul meu, că sunt încă blestemat să colind în două lumi, una aproape de mine, cealaltă în amintiri, în doruri, în ironii, oriunde s-ar fi aflat ea, părînd nu mai puțin inaccesibilă şi alinătoare.

Totuşi, solilocviile şi amintirile de acest fel erau tot mai rari, tot mai mult întunecate. Nouă viață şi patimi proaspete mi se dezvăluiseră în vila d-rei Roth. Redevenisem ceea ce fusesem cîndva: un artist ratat, trăindu-şi creațiile în emoții şi în juisări, risipindu-şi energia în lecturi culese şi adunate în fotoliul din biblioteca d-rei Roth. Reîncepusem lucrul asupra lapidarelor javaneze, şi aceasta nu pentru a putea scrie o monografie, ci pentru a stăpîni un subiect pînă la epuizare şi a mă bucura de acele voluptăți tehnice ale competenții şi ale gustului,

încep să obosesc scriind acest capitol şi încă n-am povestit întîlnirile noastre, şi încă n-am destăinuit tot ce ştiu asupra consulului, şi n-am amintit acea noapte de crude şi riscante revelații, cînd Lucy, pe jumătate sălbăticită de opiul ce-1 fumase fără ştirea noastră, m-a înlănțuit cu toată dorința celor treizeci şi patru de ani, murmurînd că iarăşi am revenit cel cunoscut de ea cîndva, bărbatul deşteptat din vis, omul care împarte şi cere de bucurie că s-a regăsit.

Faptele acestei nopți s-au petrecut astfel. Oaspeții plecau, şi eu mă pregăteam să-i întovărăşesc, cînd Lucy m-a rugat să întîrziez încă o jumătate de ceas, ca să-mi arate noi specii de bronzuri Durga, aduse de curînd de la Madura şi aparţinînd unui colecționar din Colombo. N-am bănuit nimic în invitaţia gazdei, pentru că Edna de asemenea se afla cu noi, şi nu era pentru întîia oară cînd întîrziam sjnguri în discuții tehnice. Miss Roth a îmbrăcat un *kimono* turburător pentru oricare alt bărbat nepierdut în arzătoare pasiuni cerebrale, cum eram eu în acea noapte. Alături de ceai şi împotriva sfaturilor lui Kakuzo, miss Roth a servit lichioruri tari. Apoi ne-a lăsat singuri, pe mine şi pe Edna, o jumătate de ceas. Nu mă sfiesc să spun că eram din nou sub amintirea celei dintîi nopți petrecute în vilă. Poate pentru că eram singur cu Edna sau poate pentru că miss Roth era prea turburată de lichioruri. Prietena, însă, era sincer îngrijată şi privea cu neastîmpăr şi nerăbdare uşa iatacului. Am înţeles mai tîrziu că ştia ce se petrece în odaia cu scoarţe întunecate şi lămpi aromitoare şi că se temea de cele ce s-ar putea dezvălui.

Miss Roth s-a întors schimbată. Monologul ei — era obiceiul nostru de a nu o întrerupe de cîte ori voia să epuizeze un paradox sau să fixeze o nuanţă — a fost confuz şi strălucitor. Am ghicit că a fumat iarăşi opium şi că încerca aceeaşi ispită din noaptea de la „Nanking". Ceea ce mi-a mărturisit nu voi scrie aici. Lucy e o cinică, iar cîteodată găseşte o amară plăcere contrazicîndu-şi spusele din ceasurile lucide. Am descifrat în frazele şi chemările ei că o amintire o stăpîneşte ca un zburător, cu deosebire în vremea singurătăţii şi a visului. Nu mă descopeream măgulit, pentru că nu mă recunoşteam în imaginea păstrată. Eram departe de visul meu, eram înfipt în însăşi lumea Lucyei, şi îmbrăţişarea noastră ar fi fost dezamăgită ca un final. Palimpsestul nu se mai lumina. Aceasta, cred, a ghicit miss Roth. Nu am desprins nimic din ochii ei întunecaţi şi nu i-am privit trupul, şarpe cald în *kimono-ul* asemenea blănurilor de vulpe albastră.

E peste puterile mele să povestesc cum s-ar cuveni faptele acelei nopți. Am fost tîrît într-o înlănţuire care n-a fost niciodată a mea, am fost scăldat de răul desfrînat al senzualităţii. Aproape frigid, indiferent la toate biruinţele cari măgulesc orgoliul viril, necunoscînd tortura cărnii, nesuferind văpăile pielei, toate legăturile sau gesturile mele au fost sexuale, întrucît erau limitele gîndului, final orb.al unei dialectice ce-şi odihnea victoria sau îşi

cunoştea înfrîngerea. Astfel, trebuind să povestesc scene ue neaşteptată şi barbară voluptate, să ghicesc firul deznodămîntului în obsesia d-rei Roth şi în gelozia Ednei, să încerc lămurirea curajului celei dintîi şi a cinismului prietenei, înţeleg că, asemenea paradoxalei mele prezenţe într-o odaie de dragoste safică, sarcina de a însemna reportagiul în acest caiet e inumană şi grotescă. Mă simt violentat în făptura mea intimă aflînd că am împlinit un rol în împrejurări streine mie, că soarta m-a trimis între oameni pe cari nu-i pot ghici sau ale căror vicii nu mă ispitesc. Şi totuşi, trebuie să povestesc acest fapt, pentru că el ne-a legat, pe noi trei, într-o taină păcătoasă.

Astfel, asistînd la destrăbălarea profesoarei şi urmărind-o cu ochiul curios al cercetătorului, am descifrat o turburare crescîndă în Edna, o înfrigurare vicioasă pe care nu şi-o putea stăpîni, un tremur de trup cald înlănţuit. Şi în timp ce încercam să mă ancorez în prezent, să-mi deschid toate braţele înţelegerii către peisagiul neaşteptat ce-şi continua desfăşurarea şi surprizele, îmbrăţişarea Ednei mă istovi, mă spăimîntă, îmi risipi undele ce mă legau de ceas şi loc, mă aruncă în vidul ceţos al neînţelegerilor, al semiconştienţii şi nedumeririlor. Pentru că Edna nu mă îmbrăţişase pe mine, ci pe d-ra Roth. Şi, oricît de uimit m-aş fi simţit încolăcit de braţele ei albe, n-aş fi îndurat şocul brusc şi sîngeros, văzînd-o lîncezind transpirată şi absentă în braţele prietenei.

înmărmurit, fără să înţeleg, priveam începutul orgiei pe covorul cafeniu cu desemne de balauri şi păuni. Toate acele scoarţe mi se păreau însufleţite de o privire fără fund. Şi bronzurile cu măşti groteşti, şi cărţile în penumbra zidului cel mare, totul se însufleţea ca într-un coşmar, trezite de jocul scrîşnit şi tînguit, neverosimil şi terasant, al celor două trupuri cu piele proaspătă şi întinsă.

Cred că n-au trecut prea multe minute pînă ce m-am deşteptat, deşteptat de simţuri. Ceea ce nu izbutise să recheme cinismul d-rei Roth, împlinise goliciunea cu lumini vinete. Spasmul meu era cel al omului biciuit, înfruntat, obidit. înduram emoţia amară şi ameţitoare a celui umilit sălbatec. De cine? De ce? Acestea erau întrebări cari nu mi le-am pus atunci şi la cari, în nici un caz, n-aş fi aflat răspuns.

în încordarea mea, m-am oferit, îmbujorat de lumina globului cu flori şi munţi. Clipa a fost lungă. Nedumerirea mea a fost

asemenea unei zvîrliri înapoi, în vremurile adolescenței, înşerpuirea cu două guri nu m-a luat în seamă, şi acelaşi lîncet de litanie sugrumată a înecat tăcerea mea. Cînd am întins un braț poftitor şi pieptul meu a strivit sînul Ednei, în încercarea de a le despărți, strigăt de dezgust şi spaimă mi-a umilit auzul înflorit de nădejdi. Rîsul împăciuitor al d-rei Roth nu m-a împăcat. Cinismul cu care a bolborosit cîteva scuze nu m-a răzvrătit. Ca o flacără stinsă de cenuşa rece a focului din noapte, m-am simțit sărman, alungat, deşart şi pustiit. Am privit orb brațele d-rei Roth purtînd trupul agonizînd şi neverosimil de aerian al Ednei.

Rămas singur în salonul zăpuşit de briza caldă a miezului nopții, am încercat să-mi adun vedeniile, să-mi amintesc de începutul şedinții, cu consulul şi profesorul discutînd politica guvernului^ din Canada şi asasinatul agentului comercial din Colombo. începutul acesta mi se părea desprins din alte vremi, cetit în cărți sau auzit de la oameni. începutul acesta nu era cel cunoscut de mine, era fals, era sterp, era neverosimil.

Am luat o țigare din cutia d-rei Roth, am stins lampa şl am părăsit vila, închizînd liniştit uşile şi păşind atent pe verandă. în curte m-am lovit de rogojinile pe cari dormeau, înfăşurați în cearceafuri, slujitorii. Mi-au urat noapte bună. M-am întors acasă, neştiind dacă voi mai reveni în vilă şi neştiind ce voi spune profesorului.

Au trecut patru zile fără să-mi întîlnesc prietenii la obicinuitele ceaiuri din Park Street.

Şi după patru zile, automobilul consulului s-a oprit în fața casei. Consulul s-a bucurat că nu sunt bolnav şi m-a vestit că d-ra Roth, ajutată de profesor, mi-a obținut un post de maestru pentru limba franceză la „«S.Xavier» College".

- A făcut aceasta d-ra Roth? am întrebat eu liniştit şi palid.

X. ÎNCĂTUŞATUL ŞI ZÎNA

Totul se poate întîmpla, împotriva tuturor rațiunilor. Am gîndit acest loc comun întorcîndu-mă de la locuința d-nei Roth. Sunt fapte pe cari, înainte de a le împlini, oamenii le socotesc irealizabile. Şi sunt împrejurări stranii, pe cari nimeni nu şi le-ar putea închipui fireşti.

Aşadar, după a doua noapte de surprize şi viciu, prietenia noastră a continuat. Descopeream o singură schimbare în d-ra Roth, aş spune o purgare de obsesiile nopții de la „Nanking". Continuam lecturile, şi miss Roth continua să fumeze, cu pleoape micşorate, țigările aduse de consul şi să soarbă lichioruri tari. Numai Edna se dovedea întrucîtva stînjenită; deşi, mult mai puțin decît mă aşteptam. Era între noi un fapt ca o rană. Ne feream s-o atingem, cu priviri sau CJ vorbe. Şi, în pofida pudoarei şi a tuturor superstițiilor ce plutesc încă asupra sufletului feminin, atît miss Roth, cît şi Edna nu se arătau stînjenite sau intimidate de amintirea bărbatului care asistase la împletirea lor oarbă şi albă, pe covor cu balauri şi păuni.

Noua mea slujbă la colegiu mă scutise de repetițiile la „Bristol Theatre". Aveam ore de Ia nouă dimineața la trei după-amiază, şi, prin influențele d-rei Roth, leafa era mult mai mare decît mi se cuvenea, aproape dublă ca aceea de la „Bristol". Şi munca era mai puțin obositoare. Şi d-na Axon era mult măgulită, cu un pensionar stimat şi plătit de iezuiți. *Father* Lucas o informase, poate, că privilegiile ce mi se arătau erau o dovadă de însuşirile şi prestigiul meu. Bucuria d-nei Axon şi a Isabelei ar fi fost nemărgenită dacă desele mele vizite în Park Street — unde luam aproape zilnic ceaiul şi cina — nu le pricinuiau tot mai îngrijate bănuieli.

Asupra experienţelor mele didactice nu mă voi opri. N-am aflat nimic nou, deşi eram întotdeauna pregătit să ascult glasurile celor pe cari îi învăţam. Am verificat încă o dată profunda şi strigătoarea la cer incultură a tineretului, acelaşi peste toată faţa pămîntului, ameţit de izbînzile sportive ale colegiului şi interesat numai de colecţia cu romane dedective.

Mai atent am observat pe Verna şi Lilian. între noi stăruia o uitare prefăcută, artificială, pe care absenţa mea o făcea firească, după cum lunile de vară o făcuseră posibilă. Verna, aceeaşi incorigibilă şi precoce vicioasă, în ciuda făgăduielilor de a nu mai vorbi cu mine şi a nu-mi mai fi prietenă, se arăta oricînd dispusă să-şi calce cuvîntul şi să reînceapă păcatul. Cred că păstra o părere stranie şi contradictorie asupra-mi. Cum să-şi explice faptele mele după fuga lui Tom şi graba cu care am răspuns aţîţărilor ei, alături de rigiditatea severă a verii, alături de legătura mea cu d-ra Roth (pe care Verna o bănuia stricată) şi cu prietenia faţă de Isabel? Erau o sumă de atitudini şi fapte cari o uimeau, nu prin lipsa lor de unitate, prin absenţa firului luminos şi organic, ci prin pur şi simpla lor existenţă.

Asupra Lilianei n-am distins decît o umbră, străvezie şi rece, ţesută din întrebările sfintei ei stupidităţi, din poruncile d-nei Axon şi din gelozia Isabelei. Fireşte că Isabel era geloasă pe sora gemenă. Nu pentru că erau bărbaţi şi adolescenţi în casă, ci pentru că, în ciuda tuturor lipsurilor, Lilian răspîndea acel farmec simplu al frumuseţii nepătate, al fecioriei fără ispite şi fără primejdii, candide şi imbecile.

Isabel, însă, nu mai era de acum adolescentă. Anumite intuiţii maturizaseră în sufletul ei, în zilele lungi de vară, în nopţi calde, fără prieteni şi fără plimbări, ceasuri de nespusă toropeală, cînd femeile zac în odăi cu ferestri ferecate, transpirînd sub briza fierbinte a ventilatorului, leneşe, pe jumătate adormite, pe jumătate bestii. în somnolenţa după-amiezilor, în vînt sărat de seară, în *chaise-longue* pe terasă, în lectura lentă şi plictisită a magazinelor fără copertă şi cu foile răsucite, acele cîteva senzaţii şi amintiri, şi gînduri reveneau, stăruiau, se împleteau şi se dilatau, dospind noi nădejdi sau ţesînd privelişti înfrigurate, în cari dezgustul se fărâmiţa tot mai mult, lăsînd loc mîngîietoarelor revelaţii şi prevestind cearcănele. Isabel descoperise viciul cu o neverosimilă întîrziere. Acea senzualitate pură, echilibrată, purificată prin tovărăşiile sportive cu băieţi arşi de soare, se crispase cîndva, se răcise, împietrindu-se, ca să renască după lunile de vară cu ispitiri noi şi cu viciul adolescenţii. Creşteau stigmatele pe faţa arămie a Isabelei, şi deşteptarea ei în lume se vestea ca şuierul de sfori trase şi de catifea agitată a ridicărei cortinei. Undeva, înapoia pleoapelor întunecate, izvorau lumini, tot mai repezi şi tot mai vii. Isabel se mira de naivitatea şi de puritanismul anilor trecuţi, iar soţul şi familia cu copii mulţi, şi chiar visul de a ajunge artistă de cinema i se păreau ridicole. Isabel încă nu ştia ce doreşte, coprinsă fiind de incertitudinea capricioasă a nemulţumirilor, prea schimbată ca să se mai poată întoarce la vechii idoli şi copilăreştile nădejdi, prea fragedă şi nestatornică pentru a putea alege şi împlini.

O suprafirească ghicire mă lega de vieţuirea fermentată a Isabelei. S-ar fi spus că antene nevăzute se pogorau asupra tainelor şi căderilor ei ca mii de ochi tactili. Fără îndoială că Isabel simţea prezenţa mea în cele mai ascunse şi mai solitare împrejurări. Ghiceam aceasta din lucirile de spaimă şi aşteptare cu cari mă întîmpinau privirile ei. Aştepta, aştepta... Din trupul şi sufletul meu, legiuni se îndreptau spre Isabel, şi ea încerca zadarnic să mă recunoască, întunecat şi spîn, în puzderia de umbre pătimaşe năpădind din febra ei.

în acele săptămîni de toamnă, ostenit de orele colegiului şi de revelaţiile vilei d-rei Roth, nu priveam decît în treacăt aşteptările Isabelei. Alături de munca mea, nu-mi îngăduiam alte exerciţii spirituale, nu mă lăsam ispitit de alte întrebări. Păstram reţeaua simpatică ce mă lega de Isabel, pentru că nu o puteam desprinde de pe făptura mea. Dar nu activam, nici nu mărturiseam nimic din cele ce dorea, chemînd, Isabel. Ca o pavăză, ridicasem prietenia cu d-1 şi d-na Axon. Temîndu-mă să rămîn singur cu Isabel, petreceam acel ceas de odihnă după cină sfătuind cu d-1 Axon şi încuviinţînd tînguirile d-nei Axon. Subiectul nostru comun era, fireşte, Tom. Multe luni nu aflasem nimic de rătăcirile lui. De curînd, o scrisoare lungă ne vestise că se stabilise la San Francisco şi că era destul de bine plătit, fără să precizeze însă ce fel de lucru împlinea şi fără să ne mărturisească adresa. I-am scris cu toţii la „Post-Office", şi bănuiesc că d-na Axon i-a povestit multe şi 1-a copleşit cu rechemări, pentru că răspunsul lui trăda o sinceră turburare şi era străbătut de cereri de iertare, care emoţionau pe d-na Axon şi îi încărcau ochii cu lacrimi de cîte ori ne citea scrisoarea la masă. Surorile nu se dovedeau prea

nerăbdătoare pentru întoarcerea lui Tom. Verna îi cerea mărci, iar Isabel îl sfătuia să rămînă mult timp în America şi să se întoarcă bogat, cum făcuse un văr de al tatălui: Poate Lilian era mai tristă într-o casă fără frate. Eu m-am mulţumit să-i trimit o scrisoare pripită, în care îi comunicam situaţia mea la colegiu şi îl sfătuiam să nu se lase înfrînt de doruri, să nu asculte chemările, ci să se zbată şi să muncească pînă ce îşi va stăpîni puterile.

D-l Axon ajunsese rezonabil şi-şi lăuda fiul pentru curajul lui şi drumul ce-1 apucase.

— întotdeauna Tom a fost o fire aventuroasă, glăsuia d-l Axon, şi numai dragostea pentru mamă-sa 1-a păstrat aceşti ani acasă. De mult am spus că Tom îmi va semăna mie, şi nimeni nu voia să mă creadă...

încă din septembrie, la începutul vacanţei *Puja,* Isabel se hotărîse să renunţe la şcoală. Argumente a găsit destule ca să convingă pe d-na Axon; mai întîi, şcoala era prea scumpă şi o obosea prea mult; apoi, la ce bun toate acele studii pentru o fată care ştie ceti o carte şi răspunde la o scrisoare? Isabel nădăjduise să plece în Anglia, domnişoară de onoare a unei milionare *parsi,* care se ducea să-şi vadă copiii la Oxford. Dar doamna a observat curînd că soţul priveşte prea mult pe şcolăriţă, şi astfel Isabel a pierdut nădejdile.

Pentru că în familia Axon e obiceiul ca fiecare să muncească, Isabel a găsit curînd un post de vînzătoare la o sucursală a firmei „Shorabzi et C-nia". A obţinut postul — mediocru plătit, dar cu făgăduieli de mărire — datorită recomandaţiei unui prieten de al d-lui Axon, contabil la aceeaşi firmă. într-o seară, surpriza a fost vestită la cină, şi sărbătorirea a costat pe d-na Axon o pomieră plină cu dulciuri şi două sticle cu brandy. S-a. întîmplat să fie de faţă şi Noel, care venea acum foarte des, cucerit de farmecele Catherinei. Noel a urat Isabelei, între altele, şi o grabnică logodnă, ceea ce a picurat zîmbete de speranţe în sufletul d-nci Axon. Isabel a răspuns foarte inteligent, amintind că faptul acesta nu o priveşte, deoarece aparţine hotărîrilor bărbaţilor, că bărbaţii aşteaptă uneori prea mult, că, de altfel, ea e încă prea tînără ca să se grăbească. D-na Axon a intervenit, mîniată în glumă, spunînd că o fată nu e niciodată prea tînără pentru un soţ serios. Catherine Irving a avut nepriceperea să-şi mărturisească părerile asupra căsniciei, pe care ea — crescută în atmosfera feministă „de acasă" – o consideră prea gravă ca să depindă numai de bunăvoinţa unui bărbat cu stare. Catherine a mai spus că preferă experienţe antemaritale, ceea ce a revoltat pe d-na Axon şi a silit-o să reia critica protestantismului, a divorţului, a modei, a civilizaţiei şi a tinerelor generaţii continentale. Discuţia ameninţa să se antreneze, şi eu am fost răsplătit a doua zi pentru cuvintele mele paşnice, prin care exprimasem acel loc comun şi etern al voinţii lui Dv nnezeu. Eu nu cred în prezenţa divină în oficiala legătură di ître doi necunoscuţi, dar cunoşteam eficacitatea acestei formule ,i mînia d-nei Axon.

*****

în acea scară am surprins prietenia dintre Catherine şi Noel şi am înţeles de ce Isabel se arătase în ultimul timp atît de rece faţă de logodnicul visat în anii de şcoală. Numai d-na Axon nu observase încă şi continua să socotească pe Noel un concurent al meu. în mintea d-nei Axon, orice tînăr cu o situaţie era un soţ virtual al Isabelei. Prudentă însă, păstra şi încuraja un număr restrîns dintre aceşti tineri, pe cari îi înconjura cu o strategie şchioapă şi pentru cari se ruga în fiecare duminică dimineaţa la catedrală. De cînd Isabel renunţase la şcoală, d-na Axon era îngiijată. Ar fi vrut s-o vadă cît mai curînd făgăduită unui tînăr, care s-o însoţească şi s-o aducă de la magazin. în taină, d-na Axon se temea de magazinele firmei „Shorabzi", după cum se temea de o eventuală vizită a Isabelei în Anglia. Sunt ţări şi străzi primejdioase, vicioase, păcătoase, în mintea d-nei Axon. S-a bucurat aflînd că milionărcasa *parsi* renunţă la compania Isabelei, deşi nu cunoştea motivul. Isabel, bănuindu-1, ni-1 împărtăşise numai nouă, d-relor Irving şi mie, într-o seară veselă, cînd fetele au servit porto şi au silit pe Isabel să fumeze.

Lucrul Isabelei nu era dificil, şi ea se arăta aproape indispusă în zilele de sărbătoare, pentru că magazinul era închis şi trebuia să rămînă acasă. D-na Axon rugase pe Noel s-o întovărăşească, cel puţin cî'eodată, la lucru. Pe mine nu avusese curajul să mă roage. Începea o epocă turbure, cînd d-na Axon nu ştia ce să creadă asupra gîndurilor mele. M-am desfătat într-o seară, zărind pe Noel şi Isabel înloreîndu-se pe Chowringhi Road, el cu gîndul la Catherine, ea indiferentă şi absentă. Noel nu putea refuza sarcina, pentru că aceasta l-ar fi depărtat de Catherine.

D-rele Irving s-au arătat nemulțumite cînd am demisionat de la „Bristol Theatre". Se obicinuiseră cu tovărășia mea și iubeau să ajungă la repetiții în taxiul plătit de mine. Patronul găsise un negru, *tapeur* profesionist, dar trebuise să-l concedieze la sfîrșitul lunii, pentru că primise plîngeri de la toate fetele de necuviință și cinism. Negrul era uo rătăcit în India. Ajunsese printr-o minune, prin vraja reclamelor colorate dintr-o gară din Missouri. Singurul cu care se putea înțelege era d. Fox, pentru că numai acesta slăvea America și ofta de cîte ori își amintea de S. Francisco.

Patronul căutase iarăși și întîlnise o domnișoară bătrînă, care condusese multă vreme orga electrică a unui cinematograf de cartier. Pe aceasta au concediat-o tot fetele, pentru că domnișoara tapa în ritm de vals și ostenea lesne, sorbind necontenit siropuri înghețate și fumînd țigările lui Stalin. în cele din urmă, Stalin adusese pe un italian crescut în ateliere de cinematograf și în baruri, care a izbutit să mulțumească pe toți, petrecîndu-și tot timpul în teatru și gata să ajute în cele mai neașteptate încurcături: electricitate, decoruri, croitorie, dansuri. Avea un singur păcat: jocul de cărți, dar păcatul îi era tolerat, pentru că pierdea toți banii jucînd cu Stalin.

Am revenit de mai multe ori la „Bristol Theater", dar întotdeauna în timpul spectacolelor, întîlnind pe foștii camarazi în barul vecin sau pe scenă.

Catherine mă rugase într-o zi să le ajut, pe ele trei, să pregătească un dans fantezie, o surpriză pentru Stalin. Adunase o sumă de partituri desperecheate, alcătuind un compus grotesc și vulgar. M-am oferit să compun eu o partitură nouă și, din reminiscențe sau ascultînd sugestiile dansului Catherinei, fantezia se împlinea, spre uimirea d-nei Axon și entuziasmul fetelor. Dar bucuria mea nu era dansul d-relor Irving, ci încercarea de balet pe care o improviza Catherine cu surorile și cu cele trei Axon. Verna, pentru că era cea mai mică, dansa singură în față. Prinse cu brațele la spate, Catherine, Anna, Loveday, Isabel și Lilian alcătuiau un mănunchi orbitor de tinerețe, libertate și bestială pudicitate. Baletul se improviza pe orice melodie, fie *jazz,* fie romanță. Suplă, inspirată, Catherine iniția în ritmurile noi și stăpînea șiragul cu brațele, cu glasul, cu arcurile aeriene zvîrlite de pulpe. Curînd, jocul ajunsese pentru mine necesar și mîngîietor. Deprinsesem eu însumi felurite tururi de forță,

izbutind să tapez și, în același timp, să privesc cu capul întors spre mijlocul salonului, unde, sorbit din ochi de Noel, se desfășura baletul școlăresc al celor șase. D-na Axon accepta pe jumătate nemulțumită jocul acesta, pentru că îl socotea nesănătos și se temea să nu-i ispitească prea mult fetele cu gîndul de a ajunge ele însele dansatoare, ca d-rele Irving.

Și a fost într-una din acele seri, cînd fetele începuseră preludiul baletului cu mult repetata mișcare a pulpelor, marea surpriză a vizitei d-rei Roth. Deși nu o cunoștea nimeni, au recunoscut-o toți. Lucy era întovărășită de consul și venise în mașina-i proprie. A întrebat pe bunică, în terasă, de camera mea, dar n-a așteptat răspunsul, pentru că mi-a distins glasul și a pășit atentă în salonul luminat de tinerețea d-relor Irving și a surorilor Axon. Contrastele personagiilor, *an* cum se întîlnesc de obicei prin cărți, îmi displac, și nu *m* -aș fi îngăduit niciodată să scriu un rînd asupra-le dacă prezent, profesoarei cu priviri obosite în vestmînt scump n-ar fi fost straniu streină de trupurile arămii ale fetelor, pe jumătate goale și inconștiente de goliciunea lor, cu sîni răsărind pietroși din bluza strimtă și transpirată, cu bucle sălbăticite în dans.

Singurul care n-a trădat surpriza a fost consulul. Cu rotunjimea lui germanică și cu privirile mioape, de nepătruns, găsea întotdeauna zîmbetul sincer și prompt, menit să risipească înghețata stînjeneală a începuturilor, sau să dezlege anecdota tinerilor timizi. A fost consulul cel care a vorbit, a întrebat și a răspuns tot timpul. D-ra Roth, deși aflată pe primul plan în curiozitatea fetelor, a tăcut ursuză și totuși amuzată, desfătîndu-se să-și rostească reflecțiile asupra familiei Axon în franțuzește și să citeze dintr-un humorist vienez fraze cari îmi înfloreau zîmbete rele, spre ciuda d-nei Axon și a bunicii. Fără îndoială că d-ra Roth, care nu poate iubi și nu poate fi geloasă, nu simțea față de Isabel decît o ciudată curiozitate și numai o indiferență scîrbită față de interiorul sărac și grotesc al d-nei Axon. M-aș dovedi necunoscător al fiiii d-rei Roth dacă aș socoti atitudinea ei afectată, iar indiferența răutăcioasă. Ea a izbutit să elimine, prin nu știu ce distilare vrăjită, o bună parte din zestrea mediocră și comună a oamenilor de toate zilele. Deși, poate, pentru cei mai mulți, mișcările ei de dezgust sau revoltă împotriva sărăciei, a prostului gust, a mediocrității par silnice și poză, ele sunt firești și instinctive. Lucy vorbea franțuzește ca un refugiu. M-a rugat să repet *Finlandia* lui Sibclius nu ca să necăjească nerăbdarea

fetelor, cari aşteptau revanşa în baletul cu pulpele goale şi perfecte, repezite în mahmureala fadă a profesoarei, ci ca să poată respira în acest salon înghesuit cu mobile vechi şi noi, cu reproduceri barbare atîmate alături de calendare colorate, darurile marilor firme pentru Crăciun. Pe măsuţa cu flori, o fotografie de a lui *father* Lucas şi cinci de ale lui Tom, printre cupele şi medaliile sportive, lăsînd să se vadă un umăr lung şi muşchi exageraţi cu creionul. Ghiceam sufocarea d-rei Roth, pentru că îi cunoşteam sinceritatea cu care iubea gustul interiorului, luxul, eleganţa şi bogăţia. în nenumărate prilejuri, mai tîrziu, amintindu-şi de acea seară, m-a certat aspru pentru prieteniile mele — mediocre, barbare, imposibile — şi se întreba cum pot fi atîtea mixturi în plasma sufletului meu ca să pot respira şi să mă pot bucura în familia Axon, continuînd totuşi să mă nutresc cu bijuteriile asiatice. Dacă îi pomeneam că asemenea ciudăţenii eterogene se află din belşug şi în fiinţa ei, Lucy îmi răspundea că schimbările, contrazicerile, *volte-face* -urile vieţii ei se efectuau întotdeauna pe un plan desprins de vulgaritate şi lipsă de gust; că ea înlocuia frumosul cu urîtul, dar nu cu mediocrul şi murdarul, că deseori chema viciul, dar niciodată stupiditatea, că înţelegea pe sălbateci, dar nu pe semidocţi, că simpatiza plebeii, dar o dezgustau burghezii. Fireşte, la toate acestea, eu îi răspundeam cu propriile ei mărturisiri precedente şi îi lămuream în ce sens îmi place familia Axon, dar miss Roth se prefăcea că nu mă înţelege. E una din însuşirile ei să socotească adevărurile celorlalţi întunecate, cînd îi zdruncină falsa limpiditate a unui paradox.

Isabel, în acea seară, încerca să fie sarcastică şi insinuantă. Niciodată n-am roşit mai mult şi n-am simţit mai efectiv ridicolul femeilor de fibră inferioară cercînd să sîngere prin muşcături idioate, socotindu-şi saliva venin şi privirile piezişe căutături de rivală zeflemitoare. E un păcat al tuturor să lupte cu armele adversarului. Dar e spectacol penibil masca improvizată de indiferenţă subtă şi rîs rău pe obrazul cel de toate zilele,

în timp ce consulul povestea o anecdotă recentă de la concursul de *tennis,* miss Roth încerca să vorbească cu Isabel, pentru care venise şi pe care voia s-o cunoască.

— Pare-mi-se că te-am zărit la magazinul „Shorabzi" din Chowringhi, nu?

— Oh! da... lucrez de două luni acolo. Sunt funcţionară şi vînzătoare... Miss Roth, ştiţi, o fată cinstită nu poate trăi altfel...

Zîmbetul d-rei Roth a turburat-o mai mult decît o întrerupere mîniată. Isabel a aşteptat cîteva clipe şi, neavînd curajul să reia convorbirea, s-a scuzat, alergînd să servească biscuiţi şi limonada îngheţată.

— E insuportabilă, declară miss Roth în *argot-ul* ei vienez.

— Să mă ierţi, sunt delicioase, toate... se rosti zîmbind consulul în acelaşi *argot...* Priveşte numai ce forme fragede... Ciudă mi-e de tinereţea mea!...

Lucy nu-l luă în seamă,

— Aceasta e fecioara visului tău de vară?... Doctore, aminteşte-ţi ce ţi-am spus la Port Said: eşti sentimental...

— Dar, Lucy, nu o cunoşti.

— Stupid răspuns... Oare crezi că trebuie să faci anatomia unui om sau să vieţuieşti cu el zece ani ca să-l cunoşti?...

Stînjenit de privirile celorlalţi, cari se iritau, pentru că nu ne înţelegeau, am renunţat la răspuns, deşi ştiam ce să-i răspund. Sunt oameni pe cari îi cunoşti fără să-i fi întîlnit. Dar cîţi alţii — începînd cu propriul suflet — aleargă, aleargă fără să-i poţi prinde?

în timpul baletului, miss Roth a privit mult şi atent, aproape cu voluptate, trupul cast al Lilianei Axon. Nu m-a uimit. Viciile Lucyei le cunosc. Şi îi ghiceam dorurile oprite pe coapsele proaspete, după cum ghiceam gîndul consulului umezit în privirile Catherinei. Toate acestea mă dezgustau şi mă iritau firesc, fără referinţi la principii morale şi fără strecurări individioase, fără nici o intervenţie a raporturilor ce mă legau de ambele părţi, ci direct, imediat, ca orice fapt senzual ce-mi jicne; fiinţa, turburînd-o.

Am fost, astfel, sincer mulţumit cînd miss Roth m-a întrebai dacă îmi poate vizita odaia. Traversînd salonul, s-a oprit în faţa fotoliului din care trup micşor şi ochi răi o întîmpinau.

— Aceasta e mica Vema, nu?...

— Domnişoara Vema Axon, *please...*

— Aşa?

— Da.

Nu mă aşteptam s-o văd pe Lucy atît de entuziasmată. A îmbrăţişat pe mica rău-crescută, cu toate împotrivirile ei, şi a cerut voie d-nei Axon să-i trimeată a doua zi un dar.

— Aceasta înseamnă că mai sunt încă speranţe, mi-a şoptit amuzată cînd am ajuns în odaia mea. Familia Axon nu e cu

desăvîrşire pierdută. Vreau să spun că drumul Vemei nu va duce direct în Paradisul catolic şi al tuturor slăbiciunilor.

în odaia mea, d-ra Roth nu a privit decît albumul cu fotografii, în care se afla un omuleț ars de soare, în cămăşi albe, zîmbind sau încruntat de lumină, alături de un boschet sau de o terasă, singur sau în grupuri necunoscute. Priviri fugare şi admirație de circumstanță în fața colecțiilor mele de stampe. Nu pentru că erau întru totul nevrednice, ci pentru că se aflau într-o odaie burgheză, cu rosturi şi cu amintiri burgheze. Miss Roth ghicea pe bunică venind diminețile să-mi rînduiască patul şi pe d-na Axon intrînd cu veşti, şi pe fugitul Tom umblînd cu ştergarul de baie în jurul şoldurilor, şi pe fete mînate de curiozități. Şi mă ghicea, la rîndu-mi, lucrînd nopțile ca un student sărac şi conştiincios. Viața aceasta de muncă şi onestitate, de mediocre bucurii şi ferită de furtuni, viața pe care omul de sută şi-o gospodăreşte oriunde s-ar afla, în continentul alb sau pe țărmurile galbene, vinete, nisipoase. Era acest văzduh care sufoca organic excepționalul mecanism spiritual al d-rei Roth, privilegiată din fire şi risipind averi ca să-şi păstreze darul curat de abdicări, de atingeri, de compromisuri.

în acea jumătate de ceas cît a rămas în odaia mea, miss Roth a lăudat frumusețea Lilianei, ochii şi fruntea Isabelei, dar a mărturisit că semiinteligența acesteia din urmă îi repugnă şi o amuză. O adevărată apologie, ocazională, fireşte, a compus Lilianei. Dar cînd m-a întrebat, în doară, dacă aş putea aduce fetele la un ceai dansant în vila din Park Street, dezgust panic m-a întunecat.

— Lucy, nu te sprijini pe ajutorul meu în nici un fapt care implică sau se orientează spre carnalitate. Ştii că toată gama şi fastul, şi poza senzualității îmi sunt indiferente.

— Şi totuşi, răspunse miss Roth ațîțată, se pare că ai o demonică obsesie care te îndreaptă spre păcat sau, în termeni creştini, eşti născut pentru o cazuistică a cărnii, nu a spiritului.

— Toate aceste lucruri nu mă privesc. Poate sunt legat prea mult de ele, dar cunoşti cît de indiferent sunt față de rezultatele, do *fructele* lor... Lucy, îngăduie-mi să-ți mărturisesc cîteva caracteristici care mă vor face putințe înțelegerii. Fireşte, nu e locul aici să mă risipesc în dialectică. Tot ce-ți pot spune e aceasta: că sunt un om care nu mai mă pot interesa sau ataşa de fructele acțiunilor mele. Sunt tocmai contrariul celui care am fost

mai înainte. în adolescență voiam să trăiesc prin operile mele; cu puțin timp în urmă voiam să ajung nemuritor creînd *oameni...* Acum sunt complet detaşat de rezultate. Bune sau rele, neaşteptate sau prevăzute, stupide sau strălucitoare, nu mă interesează. Aceasta nu înseamnă că am atins calmul zeilor, ci numai că am soluționat, o problemă în plus şi am extirpat încă o nelinişte. Sunt un drac sau un îndrăcit, cum vrei. Dar, deşi mă cunoşti într-atît amestecat în rosturile trupului, nu ai dreptate dacă mă socoteşti un senzual, un carnal, cum vrei să spui...

— Lucruri interesante, în orice caz, încheie miss Roth apologia mea.

Am ghicit în glasul ei că vizita o nemulțumise. Am găsit însă pe consul în salon mai amuzat decît îl lăsasem. Poate o îndepărtată amintire din copilăria lui de familie nordică, de casa cu mătuşi blonde şi unchi sfătoşi, se deşteptase în locuința d-nei Axon, cu baletul brun şi simplicitatea burgheză. Consulul mi-a mulțumit mai tîrziu pentru bucuria ce i-o pricinuiseră surorile Irving şi Axon. Ar fi voit să revină, dar, după cele întîmplate, vizita lui dintîi a fost şi cea din urmă.

Viețuisem doi ani alături de d-na Axon fără să o cunosc. De aceea n-am bănuit că jumătatea de ceas petrecută cu miss Roth, singuri în odaia mea, poate fermenta atîta mînie în sufletul gazdei şi poate provoca o adevărată furtună, pe care nici intervenția d-lui Axon, nici a d-lui Thacker nu au putut-o linişti.

Eu n-am luat în seamă cît de nestăpînită era prietenia lui Noel pentru Catherine în acea seară; dar d-na Axon o observase. Noel păstra, încă, nădejdile d-nei Axon. Eu eram incert, Noel era aproape făgăduit. Dacă nu mă hotărâm, Noel ajungea logodnicul Isabelei. Aşa voia d-na Axon. Or, s-a întîmplat ca Noel să-şi ia rămas-bun de la noi şi totuşi să întîrzie încă un ceas de vorbă, numai cu Catherine singură, pe terasă. D-na Axon îşi mîngîia mînia criticînd pe d-ra Roth. Cina a fost de un ciudat pitoresc pentru mine, singurul neantrenat şi nepătimaş dintre toți. Fetele nu-şi conteneau laudele pentru consul, aflîndu-1 „fin şi inteligent". D-na Axon le poruncea să-şi sfirşească supa şi apoi să vorbească.

Fetele își sfîrşeau supa şi începeau să critice pe d-ra Roth, fiecare luminînd un nou păcat, în obrajii veştejì, în vestmintele scumpe, în cinismul şi în prietenia ei cu consulul. D-na Axon adăoga multe, multe alte defecte, concludînd că, dacă nu şi-a găsit încă un soț, trebuie să fie un motiv.

Atitudinea acerbă a d-nei Axon era o revelație pentru mine. De aceea m-am desfătat ațîțîndu-i-o, apărîndu-mi prietena. Motive de apărare se găsesc oricînd, chiar pentru d-na Axon. Dar adevăratul izvor al mîniei nestăpînite nu erau vorbele mele, ci şoaptele, rîsetele înăbuşite ce se iscodeau de pe terasă. Vecinătatea perechii în întunerec era gheață pentru Isabel şi văpaie pentru d-na Axon. Eu continuam să nu le iau în seamă. Şi aş fi păstrat neatenția, dacă faptele aceleiaşi seri nu m-ar fi trezit. Pe scurt, d-na Axon a rechemat pe Noel şi pe Catherine. Amîndoi au păşit amuzați şi sfioşi în lumina salonului. Vorba d-nei Axon era de un sugrumat calm şi de o trudită politețe. D-na Axon izbutea aceasta sugîndu-şi în treacăt buzele şi ținîndu-şi bustul împietrit. A început prin a aminti lui Noel că nu e cavaleresc să dea prilej nădejdilor în sufletul unei fete cînd şi-a făgăduit cuvîntul alteia. El ştie prea bine cui l-a făgăduit.

Şi a certat pe Catherine, aceeaşi d-nă Axon cu bust împietrit, că duce prea departe flirtul, că dă prilej vecinilor răi să bîrfească cinstea casei, că prorită de un prieten al gazdei şi abuza de un băiat mai tînăr decît ea. La toate acestea, Noel a răspuns cu scuze bîlbîite, iar Catherine cu o violentă dogorîre a obrajilor. Ghiceam însă furia protestantei şi jicnirea pe care d-na Axon o revărsase în sufletul fetii care își agoniseşte traiul prin primejdia cinstei, învinuind-o că „profită de un băiat mai tînăr". Catherine a spus în acea seară cîteva cuvinte de bun-simț asupra ipocriziei şi grijilor exagerate ale oricărei mame ce nu şi-a logodit încă fetele.

S-a retras, apoi, fără să ureze bună seara. Bietul Noel, zîmbind, încercă să mintă, mărturisind că nu există nimic între el şi Catherine. La toate acestea, d-na Axon clătina provocator capul.

Pentru mine, scena ajunsese penibilă. D-l Axon fuma tăcut, iar Isabel, palidă, nu privea nimic şi părea că nu aude nimic. Discuția nu s-a încheiat prin plecarea Catherinei. D-na Axon a rugat pe Noel să se gîndească bine înainte de a reveni. Poate, mai tîrziu, a regretat pornirea aceasta furioasă; pentru că Noel nu a mai revenit.

Se întîlnea cu Catherine la „Bristol Theatre", iar cînd domnişoarele Irving l-au vestit, îngrijorate, că sora le e greu bolnavă, Noel o vizită direct în camera lor, fără să treacă prin salonul d-nei Axon.

Ce s-a întîmplat apoi nu ştiu, pentru că eu m-am retras îndată ce Noel a urat, sfielnic, noapte bună. Glasuri în salon am ascultat însă multă vreme. Isabel întrerupea rar şi întotdeauna primea răspunsuri mîniate. Pe d-l Axon îl ghiceam cu aceeaşi țigare aprinsă şi cu privirile mioape înconjurînd linia albastră a feții de masă, chinuit de aceleaşi stranii asociații purtătoare de amintiri.

Puține zile în urmă, întorcîndu-mă prea tîrziu de la miss Roth ca să mai pot găsi cina, d-na Axon veni în odaia mea. De cum mi-a urat bună seara, am înțeles că pregătise o convorbire serioasă. Aceleaşi buze strînse şi acelaşi bust înțepenit într-o seninătate compusă, farflată.

— Doctore, începu d-na Axon, eu sunt o femeie săracă, dar cinstită. Ştii cîte sacrificii am făcut pentru copiii mei şi ştii că datoriile contractate, ca să le pot plăti taxele pentru colegiu, nici astăzi nu le-am plătit...

D-na Axon îmi repetase socotelile sacrificiilor ei de nenumărate ori. Cunoşteam de ce s-a împrumutat cu două sute de rupii de la „Bengal Bank": ca să plătească doctorul în cele şase luni de boală ale d-lui Axon; cu o sută de rupii de la Chatterjee, ca să suporte fetele la cel mai strălucit colegiu; cu şaptezeci rupii de la o rudă, pentru taxele lui Tom. Cunoşteam toată mizeria mamei sărace şi adeseaori mă blestemam că faptul nu mă înduioşează, că îl priveam cu drăceasca mea indiferență pentru tot ce e alături de artă sau metafizică. îmi porunceam compătimire, milă, suferință, şi din sufletul meu nu se iscodeau decît stupide curiozități. Am încercat şi în acea seară să zîmbesc trist şi să repet, eugrumat de prezența locului comun:

—Ştiu, d-na Axon, ştiu tot ce ai împlinit...

Una din trăsăturile făpturei mele e şi cruda menire de a rosti banalități în ceasuri mari, de a rămîne împietrit alături de suferința semenilor, de a nu găsi cuvînt cald, de a nu mă putea apropia, de

a mă descoperi secătuit şi impur în ciuda tuturor dorinţelor mele de a fi frate sau duhovnic. Cu deosebire în ceasurile mari, sunt nevrednic şi neputincios să rup vraja care mă ţine încercuit şi îngheţat. În alte zile, în alte locuri — zile ca toate zilele, locuri ca toate locurile — sunt liber şi sunt cald.

— Doctore, trebuie să-ţi vorbesc serios, reluă d-na Axon, fără să ia în seamă aprobarea mea.

— S-a întîmplat ceva rău d-lui Axon? întrebai eu, stupid.

— Şi lui, şi mie... Doctore, ce ai de gînd cu Isabel?

— Eu, d-na Axon?

— Sunt o femeie săracă, doctore, dar atît eu, cît şi d-l Axon voim ca cinstea familiei...

— Nu înţeleg...

— Ca să spun totul într-un cuvînt, am venit să te întreb cînd te vei hotărî să te căsătoreşti cu Isabel?...

Fireşte, întrebarea — deşi explicabilă — era neaşteptată. Dar pentru mine, — incapabil cum sunt de a mă apăra sau trimite riposte prompte —, răspunsul pe care l-am rostit calm şi imediat a părut o minune.

— *I am very sorry,* mrs. Axon... Dar întrebarea aceasta nu mi-am pus-o niciodată, chestiunea nu mă priveşte, şi deci sunt scutit de obligativitatea răspunsului.

— Poate vrei să spui că nu te-ai gîndit niciodată la Isabel şi că n-ai făgăduit niciodată nimic...

— Chiar aşa, d-nă Axon.

— Doctore, eu sunt o femeie cinstită... Am crezut că şi d-ta... Nu ţi-am pus probitatea la îndoială... Dar acum ştiu totul şi mă dezgustă să înţeleg... E dezgustător să afli o ipocrizie...

— Nu înţeleg...

— Isabel mi-a mărturisit tot, doctore... Şi faptul d-tale de la „Bristol Theatre"...

De multe zile mă gîndesc şi mă întreb asupra sentimentelor aflate în sufletul meu o dată cu mărturisirea d-nei Axon. Întîi, surpriza a fost atît de turburătoare, încît s-a transformat într-o bucurie panică, exaltată, profetică, asemenea cîntecelor unui dezrobit, asemenea dansurilor unui norod victorios, asemenea deşteptării dintr-un vis rău sau bucuriei celui care şi-a mărturisit taina. N-aş putea asemui simţămintele mele decît cu o revărsare energetică şi luminoasă. O umbră, grea, vie, obsedantă, un zburător, mă năpăstuise. Era Isabel, era taina ce ne lega pe noi

doi, şi numai pe noi doi, era vraja faptului neconsumat şi ucigător în solitudinea lui? Nu ştiu, nu mă întreb, nu-mi pasă. Dar în liberarea mea, asemenea zorilor, îmi descoperisem generozitate, tinereţe, vioiciune, *je-m'en-fichisme,* încredere şi poftă de a înjura oameni şi Dumnezei, înjurături sălbatece şi emoţionante ca o miluială.

După ce am întrebat, precipitat şi nervos:

— Isabel a spus? Isabel a mărturisit deci, nu? Isabel a spus totul, nu? Cum am rîs amîndoi şi am băut din acelaşi pahar, şi apoi am sărutat-o, da! am sărutat-o! şi ea m-a sărutat pe buze, d-nă Axon... pe buze!... Şi apoi...

După ce am şuierat şi palpitat întrebările ca nişte explozii, înainte ca să-i las timp d-nei Axon să intervină, am reluat, liniştit:

— Ştiu, d-nă Axon, ai întreaga dreptate, ţi-am înşelat buna-credinţă. Ştiu, o femeie cinstită, o familie, numele familiei... Iartă-mă... Şi, ca nimic să nu te mai poată supăra sau nelinişti, plec, d-nă Axon, mă mut la colegiu... Iartă-mă... Dar socoteşte ziua aceasta ca un avertisment; peste o lună, la patru ianuarie cel mult...

D-na Axon se fîstîcise şi se mîniase. Convorbirea ar fi durat şi s-ar fi sălbăticit dacă nu apărea pe uşă d-l Axon...

— Ce spune doctorul, *mamy?o* întrebă.

— Doctorul se mută, *dad...*

Eu îi priveam. Familia caldă ca un cuib şi săracă, familia care mă primise şi mă nădăjduise, doi oameni strîngători şi simpli, şi trei fiice cu vieţile în viaţa vîntului... N-aş putea spune că mila mă înduioşa. Ştiam că plecarea mea le turbura simţitor avutul. M-am oferit atunci să plătesc toate despăgubirile.

— În ce sens, doctore? întrebă singură d-na Axon.

— În sensul că, cerîndu-mi scuzele necesare, d-stră m-aţi iertat. Dar dacă nu m-aţi fi iertat, plîngerea ajungea la Curte... Ştiţi, amenda oricărei încercări împotriva unei minore e o sută şaptezeci de rupii...

— Aşadar, aceşti bani? întrebă d-na Axon.

— Aceşti bani mă simt dator să vi-i dau ca o ...

Nu găseam cuvîntul. Şi, în acelaşi timp, eram îngrijorat că, poate, d-na Axon va refuza. Dar mulţumirile ei m-au liniştit. Nu, d-na Axon nu se simţea jicnită de jele o sută şaptezeci de rupii. Le primea, ca o minimă răscumpărare a jicnirii împotriva fecioriei Isabelei.

— Doctore, n-am vrut să te supăr... Poţi rămîne... Poate, mai tîrziu, te vei hotărî să te logodeşti cu Isabel. De ce nu-ţi place fata?

— Nu mă voi căsători niciodată, d-nă Axon. Isabel are toate însuşirile. Va face fericit pe Noel...

— Oh! nu...

— Sau pe oricare alt băiat... Eu sunt vinovatul, eu nu mă pot căsători.

— De ce nu rămîne doctorul cu noi, *mamy?* întrebă d-l Axon.

— Nu, aceasta nu o pot face, de rămas, nu pot rămîne...

Sfîrşeam convorbirea penibil, obosit, chinuit de senzaţia că, tot timpul, nu vorbisem eu, nu făgăduisem eu, ci altul din mine.

— Doctore, cred că eşti om de onoare. Cred că nimeni nu ştie şi nu va şti...

îndată după plecarea d-nei şi a d-lui Axon, bucuria m-a stăpînit iar şi, fluierînd, gîndeam: „Isabel a spus, aşadar, Isabel a spus...".

Nu ştiu ce s-ar fi întîmplat dacă d-na Axon refuza banii. Nu ştiu dacă ar fi putut înainta plîngere Curţii. încercarea mea fusese fără martori, şi Isabel o tăinuise trei sferturi de an. Nu erau probe, nu erau scrisori. Şi totuşi, pentru mine, acesta era faptul care mă înspăimînta mai mult, absolutul care ne lega pe noi doi, singuri, unul în faţa celuilalt şi amîndoi în faţa cerului. Legătura era mai trainică decît ar fi bănuit-o d-na Axon, pentru că era suprafirească. Era tăcere jicnită,' era mister. Şi totuşi, Isabel a dezvăluit-o, a sfărmat vraja. Isabel a păcătuit împotriva ei. Ce îndemnuri au stăpînit-o, nu mă interesează. Căderea ei mi-a dăruit libertatea, deplină, religioasă. încercasem să mă liberez prin mine însumi, prin dispreţul meu, de fapt, şi nepăsarea de consecinţe. Izbutisem o libertate semiconştientă, factice, tresărind la paşii nevăzuţi ai mustrărilor. Eram omul. Şi Isabel, femeia, m-a mîntuit. Păcatele lor, roua mîntuirii noastre.

XI. SOLDATUL NR. 11871

Pe mine nu mă uimeşte faptul că oamenii supravieţuiesc marilor întîmplări, ci acela că, după ce cunosc asemenea ceasuri, pot relua viaţa comună şi odihnitoare a tuturor zilelor. Nu mă înspăimînta o schimbare, o profeţie sau o revelaţie, ci putinţa omului de a le uita, curajul de întoarcere în vechea mare moartă. Această supravieţuire a comunului în suprafiresc nu o înţeleg. Găsesc stupidă spusa că o fulgerătoare schimbare sau emoţionantă dezvăluire pot pricinui moartea. Adevărata problemă e alta: strania însuşire a oamenilor de a pierde amintirea tuturor faptelor neaşteptate sau terifiante. Recunosc că contrariul ar fi părut mai firesc; pentru că, dacă contactul e cu adevărat extraordinar, firesc ar fi ca el să se păstreze, iar nu să se irosească.

Asupra acestor curiozităţi, cari par proprii şi înnăscute spiritului uman, mă opresc de cîte ori, traversînd ceasuri sau zile de monstruoase schimbări prin voia ursitei sau a celorlalţi din jurul meu, mă descoper, puţin timp în urmă, coborît la dimensiunile omului cotidian, păstrînd din revelaţia faptului numai o amintire, iar din semnificaţia lui o indiferenţă superstiţioasă.

Astfel, îndată după dezlegarea de Isabel şi după convorbirea cu d-na Axon, am redevenit atît de mediocru, încît să mă pot desfăta povestind d-rei Roth, care se trudea să pară neinteresată, întîmplările mele. Ceea ce a bucurat-o sincer a fost hotărîrea de a mă muta la colegiu. Miss Roth suferea ştiindu-mă într-o casă Cu fotografii pe tapet şi pian dezacordat. Mediul iezuit de la colegiu nu putea decît să mă farmece, pe mine, iremediabil îndrăgostit de dialectică. Aşteptam patru ianuarie aproape cu nerăbdare. Evitam

orice întîlnire mai lungă, cu d-na Axon sau cu Isabel, în salon. Ca să nu jicnesc, improvizam totdeauna un zîmbet sau o glumă pentru Verna. Pregăteam daruri scumpe pentru Crăciun. Existența mea începea să alunece, fără obstacole, fără nopți. Timpul acesta sur, fără șocuri și fără ecouri, palid ca zorii înghețați, slăbit și mohorît, e prielnic marilor gînduri, marilor opere. Asemenea larvei oarbe, lucrătorul nu-și înțelege locul și lucrul. Dar, răzbind la cer, află că acele zile cenușii și uitate de Dumnezeu au purtat fructul. Sunt aproape lipsit de asemenea răstimpuri și de aceea sunt incapabil să sfîrșesc ceva sau să împlinesc o singură operă. Din dor în dor, din carte»în carte, din patimă în patimă, viața mea e desfătare sau chin inutil. Nici din durere, nici din voluptate nu rodește rod; ci din lunga monotonie a zilelor, cenușii dimineața ca și seara, cînd cei doi se pătrund și se împreună.

Cu o săptămînă înainte de Crăciun s-a întîmplat faptul care m-a zdruncinat și m-a amuțit: moartea Catherinei Irving. A murit în cîteva zile, de *malaria. A* murit așa cum visasem eu în visul meu din vară. Vestea m-a înfricoșat. N-am privit trupul moartei. N-am putut asculta plînsul surorilor, al Isabelei, al d-nei Axon. Nu eram atent decît la anumite gesturi și încercam să-mi *amintesc* anumite spuse. Din cea dintîi zi, obsesia coșmarului mă stăpînea. Acum eram cu adevărat obsedat, pentru că visul pierise, eu trăisem mult timp fără amintirea lui și, deodată, cineva din urmă mă gonea, mă sîcîia, îmi apuca umărul, îmi împingea trupul, îmi împletea pașii. Acum, visul se prelungea tentacular în propriul meu destin, în prospețimea vieții mele, în libertatea sufletului.

Slăbiciunea era nefirească. După spaima celei dintîi zile, urmase o resemnare ciudată, cu nuanțe ironice și obosite, cu tresăriri de liliac, cu rezonanțe nedeslușite, în cari se împleteau măștile și lacurile cadrelor mele japoneze. Starea aceasta — nesuferită mie, ca orice rezonanță mistificată — a durat puțin și m-a secătuit. Ceea ce a urmat nu era nou pentru mine. Era viața celui care se știe menit — cui, de ce?... — și căruia faptele i-au deslușit de nenumărate ori marginile libertății lui. Să nu fiu liber... Refuzam să gîndesc aceasta. Mă împăcăm recunoscînd că

libertatea fiecăruia e numai orbul destin. Dacă eu mi-1 ghicesc, cîteodată, pe al meu, înseamnă că mi-am pierdut libertatea sau că mi-am cîștigat-o?...

Nu știu, nu știu și nu vreau să aflu nimic.

Asistam tăcut și speriat la riturile moartei. Catherine-Irving, palidă și tristă, zăcea pe același pat de toate zilele, și flori de seră îi mîngîiau pieptul. Surorile erau împietrite, neputincioase să vorbească, să făptuiască. Totul au hotărît d-na Axon și d-l Fox. Prietenii de la „Bristol Theatre" și baletistele, și Noel, și noi toți ne adunam în odaia d-relor Irving, și fiecare păream mai stupid decît celalt, și tot ce spuneam noi erau minciuni, minciuni și iluzii, tot ce spuneam noi era strigător la cer. Și Catherine era moartă, în patul ei de toate zilele.

Miss Roth a fost cea dintîi care a observat schimbarea și m-a descusut, căutînd să cunoască ceea ce numea ea „glasurile" mele. Eu m-am împotrivit și m-am supărat. Am găsit prilejul să-i repet încă o dată antipatia-mi înnăscută pentru mistagogi *ți* mistificări, și pentru acele slăbiciuni ale cărnei, pe cari oamenii le numesc „mistică". I-am mărturisit că misterul e simplu și inaccesibil, asemenea unui număr sau unui fapt, sau unui cuvînt, pentru un orb sau un surd. I-am mărturisit că tresăririle și farsele mă dezgustă, că spaima mea — dacă poate fi numită astfel — e directă, imediată. Și în toate acele zile deprimante, convorbirile lungi cu d-ra Roth, profesorul și consulul au fost singura mîngîiere.

Mă întorceam obosit acasă. Dacă n-aș fi știut că jicnesc pe d-na Axon, m-aș fi mutat îndată la colegiu. Camera mea, alături de cea a moartei Catherine, îmi amintea prea multe. Nu, nu mă exprim corect. Nu erau amintiri, ci blocuri prezente. Și nu erau melancolice, triste, gînditoare. Sunt un suflet pe care trecutul nu-1 emoționează și amintirile nu-1 copleșesc. Mă gîndesc la viața mea trecută cu interes și atent privesc scenele. Sunt de un calm drăcesc, și Mihail se va înșela dacă va înțelege această liniște legată de o decepție sau de o durere profundă. Nu știu cum.să spun, dar eu *nu sufăr.* Am scris cuvîntul de multe ori în această

povestire, dar l-am scris, pentru că nu cunosc altul care să coprindă senzațiile și simțămintele mele. Așadar, nu sufăr nici prin amintiri, prin toate acele chemări dintr-un trecut, dintr-o viață stinsă. Și nu amintirile casei d-nei Axon mă sufocau, ci prezența celor cîteva fapte cari mi-au întors pașii sau m-au luminat cu lumină nevăzută celorlalți. Nu absența lui Tom mă irita, ci deșertăciunea ispitirii mele; nu moartea Chaterinei mă turbura, ci faptul că se împlinise *după* ce o cunoscusem eu, ca o prevestire, ca un semnal al menirilor, ca un cerc 'ăjit ce încheagă libertatea, împietrind-o.

în săptămîna Crăciunului am cunoscut pe Algie, soldat al regimentului 53, cantonamentul Musifarabad, prieten al familiei Axon și venit să-și petreacă concediul în Calcutta. Soldatul a fost cîndva ucenic brutar în Birmingham și, la moartea tatălui, s-a angajat în armata colonială. E un adevărat soldat, și eu mă desfătam făcîndu-mi-1 prieten. E înalt, alb, aproape urît, tuns, cu un dinte de aur și vorbăreț. Pare isteț, dar nu inteligent. E blînd și familiar, e priceput în prestidigitațiile cu cărțile de joc, sportiv, gălăgios și, cîteodată, de o impresionantă naivitate. In cele dintîi zile a locuit la Cerc, în oraș, dar d-na Axon m-a rugat să-1 primesc tovarăș în odaia mea, în locul lui Tom, și tovărășia aceasta a fost binevenită pentru mine. Nopțile, sfătuiam, cum făceam altădată cu Tom. Soldatul iubea îndeosebi convorbirile pornografice sau asupra curselor de cai. Mi-a arătat, încă din cea dintîi noapte, o colecție de cărți ilustrate obscene, adunate din Port Said și din Bombay, reprezentînd trupuri împreunate capricios sau organe uriașe cu inscripții rimate și dedicații camaraderești. întîrzia asupra fiecăreia și îmi povestea împrejurările în cari a găsit-o sau discuțiile cu prietenii. Totul era atît de confuz și de disparat, înecat în argot-ul lui birminghanez și în saliva pipei, încît desfătarea mea era maximă.

Din pricina lui Algie și pentru că nu aveam lecții la colegiu, rămîneam mult timp împreună cu fetele, în salon, și adesea improvizam un dancing sărăcăcios. D-rele Irving, în sincer doliu, plecaseră. Unde, încă nu știam. Probabil la o rudă din Puri, o rudă

vitregă și obscură, singura care convenea sufletelor celor două surori. Odaia lor era goală, pustie. D-na Axon interzisese copiilor s-o străbată. Și copiii încercau să se amuze altfel, cu Algie, care se prefăcea în pirat și înfigea cuțite în ușă sau cînta cîntece *irish,* sau povestea incomensurabile anecdote fără gust. Algie fiind prieten bun, d-na Axon îi îngăduia să alerge fetele prin salon, să le tragă de păr, să le îmbrățișeze și să intre în dormitor, vecin salonului. Astfel că adesea mă părăseau fără să asculte pînă la sfîrșitul *jazz-ului* și alergau — trei fete cu un soldat — prin toate încăperile, sub privirile turburi ale bunicii și fața înghețată a d-nei Axon. Alteori, în timp ce eu tapam, Algie dansa cu Isabel un dans brutal și naiv, care amuza cumplit pe Verna.

Soldatul îmi ajunsese bun prieten. Nopțile colindam împreună. Tovărășia noastră era băiețească, legată prin destăinuiri sexuale și comunitate de interese. Ne îngăduiam glume asupra fetelor Axon, deși Algie nu îndrăznea să le creadă aievea și nu gîndea nimic rău asupra-le, pentru că prietenia lui cu d-1 Axon era sinceră și respectuoasă. Alături de el am cunoscut regimul cantonamentelor de la Musifarabad, cu deșteptare în zori și concursuri sportive, cu poșta așteptată duminica și joia închinată răspunsurilor. Erau prietenii lui, cari înviau din fragmentele și înjurăturile lui Algie. Unul îi furase două sute de rupii, cu cîteva luni înainte de a se întoarce în Anglia. Altul își părăsise logodnica în Scoția, și ea îi scria săptămînal, numindu-1 „erou". Și erau prieteni cari se îmbolnăveau, și erau purtați din spital în spital, și apoi mureau. Vestea ajungea de la Musifarabad la Bombay, și de acolo la familii, alături de numărul mormîntului.

în dimineața de două ianuarie mi-am amintit că ultimele zile ce le petreceam în casa d-rîei Axon erau pe sfîrșite. Algie, de asemenea, nu mai rămînea decît o săptămîna.

D-na Axon era în oraș, d-1 Axon la serviciu, bunica, în odaia copiilor, lucra.

— Doctore, nu-ți pare rău că pleci?

Vema mă întreba, şi în ochii ei ghiceam mînia legăturii noastre.

— Doctore, de cexompar eu întotdeauna viața cu un crocodil? rîdea Algie.

— *What nonsenseL..* se înciuda Isabel.

Tăceam, stupizi. încercarea mea de a-i dezgheța cu *jazz* n-a izbutit. Algie a propus, atunci, să ne jucăm. Un joc copilăresc; băieții trebuiau să prindă fetele.

— Prindeți-mă, prindeți-mă! striga Isabel...

în jurul fotoliului cel mare alergau Verna şi Lilian. Aş fi vrut să urmăresc pe Isabel, dar ea se refugiase pe terasă şi, cu un picior pe cea dintîi treaptă, chema, ironică. Era prea departe de mine. Am îndemnat soldatul.

— Prinde-o, Algie!...

Eu am alergat după celelalte două. Am sărit paturile din dormitorul d-nei Axon, dar fetele au ieşit pe cealaltă uşă, care ducea pe terasă. în acest timp, Isabel se ascunsese în dormitor. Eu alergam.

— Prinde-o, Algie!...

Verna s-a oprit, ostenită, la capătul salonului. Lilian, îmbujorată, mă chema în curte.

S-a închis, întîi, uşa. Cine a închis-o?

Apoi s-au închis ferestrile. Cine le-a închis?

Eu m-am trezit înfrigurat, cu ochii la păreții dormitorului. O emoție, sugrumătoare, ca o prevestire. Toți trei am auzit pernele zvîrlite în joc şi rîsetele Isabelei, şi nu le-am luat în seamă. Apoi am tăcut toți trei.

Eu simțeam prăpăstii deschizîndu-se, cerîndu-mă, poftindu-mă. Ceasul nu-1 înțelegeam. Eram ispitit să nu cred că, lîngă mine, un soldat, un necunoscut, un venit din ceruri... Pentru că țipătul l-am auzit, l-am auzit deplin, lung şi înăbuşit ca un scîncet, şi *l-am recunoscut...*

Lilian a păşit în salon zăpăcită şi m-a întrebat de ce nu se deschide uşa; dar n-a avut curajul s-o cheme pe Isabel. Părea stăpînită de o spaimă neştiută, părea vrăjită. Numai Verna a început să rîdă nervos şi agitat.

— Doctore... doctore... Isabel...

întreruperea aproape m-a jicnit. S-ar fi spus că se distramă farmecul unui cîntec, unui vis. Am privit aspru pe Verna şi, pentru cea dintîi oară în viața mea, am pus degetul pe buze şi am şuierat, surd, tainic.

— Şşşt... Şşşşt...

XII. ...ŞI VIAȚA FĂRĂ DE MOARTE

Convorbirile pe terasa colegiului durau două ceasuri după cină, şi ele s-ar fi prelungit pînă aproape de miezul nopții dacă *brother* Joseph nu s-ar fi coborît în dormitorul B, al claselor seniorilor Cambridge, pentru ultima inspecție. Silit să viețuiesc regimul iezuiților alături de larma şi febrilitatea claselor, de sala de gimnastică şi de dormitoare, înduram în fiecare amurg depresiunea resemnată a internului la sfîrşit de vacanță. Mi se părea că sunt şi eu ocnaş în „St. Xavier", ca oricare dintre sutele de adolescenți. Nu găsisem nici solitudinea severă, uscată, jicnitoare, vicioasă, pe care mi-o vestise miss Roth. Iar toate îndatoririle mele, de la acel înzecit *„good-moming"* pe care îl strigam pe coridoare, pînă la vizita superiorilor, obligatorie după ceasul ceaiului, mă istoveau indiferent şi stăruitor. Adesea mă simțeam asemenea unei cîrpe însuflețite, răspunzînd cu precizia prostului înspăimîntat. Legăturile cu lumea le păstra şi le reînnoia celalt, necunoscutul din mine. Dacă îndrăzneam să mă privesc vorbind, descopeream acelaşi ins strivit de o neputință mare şi sură, legănîndu-şi zîmbetele ca nişte mîini prea lungi, secătuit şi senin ca o moarte filozoficească. S-ar fi spus că sufletul se împietrea, ca orice vietate pe care existența nu o mai hrăneşte cu surprize şi hipnoză. îndată ce marea păcăleală a vieții se descopere, îndată ce prestidigitația faptelor cotidiene sau vraja falselor revelații se înțeleg sub adevărata lor prețuire, oamenii şi zilele se dovedesc sfrijite, fără sens şi fără libertate. Totul se petrece, pentru că totul trebuia să se petreacă astfel. întrebările par stupide, iar oamenii sărmani, sărmani.

Un gînd stăruia totuşi în adevăratul meu suflet: Isabel şi soldatul. Iar neînțelegerea faptului mă nedumirea cumplit, mă stăpînea cu nedezlegările lui. Răstimpul dintre noaptea de la „Bristol Theatre" şi dimineața de ianuarie se topise. Faptele păreau apropiate, lipite unul de altul, batjocorindu-mă cu tîlcurile lor. De^ ce primise Isabel pe soldat şi de ce nu mă primise pe mine? întrebarea aceasta nu mi-am pus-o, ^pentru că e stupid să cred că sufletul — oriunde s-ar afla el — îşi poate pune întrebări. Dar faptul mă înspăimîntase ca un fulger din vis, mă secătuise, şi eu pluteam de acum fără lumini şi fără mustrări, pe ape negre, moarte.

încătuşat, nici prietenia d-rei Roth, nici colocviile teologice cu *brother* Joseph nu mă înviorau. Consulul a crezut că depărtarea de Isabel mă întristează şi m-a întrebat dacă dragostea mea stăruie, dar răspunsul — „nu" cu simplitate de stană — i-a secat valul glumelor. în vila d-rei Roth, fiecare mă credea bîntuit de alte vise, visele miezului de iarnă, ale pămîntului alb, ale țării mele de la miazănoapte. Mă înconjurau ca pe un convalescent, şi convorbirile se mulțumeau să rămînă tehnice, fără căutături spre viață, spre oraş. Eu însumi mă simt istovit chiar în pofta de a sfîrşi această povestire, care e mai mult a celorlalți decît a mea. Mă aflu aproape, aproape de ceasul de acum, şi cu cît mă apropii, cu atît gîndul se turbură, iar mîna şovăie, nepricepută şi înfricoşată,

în primăvară, miss Roth a izbutit să mă lumineze. Un val de uitare începea să mă despartă de întinderea cu paşi necunoscuți, întindere fără margeni şi fără trecut, străbătută de chemări, de izvoare veştede. Dar uitarea mea era intimidată şi străvezie. Cineva din mine — poate eu însumi — se trudea să se descătuşeze de povara faptului mare, şi truda lui o simțeam cu zvîcniri şi iureşe, ca o dezmorțire primăvăratecă. Ajunsesem nesimțitor chiar la glasurile mele şi priveam lupta indiferent, prostit. îmi spuneam că orice victorie mi-e egală. Cu timpul însă, amețit de încăperile d-rei Roth, începusem să simpatizez tăcut şi să ajut cu gîndul pe cel răzvrătit din mine, care îmi spunea că nici un destin nu are dreptul să strivească un om viu şi că oricînd lupta e posibilă.

Astfel, călătoria grupului nostru la Chittagong a fost la timp venită. Cum s-o zugrăvesc? Şi totuşi, excursia aceasta de burghezie colonială a provocat faptul ultim. Şi, cu povestirea lui, povestea aceasta se încheie, precipitat şi uluit ca orice se leagă de viața mea.

Pluteam pe coastele Bengalului. Plutirea era o deşteptare ciudată, împletită cu amintirea acelor pescari din Orissa şi a colibei care mă adăpostise. Cînd? Cînd? mă întrebam. Faptul era proaspăt în minte, dar turbure în amintiri. Vedeam apele zăcute şi calde-, iar vameşul, halucinat de litania scufundătorilor, striga răguşit:

— *Giau! Giau!... Gulmat benao!...*

Vameşul era numai un agent colonial al golfului, aiurind sub arşiță şi bîntuit de vedeniile luntrilor cu contrabandă de opium. în zarea albă se deosebeau vapoarele companiilor, ce înaintau spre fluviu. Agentul alunga cu mîna vedeniile, cîntecul şi copiii scufundătorilor, bolnavi, cu pîntece de zei.

— *Giau! Giau!...*

îmi aminteam zarea, albă şi înfierbîntată, iar pe plajă, bambuşi rupți de briză încercuiau colibele. Sărăcie şi singurătate, şi monotonia valurilor.

Aceeaşi monotonie de-a lungul coastei Bengalului. Mă întrebam: cînd, cînd? Pentru că îmi aminteam cu nespusă limpeziciune corul scufundătorilor şi golful pustiu, ascuns sub sînul de mare. Nu izbuteam să situez în trecut mănunchiul de senzații şi gînduri cari se învolburau şi tresăreau.

— Doctore, spune-mi...

Fireşte, mă ruga miss Roth. Şi eu am povestit tot, am povestit faptul soldatului nr. 11871. Consulul dormita pe *chaise-longue,* iar profesorul cu Edna se aflau de cealaltă parte a vasului. Lucy, la început, se temea să mă creadă. Dar eu i-am mărturisit mai mult, i-am mărturisit încercarea mea de la „Bristol" şi ura Isabelei, şi mîndria mea, totul, totul i-am mărturisit, precipitat şi amănunțit, bolborosind ca la o spovedanie, cu umerii aplecați nu de păcat, ci de răsuflarea confesorului.

— Spune-mi, doctore...

Şi am spus tot, tot. Şi întrebam, cu spaima celui ce întreabă asupra nădejdiilor mîntuirii:

— Lucy, de ce 1-a iubit *ea* pe Algie? De ce, pe Algie?...

Miss Roth nu s-a putut stăpîni să nu rîdă. Am recunoscut sinceritatea şi nepăsarea în rîsul ei, dar m-a durut, m-a înfuriat. Mă dovedeam strein în brutalitatea, în ciudățenia mîniei mele.

— Toți rîd, toți rîd de mine... încetează, Lucy!... Ai un rîs stupid...

— Doctore, întotdeauna am spus că ești sentimental...

— Nu, nu, răspunde. Poți răspunde? Mă poți ajuta? Mă poți lămuri? Te rog, te rog...

— Doctore, de ce nu-ți întrebi demonul?

— Nu-1 mai văd, l-am pierdut, nu mai mă văd decît pe mine, și poate mă voi pierde și pe mine.

— Liniște, aer de mare, hrană bună, și demonii se duc, se duc..., rîdea amuzată miss Roth.

— Lucy, înțelege-mă. Mă poți înțelege?

— Iarăși vreun basm, vreun vis de vară? Amintește-mi numele pe care l-ai scris în caietul meu la Port Said. Haide, haide, știu cît ești de superstițios.

— L a Port Said?

— Vai, cum îmbătrînim, cum uităm... Acum trei ani, o poveste pe care nu mi-ai povestit-o niciodată, un titlu pe care nu mi l-ai tradus, o formulă magică, poate, sau, poate, o previziune, cine știe? îți amintești?...

— *Tinerețe fără de bătrînețe și viață fără de moarte...*

— Poate, poate...

Eu m-am oprit, înseninat de lumina înțelegerii, pogorîtă brusc și dumnezeiesc asupra-mi. Cum de nu mă gîndisem pînă atunci, cum de nu mă lovise simplitatea? Privirile mele, noi ca un zîmbet, au înciudat pe miss Roth.

— De ce mă privești așa? îmbătrînim, nu?

— Nu, nu, Lucy. Bătrînețe, tinerețe, ce ne pasă de ele? Ce ne pasă de vremelnicie? Cîndva, oricine va îmbătrîni. De ce?... Chiar tinerețea fără de bătrînețe... E stupid, nu?

— Doctore, e numai un mit.

— Oh! oamenii aceștia cari cred în cuvinte... Eu nu mă găsesc și nu-mi găsesc semenii decît în mituri. Numai mitul există. Oamenii și Dumnezeu, umbre. Iar mitul tinereții fără de bătrînețe e stupid, Lucy, e îngrozitor. Cum ar putea cineva îngropa amintirile? Iar cu ele, vremelnicia, vremelnicia se încheagă. In fiecare zi altul, în fiecare an altul, mereu nemulțumit, păcătuind împotriva ta, păcătuind împotriva fratelui tău, colindînd fără odihnă coaja, singur în singurătate rece, visînd oameni din stele, poftind măririle oamenilor morți... la ce bun? La ce bun?!

— Stop, doctore, stop! Doi șilingi cuvîntul!...

— Nu, Lucy, iată-mă, glumesc și eu. Am glumit întotdeauna cînd am fost eu însumi. M-au posomorit stupiditățile celorlalți, nu sufletul meu. Sufletul e clar și năpăsător. Am mințit profetizîndu-mă îndemoniat. Demonii nu vin de la Dumnezeu. Iată-mă, glumesc și eu...

— Dar, știi, glumele ecleziastice rareori fac pe oameni să rîdă.

— Rîsul meu e nevăzut, Lucy, e metafizic, e inchizitorial. Sunt liber, sunt liber, de-abia acum sunt liber, și nu iubesc pe nimeni, nu iubesc nici pe Isabel. Dar sunt liber, pentru că mă dau, mă dau tot, Lucy, și pentru viața întreagă.

— Daa?...

Convorbirea noastră agitată a deșteptat pe consul.

— Hei, *jeune homme...*

De la Chittagong m-am întors cu cel dintîi tren la Calcutta, după ce am lăsat cîteva rînduri scrise în camera d-rei Roth. „încearcă de mă înțelege, Lucy, deși mă îndoiesc dacă vei izbuti, după cele ce s-au petrecut pe vapor. Sunt un nou-născut. Scriu cuvîntul acesta stupid ca să te fac să rîzi. Haide, rîzi, și iartă-mă dacă plec fără să te văd. Scuză-mă grupului cum vei ști mai bine. Pe scurt: refuzînd tinerețea fără de bătrînețe, tînjesc viața fără de moarte și mă căsătoresc cu Isabel. Căsătoria, fiind legătură transcendentală, e nemuritoare, în cer. Iar pe pămînt, voi trăi prin fiii mei, în veacuri. Pentru că, Lucy, crede-mă, voi avea zece mii de fii. Cu aceeași prietenie etc."

— Bună dimineața, d-nă Axon... Cum se află d-l Axon și copiii, și Isabel?...

D-na Axon mă privea fîstîcită, cu jurnalul desfăcut pe genuchi și ochelarii familiar coborîți pe nas. înainte de a răspunde, Verna m-a văzut și a vestit pe Lilian și pe bunică.

— A venit doctorul! *Granny,* a venit doctorul!...

Isabel era puțin bolnavă.

— Pot s-o văd, d-nă Axon?

— Nu, nu, doctore... Sunt în comodă... Aşteaptă...

Eu, însă, am apucat braţul d-nei Axon şi am deschis uşa. Isabel, palidă, în faţa oglinzii.

— *Mamy,* nu-i da voie!...

— Isabel, lasă-mă să vorbesc şi eu... D-nă Axon, consimţi la căsătoria mea cu Isabel?...

Nu încerc şi nici nu vreau să scriu scena. Isabel s-a întors brusc să mă privească, palidă, înspăimîntată. D-na Axon îşi îndrepta ochelarii, chema pe bunică, gonea copiii. Verna a rîs.

— Doctore, doctore... Isabel...

— Taci, Verna!...

Zguduirea nu a observat-o nimeni, ci numai Isabel. O ghiceam cum se chinuie să refuze şi totuşi cum teama faptului din iarnă o silea să primească. Mi-a întins o mînă supusă şi caldă.

în ceasul care a urmat cinei, d-na Axon a venit în odaia mea, turburată.

— Doctore, trebuie să-ţi spun... Nu ştie nimeni... Dacă ar afla d-l Axon, ar ucide-o... Algie, ştii, la Crăciun...

— Ştiam, d-nă Axon, ştiam de aceasta... Dar eu vreau să fiu soţul Isabelei. Şi ea m-a primit...

D-na Axon mă privea cu o mirare stranie, ca în faţa unei minuni.

— Doctore... tu... eşti un sfînt.

Plîngea.

Eu m-am cutremurat şi am întrerupt-o, poruncitor.

— Nu, d-nă Axon, nu spune asta, te rog, *nu-spu-ne asta...*

EPILOG

Povestea mea s-a sfîrşit de mult. Nu încerc s-o continuu aici, pentru că n-aş izbuti. Caietul l-am trimis lui Mihail, şi nu vreau să reîncep acum altul. Nu mai am pentru cine scrie. Şi totuşi, povestirea m-a prins scriind-o. Obiceiul însemnărilor nu l-am putut alunga. Dar, de acum, voi aminti numai. Povestea mea s-a sfîrşit, iar povestiri nu mai am pentru cine scrie.

Rangoon. Suntem săraci amîndoi, Isabel şi cu mine. Ne-au chemat aici cele două domnişoare Irving, cari sunt angajate la „Pearl Cinema". Eu tapez de la şase seara pînă după miezul nopţii, seara în haine de vară, după cină în haine negre. Domnişoarele Irving şi-au întocmit un balet penibil; iar Isabel, cîteodată, cîntă din lojă *That's my weakness now.* Un fascicul luminos o proiectează, palidă şi emoţionată, ochilor burmezi. Se teme să apară pe scenă, cu trupul ei plăpînd desfigurat de sarcină.

Isabel - am crezut eu mult timp - e fericită. Acum respiră în voie; acasă, de mai multe ori, a încercat să se sinucidă, şi numai ochiul sever al d-nei Axon a scăpat-o. Se temea de prietene, se temea de d-l Axon. Se ascundea, nu mai întîlnea pe nimeni, renunţase la post, pretextînd o slăbiciune anemică. Crezuse că nu ştie nimeni. Şi totuşi, ştiau toate prietenele, toţi cunoscuţii. Verna vorbise din plin, cu amănunte, pretutindeni. Şi, deşi d-na Axon o bătuse cu biciul, Verna tăgăduia, continua să jure cu mîna pe

Jesus-Cbrist că nu spusese un cuvînt. Lilian căpătase friguri de spaimă; nopțile visa soldați, duhuri, focuri și visa pe Verna spînzurată de limbă, iar pe Isabel legată cu mii de frînghii, și mii de oameni trăgeau frînghiile strigînd: „Aoo!"...

Isabel era liniștită acum de zvonul pizmei și al rușinii. Ca să lămurească apropierea nașterii, scrisese împreună cu mine d-lui Axon și-și mărturisise greșala, cerînd în același timp iertarea; dar numele soldatului nu se afla, ci Isabel lăsa să se înțeleagă că eu fusesem vinovatul. Mult timp n^am primit nici un răspuns. D-na Axon scria Isabelei pe ascuns, alăturînd și „sărutările" surorilor. După două luni însă am cetit o scrisoare lungă și injurioasă de la Tom, care mă batjocorea că îi necinstisem sora și că cerusem căsătoria numai de teama Curții. Nu-mi recunoșteam prietenul; Tom era aspru și murdar. Am tăcut.

Domnișoarele Irving se dovedesc prietenoase cu Isabel, dar pentru mine trădează un dezgustător, crunt dispreț. Și ele mă socotesc autorul unui fapt pe care nu l-am împlinit, pe care *nu-1 puteam împlini.* Toți vecinii au aflat, toți funcționarii de la „Pearl Cinema". Eu mă descopăr de o ciudată seninătate. Dar nu pot spune că sunt mulțumit; nu pot spune nimic.

Nu-mi scrie nimeni. Plicul meu către miss Roth l-am primit înapoi nedesfăcut. înțeleg și nu mă supăr: miss Roth se sufocă gîndindu-se la mine, la mediocritatea actului și a vieții care mă așteaptă.

Mă plimb adesea, singur, pe plajă. E aceeași plajă, cu coastă proaspătă, a Burmei. Mă simt apropiat mult de birmanii buni și isteți. Altădată îmi plăceau statuetele birmane.

*

Rangoon, august. Isabel stă tot timpul în casă, slăbită, galbenă, urîțită. Cînd mă întorc de la „Pearl", în hainele mele de gală, o găsesc dormitînd și oftînd în odaia înăbușită de *monsoon.* E atît de diformă, — cu pîntecul umflat în trup micșor —, încît mă întreb cum de a putut ajunge soția mea. Și mă descopăr urînd-o. Și știu că ea mă urăște, mă urăște de mult, și niciodată nu mă va ierta pentru căsătoria noastră.

Am ghicit de ce am făcut acest pas; ca să înțeleg taina, să aflu pentru ce Isabel s-a dăruit soldatului după ce mă respinsese pe mine. Tot ce am crezut alt a fost minciună sau închipuire. Adevărul e numai acesta; să aflu, să aflu. Sunt muncit, sunt îndemoniat de pofta cunoașterii. De ce a căzut Isabel? Nu mai o numesc soția mea, pentru că n-a fost niciodată. Isabel dovedea de cîte ori o apropiam o asemenea spaimă, încît căsătoria noastră nu e decît un nume. Dormim în aceeași odaie, pentru că Isabel nu e pudică, dar n-am sărutat-o și n-am îmbrățișat-o niciodată. Pielea, carnea, răsuflarea, nările ei nu mă pot îndura. La orice atingere care încearcă să fie mîngîiere, se scutură înghețată.

Și totuși, de ce a căzut Isabel? O chinui, întrebînd-o, insinuînd, amintindu-i faptul soldatului. Cîteodată sunt calm și zîmbitor, și întrebările mele o ard. Alteori, vorba mea e înfuriată, sălbatecă, murdară. Ea tace, suferă, plînge, rareori se roagă. Cred că a mărturisit d-relor Irving chinurile, pentru că Loveday m-a mustrat aspru și a amenințat.

întrerup însemnarea aceasta. Azi trebuie să mă duc mai devreme la „Pearl", pentru că filmul e lung, iar patronul neîndurat.

— Spune, Isabel, îți place mult sălbăticia?... Și totuși, eu nu am fost sălbatec în acea noapte de la „Bristol"? Spune, Isabel, spune...

— Doctore...

— Haide, haide, spune-mi pe nume, acum. încearcă. îmi știi numele? E un nume frumos, Isabel, e din țara mea. îl știi?... E stupid să taci mereu, Isabel...

— Doctore, încetează, te rog ...

— Haide, haide, zîmbește și pentru mine, Isabel. Ai zîmbit numai o singură dată, pentru Algie. Nu mi-ai mulțumit. Și totuși, din doctorul tău n-a mai rămas acum decît un *tapeur* la „Pearl Cinema", și spune, Isabel, n-am făcut toate acestea pentru tine?...

— Da, da, pentru mine le-ai făcut. Dar de ce? Mă jicnesc, mă umilesc, mă torturează, doctore. De ce le-ai făcut cînd *ştii?...*

— Nu ştiu nimic, nu ştiu nimic. Aştept să-mi spui tu; cît vrei să te rog?...

Isabel a început să plîngă. Obrazul ei veşted, dezumflat, se umilea cu lacrimi. Trupul mic şi deformat se cutremura suspinînd. M-am aşezat pe marginea patului şi am încercat s-o mîngîi. Eram liniştit; spectacolul nu mă turbura, nu mă mişca. Eram împietrit, şi voiam să ştiu, sunt neputincios să scriu cît de aprig voiam *să ştiu.*

— Spune, Isabel, Isabel... Spune...

— Iartă-mă... încetează... Te rog, te rog...

Şi azi, şi mîine, şi peste zece zile. Eu mă rog, ea mă roagă. Şi între noi stăruie faptul, de dincolo, şi pentru el ne vom urî, ne vom urî.

De ce am scris? De ce am scris toate acestea?...

Cineva m-a vestit că Isabel mă cheamă. Am trimis medicul. Eu nu puteam părăsi cinematograful. Am repetat năuc uvertura din *EgmqnU* pentru că filmul arăta un asediu stupid într-o Franţă a Renaşterii. Tremuram, fără să înţeleg de ce. îndată ce s-a sfîrşit, am alergat acasă. D-rele Irving se aflau cu un ceas mai înainte. Un medic francez, două surori de caritate, gazda şi o slujnică birmană, bătrînă. Isabel mă chema, dar medicul nu m-a îngăduit în odaie.

Cît timp am stat în camera alăturată, prostit, îmbătrînit, nu-mi amintesc. Spre dimineaţă am auzit glasuri: „Băiat!" — şi am repetat şi eu cuvîntul, fără să-1 înţeleg.

Astăzi, aproape de amiază, medicul m-a primit în odaie, şi Isabel m-a recunoscut şi a zîmbit.

—Doctore...

Era atît de slăbită, încît m-am aplecat mult spre pat ca s-o înţeleg. Tremuram. Ea era calmă, senină, împăcată.

— Doctore, ştii de ce... l-am primit?

— Isabel, te rog...

— Acum îţi pot spune... *Ţie m-am dat atunci...* Din acea noapte, eu m-am schimbat... nu ştiu cum să-ţi spun. Am fost atît de cutremurată şi de schimbată după încercarea ta... Toată împotrivirea mi-a pierit atunci. Tu n-ai vrut să te gîndeşti la mine... Şi eu eram slabă, slabă... Şi-mi plăcea... Iar Algie, şi oricare alt... Dar tu, numai tu ai fost vinovatul...

După un răstimp, în care am întrezărit adevărul ca într-un vîrtej, a reînceput:

— îmi pare rău că ai fost mîniat pe mine. Dar cum ţi-aş fi putut spune că îmi plăceai? Şi nu m-ai fi crezut. Dar acum îţi pot spune tot... înţelege-mă...

Isabel a murit astăzi, spre seară. A murit cînd eu mă chinuiam să găsesc rugăminţi şi plînsete pentru iertare. A murit iertîndu-mă şi împăcată, chemîndu şi mama.

Nu mă înţeleg; scriu aici, *acum.* Dar sunt şi eu calm, împăcat. Ştiu ce am de făcut. Voi trimite foile acestea, un *post-scriptum* neprevăzut, lui Mihail. Şi nimeni nu va mai şti de mine, acolo. Acum am pentru ce trăi; pentru fiul meu.

Iar toate laţurile Lui, toate ispitirile, s-au vînturat şi s-au risipit. Diavolul nu mai mă poate întuneca, de acum. Pentru că am rod. S-a născut şi e viu, e viu, yi e al meu... Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară. Şi cît e de viu, de viu ... şi cît simt că e *al meul...*

SFÎRŞIT

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

I. *Gen za romanului.* Scris în anul 1929, între lunile aprilie şi august, în India, unde Eliade se îla ca doctorand în filozofie al Universităţii din Calcutta sub îndrumarea profesorul ii Surendranath Dasgupta, *Isabel şi apele diavolului* vede lumina tiparului în ţară, ' ,aimăvara anului 1930, în „Colecţia autorilor români" a Editurii „Naţionala" S. Ciomei. Dintr-o scrisoare pe care Ionel Jianu i-o expediază fericitului debutant chiar în clipele febrile ale apariţiei, aflăm cu precizie şi ziua ieşirii de sub teasc: 15 aprilie 1930:

,J)ragă Mircea,

In sfirşit, victorie! Romanul Uu a apărut astăzi. După mulţimea de peripeţii a corecturilor, a biografiei de reclamă, scrise pentru a forţa admiraţia marelui public, alături de «chipul tău» din 1927, după înfrigurarea celor din urmă revizuiri, iată în sfirşit volumul atît de aşteptat."

Epistolierul nu se poate abţine totuşi să discute şi unele probleme mai „ingrate", de „afaceri", care antrenează cîteva informaţii preţioase asupra tirajului şi a onorariului: „Ciornei a scos 3000 exemplare. 15 % asupra preţului înseamnă vreo 40000 lei. Ţi-a trimis vreo 11000. Noi, ştiind că îţi trebuiesc bani, am dat acum vreo lună o poliţă (Victor şi cu mine) şi am obţinut de la Kapriel 10000 lei, care cred că ţi-au parvenit.

Scadenţa poliţei e la 2 iunie. Ciornei a jyomis că ne va da atunci cîteva mii de lei pentru a o plăti în parte şi a amîna restul la toamnă. Cere însă o scrisoare din partea ta prin care să mă autoriz[ez]i a încasa aceşti bani. Scrisoarea urmează să o trimiţi direct lui Ciornei, şi mie o copie. Sper ca pînă la 2 iunie să primim această scrisoare. Restul banilor, Ciornei nu-l poate da decît la toamnă, cînd se va vedea ce s-a vîndut."

Colaborator al editorului S. Ciornei ajunsese prin intermedierea generoasă a romancierului Cezar Petrescu, căruia Mircea Eliade îi ceruse sprijinul, încercat încă de greutăţile editării *Romanului adolescentului miop* şi entuziasmat de un interviu al acestuia din *Ultima oră,* în care se arăta încrezător în şansele de editare a tinerilor. în *Memorii,* îşi aminteşte cu percutantă acest moment: „Am petrecut ultimele săptămâni în Darjeeling, încăpăţînîndu-mă să continui romanul, dar scriam fără chef, cu un mare efort. Şi pentru că ploile se înteţiseră, nu mai îndrăzneam să mă depărtez prea mult de hotel. Către sfîrşitul lui iunie m-am reîntors la Calcutta.

Am regăsit vara bengaleză, dar parcă mai puţin fierbinte, cu acele cîteva ceasuri de ploaie zilnică. în grădini şi parcuri, vegetaţia ajunsese luxuriantă, şi cînd ne plimbam nopţile prin jurul lacurilor, ne îmbătau miresmele tari de frunze proaspete şi flori. Mă aşteptau pachete întregi cu scrisori, reviste şi ziare din ţară. într-un interviu, Cezar Petrescu declarase, între altele, că situaţia autorului român s-a schimbat, că azi un lînăr scriitor poate găsi editor, dacă opera lui este într-adevăr de valoare. Plin de îndoieli,

după experienţa mea cu Meny Toneghin de la «Cartea Românească», i-am scris că sunt pe cale de a termina un roman şi l-am întrebat dacă mă poate recomanda unui editor. După vreo patru săptămâni, am primit răspunsul. Cezar Petrescu îmi scria că el e foarte mulţumit de un nou editor. Ciornei, care-i tipărise deja cîteva romane, şi mă îndemna să-i trimit manuscrisul*îndată ce-1 voi pune la punct" *(Memorii,* I, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 187-188.)

lată scrisoarea prin care autorul *întunecării îşi* anunţa implicarea:

„Buc, 6 iunie '929.

Iubite domnule Eliade,

... Te văd amar, chiar de la distanţă. Povestea cu editorii e veche. O cunosc şi eu, care doi ani, cu toate premiile Academiei etc, am umblat pe la toate uşile cu manuscrisul unui roman *(întunecare) de* 800 pag. respins pretutindeni ca prea voluminos, ca, mai apoi, prima ediţie să se epuizeze în 20 [de] zile. Tot aşa a păţit şi Gib I. Mihăescu. Acum, editorii aleargă după noi. E un* impas, se vede, prin care trebuie să treacă fiecare. Editorul se gîndeşte firesc, ca orice negustor, la capacitatea de desfacere a mărfii. Aleargă după tine după ce-ai avut succes, dar nu-ţi dă prilej să ai succesul la timp. Pe mine, în orice caz, m-a paralizat pentru doi ani, ţinîndu-mă pe loc. Nu ţi le spun acestea din năravul scribului care se agaţă de orice prilej ca să vorbească despre sine, ci fiindcă socot că-ţi vor fi de-un folos. Şi iată cum, datorită, hai să zicem, «autorităţii» pe care am căpătat-o faţă de unul din editorii mei, S. Ciornei, cred că am îndestulă trecere pentru a-l convinge să editeze o carte valoroasă, şi mai ales un roman. încît, dacă aş avea lămuriri cam din ce mediu sunt cărţile d-tale, în două-trei rînduri subiectul şi aproximativ dimensiunile volumului, aş putea pertracta cu editorul, rămîrtînd să-ţi comunic rezultatul, pe care de pe acum îl cred favorabil. Argumentele mele pe lîngă editor vor fi, evident, negustoreşti. Argumentindu-i şansele succesului de librărie şi de presă. Din parte-mi, sunt asigurat că le vei avea, pe amîndouă. Pentru el, însă, am nevoie de informaţiile de mai sus. Te rog, aşadar, scrie-mi. Dau adresa de la ţară, fiindcă, probabil, voi lipsi din Bucureşti vreo lună în străinătate, iar la întoarcere plec glonţ la ţară şi la mămăligă, să lucrez pe brinci. Cartea, în orice caz, n-ar apărea decît la iarnă. Şi aş îngriji eu din vreme la apariţie să aibă publicitatea cuvenită. Editorul tipăreşte foarte curat, e reprezentantul Agenţiei «Hachette», încît are asigurat mare dever cu toate librăriile din ţară, dă 20 % drept de autor din preţul de pe carte, cu socotelile încheiate la 5 luni de la apariţie, în afară de cazul excepţional al unui succes fulgerător, care să epuizeze ediţia. Condiţiile, cum vezi, sunt excelente. Aştept. în orice caz, d-ta ai luat prea în serios flecăreala mea din *Ultima oră.* Asemenea interviu ştii şi d-ta cum se confecţionează. Vine un individ la redacţie, te întrerupe din articolul pe care îl scrii, te încasează cu răspunsuri neprevăzute şi pe urmă, când le citeşti în ziar, te miri singur de propriile tale prostii. Ideea mea n-a fost astfel redată decît foarte vag şi alterat. Şi apoi, ce importă «ideea» mea? Chestia este să scriep cărţi şi să le faceţi să apară.

Eu ţi-am propus o soluţie. D-ta ia-o cum crezi. Scriind, acum, mi-a mai venit sub condei alta.

Gîndirea scoate o colecţie în tovărăşie cu «Cartea Românească». Cărţi care, ca aspect, sunt îngrijite după tradiţia *Gîndirii, iar ca* negustorie se bucură de desfacerea «Cărţii Româneşti». Avînd date de la d-ta, nvaş interesa pentru una, ori cealaltă soluţie. Cu multă dragoste,

Cezar Petrescu."

Eliade îi răspunde gîtuit de emoţie, făcînd şi un frugal rezumat al romanului, destinat să menajeze exigenţele comerciale ale editorului:

„Calcutta, 82 Ripon Street
25 septembrie 1929

Iubite domnule Petrescu,

E inutil să-ţi spun bucuria cu care am cetit paginile d-tale. Nu mai nădăjduiam răspunsul la acele rînduri himalayene, elaborate mîhnit şi nărăvaş, ca tot ce scriu- cu gîndul la ţară. Bănuiam că scrisoarea s-a pierdut şi aşteptam un prilej onomastic, ca să trimit alta. Mă simt dator, sincer dator, să-ţi mulţumesc pentru dragostea ce o arăţi cărţilor mele, în orice caz publicării lor. Ca să nu uit, îţi comunic acum toate informaţiile de care poţi avea nevoie. Eu a-1 gata — vorbim de literatură, fireşte — cinci cărţi, dintre cari trei romane, un volum d proză, un volum de vagabondagii indiene (inedit). Hai să le confecp^onăm sinopticul. î ,cep cu ceea ce cred eu că e mai bun.

1. *Isabel şi apele avolului,* scris în vara aceasta, 250 pagini tipar, cel mult; subiectul: viaţa europeană în India. Sunt incapabil să-1 rezum. Pentru d-ta, nu pentru editor (lui îi poţi sugera succesul lui Claude Ferrere, cu viaţa europeană la Saigon), îţi spun că personagiile sunt: un om care nu poate rodi, nici cu gîndul, nici cu carnea, un artist secătuit de diavol, ajuns «doctor» în istoria artelor şi trimis de soartă în cele mai neaşteptate împrejurări, agent de legătură între oamenii cari nu s-ar fi cunoscut altfel; Isabel, o stupidă care se deşteaptă în urma unei jicniri, şi deşteptarea ei maturizează căderea. Soldatul, cel care împlineşte şi «visul unei nopţi de vară», coşmar al personagiului principal şi lămuritor al menirilor, miss Roth, o Hypathia; Tom, maestru gimnastic; d-na Axon, mama, pe jumătate sfîntă, pe jumătate codoaşă, ca oricare mamă a unei fete de măritat...

Nu, nu, iartă-mă, nu pot rezuma nimic, nimic. Romanul e destul de monumental. Acum se află la un prieten, la Viena; dar în octombrie e la Bucureşti; scriu unui alt prieten să fi-1 aducă la redacţie. E vorba să fie publicat în Vremea."

Pregătind expedierea manuscrisului, scriitorul îi transcrie rapid ultimele capitole şi-1 reciteşte. Ultima lectură îl dezamăgeşte însă, dezvăluindu-i necesitatea tmor reelaborări de contexte pentru care nu mai avea timp. Simte nevoia de aceea să-1 pună cit mai repede la poştă pentru a scăpa de obsesia lor. Momentul este redat sugestiv în paginile *Memoriilor:* „Cu un suprem efort am terminat romanul la începutul lui august Mă detaşasem de literatură. Mă cufundasem din nou în studiile mele de indianistică, şi fiecare ceas pe care îl cheltuisem plecat asupra ultimelor capitole mi se păruse nesfîrşit Cînd am recitit încă o dată manuscrisul, nu mai ştiam ce să cred. Unele teribilisme m-au iritat atunci, dar mi se părea că e prea tîrziu pentru a le suprima. M-a deprimat însă caracterul «străin» al romanului, care-i falsifica structura şi orientarea, insistînd asupra unor probleme şi conflicte care nu mă interesaseră niciodată. Nu mi-au plăcut decît paginile în care regăseam «visul nopţilor de vară».

Am răsuflat uşurat cînd am dus pachetul la poştă. îmi redobîndisem libertatea." *(Memorii,* I, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 188.)

Textul ajunge în ţară, pe adresa lui Ionel Jianu, în prima jumătate a lunii octombrie, clipa fiind „imortalizată" de destinatar într-o scrisoare datată 26 octombrie 1929: „Am primit *Isabel şi apele diavolului* într-o după-amiază de duminică, pe când se aflau la mine Mircea Vulcănescu, Dinu Noica, Arşavir Acterian, Beiler, Barbu Brezianu şi alţi prieteni.

După entuziasmul primelor clipe, am ciut pe nerăsuflate romanul. L-au citit de acuma şi Mişu, şi Mircea, şi Dinu. Am vorbit cu Cezar Petrescu, i-am promis că i-1 voi trimite la Avereşti, unde el pleca pentru cîteva săptămîni, şi sper ca în preajma Crăciunului primul tău roman să apară."

Corecturile cad tot în sarcina grupului tle prieteni, fiind făcute cu deosebire de Ionel Jianu, Constantin Noica şi Mircea Vulcănescu. Ei sînt, se pare, şi cei care, în această fază, îşi iau libertatea unor extinse revizuiri stilistice, doar rareori îndreptăţite (corijarea unor dezacorduri sau licenţe de limbă engleză).

In prima jumătate a anului 1932 va fi trasă o a doua ediţie a romanului, folosindu-se acelaşi zaţ tipografic (probă fiind perpetuarea tuturor erorilor de culegere ale celei dintîi), dar cu o nouă copertă.

După mai bine de o jumătate de secol, în 1990, apare şi a treia ediţie la editura craioveană „Scrisul Românesc", în îngrijirea lui Tudor Nedelcea.

Un fragment din roman intră însă (alături de altele din *Maitreyi* şf *întoarcerea din rai)* în antologia *Literatura română contemporană* (Bucureşti, Editura Dacia, 1944, p. 262-270), realizată de Vladimir Streinu.

De altfel, două capitole vor fi publicate şi în presă, în perioada în care cei însărcinaţi cu editarea romanului se preocupau şi de o pregătire a impactului cu publicul. Este vorba de primul capitol *Tinereţe fără de bătrîneţe,* apărut în Vremea, an. II, nr. 94, 25 decembrie 1929, p. 5 (cu titlul uşor stilizat, cu care va intra şi în ediţia din 1930: *Tinereţe fără b 'jîneţe)* şi cel de-al doilea, *Unul pentru zece mii,* apărut în *Cuvîntul,* an. VI, nr. 1795, 20 aprilie 1930, p. 3-4.

Primele exemplare ale romanului trimise în India îl găsesc în casa Maitreyiei, fiica profesorului Dasgupta, care fiind şi ea poetă, îi preţuieşte vizibil noua ipostază. „Devenisem egalul ei, îşi aminteşte Eliade, făceam parte din aceeaşi familie spirituală ca şi Rabindranath Tagore." *(Memorii,* I, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 202.)

Privitor la momentul şi circumstanţele elaborării romanului, cele mai multe date ni le furnizează tot memorialistica scriitorului. Eliade îl începe, se pare, într-o epocă în care nu este adaptat noilor coordonate geografice şi acuză chiar o suferinţă fizică din această cauză, simţindu-se abulic şi insuficient pregătit pentru eforturi serioase de asimilare. Găseşte atunci o posibilitate de evadare scriind un nou roman, care nu e altul decît *Isabel ţi apele diavolului.* Nu are subiectul cristalizat bine în minte şi înaintează cu efort, făcînd neaşteptate pauze. Foloseşte în el de aceea tot ce văzuse şi simţise de la plecarea din ţară, inclusiv — şi mai ales — atmosfera şi oamenii pensiunii anglo-indiene a doamnei Gwyn Penis, în care se instalase, dar aplică realităţii corecţiile estetice de care este obsedat. Chiar „doctorul", personajul în care se închipuise, transferîndu-i pînă şi apelativul sub care îl cunoşteau toţi, experimenta acţiuni virtuale sau „transfigurate", care îi erau străine: „Simţeam că se întîmplase ceva cu mine, dar nu izbuteam să-rni amintesc exact ce. Nu uitasem de insolaţia de la Faridpur şi încercam să descos pe cei din jurul meu, dar toţi mă asigurau că, dacă nu murisem pe loc, scăpasem de primejdie. După-amiezile deveneau tot mai încinse. întins pe pat, mă trudeam să înţeleg ce se petrece cu mine. Uneori, cînd eram singur, o fată intra în vîrful picioarelor şi mă săruta, îmi spuneam că trebuie să fie fata căreia, cîndva (dar cînd? în ce împrejurare?), îi mărturisisem c-o iubesc. Adesea, tresăream. îmi aminteam vag de o cerere în căsătorie. Dar cine era mireasa pe care mi-o alesesem? Alteori, mi se părea că nunta avusese loc cu mulţi ani în urmă, că totul se petrecuse demult, în trecut; dar cînd, cînd?

Ca să nu mă mai gîndesc, scriam la */sabei şi apele diavolului.* începusem romanul într-o seară, aproape la întîmplare. Ştiam foarte vag subiectul. Era vorba despre unele din

experienţele mele în India, dar proiectate într-un mediu pe care nu-1 cunoşteam. Cîteva imagini din India de sud, familia pastorului suedez care mă găzduise în Madras, aspecte din pensiunea doamnei Penis şi, acum, în urmă, cîteva nume şi figuri întîlnite în peregrinările nocturne cu Catherine şi Norinne. Descopeream subiectul pe măsură ce înaintam în roman. Scriam, însă, concentrat, aproape fascinat, ca şi cum mi-aş fi continuat «visul» în care alunecasem aproape fără să bag de seamă. Ce este mai curios, deşi aparent autobiografic, romanul era inventat de la un capăt la altul. Probabil că tocmai acest proces de intenţie mă atrăgea. într-un anumit fel, visam o viaţă care nu era a mea, care n-aş fi vrut să fie a mea, dar care mă ispitea prin fabulosul, demonismul şi cruzimea ei. Uneori mi se părea că mă identific cu «doctorul», cu acel straniu personaj care venise, ca şi mine, în India, ca să studieze nu filozofia indiană, ci arta asiatică. Dar aproape totul mă despărţea de «doctor»: nu crezusem niciodată în diavol, nu suferisem niciodată de obsesia păcatului, iar problema răului, cel puţin aşa cum o înţelegea «doctorul», îmi era indiferentă.

întîmplări mărunte din pensiunea doamnei Penis erau transfigurate, personajele erau obsedate de întîmplări care nu numai că le erau inaccesibile, dar erau străine climatului spiritual anglo-indian. Pentru că ţineam cu orice preţ să studiez «păcatul» în centrul romanului, l-am antrenat pe «doctor» în improbabile aventuri pansexuale. O altă 'temă centrală a" romanului, «sterilitatea», îrrri era tot atît de^străină. Nu mă simţeam niciodată «steril», nici în înţelesul fiziologic al cuvîntului, nici pe plan spiritual. De ce, atunci, acea stranie purtare a «doctorului», care, iubind şi fiind iubit de Isabel, o împinge totuşi în braţele soldatului nr. 11871 şi, după ce află că e însărcinată, o cere în căsătorie şi recunoaşte copilul? Nu înţeleg. Poate voiam cu orice preţ să inventez ceva «nou» şi «tragic». Poate era amintirea lecţiilor cu Nae Ionescu şi a discuţiilor cu Mircea Vulcănescu şi Paul Sterian despre «neputinţa omului de a crea».

Evident, în acel sfîrşit de primăvară bengaleză, nu-mi puneam asemenea întrebări, pentru că încă nu ştiam cum se va încheia romanul. Ceea ce mă fermeca atunci era «visul nopţii de vară», pe care-1 trăisem şi pe care încercam să-1 reconstitui din cîteva fragmente. «Visul» acesta îmi îngăduia să mă închipui trăind în viitor; uneori, îrrri închipuiam viaţa mea după zece-cincisprezece ani, şi o puteam continua, începînd de la această vîrstă, cunoscînd, bunăoară, melancoliile unui european naufragiat în Indii care-şi aminteşte despre patria lui după treizeci de ani. Eram fermecat de posibilitate.? unei experienţe obscure şi ratate; existenţă ratată, pentru că fusese mistuită neautentic printre anglo-indieni, într-un mediu banal şi steril de mărunţi funcţionari coloniali; într un cuvînt, trăind în această Indie pe care o iubeam atît, în marginea «misterelor» ei, întorcând spatele şi ignorînd tocmai ce mă atrăgea mai muU: adevărata viaţă indiană." *(Memorii,* I, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 183-185.)

Aceste mărturisiri au, pe lîngă farmecul nostalgic netăgăduit, o nepreţuită însemnătate literară. Ele sînt tot atîtea răspunsuri pentru exegeţii tentaţi să confunde realitatea cu ficţiunea în *Isabel şi apele diavolului.* Cel care în *Romanul adolescentului miop* îşi transborda în naraţiune experienţa vieţii cotidiene zi cu zi şi oră cu oră, schimbînd doar o literă sau o silabă în numele persoanelor reale antrenate în acţiune, are de astă dată tăria- şi onestitatea să recunoască ficţionalitatea personajelor şi a tramei în *Isabel...* Să fie doar o precauţie de senectute sau însuşi adevărul? Unii exegeţi nu sînt însă pregătiţi să-1 creadă

De pildă, pe urmele lui Ov. S. Crohmălniceanu, care scria în *Literatura română între cele două războaie mondiale* (I, Editura pentru Literatură, 1967, p. 525): .Anumite situaţii se lasă chiar recunoscute... Stella Kramrisch, profesoara de istoria artei, e

domnişoara Roth...", exegetul american al lui Mircea Eliade, Mac Linscott Ricketts, îi trimite Stellei Kramrişch, curator emerit de artă indiană la Institutul de Artă din New York, traducerea engleză a capitolelor VIII şi IX din *Isabel...,* solicitîndu-i amănunte asupra relaţiilor cu Eliade. Răspunsul e destul de ferm. Prototipul lui miss Roth se dezvinovăţeşte, precizînd că n-a locuit niciodată într-o vilă precum personajul, ci într-un apartament, că n-a băut niciodată alcool şi că n-a fumat niciodată opiu. Are însă bănuiala că puteau fi puse asemenea calomnii pe seama ei, întrucît locuia singură, fapt mai rar pentru o femeie în India. în ultima parte a epistolei e şi mai categorică. Scrie, de pildă: „Eliade nu a fost niciodată în apartamentul meu". Din păcate însă există documente care o contrazic. Iată un pasaj dintr-o scrisoare a scriitorului către familie, datată 23 ianuarie 1929: „Sunt invitatul *obişnuit* al profesoarei de istoria artei asiatice, o vieneză care se află la Calcutta de şase ani. La ceaiurile ei se adună tot savanţi şi diplomaţi." N-avem nici o îndoială că ea era vieneza Stella Kramrişch (născută în 1898), modelul domnişoarei Roth. De unde să ştim însă dacă safismul şi prizatul opiului, pe care i le atribuie în* roman, nu sînt — cum afirmă Eliade— „transfigurări"?

Aceleaşi întrebări pot fi prilejuite şi de alţi eroi ai romanului. „Micuţa Verna", de pildă, ne este prezentată ca o precoce erotomană. Fiinţa care-i inspiră personajul, Verna Penis, fata gazdei, ni se pare însă, din corespondenţa cu scriitorul (continuată mult după plecarea sa din mdia), un copil nevinovat (avea în 1929 numai şapte ani), educat şi cuviincios, de o seducătoare candoare chiar, preocupat de joacă şi examene, dar neuitînd să întrebe de sănătatea familiei Eliade, pe care nici n-o văzuse vreodată. La sfîrşitul uneia din scrisori (cea din 14 ianuarie 1932), ea îşi arată edificator vîrsta şi psihologia printr-o ghiduşie: îl reprezintă pe destinatar în ipostaza unui maimuţoi cu pălărie, adăugind desenului naiv legenda „This is you!" (Acesta eşti tu!) şi subliniind „you" de 12 ori. Iată cum ni se revelă adevărata Verna în cîteva din aceste scrisori, anexă importantă şi „roman al romanului" pentru *Isabel şi apele diavolului:*

,3, Royd Lane
Calcutta
26 noiembrie 1931

Dragă Doc.,

îţi scriu doar cîteva rînduri pentru a afla cum a fost pe vapor. Sper că ai traversat Marea Neagră cu bine.

Mi-e tare dor de tine. Pe data de 14 noiembrie, cînd ceasul a bătut ora unu fix, m-am gîndit la plecarea ta din Bombay.

Doc., cele două pisicuţe ale mele au murit; am început examenele acum. Sper să le iau. Toată lumea e foarte tristă şi amărîtă de cînd ai plecat. L-am văzut pe domnul Viserere, în parc. De îndată ce a venit să vorbească cu mine, i-am spus că trebuie să plec acasă.

Doc., ieri cînd ne plimbam (eu şi Geurtie), ne-au urmărit trei soldaţi de la «Hali & Andersons» pînă la capătul străzii Park Street Corner. Unul dintre ei a venit la noi şi ne-a spus bună seara, iar Geurtie s-a speriat, şi a trebuit să vorbesc eu. L-am întrebat ce vroia, a spus că nu vroia nimic. Deci i-am spus să-şi vadă de treabă şi a plecat.

Doc., doamna Brown are un băieţel; s-a născut duminică 22, la ora 3,30 după-amiază.

Ce fac mama şi sora ta? Transmite-le dragostea mea (bineînţeles, e şi pentru tine).

Acum trebuie să închei lunga mea scrisoare cu multă dragoste, dar fără sărutări.

Vechea ta secretară,
Vema.

P.-S. Te rog, răspunde-mi imediat ce primeşti scrisoarea mea. Transmite salutări tuturor,

Vema."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
31.12.1931

Dragul meu Doctor (Dr.),

Sper că acasă totul e bine şi că ai petrecut un Crăciun fericit, ca şi noi, de altfel. Mi-ai lipsit foarte mult în ziua de Crăciun.

Toată ziua am încercat să găsim locuri la «Monte Carto» şi, pînă la urmă, am reuşit. Am fost aşa mulţi, i-am luat pe profesorul lui John şi pe soţia lui, în total am fost zece acolo, iar cînd ne-am întors, eram aşa de obosiţi, că ne-am dus toţi la culcare.

Norinne a fost de serviciu, deci n-a venit deloc. A organizat o petrecere pentru toate fetiţele şi toţi băieţeii pe care-i cunoştea, apoi le-a dat mici cadouri, şi s-au distrat cu toţii. Pe 1 ianuarie vom da o masă, şi o să vină toată familia Kerr şi profesorul lui John cu soţia.

Avem o casă aşa frumoasă aici, un teren împrejmuit, mare, în spatele casei, şi unul mai mic în faţă, pe. care l-am făcut grădină. Să nu uit să-ţi spun că sînt «trei» fete frumoase lîngă noi, dar două sînt logodite, aşa că numai cea mică a rămas.

Am primit o scrisoare de la sora ta pe 28 decembrie. Am crezut că e de la tine. Cînd mama primeşte o scrisoare de la tine, ne aşezăm cu totii în jurul ei, ca să auzim ce ai scris. Mama ne-a dat ceasuri de Crăciun, iar Geurtie şi Norinne au primit atomizoare şi nişte vaze.

Acum trebuie să închei lunga mea scrisoare, trimiţîndu-ţi dragostea mea, ţie şi alor tăi de acasă.

De la secretara ta iubitoare,
Vema."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
14.1.1932

Dragă Doe,

Sper că ai petrecut bine de Crăciun, că ai fost la «cocteiluri», căci eu m-am distrat foarte bine de Crăciun şi de Anul Nou; cred că toate fetele au o slăbiciune pentru tine.

Cînd am citit în scrisoarea ta că le-ai spus despre Tibet şi Burma, aş fi avut chef să le spun că toate sînt minciuni. Oricum, nu contează.

John a câştigat o bursă, şi am fost aşa de fericiţi toţi, că am început să plîngem. El s-a întors la şcoaiă, însă noi nu ne întoarcem pînă pe 18, deci mai avem timp să ne distrăm. Ne-am împrietenit cu fetele de lîngă noi. Ne-au rugat să ne ducem la ele, şi ne-am dus. Lawrie trece şi el pe la ele, şi i-au sugerat să vină să ne vadă, dar el a refuzat.

I-ai trimis mamei o fotografie şi mi-ai promis şi mie una, pe care încă o aştept. Sînt foarte supărată pe tine, pentru că ţi-am scris «trei» scrisori, iar tu, nici una.

M-am uitat în corespondenţă duminică, dar era numai o scrisoare pentru *mamy* şi nici una pentru mine.

Doc, te rog, spune-i surorii tale să-mi scrie şi transmite-le părinţilor tăi dragostea mea.

Acum trebuie să închei scrisoarea mea lungă, lungă, lungă, lungă, lungă, lungă, cu multă dragoste,

de la prietena ta,
Vema."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
3.3.32

Dragul meu Doc,

Am primit scrisoarea ta duminică, am fost foarte încîntată şi m-am prăpădit de rîs. Văd că te-ai distrat grozav. De ce îţi place să spui minciuni despre aventurile tale în Tibet, în *ashram,* în Singapore, bineînţeles că îmi amintesc că ai fost în Singapore. Văd că îţi place să le spui fetelor de-acolo numai minciuni. Aş fi vrut să fiu şi eu acolo, ca să le pot spune că toate sînt doar minciuni.

Vei fi surprins să afli că Willie se căsătoreşte cu Iris pe 9 martie. Va fi o nuntă restrînsă. Nu va sta cu noi, ne va fi însă vecin, fiindcă şi-a închiriat o cameră în apropiere şi va lua masa cu noi.

îmi pare rău că eşti soldat acum. Mervyn Staynor e la noi şi joacă «Carom» cu Geurtie, iar eu îţi scriu ţie în acest timp. Tati a plecat pentru cîteva zile.

Am văzut multe pliante cinematografice în ultimul timp. Willie mi-a adus *Frankenstein,* care e mai prost decît *Dracula,* şi altele. Şui, nu-ţi pot povesti totul săptămîna aceasta, o voi face săptămîna viitoare. Fii sigur că nu te-am uitat

Acum închei scurta mea scrisoare, transmiţînd multă dragoste ţie şi familiei tale.

Prietena ta,
Vema.

Doc, încearcă să-mi scrii săptămînal, pentru că duminica mă duc la poştă şi mă întorc foarte dezamăgită dacă nu am nici o scrisoare. încearcă să-mi scrii şi spune-i şi surorii tale să-mi scrie. Transmite-i dragostea mea,

Vema.

Doc, ghiceşte cine a fost aici azi-dimineaţă. N-ai să crezi, Sunny a fost aici şi mi-a spus să-ţi transmit salutări din partea lui."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
16 iunie'32

Dragul meu Doc,

Iţi scriu doar cîteva rînduri ca să te întreb de ce nu mi-ai scris; sînt foarte dezamăgită că nu am nici o veste de la tine. Ştiu că eşti foarte ocupat, dar sînt sigură că ai putea să-mi scrii cu uşurinţă, nu ţi-ar lua prea mult

Dragă Doc, şcoala se redeschide luni, şi va trebui să învăţ acum. M-am împrietenit cu nişte oameni cnre stau lîngă noi, iar ei au dat o petrecere de ziua fiicei lor, şi'am fost şi eu invitată. Ne-am dus la Lacuri seara, şi ei m-au condus acasă la ora 11 noaptea, dar m-am distrat teribil acolo.

Presupun că ai aflat că bunica a căzut şi şi-a rupt mîna, dar acum e mai bine, oricum, deşi o mai doare noaptea.

Billy şi Iris sînt foarte fericiţi în căsuţa lor, ne ducem des să-i vedem.

Ce mai faci tu? Noi sîntem bine cu toţii, cu excepţia lui Norinne, care a fost bolnavă, avînd şi concediu medical.

Cred că atunci cînd vei veni din nou aici, ne vei găsi în propria noastră casă din Khurda Road, căci ne facem acolo o casă. Este foarte aproape de Puri, şi va trebui să învăţ să înot.

Acun^trebuie să închei transmiţînd părinţilor tăi, ţie şi surorii tale, dragostea mea.

Prietena ta dată uitării,
Vema."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
1.9.1932

Dragi Doc,

Am sărit de bucurie cînd am primit scrisoarea ta duminică, deoarece eram convinsă că ne-ai uitat

Sper că toţi cei de-acasă sînt bine şi ţin să-ţi mulţumesc pentru fotografia pe care ne-ai trimis-o, dar trebuie să-ţi spun că arăţi foarte trist în ea.

Doc, ghiceşte cine se căsătoreşte în octombrie, Ioatsie Alexander. Sîntem aşa de fericiţi cu toţii, pentru că face acest lucru, dar nu va sta în Calcutta, ci în Dargeeling, în propria ei casă, va fi d-na Morganstern; bunica Perris stă cu noi acum, a fost bolnavă şi a venit la noi să se odihnească, dar va pleca înapoi în curînd. Bill şi Iris au venit să locuiască şi ei la noi, au luat o cameră de la mama, care nu s-a simţit prea bine şi i-a chemat.

Doc, învăţ să devin «asistentă medicală», mă ajută un domn, deci cînd vei veni din nou şi nu te vei simţi bine, te voi trata. Geurtie învaţă stenografia şi dactilografia, pentru că termină şcoala anul viitor şi, presupun, vrea să muncească.

Norinne a fost foarte bolnavă, şi biroul a înştiinţat-o că, data viitoare cînd se va mai îmbolnăvi, va trebui să-şi dea demisia, deci speră şi se roagă să nu se mai îmbolnăvească.

La şcoală am avut un concert, la care am luat parte şi eu, şi Geurtie; nu au fost decît dansuri, dar dacă ai fi fost aici, ţi-ar fi plăcut. Cînd eu şi Geurtie ne vom lua fotografiile în costume (care sînt rochii lungi), îţi vom trimite şi ţie una, dacă ni se vor părea frumoase. Presupun că nu ai fost la nici un film ca să ne trimiţi şi nouă programe de sală, dar nu uita să faci acest lucru, dacă te vei duce.

Acum trebuie să închei lunga mea scrisoare şi să transmit multă dragoste celor de acasă şi sărutări din partea vechii tale prietene,

Verna.

P.S. Te rog, răspunde-mi la scrisoare şi spune-le mamei şi surorii tale să-mi scrie şi ele. Mi-ar plăcea să primesc o scrisoare de la ele."

„Rajah's Estate
Khurda Road
Jahni P.O.
B.M.R.
12 mai '33

Dragi Doc,

îmi pare rău că trebuie să înrep scrisoarea aşa, dar n-am încotro.

într-adevăr, îmi pare rău să-ţi atrag atenţia că ai uitat *«familia Penis»,* iar ca să-ţi demonstrez că eu nu te-am uitat, îţi scriu ca să-ţi spun nişte noutăţi.

Pentru început îţi spun că am părăsit draga noastră Calcutta şi am venit aici", unde va trebui să stăm pentru totdeauna, şi anume, în Khurda Road, lîngă Puri; am plecat din Calcutta pe 10 martie şi sîntem doar de o lună în Khurda Road. Au fost o mulţime de prieteni cu noi la Gara Nowrah ca să ne conducă.

l-am lăsat pe Norinne, Bill şi Lawrie în Calcutta; a fost o despărţire îngrozitoare. Bill şi Norinne au plîns teribil. Mamei i-a fost foarte greu să plece de lîngă nepoţica ei.

•Lawrie nu a venit la gară, dar a fost la noi acasă şi a plîns destul. Ii scrie mamei că s-a obişnuit-cu noi în timpul Crăciunului; cînd eu eram'foarte bolnavă şi aproape încetasem să mai lupt, el a venit să mă vadă şi, începînd de atunci, a venit mereu la noi.

Doc, Khurda este o localitate liniştită şi nu foarte călduroasă, bate briza toată ziua; *ne~am* împrietenit cu o mulţime de oameni şi ne-am înscris în club."

Geurtie şi cu mine ne-am înscris în echipele de hochei şi baschet.

Casa noastră, pe care o construieşte mama, e foarte aproape de locul unde stăm acum, şi de la fereastră putem vedea totul foarte bine. Acest loc ţi s-ar potrivi perfect; avem dealuri pe care să ne urcăm, putem merge la Puri ca să facem o baie, şi plimbările de noapte vor fi minunate.

Iar în ceea ce priveşte arborii de mango, strada noastră Khurda Road, cea încărcată de ei, este renumită pentru recolta de mango.

In luna Pastelui mergem la un picnic ra Puri, mai multe fete şi băieţi, şi sperăm să ne distrăm

Ne-am adus toţi dinii şi pisicile de la Calcutta, şi se distrează de minune.

Am aflat veşti de la Norinne, Lawrie şi Bill. Copilaşul a crescut şi poate să se urască singur, iar noi am dori să fim în Calcutta, ca să-i vedem pe toţi. Tata a plecat la ei, să-i vadă, iar noi sîntem singuri. Aş vrea să fii şi tu aici cu noi, ne-am simţi bine jîmpreună, şi chiar dacă vii la Calcutta, treci şi pe la noi, la Khurda.

' Cum o mai duci? Sper că bine; aici şi noi sîntem bine.

Dragă Doc, acum închei lunga mea scrisoare, sperînd că nu ne-ai uitat.

Cu multă dragoste,

de la mica secretară,

Verna."

„«Joyce Villa»
Khurda Road
JatniPX). i.
B.M.Ry
16.8.36

Punul şi vechiul meu prieten,

im primit scrisoarea ta dragă dimineaţa şi am fost foarte bucuroşi să vedem că nu am 1 ast uitaţi, pentru că noi vorbeam tot timpul despre tine cu prietenii noştri.

îmi voi aminti totdeauna de tine, Doc, iar în ceea ce priveşte noutăţile, nu ţi le voi spune eu pe toate, căci şi mama îţi scrie, deci îţi voi spune doar cîteva.

Sîntem încîntaţi să aflăm că eşti bine şi că te-ai căsătorit, în sfirşit. Şi Bill este :ăsătorit şi a avut trei copii, unul a murit, deci mai are două fete foarte drăguţe. Lawrie este logodit cu Nella Thomas şi se va căsători la începutul anului viitor. Vei fi surprins să afli că Norinne este în Anglia, dar luna aceasta a plecat în Irlanda şi o aşteptăm înapoi în

India în octombrie. Geurtie este şi ea logodită şi se va căsători, fie la sfirşitul anului, fie la începutul anului viitor, cu un bărbat foarte drăguţ, pe care 1-a cunoscut în Khurda Road. In ceea ce mă priveşte, mă port încă ciudat şi prefer să mă distrez. Nu am de gînd să-mi fac o familie încă, merg la toate dansurile şi petrec ca şi altădată. John studiază încă, îşi face lucrarea de absolvire anul acesta, e foarte inteligent, s-a dovedit a fi cel mai inteligent din familie.

Mi-ar plăcea să te mai văd, deci nu uita să ne anunţi dacă vii în India. Khurda Road e totuşi un loc plăcut, dar oamenii de aici au tot timpul chef de scandal, bineînţeles că noi nu prea avem de-a face cu ei, cu excepţia cîtorva. Avem nişte prieteni buni, doamna şi domnul Seamen, care ne sînt ca fraţii, şi petrecem zile minunate cu ei. Puri nu e prea departe de noi, doar la cîteva ore de mers cu trenul, deci mergem adesea acolo să facem baie în mare, dar mie nu-mi place marea deloc, mi-e o frică groaznică de ea.

Avem propria noastră casă şi e o adevărată plăcere; toată lumea vine şi ne admiră grădina; avem o grădină minunată de flori şi o grădină de legume. Am şi o maimuţică foarte simpatică, nu muşcă. Sper că atunci cînd ai să vii în India, o să treci să ne vezi casa.

Doc, trebuie să sfîrşesc, căci mama vrea şi ea să-ţi scrie şi dacă eu îţi spun toate noutăţile, ea nu va mai avea ce să-ţi scrie. Deci închei.

Cu toată dragostea,

prietena ta,

Vema."

" în configurarea doamnei Axon, mama Isabelei, romancierul pare să se servească mult de caracterul şi manifestarea tipologică a doamnei Gwyn Penis, mama Vernei şi gazda sa (a cărei prezenţă se resimte şi în creionarea unui personaj din Maifreyi, doamna Ribeiro), dar în scrisorile ei către Eliade nu transpare nici o umbră de bigotism. Ba mai mult: prin dezinvoltura şi mobilitatea perspectivei asupra lumii — cu evenimente şi nume abundente — din care scriitorul desprinsese materia romanului său, prin bogăţia de amănunte semnificative la care, preocupat de tezele sale programatice, el nu fusese receptiv sau atent, scrisorile doamnei Penis creează un plan secund al romanului *Isabel ...* sau mai degrabă un nou roman, cel al pensiunii anglo-indiene din 82 Ripon Street Iată-1:

„3, Royd Lane
27 noiembrie 1931

Dragă Doc,

Am primit scrisoarea ta din Bombay şi am fost bucuroasă să aflu că ai aranjat totul foarte bine. Sper că ai primit scrisoarea mea, pe care am adresat-o către S. S. Pilsne. Doc, am scris scrisoarea şi am pus-o la poştă chiar în seara în care ai plecat; trebuie să plece cu serviciul poştal rapid.

Sper că ai avut o călătorie plăcută, că ai ijuns acasă cu bine şi că i-ai găsit pe cei dragi sănătoşi.

Copilul.d-nei Brown s-a născut pe 22, luna aceasta, şi este tot băiat Soţul ei speră să o aducă acasă sîmbătă.

Ei bine, Doc, o să fii surprins să afli prin ce necaz am trecut de cînd ai plecat. Iţi aminteşti că i-am scris proprietarului că îi vom păstra nota pînă cînd va veni la noi? Ce crezi că a făcut el? A scos o ci'iţie şi a ataşat-o tuturor lucrurilor mele şi mi-a dat cinci

zile ca să-i plătesc, iar portărelul a sigilat tot ce era în sufrageria mea, în hol şi în camera lui Bill, chiar şi ventilatorul electric.

Eu am făcut rost de bani de la colegiu, i-am plătit şi părăsesc locuinţa aceasta pe 15 decembrie.

Am dat un bilet familiei Brown, deci D-zeu ştie cînd vor pleca. Am luat o casă lîngă Entially New Market: 3 dormitoare şi 3 băi, una are instalaţia sanitară, un hol şi o verandă, pe care o pot transforma în cameră, o parcelă de pămînt în faţă, unde este o grădină şi un teren împrejmuit, destul de mare, în spate. îţi aminteşti de terenul nostru din Ripon Street 82? Cam aceeaşi mărime o are şi acesta de-aici. Doc, cînd o să ne scrii, te rog să adresezi scrisorile «D-lui Fred Penis, 45, Police Hospital Road Entially, Calcutta».

Vreau să scrii Fred pe scrisori, căci mai locuieşte un domn Penis pe-aici, de fapt, are un magazin în piaţă.

Am fost aşa de îngrijorată în ultimele două zile, încît am avut febră, dar slavă Domnului, mă simt bine din nou. Toţi sîntem sănătoşi mulţumită lui Dumnezeu. Ne e dor de tine, Doc, dar n-avem ce să facem decît să zîmbim şi să ne gîndim la tine şi la veselia ta.

Salutări, Doc, şi Domnul să te binecuvînteze.
Dragostea noastră pentru tine şi ai tăi.
D-na G. Penis."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
17 dec. 1931

Dragul meu Doc,

Iată-ne ajunşi în noua noastră casă şi sînt mulţumită să spun că ne simţim foarte fericiţi, şi totul arată minunat. Iar în faţa ochilor noştri ai apărut tu imediat, deci vezi că nu avem de gînd să te uităm. Vecinul nostru de sus este un domn Benoy Kumar Sakar şi are o soţie nemţoaică, din Austria, şi o fetiţă care seamănă cu el.

El e profesor de engleză şi predă la Presidency College. Am aflat din împrejurimi că ar fi congresman. Ne-au urat o zi bună şi au trecut mai departe.

Mervyn Staynor ne-a ajutat. Cyril Mantis ne-a promis că vine, dar nu l-am văzut de la începutul lunii.

Am fost bucuroşi să aflăm că ai avut o călătorie frumoasă, dar ce ruşine că n-ai nici o fată! ' -

Ca de obicei, John a luat trei premii întîi şi aud că a făcut foarte bine şi la examene. Profesorul lui i-a spus că a corectat 4 lucrări şi a luat 10 la desen. Verna şi Geurtie au promovat amîndouă, şi acum mă întorc la Anul Nou. Lui Willie i s-a promis un post la «St Xavier» cu un salariu de 12 of. şi 4 elevi cu 6 of. pe lună fiecare. Deci va avea 30 of. pe l.ină. Se vă căsători de Anul Nou. Nici o veste de la Lawrie. Beznă totală în ceea ce-1 priveşte pe nebunul ăsta. D-1 Penis a început iarăşi să se plimbe prin casă, mă calcă pe nervi, bea straşnic şi miroase puternic. Jim Hendy lucrează pentru 6 of. la Departamentul «Poştă. Telegraf». Vine să ne vadă mereu, dar de astă dată încă n-a venit. Sonnie Harding îşi muşcă degetele. Credea că o să se omoare clienţii pentru marfa lui, aşa că acum zice că nu poate să alerge încoace şi încolo, nu se poate descurca, maşina e mereu stricată. Toţi copiii se duc la Madains să-1 vadă pe Daddy Longleys. Joacă Janet Saynor şi Fairell.

I-a fost suspendată pensia bunicii de la 1 ianuarie de către funcţionarul care a venit şi a vorbit aşa de mieros, spunînd că ea are o fată care se descurcă bine, aşa că i-a sistat pensia. Era foarte amărîtă, şi Norinne i-a promis că o să-i dea 5 of. pe lună, eu i-am spus că-i voi da 1 of., dar prietena noastră dragă d-na Murgatroy a plusat şi îi va da 10 of. pe lună. Ce părere ai despre asta, Doc?

Sper că tu şi ai tăi sînteţi bine. Noi sîntem de asemenea bine, şi răceala mi-a mai trecut

Primeşte de la noi toţi salutări şi toate cele bune.

Vechea ta prietenă,
G. Penis."

„Noua noastră adresă: D-na G. Penis
45, Police Hospital Road
Entially
Calcutta
3.12.31.

Dragi Doc,

Cred că vei primi scrisoarea mea aproape sau după Crăciun, deci dă-ne voie să-ţi transmitem cele mai bune urări şi noroc cu carul în anul care vine.

De cînd ţi-am scris ultima oară, am zăcut bolnavă de bronşită; am chemat un doctor la vreme, căci plămînul meu drept era congestionat, ceea ce însemna pneumonie. Azi, slavă Domnului, mă simt ceva mai bine şi încerc să-ţi scriu cîteva rînduri.

Sper să mă refac în curînd, căci intenţionez să ne mutăm chiar pe 15. Fetele au fost ocupate cu examenele şi azi au plecat la şcoală. Geurtie mai trebuie să facă un an. Tata vrea ca ea să pregătească şi clasa a 7-a, pentru că intenţionează să se facă soră medicală.

Deci Dumnezeu ştie ce se va mai întîmpla anul viitor. Ieri seară a venit la noi Percy Mamis şi ne-a spus că cei doi fraţi mai mici ai lui au de gînd să facă o nuntă dublă, el (Cyril) o să-i dea miresei lui inelul de Crăciun. Bill spune că îţi va scrie de îndată ce va termina examenele şi îţi va trimite o relicvă, căci vrea să ştie cărei clase de yogini îi aparţine.

Bătrîne Doc, nu mai pot să scriu, căci sînt obosită. Multă, multă dragoste din partea noastră pentru tine şi ai tăi.

Sora lui Basil se căsătoreşte pe 10 decembrie. Norinne se va duce la nuntă.

Cu sinceritate,
G. Penis."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
7.1.'32.

Bătrîne şi drag Doc,

Trebuie să fi crezut că te-am uitat, dar nu e adevărat. Am fost foarte ocupaţi cu mutarea şi apoi cu pregătirile pentru Crăciun, încît n-am avut timp pentru nimic altceva. Tot timpul a fost ceva de muncă.

Mai întîi să-ţi urăm un An Nou Luminos şi Regesc şi Mult Noroc de asemenea.

Nici unul dintre noi nu se poate plînge, căci ne-am distrat bine, şi copiii au avut mulţi bani ca să se ducă să se distreze. Acum se pregătesc toţi pentru şcoală.

John se întoarce luni-dimineaţă, iar cele două fete, lunea următoare.

Sîntem foarte fericiţi şi ne simţim confortabil în noua noastră casă. Tata este ocupat

tot timpul cu ceva; el şi John mi-au făcut ur^goteţ pentru păsări, foarte bun; iar Verna, Geurtie şi cu mine am amenajat o grădină frumoasă în faţă. îţi voi trimite ţie prima floare care va creşte în grădina noastră.

Am primit scrisoarea ta din Veneţia, şi desigur că a fost mai bine să pleci mai departe decît să stai în Egipt Bănuiesc că ai fost bucuros să ajungi acasă, eh? Pe cuvîntul meu. Doc, am sughiţat (pentru că ai vorbit despre noi); am fotografia ta chiar deasupra, şi nu poţi bănui ce avem de spus despre tine cu topi Pe data de 1 a Noului An, am dat o mare petrecere, la care au venit: toată familia Kerr, profesorul lui John, Carrington şi soda, şi Maud Martin, asistenta cu ochii bulbucaţi. O ştii bine. *Â propos,* îţi aminteşti cele trei pachete pe care le aveam pentru ea? Ei bine, le-am deschis, şi ea vrea să vîndă antichităţile şi ceea ce voiai tu: pipa pentru *opium;* deci dacă le vrei tu, anunţă-ne, şi eu îţi voi comunica preţul şi ţi le voi trimite. Mie mi-a dat două covoare frumoase, deci am avut noroc. Cyril Mann vrea să se căsătorească pe la sfîrşitul lunii; cam repede, nu crezi? Imaginează-ti că ea este o fată din Kalimpong. Maud ne-a mai spus cîte ceva despre ea. Cyril a avut o aventură, iar acum va trebui să o încuie în casă cînd pleacă. Anexez şi o scrisoare de la Verna, Doc. Ea e plecată la Subbolis şrse va întoarce în seara aceasta.

Cine crezi că a venit pe la noi? Ry Peters; îţi transmite salutări. L-a întrebat pe tata dacă are voie să vină şi a căpătat permisiunea.

O să mai pun în plic şi cîteva rînduri pentru sora ta, Doc, şi te rog să i le dai.

Sper că tu şi toţi cei dragi sînteţi bine, căci noi, cei de-aici, sîntem O. K. Aproape că am uitat să-ţi spun că a trebuit să-mi tai părul, Doc. Nu puteam scăpa de durerile de cap, căci partea din spate a capului rămînea întotdeauna udă; aşa că doctorul mi-a spus că trebuie să-mi tai părul. îţi vine să crezi, Doc? L-am tăiat pe dala de 2 şi de atunci nu mă mai doare capul şi n-am mai luat pastile. Am plîns când m-a tuns Norinne. Doc, atît deocamdată.

Multe salutări ţie şi familiei tale de la noi toţi şi Domnul să te aibă în pază.

Cu sinceritate,
G. Penis."

^*5,* Police Hospital Road
Entially. Calcutta
14 ianuarie 1932

Bătrine Doc,

Am fost cu toţii încîntaţi de scrisoarea ta din 15 decembrie, trimisă de-acasă.

^ :,oiL luni-seară, căci a întîrziat corespondenţa; toată familia s-a aşezat în jurul meu, iar eu le-am citit scrisoarea ta şi, când am terminat-o, micuţa ta secretară plîngea de-at ?,văratelea! Ne bucurăm sa aflăm că eşti din nou la tine acasă, cu părinţii tăi dragi şi cu sora ta. Da, Doc, ai dreptate cînd spui că totul pare un vis. Şi noi, aici, spunem la fel, de fapt. uneori ni se pare că ai ieşit doar şi te vei întoarce la ora 5 pentru ceai. Da, lucrurile ţi se par schimbate lupă trei ani lungi. Cînd ai să vii din nou în India, ai să găseşti mari schimbări. O mic de mulţumiri, Doc, pentru fotografie, dar mie mi se pare alt Doc, nu acela care nea părăsit acum cîteva luni.

Irm pare bine să aflu din scrisoarea ta că îţi place cumnatul tău, pentru că gîndeai că seamănă prea mult cu Buster Keaton. Acum, Doc ai grijă, altfel o să-1 pierdem pc Die al nostru. Va trebui să ţii un harem, dacă atîtea iete aleargă după tine. Le-ai povestit despre tigri şi şerpi? O, Doc, am vrea să te vedem la tine acasă, vorbind şi nemaiştiindu-ţi propria limbă. Ce spun ai tăi? Cred că se amuză, şi tu te enervezi. Doc. dacă ai vreo

fotografie de familie, nu uită să ne trimiţi şi nouă.

Ce crezi despre John, Doc? A cîştigat bursa de la „Christian Brothers" în valoare de 90 rupii, la nivelul cinci. Am fost cu toţii încîntaţi. Toate trei bursele au fost cîştigate de elevii de la «St Joseph»'s College, nivelele 4, 5 şi 6. Aşa că directorul este foarte mulţumit. Ni s-au opritlO % din salariu şi umblă zvonul că de la 1 aprilie se vor mai opri încă 10 %. D-zeu ştie cum vom reuşi să trăim.

Am primit doar 4 scrisori de la tine. Doc: una din Bombay," Aden, Veneţia şi una de-acasă, deci cea pe care ai trimis-o din Triest nu a ajuns încă.

Vechiul prieten al Norinnei, Claude Dontie, din Cawnpore, se va căsători pe 1 februarie, deci şi el a lăsat-o.

Bunica îţi transmite dragostea şi binecuvîntările ei. E plecată cîteva zile la prietena ei bună. Tata s-a dus azi-dimineaţă şi stă pînă luni. Deci eu şi fetele sîntem de capul nostru.

Willie a fost iarăşi selecţionat să alerge în întrecerea de un sfert de milă garduri şi pleacă la Madras pe la sfîrşitul lunii.

Salutări, Doc. Dragostea noastră tie şi familiei tale. Toate fetele îţi trimit şi dragostea lor.

Cu sinceritate,
G. Penis."
i

„45, Police Hospital Roâd
4 februarie 1932

Dragi Doc,

Ne-a ajuns cu bine scrisoarea ta din 5 ianuarie. Bineînţoles^că am aflat că te-ai gîndit la sănătatea noastră. Norinne a fost în serviciul de noapte, iar noi ffcsam culcat. La ora 12 noaptea, Norinne ne-a sunat ca să ne ureze un An Nou fericit, şi atunci tataia apucat să vorbească despre tine, iar în seara de ajun, în timp ce eram la masă cu familia Veci am băutîn sănătatea ta. Deci vezi că nu ai fost uitat. Toţi cei de-aici îţi trimit salutări. Sonrrie Harding a venit la noi luni şi ne-a întrebat dacă am aflat ceva de la ţine; i-am spus că da şi i-am citit scrisoarea ta; atunci el a zis: «Ticălosul, a uitat să-mi scrie şi mie». Eu i-am explicat că eşti foarte ocupat

Pe cuvîntul meu, Doc, ce idee ai avut să vorbeşti la Radio! Mai bine ne-ai trimite o fotografie de-a ta vorbind pe scenă. Iei ceva tare înainte de a vorbi?

Da, mi-o pot imagina pe Tnama ta amenintind că-ţi va arde toate prostiile. Mai bine le-ai chema pe Geurtie şi pe Verna să te ajute să ai grijă de biblioteci.

Da, am văzut-o pe d-na Beaoy Ktimar Saltar. Locuieşte sus, iar fetiţa ei merge la aceeaşi şcoală cu ale noastre. Tatăl ei vrea ca ea să facă parte din casta lui, iar mama ei vrea ca ea să continue limba germană şi s-o înveţe religia romano-catolică El este congresman; lucrurile sînt liniştite acum în India.

Săptămîna aceasta am fost ocupată cu gemul de agrişe, sucul de roşii şi al altor specialităţi din roşii. O, unde este Doc să guste toate aceste bunătăţi?

Cum te-ai descurcat cu spitalul?

Detcar şi Payne au plecat de pe avionul lui Cyril Marrtis, iar acesta şi-a adus prietena (sau şotia?} să locuiască în camera aceea. Nu prea îi vedem pe Mamis acum. De fapt, Doc, eu le-am cam zis «pa». Cred că aşa e cel mai bine. Nici unul dintre noi nu are chef de scandal. Lui Sonnie nu îi prea merg afacerile acum, căci nimeni nu vrea să

plătească 7 ans. pentru lapte cînd pot să-1 ia cu 5 ans.

Aud că în mai vor pleca cu toţii pe litoral, acolo unde s-a dus Norinne după moartea lui Ernie. In sfîrşit, Willie a aşezat piatra funerară. Le-a luat zece luni ca să o pună.

Cum îţi treci timpul. Doc? Sînt şapte luni de cînd a plecat Lawrie, este aşa de bolnav şi, totuşi, lucrează. Mi se rupe inima, cînd îl văd. Cred că ai fost la multe filme, Doc. Nu uita programele colorate, "altfel o să ai de furcă cu Vema. Geurtie este foarte ocupată cu grădina ei. îţi trimit prima floare din a noastră. Tata a plecat 5 zile la Kharjput. Norinne pleacă şi ea de sîmbăta pînă marţi, pentru că are vacanţă datorită festivalului mahomedan «Ed»! Ne-am obişnuit foarte bine cu noua noastră casă, e aşa de linişte aici, iar după plecarea copiilor la şcoală, închidem uşa din faţă şi ne vedem de treabă. Ca de obicei, avem foarte multă. Aici este foarte cald, şi sînt multe boli, practic, nu am avut iarnă. Cred că tu stai lîngă foc tot timpul. Willie mi-a spus că vrea să-ţi scrie şi el cîteva rînduri, deci trebuie să-1 aştept.

îţi scrie şi Verna cîteva rînduri, Doc.

Deci eu închei transrrriţînd mult noroc şi salutări ţie şi alor tăi,

d-na Penis."

Dragul meu Doc,

Doar cîteva rînduri îţi scriu ca să te întreb ce mai faci, ce fac mama, tata şi sora ta? Sper că sînt bine, căci şi noi sîntem bine. Doc, avem poşta pe-aproape, deci mă duc în fiecare duminică să văd dacă mi-ai scris, dar întotdeauna mă necăjesc, însă nu abandonez speranţa. Doc, nu uita să-mi trimiţi programe de cinema colorate. Sper că nu simţi prea tare frigul. Cînd îmi trimiţi o fotografie de-a ta? Dragă Doc, iartă-mă că îţi scriu puţin, dar Willie îţi scrie şi el. Nu-mi pasă că trebuie să-ţi scriu o scrisoare scurtă, din moment ce ea îţi este adresată ţie.

Acum închei cu multă dragoste pentru tine şi ai tăi.

De la prietena ta iubitoare,

Verna."

„45, Police Hospital Road
Entially, Calcutta
14.3. 1932.

Dragul nostru Doc,

Binevenita ta scrisoare din 7 februarie a ajuns la noi luni, 29 februarie.

Presupun că greşesc crezînd că ştii motivul pentru care nu ţi-am răspuns imediat.

Ei bine, Doc, Willie s-a căsătorit pe 9 martie la ora 4 după-amiază, la biserica «Sf. Teresa» din Lower Circular Road. Atît el, cît şi Iris au petrecut două săptămîni de coşmar înainte de reglementarea situaţiei. Tatăl ei a refuzat s-o lase să se căsătorească, pentru că lua un «păgîn» şi n-a vrut s-o mai recunoască sau să mai aibă de-a face cu ea. Atunci, ca să pună capac la toate, d-1 Perris s-a înfuriat pe Willie şi i-a spus să se ducă la d... şi să nu-i ceară consimţămîntul; în acest vîrtej am fost singură deci, neştiind ce să fac.

M-am dus la Iris şi am întrebat-o ce intenţionează, iar ea mi-a răspuns c4 va face totul după capul ei şi se vor căsători; apoi a trebuit să mergem la vicarul general şi la preot, şi am semnat toate hîruile pe data de 3, iar nunta urma să aibă loc pe data de 9. D-1 Kerr, în seara zilei de 3 martie, a întrebat-o pe Iris ce a hotărît, şi ea i-a spus că a semnat toate actele şi urmează să se căsătorească miercuri, pe 9 martie. Ei bine, nebunul bătrîn, văzînd-o hotărîtă, s-a dus pe dată şi i-a dat 300 rupii să-şi cumpere rochie, tort, vin şi

altele. Deci, cam asta a fost, iar luni, pe 7, bătrînul nostru a venit şi şi-a dat consimţămîntul, şi a comandat o cină mare; deci, după zgomotul care nu era necesar deloc, totul s-a terminat cu bine.

Eu cred că, din moment ce ei voiau să se căsătorească pe 5 aprilie, toţi ar fi trebuit să cadă de acord, în loc să le facă atîtea probleme celor doi.

Doc, totul a mers bine la nuntă, iar tînărul cuplu este fericit şi locuieşte chiar lîngă mine, deci pot să le dau şi rrâncare. Sper să primeşti prăjitura întreagă. Am trimis-o pe data de 10 martie.

Nici un semn că Lawrie s-ar fi îmblînzit. D-zeu ştie dacă o va face vreodată.

Ei, Doc, destul despre noi. Cum te descurci în armată? Pînă la urmă tot te-au prins, aşa-i? Ce-ar fi să ne trimiţi o fotografie cu tine în uniformă militară? Cu greu rrd te pot imagina făcînd munci grele şi obişnuindu-te cu greutăţile.

Dad s-a distrat grozav încercînd să-şi imagineze cum te scoli tu la ora 5 dimineaţa şi alergi mai multe mile. Fii vesel, Doc. O să te faci tu «Om mare» curînd şi vei da ordine celor care îti dau ţie acum.

Transmite dragostea mea familiei tale, Doc, şi n-o uita pe sora ta dragă.

Cînd o să fii şi tu unchi???

Biata Verna e în pat din cauza unei glezne scrîntite, de luni, şi e aşa de tristă pentru că trebuie să stea liniştită într-un singur loc, tot timpul.

îţi aminteşti de momentul când te-ai lovit tu la gleznă? Ei bine, ea ar vrea să se însănătoşească în 24 de ore; vrea să meargă mîine la şcoală, pentru că are o întrecere la învăţătură.

îţi trimit un ziar, pentru că Bill spunea că vei găsi ceva interesant în el. Sper că o să-1 primeşti integral.

Bătrîne prieten, atît deocamdată.

Cu toată dragostea şi binecuvîntările noastre; multă dragoste şi de la bunica.

Cu sinceritate, a ta,

G. Perris."

„ 45, Police Hospital Road
1 iunie 1932

Dragul meu Doc,

Am primit scrisoarea ta de 2 săptămîni, dar acum am o mulţime de noutăţi să-ţi spun. Cred că o să fii destul de surprins.

Pe primul loc stă vestea cea mare: pe la sfîrşitul anului vom fi, adică tata şi cu mine, bunici. Sînt ocupată să aşez lucruşoarele, sînt foarte mîndră, iar fetele pregătesc şi ele partea lor pentru viitoarea nepoţică sau nepoţel.

> Acum, celelalte noutăţi. Tata şi cu mine am cumpărat o bucată de pămînt în Khurda Road şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, intenţionăm să construim o casă frumoasă, cu patru dormitoare, hol şi verandă de jur-împrejur, ceva asemănător cu casa noastră din Ripon Street, nr. 82; casa costă 400 rupii. Am cumpărat 1,55 acri de teren. Locul acesta este doar la 1/2 oră de mers spre Puri. Am fost şi am văzut marea pentru prima dată în viaţă, Doc, şi mi-a fost aşa de frică în momentul în care am văzut valurile uriaşe venind spre ţărm. Sper să reuşim să rezolvăm totul cu casa pînă cînd se va pensiona tata, ca s-o ştergem din Calcutta; locul este foarte, foarte ieftin. Am fost acolo şi am văzut locul eu însămi. Imaginează-ţi o familie ca a noastră cu cinci membri care să poată trăi cu 100 de rupii pe lună, incluzîndu-i şi pe servitori etc. Ce crezi despre asta? Avem nevoie de

ventilatoare electrice. Mango cu 7 ans.; am mîncat sute anul acesta. Tata şi cu mine credem că va trebui să mergem, pe la sfîrşitul anului viitor, deci mă pregătesc pentru pensionare.

Doc, nu-ţi fie jenă să-mi scrii; scrisorile tale sînt întotdeauna binevenite. Aştept fotografia promisă. Doc. Grăbeşte-te s-o trimiţi. Sînt bucuroasă să aflu că prăjitura a sosit întreagă şi că v-a plăcut tuturor. Mulţumim penrţu urări.

Eu anexez scrisoarea lui Willie.

Biata bunică a căzut şi s-a lovit la încheietura mîinii stingi, aşa că nu prea poate face treabă acum. Nici o veste despre venirea acasă a lui Lawrie. Locuieşte acum în Middleton Road. Copiii sînt toţi acasă în vacanţa din mai. Se întorc la şcoală pe 24, luna aceasta. Atît deocamdată, Doc. Scrie repede.

Dragostea noastră pentru toţi ai tăi,
sincer,
G. Penis."

„45, Police Hospital Road
Entially,
Calcutta, India
25 decembrie 1932

Dragă *Doc,*

Ce se întîmplă cu tine? Nici o veste n-am mai primit. Ai uitat familia Perris de pe aici?

Vechea ta secretară a fost foarte bolnavă din data de 17, luna trecută, a avut febră tifoidă. Am trecut printr-o perioadă foarte grea şi, pe deasupra, s-a îmbolnăvit foarte grav şi soţia lui Willie, Iris, din data de 25 a lunii trecute, deci am avut aici un adevărat spital.

Verna şi-a revenit şi, slavă Domnului, astăzi s-a dat jos din pat, dar ţine încă regim; însă Iris cedase bolii duminică, "şi eu împreuhă cu Willie ne^-am luptat pentru viaţa ei. Mulţumită lui Dumnezeu am cîjtigat, şi acum este şi ea un pic mai"Dine.

Pe 19 decembrie a născut o fetiţă drăguţă, pe care o hrănesc eu acum cu biberonul; e aşa de drăguţă; toţi sîntem mîndri de ea.

D-l Perris, bietul de el, a terminat-o cu Departamentul Telegrafului pe 12 decembrie, deci trecem printr-o perioadă grea de necazuri şi boală, nu ne rămîne decît să sperăm că noul an ne va aduce ceva bun.

Te vei bucura să afli că Lawrie s-a întors acasă; şi asta datorită bolii fe/elor despre care a auzit; de fapt, cineva i-a scris un bilet şi i 1-a pus pe pat, spunîndu-i că surioara lui este foarte bolnavă, iar cumnata lui a încetat să mai lupte cu boala.

După ce a citit, a venit acasă imediat, şi acest lucru se întîmplă ieri-seară, pe la ora 10. Am fost foarte fericită să-mi văd băiatul acasă. John a venit şi el, şi a mai adus două premii. Iarăşi a ieşit pe primul loc.

Scrie-mi şi dă-ne veşti despre tine. Doc; toţi cei de-aici întreabă de tine, chiar şi Lawrie.

îţi trimit dragostea lor.

Doc, trebuie să mă duc să am grijă de nepoţică (Joyce Elaine), deci voi încheia, transmiţîndu-p dragostea şi binecuvîntarea noastră.

Rămîn aceeaşi veche prietenă,
G. Penis.

«Crăciun fericit» şi un «An Nou luminos», ţie şi alor tăi."

„Joyce Villa
Jatrie. P. O.
Khurda Road
B. M. Ry.
18. 8. '36

Vechi şi drag prieten,

Ce surpriză plăcută a fost să primim o scrisoare de la tine după atîţia ani; a căzut ca un trăsnet din ceruri.

Nu-ţi vei da seama niciodată ce mare bucurie a fost pentru noi. Dumnezeule, e o binecuvîntare să-şi mai amintească cineva de tine în zilele acestea. Vei fi surprins cînd vei citi tot ceea ce am să-ţi povestesc, dar mai întîi trebuie să-ţi mărturisesc ce bucuroşi sîntem că te-ai căsătorit şi vom fi şi mai încântaţi cînd vei fi şi tată. Să ne trimiţi fotografii cu tine şi cu soţia ta, şi sărut-o din partea noastră. înţeleg că eşti om mare acum. Dumnezeu să te binecuvânteze şi să-ţi meargă bine mereu.

Adescjori vorbim de tine şi de zilele frumoase pe care le-am petrecut împreună.

Trebuie să-ţi spun că ne-au trebuit şase luni ca să ne construim casa, şi te asigur că e foarte confortabilă. Avem o grădină de flori minunată şi fructe de tot felul, şi o mare cantitate de legume.

Bunica Mathias e încă puternică, cu toate că îmbătrîneşte repede, dar viaţa la ţară îi prieşte. Mama d-lui Perris a fost foarte bolnavă şi acum e în spitalul Presy: General Hospital Calcutta. Zilnic avem ştiri despre ea şi, deşi şi-a revenit puţin, va împlini 81 de ani, o să fie nevoie de cîtva timp pînă se va reface.

Frank a venit în aprilie la vînătoare şiji-a mers bine; a vînat un bizon, un leopard, au fript căprioare şi multe alte animale; dacă toate merg bine,' va veni din nou în februarie, pentru două luni. _ ~,

D-1 Perris e încă la vînătoare. A fost şi el foarte bolnav în iunie, am crezut cu toţii că se duce, dar Domnul nostru a foit îndurător şi 1-a cruţat. Acum e bine şi-şi face munca lui de fermier. Iţi voi povesti despre copii.

Bill a avut trei copii, două fete şi un băiat; a pierdut băiatul la o lună după ce s-a născut; fetiţa cea mare este Joyce şi va împlini patru ani, iar cealaltă fată, Shirly, va face un an în octombrie.

Au venit cu toţii la noi de Crăciun, anul trecut, dar de cînd s-au întors la Calcutta în ianuarie, Bill nu mai are timp pentru părinţii lui; nu ne scrie niciodată nici nouă, nici fetelor. In ceea ce-1 priveşte, aşa stau lucrurile, iar soţia lui. Iris, nu are timp pentru părinţii, surorile şi fraţii lui Bill.

Lawrie, nici el nu are timp să scrie scrisori, dar a fost bun cu noi; ne-a dat 15 rupii pe lună pentru John, timp de 12 luni. Urmează să se căsătorească în martie '37 cu Nella, vechea lui prietenă, iar acum îşi construieşte o casă frumoasă. Norinne e o doamnă, stăpînă pe propria ei viaţă şi nu prea are de-a face cu nimeni; ne scrie din cînd în cînd. Acum este în Anglia din 26 martie, a plecat din India ţie 9 martie, la bordul vasului «Stratmore», iar în ultima scrisoare ne spune că se va întoarce în octombrie sau noiembrie, fiind plecată în Irlanda toată luna jjuţusr.

Geurtie e cu rmne; s-a înălţat şi a slăbit, e logodită cu un plăcintar de pe aici şi speră să se căsătorească de Anul Nou: ştie să facă prăjituri minunate şi dulciuri, Doc, şi cînd vei veni îţi va face şi ţie cîteva. îţi vine să crezi că va împlini 2! de ani' Verna e aceeaşi şi «*a făcut o fată drăguţă N-a avut noroc ia băieţi; :lar su îi spun că Alcsu! « na s-a arătat încă.

John crește ca un rrric domn serios, nu avem probleme cu el. Cu voia Domnului, o să-și dea examenele de absolvire în ianuarie și apoi vrea să-și dea doctoratul în științe la «St. Xavier»'s. Va împlini 16 ani luna viitoare și vrea să studieze ca să devină magistrat, deputat Locuiește cu Lawrie, pentru că «St Joseph»'s a închis căminul-intemat și trebuie să-i plătesc eu masa.

Mă descurc foarte greu, Doc, cu o pensie de 142 rupii pe lună și fără nici o economie; am cheltuit totul pentru casă, și ce mulțumită sînt că am acest acoperiș. Dacă nici unul dintre copii nu ne vrea, ei bine, avem propria noastră casă; iar dacă nu vom avea altceva decît mîncare pentru mine și tata, o vom mînca și vom fi recunoscători.

Nici unul dintre copii nu se gîndește să ne trimită și nouă cîteva rupii, și știi cîte am făcut pentru ei!

Am inima frîntă și nu-mi mai pasă de ce se întâmplă. Doc. Gătesc singură pentru a putea să-i dau lui John ceea ce-și dorește și să-i fac o educație. Dacă nu era bătrîna mea mamă, sînt sigură că aș fi făcut un gest disperat. Nu vreau să te mai necăjesc cu veștile mele triste, Doc. Sper să vii să ne vezi atunci cînd vei mai ajunge în India. Dacă vii prin Madras, vei fi aici la noi mai înainte de a merge la Calcutta.

Te vom aștepta. îți trimit cîteva fotografii de familie; vei observa cum s-au schimbat copiii. Ne-am obișnuit în noua locuință, fetele joacă tenis în fiecare seară, de două ori pe lună cîte o partidă de whist, un dans pe lună și o dată la 6 săptămâni vine orchestra Căilor Ferate să cînte aici.

în timpul Crăciunului, toată lumea s-a distrat. Iarna trecută, John a cîștigat o cupă de argint la tenis. El nu merge la dans, nu are timp de așa ceva. Marea este doar la 27 de mile de-aici, și mergem uneori și ne distrăm aaolo.

Doc, oamenii de aici sînt așa de ignoranți și înguști la minte, încît dacă rîzi și glumești, pentru ei ești rău, dar ne-am obișnuit cu ei și nu-i mai luăm în seamă, îi lăsăm să vorbească.

Ce mai fac sora, mama și tatăl tău? Sper că sînt bine. îți scriu și fetele și îți spun noutățile lor.

Deci ai scris 11 cărți; aș dori să scriu și eu numai una, povestea vieții mele, și tot ar fi ceva.

îți amintești de mama lui Hazel Swita? Biata de ea e săracă acum; a dat toți banii copiilor și acum e la Azil în Kiddirpore. Sonnie și soția lui sînt săraci lipiri, copiii sînt de capul lor, și-ți amintești ce casă frumoasă aveau. E cumplit să-i vezi umbrind pe străzi și cerind de pomană. Sabolle e încă în Politie, dar el și soția lui nu mai au timp pentru bătrîna doamnă. Cyril Mann e încă burlac, n-are timp să se însoare, pentru că se distrează. Am uitat să-ți spun că Bill este tot profesor și cred că va fi toată viața, va împlini 28 de ani în februarie care vine.

Vremea e frumoasă aici, nu avem nevoie de ventilatoare, iar vara dormim toți pe verandă. Aici, Doc, îți pierzi culoarea tenului, căci soarele te bronzează imediat.

îți amintești de Cynthia Barber? S-a călugărit. Ai ei au dus-o în Anglia și prin Europa, sperind că se va răzgîndi, dar nu. Ea s-a călugărit pînă la urmă. Ai ei au fost foarte afectați de acest lucru.

Ei, Doc, ți-am spus tot ce am putut despre toată lumea. Deci închei cu sărutări și binecuvîntări de la noi toți pentru dragul nostru Doc și soția lui.

De la vechea ta prietenă,

Gwyn Perris."

în Tom își găsește parțial tiparul Lawrie, fiul veșnic fugar al familiei, dar combinat

\

cu Willie (Bill, Billy), sportiv de performanță și cîștigător al unor concursuri precum personajul.

O sinteză interesantă a tuturor caracterelor și chipurilor feminine din pensiune este, de fapt și Isabel, la care imaginația romanescă și-a cerut, se pare, o mai mare contribuție.

A stirnit nedumeriri și a tentat la numeroase supoziții insolita dedicație a romanului. Dacă în „fratele Mihail" mulți l-au ghicit pe Haig Acterian, mai ales după publicarea unui volum de poeme semnate cu pseudonimul „Mihail", cerșetoarea din Babu Street rămînea pentru toți o enigmă. Iat-o însă dezlegată în aceste confesiuni nostalgice ale romancierului, destinate hîrtiei după o jumătate de secol și mai bine: „Haig Acterian publicase o plachetă de versuri, semnată Mihail. El era Mihail din dedicația *Isabelei* («Fratelui Mihail și oarbei Lalu, cerșetoare în Babu Street...»). Dedicația aceasta m-a iritat mai tîrziu, prin pretențioasa ei fervoare. Totuși, într-o după-amiază fierbinte de mai, cerșetoarea mă ajutase să ies dintr-o criză de melancolie și deznădejde. Era atît de cald, încît nu se mai oprea nimeni să-i zvîrle un ban de aramă în poale. Mi se părea că doarme. Apropiindu-mă, am crezut o clipă că e moartă și i-am pus mîna pe braț. S-a trezit și mi-a zîmbit, apoi mi-a vorbit mult, mulțumindu-mi pentru bănuții pe care-i dădusem. I-am vorbit și eu, în bruma mea de bengaleză, amestecată cu hindustani, pe care o învățasem. Am ajuns acasă împăcat. Mi se părea că la judecata de apoi aș putea fi mîntuit datorită lui Lalu." *(Memorii,* I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 191.)

II. *Perspectivă asupra exegezei.* Există în exegeza romanului *Isabel și apele diavolului* două momente distincte, bine individualizate: unul preliminar tipăririi, iar celălalt urmînd acesteia. Primul decurge din solidaritatea și veritabila prețuire cu care generația sa îl înconjură pe Mircea Eliade, încă de la începuturile sale literare. Cel de-al doilea este reprezentat de ecoul stirnit de carte în spațiul criticii profesioniste.

Să ne oprim deocamdată asupra celui dintîi. încă din perioada gazetăriei intemperante de la *Cuvîntul,* Mircea Eliade era considerat un corifeu al generației noi, reprezentativ pentru orizontul spiritual, cutezanța intelectuală și capacitatea ei de creatie. Calitatea de „șef' al acesteia era recunoscută și de inamici (vezi Mircea Grigorescu: *Generația nouă,* în *Dacia,* an. XV, nr. 157, 27 iulie 1928, p. 1; N.I. Rusu: *Răspuns „Revistei tinerimei". Iarăși ortodoxismul și alte curente,* în *Falanga literară și artistică,* seria a H-a, an. III, nr. 53, 15 aprilie 1929, p. 1 etc.), pentru camarazii de idei ea luînd — mai în glumă, mai în serios — proporțiile unui adevărat cult. Iată, de pildă, cum prezenta plecarea lui Eliade în India un component al grupării. Paul Mihail (Mihail Polihroniade, Haig Acterian?): „Joi la ora 4 și 5 minute (16 și 5 în jargonul ceferist), d-l Mircea Eliade, șeful «generației», a plecat pentru un an și jumătate în India.

încă de la 3 și jumătate se adunase pe peronul Gării de Nord toată crema, toată spuma, toată frișca generației tinere. Toți șefii, toți subșefii și toți aspiranții de subșef veniseră să petreacă pe comandantul suprem, pe marele Dalai-Lama al generației. [...]

Entuziasm, fotografii și îmbrățișări... surîsuri dureroase și lacrimi șterse pe furiș din colțul ochilor... emoție...

La patru și cinci minute, inexorabil ca acel «inexorabile fatum», trenul se puse în mișcare.

Urale, emoție mare și lacrămi cari curg șiroaie; generația de pe peron e cuprinsă de panică... «Pleacă șeful», «Șeful pleacă», urlă generația în cor... La ora patru și șase minute, cea mai proaspătă dintre generațiile proaspete rămăsese fără șef." *(D-nul Mircea Eliade a plecat în India sau cum a rămas „generapa" fără șef,* în *Vremea,* an. I, nr. 41, 29 noiembrie 1928, p. 2, rubrica „între mici și mari".)

un reper marcant pe harta generaţiei tinere şi cel mai cunoscut într-o serie -ndu-i pe Vasile Băncilă, Al. Bădăuţă *(GSndirea),* G. Călinescu, Petre Marcu, Şerban Cioculescu *(Adevărul),* Mihail Sebastian *(Cuvîntul, România literară),* Pompiliu Constantinescu *(Vremea)* etc. îl descoperă şi Petru Comamescu, mai obiectiv şi mai incisiv în analizele sale culturale: .Aflat tocmai în India, unde îşi satisface tihnit apriga-i dorinţă de cunoaştere, Mircea Eliade este tînărul cel mai popular şi, pînă la un punct, cel mai general aprobat A debutat la *Cuvîntul,* şi aceasta explică multe din succesele sale. Personal, credem în posibilităţile acestui temperament domic de o viaţă autentică, împlinită de experienţe. Ne-a [demonstrat] de atîtea ori rara sa facultate de cunoaştere, precum şi dorul de o cultură cît mai solidă. Dar Mircea Eliade s-a făcut vinovat de mare păcat atunci cînd şi-a destăinuit cele mai intime experienţe în foiletoane. Această lipsă de pudoare, colorată cu puţin plebeism, ne face să-1 socotim, fără să vrem, un om lipsit încă de stil unitar. Romantic-antiromantic, Eliade, posesorul unei energii pe care putini tineri o mai au astăzi, şi-a făcut evoluţia prin destăinuiri urlate, strigate.

Lui Eliade îi datorim, din această pricină, abuzul de sinceritate aproape cinică de astăzi, afirmarea experienţii sufleteşti la colţ de stradă, lui îi datorim încrederea nemăsurată în sine, abuzul de egoism, care pe alţii i-a dus la negarea predecesorilor şi la declaraţii că prin ei «incipit vita nova». [...]

Acestui tînăr înflăcărat îi datorim însă dorul de cunoaştere. Prin popularitatea sa, el a propagat indirect dorul de carte..." *(Peisagiul generaţiilor tinere,* în *Ultima oră, an.* I, nr. 46, 21 februarie 1929, p. 2.)

Convingerea cercului de prieteni (format în genere din cei care gravitau în jurul profesorului Nae Ionescu şi se recunoşteau cu mîndrie discipolii lui) că Mircea Eliade este exponenţial pentru mentalitatea şi tensiunile lor culturale îi va face la fel de solidari în a-i ocroti şi impune opera. *Isabel şi apele diavolului, ca* prima carte publicată a „şefului", beneficiază din plin de acest tratament Odată ajuns manuscrisul în ţară şi găsit editorul, ei pornesc programatic — calculînd fiecare etapă — o campanie publicitară fierbinte, „americană", încă din faza preliminariilor tipografice. Scopul urmărit este acela, recunoscut explicit, „de a forţa admiraţia publicului". Nu vor uita să forţeze însă nici „admiraţia" presei. .Avem la îndemînă — îl anunţă Ionel Jianu pe Eliade într-o epistolă datată 26 octombrie 1929 — *Adevărul, Dimineaţa, Adevărul literar, Ultima oră, Vremea, Cuvîntul, Epoca, Omul liber* (noul ziar al lui Jean Tehaş), *Vitrina literară, Viaţa literară şi Gîndirea.*

O presă impresionantă, care îţi va pregăti un succes sigur."

Promisiunile „generaţiei" nu sînt vorbe în vînt. Barbu Brezianu se trezise de ziua lui cu un cadou-surpriză: „împlinea 25 de ani — se mărturiseşte Ionel Jianu romancierului într-o altă scrisoare (30 martie 1930) — şi în loc să-i facem daruri mărunte, i-am editat primul volum. Editura Acţiune şi Reacţiune!" în cazul lui Eliade, efortul „Editurii Acţiune şi Reacţiune" este şi mai sustinut E1 nu se rezumă doar la asistenţa acordată tipăririi propriu-zise („mulţimea de peripeţii a corecturilor", „înfrigurarea celor din urmă revizuiri"), ci şi la o reclamă susţinută şi furibundă, apelînd la o varietate paradoxală de mijloace, de la ceea ce „combatanţii" numesc „articole prevestitoare" (ajunse chiar la cifre apreciabile pînă în ziua apariţiei: „în total, au apărut 8 articole ce au anunţat romanul tău"), la ceea ce tot ei numesc „propagandă prin viu grai": „De mîine, *Isabel şi apele diavolului va* apartine publicului. Aştept cu nerăbdare critica. Propaganda prin viu grai la Universitate, Tribunal, Curse, *Tennis,* saloane a fost viu dusă de două săptămîni încoace.

Nu mă îndoiesc de succesul tău." *(Ionel Jianu către Mircea Eliade,* 15 aprilie 1930.)

Lui E. Lovinescu, spirit caustic, nu-i scapă caracterul partizan al freneziei create în jurul romanului. îi spune de aceea într-o zi lui Mihail Polihroniade: ‚Aş vrea să mă înscriu şi eu în organizaţia voastră de admirare reciprocă". „Cu condiţia de a ne trece pe toţi în *Istoria literaturii...",* îi răspunde cu prezenţă de spirit acesta *(Ionel Jianu către Mircea Eliade,* 19 mai 1930).

Cît de mult suflet puneau comilitonii lui Eliade în campania lor se poate deduce şi din faptul că se gîndesc să contracareze chiar judecăţile celor care n-ar gusta noutatea romanului sau l-ar găsi dificultos, declarîndu-1 pentru o anumită elită intelectuală şi plănuind confruntări publice între cei pro şi contra: „Mulţi au mărturisit că nu l-au putut citi, îi scrie acelaşi Ionel Jianu lui-Mircea Eliade, Dar majoritatea nu îndrăznea să spună că nu-i place, deoarece decretasem prin ziare şi reviste că *Isabel...* nu e un roman pentru toată lumea, ci numai pentru aceia cu adherenţe spirituale. Snobismul mulţimii e delicios.

Toată lumea recunoaşte că romanul tău e nou. L-am promovat ca prima manifestare netăgăduit valoroasă a «generaţiei». (Văd de aci furia ta.) Mă gîndesc să organizez un «proces literar» într-o sală publică asupra romanului." *(Idem)*

Surprinzător este de constatat că prietenii lui Eliade au în intimitate părerile lor diferite despre roman, uneori chiar defavorabile lui, dar îşi dau mîna şi sînt la unison în aprecieri cînd trebuie să-i convingă pe alţii. *Jsabel şi apele diavolului* — îi scrie Ionel Jianu lui Eliade în aceeaşi epistolă din 26 octombrie 1929 — arată maturizarea anumitor daruri din *Adolescentul miop,* aduce o problematică nouă şi interesantă, dar nu mă satisface.

Mircea Vulcănescu, în schimb, e încîntat Vorbeşte de afabulaţie, de influenţa romanului chinez, de dezlegare din Timp şi alte mulţi, profunde semnificaţii, pe cari, mărturisesc, eu nu le-am putut prinde.

Lui Mrşu nu-i place romanul, pe care îl găseşte, ca şi mine, obscur.

Lui Dinu, în schimb, îi place.

Vezi deci ce diversitate în păreri." Mişu e Mihail Polihroniade, iar Dinu e Constantin Noica. „Diversitatea în păreri" de care se vorbeşte nu răzbate însă în articolele lor publicate în gazete, unde imperativul prieteniei şi a] coeziunii generaţiei le impune doar un ton egal elogiativ. Iată, de pildă, ce gîndeşte Ionel Jianu în scrisori şi cum evoluează opinia sa în textul destinat presei: „Ce cred eu despre el. Că nu e un roman. E o fantezie a unui student închis într-un pension şi care trăieşte aventuri imaginare întins pe un divan.

Manuscrisul are o imensă valoare documentară pentru aceia cari te cunosc. Eşti tu, atît de mult, de întreg tu. Valoarea literară a romanului e mult mai redusă Şi iată pentru ce. Romanul nu are o construcţie, o alcătuire organizată. Sunt trei romane care încep, trei drumuri pe care te avînţi, dar nu le continui pînă la capăt.

Primul pe care eu îl găsesc cel mai valoros din punct de vedere literar e acela al pensionarului d-nei Axon, care trezeşte otrava vieţuirii depline în cei din jurul său. Acest roman se sfîrşeşte o dată cu visul. Al doilea — personagiu cu totul schimbat nou, neavînd nimic de a face cu cel dintîi — e prietenul d-Tei R->th şi romanul lui.

Şi, în sfîrşit, al treilea e cel din primul capitol — *Tinereţe fără bătrîneţe...* — care e un admirabil început, rămas însă suspendat.

între prietenul lui Tom şi prietenul d-rei Roth nu e nici o legătură. Natură diferită, tendinţă diferită, problematică diferită. Nu mai vorbesc de difeaknţa de situaţie: într-o parte, absolută dominare spirituală şi spiritul diavolesc în plină activitate trezind dorul de viaţă — deci de ispită şi păcat — în ceilalţi, de altă parte, supunere, îngenuncheare spirituală şi un început de dominare a cărnii, nici aceea dusă pînă la sfîrşit în relaţia cu d-ra Roth.'

Visul e, desigur, punctul central al romanului. Dar nu afli că a fost vis decît mult, mult după ce el a trecut.

Personagiile nu sunt reale. Nici măcar d-ra Roth. Ele nu sunt decît motive pentru povestirea ta. Prilejuri de activitate, de consideraţii, de descrieri cu totul personale, cari îţi aparţin exclusiv ţie şi cari nu izbutesc să dea viaţă proprie, independentă, acelora la care se referă.

Romanul tău e o povestire fantastică de aventuri spirituale. Cunoşti *Le Grand-Meaulnes* a lui Alain Fournier?

Acum, incontestabil, *Isabel şi apele diavolului,* cu toată lipsa de construcţie şi obscuritatea lui, are pagini valoroase.

Scena din culisele teatrului e descrisă cu mult nerv şi ţine gîfîindă atenţia lectorului.

Ispitirea lui Tom e, de asemenea, admirabil descrisă şi găsesc că întreaga aventură cu acesta e partea cea mai reuşită a romanului.

De asemeni, visul. Dorinţa de a apropia sufletul copilului, de a face experienţa repetării aceleiaşi problematice sufleteşti în copilul crescut străin de (ară, e o idee frumoasă, bogată în efecte.

Ar mai fi, ca putere de descriere şi evocare, şi deci ca bucată de efect literar, partea referitoare la aventura de la «Nanking» şi continuarea din aceeaşi seară în vila d-rei Roth. Capitolul însă pe care îl consacri în întregime d-rei Roth e deplasat, nu se explică în economia romanului, e pedant şi nu izbuteşte să-ţi redea pe miss Roth, ci numai părerile pe cari le ai tu asupra ei..." *(Idem.)*

în recenzia din *Cronicarul* nu vom regăsi însă nici una din nedumeririle cititorului „privilegiat" al manuscrisului, Ionel Jianu, iar gama calificatiei critice este totdeauna superlativă. Se ajunge chiar la concluzia că *Isabel şi apele diavolului* inaugurează o direcţie nouă în literatura română. Asertiunea pare o supralicitare, dar poate fi acceptată cu suportul pe care i-l atribuie comentatorul: acela că este cea dintîi manifestare literară a unei generaţii care îşi face un ideal din aventura spirituală şi trăirea metafizică: „Superba aventură a lui Mircea Eliade începe să-şi arate primele roade.

Integrală vieţuire în gest, ea nu putea să-şi găsească primele cristalizări decât într-o poveste a unui spirit exaltat, poveste ce ezită între vis şi viaţă, între realitate şi gînd.

Romanul lui Mircea Eliade e povestea unei aventuri spirituale.

în cadrul exotic al unei Indii veritabile, în care antagonismul dintre spiritul european şi cel asiatic e mereu prezent, se desfăşoară aventura unui biet gînditor ce caută confirmarea existenţei sale în afară şi pe care realitatea îl dezminte neîncetat.

Frămîntarea eroului din *Isabel şi apele diavolului* nu este o problematică artificială, ci este semnul prezenţei continue a elementului demoniac în vieţuirea unui om ce se caută pe sine, depăşind astfel hotarele ţărmurite de legea firei.

Primul păcat al omului e gîndul.

Şi numai prin gînd individul ajunge la umanitate.

E dureroasa frămîntare a celui lipsit de har, în drumul căutării de sine. De aceea, necesitatea de a-şi dovedi propria existenţă prin acţiunea exercitată asupra celor dimprejur, setea de certitudine în noianul de lucruri efemere.

Aceasta este axa interioară a romanului unui biet metafizician păcălit de viaţă, intitulat *Isabel şi apele diavolului.*

Dar India, ţara minunilor pe care de doi ani Mircea Eliade o cutreieră în ascunzişurile templelor buddhiste şi a mînăstirilor nbetane, nu a adus acestui admirabil aventurier al spiritului numai o pătrundere metafizică a existentei, ci i-a permis să cunoască noi aspecte ale unei vieţi închinate tuturor paroxismelor.

De aceea, *Isabel şi apele diavolului* nu cuprinde o divagaţie aridă cu aspect filozofic.

Consistenţa metafizică reiese din semnificaţia faptelor.

Şi romanul lui Mircea Eliade curpinde scene evocatoare, realizate cu o remarcabilă forţă de expresie.

De la tentaţia lui Tom, plină de o înfiorare biblică aproape, — ezitare între păcat şi sfinţenie —, şi pînă la descrierea nopţii sodomice în care se fumează *opium* la miss Roth e o gamă atât de variată de momente de viaţă autentică, grea de semnificaţie şi pregnant evocată, încît chiar amatorii de acţiune şi senzaţional vor găsi, oprindu-se la aparenţe, nenumărate prilejuri de satisfacere deplină.

Căci *Isabel şi apele diavolului* nu e povestea unei aventuri spirituale, rămase în gînd numai, ci coborîte în realitate şi căreia viaţa adevărată, furtunatecă şi nestatornică, îi aduce necontenite confirmări sau dezminţiri.

Scris într-un stil nervos, viu, plin de sevă, romanul lui Mircea Eliade va trebui să cucerească atât sufragiul celor obişnuiţi cu frecventarea gîndului, cît şi adeziunea amatorilor de romane propriu-zise.

Isabel şi apele diavolului, în afară de valoarea sa proprie, mai are şi o deosebită semnificaţie.

E cea dintîi manifestare netăgăduit valoroasă şi plină de seriozitate a generaţiei noi, a generaţiei noastre acuzate pe nedrept de sterilitate.

Romanul lui Mircea Eliade va dovedi în primul rînd că problematica noastră nu este banal erotică, ci se situează în domeniul spiritual. Va arăta posibilitatea de transcendere a unui fapt, de cuprindere a eventualităţii lui. Acolo unde alţii nu puteau vedea decît o sărmană ciocnire de dorinţe sau pasiuni, cei tineri găsesc o semnificaţie proprie.

Cu cît e mai însemnat punctul lor de vedere, se va vedea.

Isabel şi apele diavolului imaginează o epocă nouă în literatura românească: e cea dintîi manifestare a generaţiei de după război, a cărei voinţă estetică îşi propune un ideal de spiritualitate pură." *(„Isabel şi apele diavolului" de Mircea Eliade,* în *Cronicarul, an.* I, nr. 2, 31 martie 1930, p. 2.)

Recenzia poartă de aceea şi un *motto* sugestiv, desprins din Eliade: „... Oare de ce ar fi îngăduit să scrii romanul unei curve şi nu şi cel al unui biet metafizician păcălit de viaţă?...".

Aceleaşi argumente sprijină demersul lui Ionel Jianu şi în articolul *Ecouri din depărtări (Rampa,* an. XV, nr. 3666, 10 aprilie 1930, p. 1, rubrica „Note"), unde calitatea esenţială a cărţii este văzută tot în accentul pus pe aventura spirituală a protagonistului: „Un om a pornit într-o bună zi să se caute pe sine, să afle rostul firii şi al lui.

A părăsit tot şi toate.

Şi a plecat singur, în superbă aventură, spre Indii.

A colindat ţara misterelor interioare, a pătruns în taina mînăstirilor tibetane şi a fost iniţiat în practica celor ce au depăşit viaţa pămîntească prin contemplare.

De-a lungul deşertului roz al Bikaneerului şi pînă la Dargeeling, la poalele Himalayei, eroul nostru şi-a purtat setea de cunoştinţă şi a încercat să vieţuiască acea experienţă metafizică ce avea să-i dea cheia înţelegerii depline.

Şi-a odihnit privirile obosite pe palimseste şi texte sanscrite cu verdele grădinilor din Moghul Sărai şi a aflat voluptatea clarobscurului în încăperile ascunse sub covoare şi şaluri grele din Jaipur.

La Calcutta, la Madras, la Allahabad, la Mayavati, pretutindeni 1-a purtat darul superbei aventuri.

Eroul acesta de roman neverosimil e un prieten pornit din mohorîta cetate de piatră a capitalei.

Are 24 de ani. Se numeşte Mircea Eliade.

Şi ecourile peregrinărilor sale prin ţara de basme au ajuns pînă la noi. Nu sub forma unei simple descrieri însă, ci integrate într-o admirabilă poveste de aventuri spirituale ce se numeşte *Isabel şi apele diavolului.*

Primul roman al lui Mircea Eliade inaugurează un nou gen în literatura românească: preocuparea banal erotică e înlocuită de o problematică spirituală.

Eroul e un biet metafizician stăpînit de diavol, care numai prin păcat izbuteşte să. se izbăvească.

E un lucru nou, venit de pe tărîmuri depărtate, ecou al unei alte vieţi, trăite de un prieten pornit din mijlocul n stru.

E cel'dintîi fruct al unei superbe şi autentice aventuri, atîţ de neverosimilă pentru un Om din zilele noastre.

Şi, mai ales, e o viguroasă şi admirabilă manifestare a acelei generaţii noi, acuzate de sterilitate, care luptă pentru un ideal de spiritualitate pură."

Pe Constantin Noica îl impresionează însă nu artificiul epic în sine, ci autenticitatea şi sinceritatea autobiografică la care acesta îl predispune pe autor, „gîndurile acelea vibrante — ce dureros de sincere! — răspîndite peste tot, aparent accesibile fiecăruia, dar totuşi închise în ele înşile şi cît de demne de acel respect pe care îl datorezi ideii grave, sunetului plin, cuvîntului descătuşat". „Nu ne interesează atît dogmatica unei atitudini, cît potenţialul ei sufletesc, va mai spune Noica. Dincolo de slova" gîndurilor sale, Mircea Eliade a ştiut să îmbogăţe--»<;;ă viaţa lor. E un om care a trăit, care trăieşte, care loveşte ideile pentru a suferi de replica lor brutală, care se agasează spiritual, zdruncinîndu-se şi menţinîndu-şi totuşi un echilibru, prăbuşindu-se şi crescînd.

Niciodată, un cuget de aci n-a simţit mai aproape minunea experienţii plurale şi indisciplinate. [-a plăcut să se joace ideal, să se distrugă prin chin, să încerce şi să [se] aventureze. A înţeles cel mai bine dintre noi acest resort spiritual: aventura. I-a dat curs liber, fără nici o intervenţie logică, fără pretenuuni de vămuire din partea raţiunei. Cînd ateriza, cei de jos, neghiobii, îl întrebau ce-a aflat Şi el se ruşina, neştiind ce să răspundă. Abîa mai tîrziu şi-au dat seama ceilalţi că totul se petrecea gratuit. Mircea Eliade a încetăţănit aci aventura, vreau să spun: sinceritatea gratuităţii.

Cînd a plecat să se împlinească, mulţi dintre cei care-l cunoşteau s-au lăsat decepţionaţi. Valorile lui sufleteşti păreau răsturnate. De unde pînă acum nomadismul şi aventura erau pur spirituale, organismul părea de astă dată că învinge, luînd asupra lui torturile spiritului, aventurîndu-se el, fiziceşte. Ar fi fost o devalorizare certă a acestui puternic aventurier. Dar aventura sa rămînea neştirbit spirituală. Cîţiva au început şi mai rău; nu numai că aventura lui Mircea Eliade>se devalorizează prin transpunerea în planul fizic, dar experienţa din Indii este de ordin strict ştiinţific, reprezentînd o tentativă de terapeutică prin pozitivism.

Astăzi, Mircea Eliade îi dezminte şi pe unii, şi pe alţii. Cartea sa cea nouă, prima sa scriere destinată într-adevăr a intra printre bunurile obşteşti, confirmă energic persistenţa de act şi calitativă a acestui avâliturier care-şi desăvîrşeşte propria sa legendă interioară.

Isabel şi apele diavolului este introducerea în această legendă." *(Notatii,* în Vremea, an. II, nr. 92, 5 decembrie 1929, p.2.)

între articolele „prevestitoare", Ionel Jianu îi anunţa lui Eliade şi pe cele^ouă ale lui Victor Stoe, unul din cei mai activi şi productivi membri ai grupului şi cel mai pătruns, se pare, de ideea reprezentativităţii lui Eliade pentru identitatea culturală a generaţiei

sale. Tonalitatea amîndurora este exaltată, lucru observabil chiar din titluri. „... Mircea Eliade e tot atît de prezent între noi şi în conştiinţa publicului intelectual ca şi înainte de plecarea lui, scrie Victor Stoe în primul articol. *Magul unei generatii.*

Mitul lui trăieşte din imaginaţia tuturor, se conturează şi ia proporţii imense, domină prin măreţia vieţii lui spirituale fascinanta dramă a unui autentic metafizician.

Pentru dezlegarea unui gînd sau a unui vis, pentru lămurirea unui sens spiritual, a plecat în aventura lui — singur cu zbaterea sufletului său chinuit — spre o zare de pământ neajunsă de nimeni dintre'noi.

îl ştim acolo de mult

îl ştim în cea mai îndurerată căutare, în luptă mută şi dîrză.

Mircea Eliade e responsabil nu numai în faţa conştiinţei lui, ci a noastră, a tuturor.

Problematica lui e chinul unei întregi'generaţii.

De experienţele, de înălţimile şi căderile lui e legat destinul spiritual al unei colectivităti ce i-a încredinţat viaţa duhului. Mircea Eliade e magul generaţiei sale. S-a făurit pe el din durere şi taină, din lacrimă grea de tristeţe metafizică. Şi-a plimbat privirea lui nouă de înţelegător inedit peste toţi şi toate. Omului a izbutit să-i ajungă sufletul, să-i cuprindă durerea şi înţelegerea.

Eliade e un pasionat. în fiecare gest în fiecare atitudine trăia întreg.

Conştient de marea taină ce înconjoară pe om, dc moartea care se naşte o dată cu el, se prelinge ca o umbră credincioasă din viaţa lui şi-1 aşteaptă în bătaia din urmă a inimii, de tragedia omului, Eliade a vrut să adâncească un sens în toate conştiinţele, să lămurească finalitatea vieţii spirituale.

Privirea gîndului s-a îndreptat spre poarta de vis a lui Dumnezeu.

Nu în căutarea, ci pentru adîncirea lui a plecat Eliade.

Mai lungi, mai grele şi însîngerate sunt drumurile sufletului decît toate drumurile pămîntului.

Pentru o minune a plecat Eliade." *(Viaţa literară,* an. V, nr. 127, 15 aprilie — 10 mai 1930, p. 2.)

Al doilea articol, *Un vizionar: Mircea Eliade,* se apropie mai mult de ţinta reală urmărită: familiarizarea publicului cu ideea iminentei apariţii aromânului *Isabel şi apele diavolului, dai* numai după un la fel de lung şi fierbinte prolog tot pe tema contribuţiei esenţiale a lui Eliade în orientarea tinerei generaţii către o problematică metafizică: „La noi, un^urent metafizic s-a conturat*precis, şi problematica lui a trecut pe primul plan al preocupărilor intelectuale ale generaţiei postbelice.

Nu e o modă, ci o profundă necesitate a spiritului.

E actualizarea problemelor filozofice şi o difuziune a acestui chin amar şi nesfîrşit

Cel mai expresiv reprezentant al acestui curent metafizic este, desigur, Mircea Eliade.

S-a identificat cu problematica generaţiei lui, trăieşte adevărat, din toată convingerea şi cu tot eroismul unei rare sincerităţi, patima gîndului sfînt.

El a strigat generaţiei lui că drumul e tot zarea de lumină a lui Hristos, umilul galileean, fără trîmbiţaşi şi profitori, fără apologeţi incuîţi şi ipocriţi.

Hristos e puntea de înţelegere.

El e umanismul pentru care a pătimit. El e semnul de aur sub care toţi vor trebui să îngenunche mai devreme sau mai tîrziu şi să-şi murmure stins, biruit păcatul orgoliului sterp şi impertinent.

Numai El poate să dezlege pe om de el însuşi, numai sub privirea gîndului lui omul pentru om va înceta să rămînă semn închis.

Dezmărginirea, numai Hristos o va dărui omului.

Cine a înțeles simbolul lui Hristos? Hristos a venit în zdrențe și a rămas gol pe cruce.

Țintuit, și-a plimbat privirea umbrită de moarte de la un tîlhar la altul și a fost scris cu slovă de sînge ca vorba de ultimă mîngîiere să i-o spună un brigand: «Cînd vei fi în împărăția Ta, nu mă uita și pe mine».

Așa a murit Hristos. Așa a murit Dumnezeu. Ucis de oameni. Și Dumnezeu a plîns pe cruce, pentru că nu a fost înțeles nici atunci cînd a luat chip de lut pentru a se asemăna omului și a mai plîns pentru surzenia și ipocrizia sufletelor pe cari le-ar fi vrut umile și blînde. Această dramă a Dumnezeirii a adîncit-o Mircea Eliade. Și, dus de visul lui suveran, a plecat spre Indii, în lămurirea unui sens al vieții sufletești. Acolo se făptuiește o mare viață sau se pregătește o impresionantă năruire ce va antrena spiritualitatea întregei generații al cărei mag incontestabil rămîne.

O viață tînără robită unei minunate viziuni. îngerul lui Eliade îi va dărui minunea pentru care a plecat?

Și ca o vestire a acestei aventuri spirituale, Eliade ne trimite romanul său *Isabel și apele diavolului,* *ce va* apare în cîteva zile în occidentala editură «Ciornei». Originalitatea volumului lui Eliade e stranie și face opinie separată față de romanul românesc.

Atmosfera romanului, desfășurarea vieții spiritului pe două planuri, — ideal și real —, personagiile, problematica romanului nu e alta decît a celorlalți romancieri români.

Mai toate romanele agită o problemă economică sau erotico-sentimentală.

Conflictul individului cu societatea și înfrîngerea lui în mizerie sau obsesia sexuală speculată și analizată pînă la scabros și inutil.

Mircea Eliade, prin întîiul său roman, își manifestă excepționale însușiri de romancier, iar problematica îi acordă o altă viziune despre viață.

Surpriza și bucuria spirituală a publicului românesc vor aduce un omagiu îndepărtatului gînditor, care din Indii e tot atît de prezent în conștiința artistică a țării ca și cînd ar fi în cercul ei.

Mircea Eliade depășește prin viața și opera lui savantele și eruditele critici."

Aducînd observațiile într-un făgaș mai disociativ, Mihail Polihroniade (mucalitul Tolihroniade din *Romanul adolescentului miop),* gazetar talentat, eșuat în politică activă, își numește articolul „preliminarii de recenzie", individualizînd cu un termen fericit ceea ce făcuseră înaintea lui și ceilalți. Spre deosebire de ei însă, el își comunică și rezervele față de roman, diminuîndu-le întrucîtva importanța prin raportare la multilateralitatea fascinantă a autorului și mai ales la calitatea cărții de „document viu asupra generației": „Sunt aproape patru ani de când d. Pamfil Șeicaru descoperea în *Revista universitară* un scriitor de talent, pe Mircea Eliade.

Tînărul scriitor n-avea însă numai talent, ci aducea în publicistica românească o atitudine, o putere de înțelegere largă, o curiozitate și un neastâmpăr temperamental unic.

în activitatea lui publicistică, Mircea Eliade se interesa de tot, discuta subtil și persuasiv probleme de metafizică și de morală, de literatură și de știință a religiilor, de artă și de filozofie, iar temperamentul lui combativ îl antrena adesea în șarje polemice hazardate, dar întotdeauna savuroase.

Din unele puncte de vedere, Mircea Eliade face parte din acea vînă rară, dar autentic românească de poligrafi.

în esență însă, Mircea Eliade este un fervent și lucid adorator al celor spirituale.

Neastîmpărul lui organic 1-a gonit pentru un timp din țară, dar la Port Said, la

Aden, la Calcutta, la Alahabad sau la Delhi, în fața mulțimei pitorești și multicolore, Mircea Eliade și-a păstrat preocupările din cămăruța lui plină de cărți din strada Melodiei. Gîndul lui a continuat să se depene în același ritm vioi și robust, fără să se lase furat de feeria indică.

Primul lui volum e un roman, dar putea fi tot atît de bine un tratat de asceză, o istorie a arianismului sau un itinerariu spiritual.

Soarta, stimulată de d. Cezar Petrescu și ajutată de d. Ciornei, a hotărît însă altfel, și așa se face că *Isabel și apele diavolului* a văzut prima lumina zilei.

Subtitlul romanului lămurește pe cititor asupra conținutului: «Roman de aventură spirituală». Mircea Eliade n-a cules în India aventuri obișnuite, n-a cucerit nici seducătoare soții de maharajahi, n-a ucis nici trei sau patru duzini de tigri mai mult sau mai puțin autentici (inveterat obicei europenesc), n-a vizitat leprozerii și nici n-a luat parte la somptuoase banchete, aventurile lui sunt modeste, sunt simple aventuri spirituale. «Curioasă manie, își VOT zice, fără îndoială, burghezii, să pleci în India ca să culegi aventuri spirituale, mai bine vînai tigri și ne povesteai palpitante întîmplări vînătorești.»

Aventurile spirituale ale lui Mircea Eliade sunt însă mai interesante, pentru că tînărul scriitor care duelează cu absolutul și jonglează metafizic a știut să insufle celor spirituale o viață clocotitoare și îndrăcită, și din această armonioasă îmbinare a spiritului cu viața a izbutit să extragă acel parfum subtil și rar: «autenticitatea».

Prin preocupările lui, *Isabel și apele diavolului* e un roman unic în istoria romanului românesc.

Romanul lui Mircea Eliade aduce un suflu nou și curat, dezbărat de meschinăria contingențelor și de tirania cărnii.

Carnalul e, totuși, o temă principală a romanului, dar un carnal mijloc, nu scop, un carnal întrebuințat ca mijloc de depășire spirituală.

Aventurile doctorului cu Isabel, cu *Fräuîein* Roth, cu Tom se petrec într-o atmosferă halucinantă, între vis și realitate, cadru în care autorul se complace și pe care îl mînuiește cu virtuozitate pentru dezvoltări metafizice.

Dar *Isabel și apele diavolului* n-are numai calități; din cauza excesului de «aventuri», romanul e stufos și conține material pentru cinci romane. De aci lipsa unei acțiuni unitare, organic și luminos închegate.

Firește că aceste defecte nu izbutesc să întunece calitățile; ele ne fac însă să regretăm că autorul n-a putut să le elimine pentru a ne dărui o operă perfectă.

Pentru noi, membrii «generațiii tinere» (ca să întrebuințez un termen consacrat și foarte la modă acum vreo doi ani), *Isabel și apele diavolului are* o semnificație deosebită. Este prima operă a celui mai bun dintre noi și în același timp este și un fel de breviar al întregei noastre generații.

în romanul lui Mircea Eliade ne regăsim fiecare o frîntură de suflet și o sumă de aspirații.

Isabel și apele diavolului este din acest punct de vedere un document viu asupra generației noastre, care, fără a fi «cea mai mîndră și cea mai frumoasă», este totuși interesantă, ca orice nou flux de viață.

Isabel și apele diavolului își începe cariera de «operă», și noi, cei care am avut-o în mîini înaintea marelui public, nu ne putem despărți de ea fără o stringere de inimă.

Nădăjduim însă că atît publicul, cît și critica românească vor înțelege și vor prețui darul pe care Mircea Eliade — drumeț în țări îndepărtate — îl face literaturei

noastre." *(Preliminarii de recenzie. Primul volum al lui Mircea Eliade,* în *Curentul,* an. ni, nr. 804, 16 aprilie 1930, p. 2.)

într-un alt articol, tot cu caracter „preliminar" *(Isabel şi apele diavolului*), Mihail Polihroniade încearcă şi o individualizare concretă a cărţii în contextul romanului autohton, descoperindu-i două mari dominante: originalitatea şi autenticitatea discursului epic. „Originalitatea" (criticul vorbeşte chiar de „unicitate") i-ar conferi-o afabulaţia bazată exclusiv pe o experienţă spirituală cu atingeri metafizice, într-o vreme cînd predominante erau romanele de alcov, iar „autenticitatea" i-ar da-o fremătătorul temperament al autorului, care transferă .istoriei" seci, banale în fond, imprevizibilul şi sinuozităţile cunoaşterii de sine: „Nu un instinct de vulgară reclamă ne impune nouă — prietenilor lui Mircea Eliade — să vestim şi să comentăm apariţia romanului său.

Romanul are, fără îndoială, calităţi, după cum are şi lipsuri. E firesc să fie aşa, şi noi vom acoperi lipsurile sau vom exalta calităţile.

Romanul lui Mircea Eliade e un* copil destul de vînjos ca să se ţină singur pe picioare.

Aceste lucruri trebuiesc spuse răspicat, pentru a preîntîmpina orice echivoc şi a explica atitudinea noastră.

Vestim romanul lui Mircea Eliade, pentru că este prima operă autentică a generaţiei tinere şi pentru că aduce în lumea literară românească un suflu nou, un suflu puternic, un suflii neîncăluşat nici de meschinăria contingenţelor, nici de infirmităţile spiritului. [...]

Şi. iată prima calitate a romanului lui, prospeţimea, noutatea, aş putea spune, aproape unicitatea lui în istoria romanului românesc.

Lumea spiritului e înfăţişată pe deplin, cu durerile şi bucuriile ei, cu sinuozităţile şi ascunzişurile ei, cu luciditatea şi prăpăstiile ci, cu seninătatea şi cu clocotul ei. Mircea Eliade îşi destainuieşte doar aventurile lui spirituale, asemenea cum alţii destăinuiesc aventuri de alcov sau de anticameră.

E o chestie de gust şi de perspective, dar este şi o problemă de ierarhie a preocupărilor.

în ierarhia preocupărilor, Mircea Eliade şi-a ales treapta cea mai înaltă, treapta pe care vîntul culmilor o bîntuie în necontenit uragan, treapta pe care e cel mai greu să te menţi: •

Să-i facem oare din asta o vină lui Mircea Eliade?

Da, dar nu ajunge să posezi preocupări spirituale, să fii un pasionat al metafizicei, să joci şah cu teoriile, pentru a realiza un roman.

Şi aci intervine alt element al fenomenului Mircea Eliade, formidabilul lui temperament, excepţionala lui putere de viaţă.

Ceea ce putea deveni interesant, dar sec şi fără măduvă, a devenit clocot de viaţă în *Isabel şi apele diavolului.*

Viaţa musteşte de pretutindeni şi dă spiritului — pe care suntem obişnuiţi sâ-1 vedem mumificat —- un ritm îndrăcit şi captivant. Avem astfel un fel de metafizică în acţiune, orfginală şi savuroasă, pe cart o guşti ca pe un fruct oprit dintr-un parc păzit dc cerberi.

Iată deci elementele cu care Mircea Eliade şi-a construit romanul său: *spirit* şi *vjapi, care* organic îmbinate dau romanului acel parfum misterios şi rar din care se plămădesc capodoperile: *autenticitatea.* Asta nu înseamnă că *Isabel şi apele diavolului* este o capodoperă.

Excesul de viaţă spirituală i-a jucat lui Mircea un renghi urît, 1-a împiedicat să-şi stăpînească strîns subiectul, să şi-1 disciplineze perfect şi unitar, să-şi înfrîneze temperamentul luxuriant. De aceea, romanul lui Mircea Eliade e stufos şi nu posedă liniile clare, ample şi armonioase ale unei opere perfecte.

Faţă de Mircea Eliade sunt severităţi care se impun şi peste care noi mai ales nu putem trece.

Dar, în curînd, romanul va apare în librărie şi nu va mai fi apanagiul unui cerc restrîns şi gelos.

Critica şi publicul îşi vor spune curînd cuvîntul, şi atunci rolul nostru modest, dar necesar de crainici va fi luat sfirşit."

Al doilea moment al exegezei începe cu data de 15 aprilie 1930, cea pe care Ionel Jianu i-o anunţă lui Eliade cu entuziasm ca dată a „pipăim" primelor exemplare-semnal din roman şi a intrării lui iminente în circuitul librăriilor. De acum, articolele despre *Isabel şi apele diavolului* nu se vor mai axa cu deosebire pe simpla „vestire" a romanului, ci îl vor investiga mai atent şi mai profund. De altfel, ele vor apărea şi în cadrul unor rubrici constante, profesioniste, ţinute în genere de condeieri exersaţi în comentariul producţiei literare curente.

Lucian Boz, viitor exeget al unor importanţi poeţi români interbelici, este primul dintre aceştia. La cinci zile după apariţia romanului, el umple două coloane lungi de ziar cu consideraţii incisive şi apodictice, survolînd gălăgia encomiastică a „generaţiei". Cronicarul este de părere, de pildă, că Mircea Eliade a scris romanul „gîfîind încă de dansul liminar al adolescenţei", că a realizat un model „tipic" al acestei vîrste inconfundabile, vădind o lăudabilă dorinţă de originalitate, dar şi un imatur tropism la influenţe recognoscibile (Rimbaud, Huysmans, Peladan, Montherlant, Papini, Gide), neasimilate, convenţional trăite şi ..îngrămădite într-un scenariu stângaci". Concluzia este întrucâtva brutală: *Isabel şi apele diavolului* ar fi un „debut ratat", iar personalitatea tânărului autor s-ar dovedi încă dezordonată, „sugrumată de cărţi şi melodii străine". Cronica este prea acidă, are parcă în substrat nişte resorturi polemice, dar face şi dovada unei penetraţii analitic ' exersate, care ştie să delimiteze intenţiile epice finalizate de cele rămase în proiect sau în umbra unor achiziţii tematice neasimilate: „J1 cercetăm, deci, ca un romai în care mulţi aşteptau un manifest şi o lumină izgonitoare de tenebre. «Doctorul» este un tînăr erudit orientalist şi pe deasupra autorul unei metafizici a răului. Pe drum marin spre India se întîlneşte cu *Fräulein* Roth, profesoară la Universitatea din Calcutta, mai tîrziu personaj de prim-plan. Ajuns în Indii, locuieşte într-o familie cu trei fete: Isabel, Lilian şi Vema, şi un tînăr. Tom. , *Intermezzo: Povestea mea.* Rugul adolescenţei, intuiţia existenţei diavolului şi a rolului lui. Un contact zilnic şi divinizare. Pînă ce, ajuns la halucinaţii, prietenii îi fac o farsă. Unul se costumează în drac şi vine dimineaţa să-1 sperie. Schimbare catastrofală. «Doctorul» îşi arde toate manuscrisele în tipar şi pleacă în Indii. Aci, eroul confesiunii, vindecat, pare-se, de satanism, începe să corupă sistematic cele trei fete ale gazdei şi pe băiat.

Colocvii erotice, plănuiri sistematice pentru dezvirginări psihice şi fizice. Cu Tom face .exerciţii de gimnastică, se bucură de sprinteneala trupului gol — laudă a" trupului şi a virilităţii — câteva meandre corydoniene şi pe urmă coruperea lui Tom: acesta pleacă de acasă, vagabond, intoxicat de filozofia prietenului.

Reapare domnişoara Roth. Figură ciudată de estetizantă perversă, hrănită de poemele ambelor continente, tobă de carte, de parfumuri, opiu şi lenevie. între timp, «doctorul» imagina o linie a vieţii: căsătqria cu Isabel, viaţă de colon, fără carte, fără speculaţiuni. într-o şedinţă de opiu sej revelă d-şoarei Roth această dublă trăire, pe două planuri, prilej pentru a deveni şi mai misterios.

Vine însă timpul ca gazda să ceară socoteală pentru jocul «doctorului» cu Isabel. El refuză, şi totul se aranjează în schimbul despăgubirii legiuite, în bani.

Se întîmplă însă ca Isabel să poarte rodul dragostei cu un soldat. «Doctorul» e chinuit: pentru ce nu-l iubeşte, pentru ce s-a dat soldatului?

Ca să rezolve taina, o cere în căsătorie, cu fetus cu tot Pe urmă află că tot pe el îl iubise, din seara violului, într-o cabină de şantan, şi «doctorul» se pierde fericit în viaţa monotonă de colon, asigurat însă că şi copilul soldatului, zămislit însă în iubirea pentru el, este tot al lui.

Din această schemă se vede că *Isabel şi apele diavolului* este un roman cu bune intenţii. Se ridică, într-adevăr, o mulţime de probleme de metafizică, estetică, filozofie, practică, psihologie. «Weltanschaung» etc., etc, cari se vor valorificate esteticeşte. Dar romanul acesta, care are aerul de-a fi autobiografic, îngrămădeşte atîtea probleme, încît tratarea lor ar cere loc mult mai mare.

Confesiunea lui Papini, cu toate că cuprinde numai jumătate viaţă, este voluminoasă şi încă nu este încărcată de romanesc, de afabulaţiuni. Un itinerar, unic, a dat Rimbaud în 20 de pagini. Dar, la el, totul a fost rezolvat, clasat, în romanul d-lui Eliade simţi că problemele îngrămădite înăbuşe pe autor, în tendinţa de-a da o complectă frescă a epocalelor turburări sufleteşti.

Ceea ce însă măreşte această impresie de învălmăşeală şi turburare este sentimentul că ele nu sunt organic legate, ci numai formulate, exemplificate prin afabulaţiune.

Metafizica răului şi d-şoara Roth. Ce bine se recunoaşte aci perimata atmosferă de «decadentism» â la Huysmans şi Peladan (pe cari d. Eliade trebuie să-i cunoască ca iniţiatori ai întoarcerii spre religios). Dorinţa de-a corupe, satanismul, asta e, desigur, Gide. Apologia virilităţii. îmi amintesc de Montherlant. Convertirile, itinerariile, apoi aceasta e întocmai ca la Papini. Auroda/e-urile, visurile de colon antifilozofic, precum la Rimbaud. Planurile de vis şi realitate, temă curentă.

Am notat aci cîteva din aceste probleme, pentru că, esenţiale şi mult discutate, ele nu-şi găsesc realizare şi nici soluţii în romanul d-lui Mircea Eliade.

Se degajează impresia că nu sunt trăite spontan, ci numai retrăite. Deznădăjduitoarea lipsă de relief a personagiilor şi a evenimentelor este cea mai bună dovadă. Personagiile n-au consistenţă, nu vorbesc, nu gîndesc. Singură, domnişoara Roth, care vorbeşte în aforisme. Celelalte sunt figuri terne, şi însuşi persoana memorialistului este invizibilă sub armura pestriţă şi eterogenă a atitudinilor diverse. Obsesia răului sau a diavolului, d. p., ar fi putut da o fascinaţie neobişnuită, dacă ar fi fost tratate de Strindberg *(Infemo-Damaskus).* Dar se simte că sunt motive străine, poncife, neorganic trăite, ci numai gîndite, îngrămădite într-un scenariu stîngaci, neservite nici de puterea de creaţie a personagiilor, a atmosferei interioare sau exterioare.

Acţiunea romanului se petrece în India, dar dacă ştergi numele de localităţi, se poate crede desfăşurat într-un oraş de pretutindeni şi în salonul unei milionare «decadente». Nimic din atmosfera Indiei, nici cea convenţională, nici una văzută cu ochi proprii. Un teatru de marionete ideologice, pe fundal cenuşiu.

Isabel şi apele diavolului este unul din romanele tipice ale adolescenţilor. Intenţii bune şi multe, dar stîngaci realizate.

Mărturie de personalitate încă neînchegată, încă sugrumată de cărţi şi melodii străine.

D-l Eliade suferă de un narcisism excesiv, şi totuşi încă n-a început să se debaraseze de lestul lecturilor. Dar probabil că cheia psihologiei d-sale este tocmai în tonul apăsat cu care-şi cîntă apologia virilităţii: semn suspect, pentru că îndeobşte însemnează contrariul.

Feminitatea temperamentului d-lui Eliade mi se pare evidentă: este extrem de influenţabil şi, în acelaşi timp, gata să-şi însuşească influenţa, uitîndu-i obîrşia.

D-l Eliade are vădita intenţie de a-şi trăi integral veacul. Crede că ajunge la aceasta asimilînd şi trăind toate atitudinile. Papini, pe care d-l Eliade şi l-a ales ca model, a trăit şi el un astfel de haos (dar mult mai ordonat, nu simultan pe toate), dar a avut o putinţă de retragere: creştinismul. D. Eliade amestecă însă creştinismul cu toate ereziile laice. Ceea ce îi va îngreuna opera de eliminare şi purificare. Convertirile sunt salturi la polul opus al trăirii anterioare. Dar dacă îmbrăţişezi ambii poli, pe unde mai poţi scăpa? De aceea, atmosfera de haos, eterogen, panică metafizică şi nerealizare în romanul d-lui Eliade.

Din acelaşi motiv, romanul n-a putut fi Manifestul mult aşteptat, care să ne invadeze cu valurile absolutului.

Intenţionat scris pentru aceasta, în stil aforistic, pentru uzul inscripţiilor de steag, romanul nu cuprinde decît paradi xuri de felul acestuia: metafizica duce la erotică; sau îndemnul spre joc gratuit, necest stea răului, virilă juisare — toate truisme ilustre.

Evident că acest debut *i?* at nu spune nimic. E şi natural: de obicei nu poţi o «Weltanschaung» la 25 de ani. Cu atît mai greu dacă mînuieşti materiale străine, diverse şi amorfe.

Probabil că d. Eliade se va realiza pe deplin în lucrări teoretice sau chiar literare, cînd se va hotărî să-şi facă sieşi, şi nu veacului şi cărţilor, procesul de conştiinţă şi cînd va trece în faţa *Oglinzii cu păcate* (un capitol din romanul d-sale), el însuşi gol, nativ, fără carapacele lecturilor şi a atitudinilor adoptive.

Şi pentru acest pelerinaj îi dorim să scoată din vîrful toiagului aforismul periculos de mesianic: «Dar eu vreau ca rezultatele experienţelor mele să modifice vieţile celorlalţi. Vreau să am fii, aceasta e. Şi oricine poate fi fiul meu, fiindcă nimeni nu poate fi el însuşi»... pentru a nu se asemui cu parabola bîmii din ochiul aproapelui." *(Mircea Eliade: „Isabel şi apele diavolului" <Editura Ciornei, 1930>,* în *Facla,* an. IX, nr. 354 20 aprilie 1930, p. 2.)

Efortul constant depus de Ionel Jianu în faza preliminariilor editării romanului, corelat cu munca asiduă de captare a alenţiei publice prin articole de semnalare, continuă după tipărirea lui cu alte două texte, o cronică literară în *Curentul* şi o intervenţie cu titlu cvasieseistic în *La nauon roumaine.* Ambele nuanţează însă, cu argumente mai mult sau mai puţin convingătoare, idei lansate în cele anterioare apariţiei. Este relatată, de pildă, mult trîmbiţata temă a unicităţii, a noutăţii absolute, care l-ar face inauguratorul unei direcţii particulare în romanul românesc, cea care în locul anecdotei sociale, erotice sau cavaleresc-eroice (curentă în romanele istorice), ar propune o aventură şi experienţă metafizică: .Literatura română nu a cunoscut pînă acum decît două genuri de roman.

Primul, inaugurat de Duiliu Zamfirescu şi ilustrat de Cezar Petrescu, e *romanul-rrescă,* ce reprezintă un mediu social caracteristic, cu personagiile avînd trăsături subliniate pentru a căpăta valoarea de tipuri general valabile.

Al doilea e *romanul istoric,* în care se evocă trecutul şi se încearcă crearea unei atmosfere prin mijloace descriptive şi poetice.

Dar ambele aceste feluri de roman sunt legate de acţiune, de desfăşurarea faptelor, şi nu de semnificaţia lor.

Intriga poate fi banal erotică sau cu nuanţe de eroism. însă exteriorul domină.

Fapta, gestul, anecdota rămîn axa romanului.

Există o axă. Dar nu se află o acţiune care să se înlănţuie unilateral şi logic.

Lucrul acesta pare un defect

în realitate insă, nu putem aplica logica unei cauzalităţi materiale la faptele spiritului!

Şi aci trebuie insistat

Realitatea pentru Mircea Eliade nu tete lumea, ci spiritul.

«Realitatea e mare şi e rară, scrie Mircea Eliade. Lumea, însă, şi fiecare ştie aceasta, dar nu o spune, lumea e ireală. Dacă lumea aceasta ar fi reală, toti am fi oameni mari.»

Pentru că numai spiritul izbuteşte si ajungă culmile realităţii. Această idee de natură nietzscheană, serveşte drept cheie a romanului.

Isabel şi apele diavolului nu este o înlănţuire logică de fapte, nu are o intrigă, ci este povestea unei aventuri spirituale deplin libere, pentru că depăşeşte contingentul lumesc.

Spiritul nu cunoaşte limitările cauzale, spaţiale sau temporale. Se exercită în afară de timp, şi astfel Eliade izbuteşte să faci acea fascinantă tranziţie între vis şi viaţă, descompunînd timpul, se afirmă în afară de stringenţa cauzalităţii, şi astfel *Isabel şi apele diavolului* e o povestire os se desfăşoară pe planuri deosebite şi multiple, şi-n sfirşit, nu cunoaşte limitarea spaţială, şi astfel eroul poate fi, în acelaşi timp, la Dargeeling sau Labong.

De asemeni, spiritul e deasupra moralităţii, şi astfel Mircea Eliade poate descrie scenele cele mai imorale cu o puritate luminoasă.

Pentru înţelegerea acestui roman trebuie pătrunsă diferenţa dintre lumesc şi spiritual.

Şi astfel, *Isabel şi apele diavolului* e o lucrare cu totul nouă în literatura noastră, ce inaugurează un nou gen de roman.

Prin problematica sa, prin planul în care se situează, prin soluţia creştinească a conflictului, *Isabel şi apele diavolului* e.cea dintîi realizare efectivă care, depăşind pana autorului, se afirmă ca o manifestare ce aparţine unei întregi generaţii, pentru că exprimă zbuciumul şi năzuinţele ei." *(Mircea Eliade: „Isabel şi apele diavolului",* în *Curentul,* an. IIL nr. 811, 27 aprilie 1930, p. 1-2.)

în cel de-al doilea articol, originalitatea problematicii din *Isabel...* este văzută ca iradiind din „foamea de absolut", de peren a generaţiei lui Eliade, care încearcă să se particularizeze în fluxul mişcător şi perisabil al timpului prin certitudini şi exigenţe spiritualiste: „... Noi simţim nevoia de a ne regăsi pe noi înşine şi de a ne sprijini pe un principiu imuabil, în afara neîncetatei scurgeri a realităţii.

Noi sîntem însetaţi de veşnicie, de această perspectivi care dă concepţiei despre lume o altă amploare şi dimensiuni diferite.

Noi nu mai putem privi lucrurile numai din punct de vedere pragmatic, căci în afara finalităţii militariste există în sufletele noastre o exigenţă spiritualistă.

Noi sîntem însetaţi de veşnicie, de permanenţă, de soliditate şi de certitudine.

Marele val al vieţii ne ia cu el, şi noi căutăm să i ne sustragem agătindu-ne de credinţa eliberatoare.

Viaţa devine diferită cîn&este înfăţişată *sub specie aeternitatis.* Noi nu sîntem numai actori. Noi devenim de asemenea şi spectatori, mai capabili de înţelegere.

Acest lucru n i l arată şi barometrul intelectual al epocii noastre.

Recrudescenţa elanului mistic este o dovadă.

Şi literatura spiritualistă recentă tocmai ne-a întărit concluziile.

în ultimul timp am avut odazia să citim admirabilul roman al lui Mircea Eliade, care este cutremurătoarei! poveste a unei aventuri spirituale, a unui suflet în căutarea lui însuşh*. i

Acţiunea exterioară, gestul nu mai formează ca mai înainte axa romanului.

Atitudinea-interesează mai mult conţinutul intelectual reţine atenţia cititorului.[...]

Succesul marianului lui Mircea Eliade este un preţios indiciu.

Activitatea spiritualistă găseşte un teren favorabil.

Şi mai trebuie să punem la socoteală şi forţa ideii. Căci, în ciuda tuturor, ideea se propagă, se multiplică, creşte cu fiecare discipol, care devine adesea un fanatic al ei.

Seriozitatea vieţii ne împiedică de acum înainte să ne mulţumim cu un simplu zîmbet. Ea cere o participare totală. Şi pentru aceasta trebuie să avem credinţă, trebuie să avem certitudini.

Căci numai forţa absolutului ne permite să ajungem la adevărata creaţie.

Prin ea, noi nu mai lucrăm de azi pe mîine. Scopul nostru este mai îndepărtat şi cu atît mai nobil.

Renaşterea vieţii intelectuale româneşti se va face sub semnul absolutului sau nu se va face deloc." *(La faim d'absolu,* în La *nation roumaine,* an. III, nr. 498, 26 august 1930, p. 2, rubrica .Probleme actuale".)

Pe Rad. D. Svilokossitch, cu 'oscut comentator literar al periodicului bucureştean de limbă franceză *La* nation ro- -naine, *Isabel şi apele diavolului* îl înspăimîntă şi concomitent îl farmecă. Tonal -atea generală a recenziei consacrată romanului este însă (cu precauţii nesfirşite per u a nu-şi supăra confraţii) nefavorabilă. El recunoaşte în Mircea Eliade „o foarte pre^oasă achiziţie" făcută de literele româneşti, se arată încântat de noutatea incitantă a problemelor puse de roman, îi laudă stilul şi limba, dar nu-şi ascunde dezamăgirea, -*pe* care i-o atribuie şi cititorului obişnuit, de a nu găsi în el un reuşit roman colonial românesc. Problemele religioase pe care se centrează afabulatia i se par un pandant ortodox* factice al mişcării franceze de înnoire a catolicismului, fără suporturile şi justificările ei principiale. Protagonistul îi impune respect ca personaj, fiind considerat un produs al esteticii neoromantice, componentă redutabilă în formaţia unor scriitori de clasă. Demonismul lui îi apare însă inactual, artificios şi funest pentru generaţia lui Eliade, care îşi căuta încă reazemul moral şi ideologic într-o tradiţie creştină senină, fără imaginarul damnărilor catolice. Nu poate să-şi reţină însă admiraţia pentru originalitatea lui în spaţiul literaturii române: .Acest roman, al cărui manuscris le-a parvenit prietenilor autorului trimis dinilndii, unde acesta din urmă, la fel ca şi eroul cărţii sale, este pe punctul de a se consacra unor studii misterioase şi complexe, era aşteptat cu nerăbdare de toţi cei pe care enigmatic* şi oarecum uşor iritanta personalitate a lui Mircea Eliade nu înceta să-i intrige. Şi printr-un noroc destul de rar, cartea prin ea însăşi nu i-a dezamăgit deloc nici chiar pe cei care auziseră că i se laudă prea mult «bunele sale file».

Este într-adevăr de netăgăduit că literele româneşti au făcut, în persoana lui Mircea Eliade, o foarte preţioasă achizirie, deşi, la drept vorbind, geniul său ne pare absolut străin chiar geniului rasei româneşti.

Pentru prima oară, în literatura română, vedem apărînd o carte consacrată numai plăcerilor şi durerii păcatului. Şi e pentru prima oară de asemeni, după cîte cunoaştem, cînd găsim un autor care se străduieşte să facă loc unor noţiuni de etică religioasă, problemelor cărnii considerată ca un duşman, şi aceasta, într-un spirit care aminteşte straniu de anumiţi autori francez-' neocatolici, al căror şef spiritual poate fi considerat d-i Francois Mauriac.

Cartea, în sine* posedă chiar o intrigă, dar ea reprezintă atît de puţin! Ceea ce contează, în ciuda bizareriei subiectului (acesta %in urmă nefiind, de altfel, bizar, mă grăbesc s-o recunosc doar pentru ortodocşi), ceea ce sfirşeşte prin a interesa cu putere este lunta nesfirşită dusă de erou împotriva ispitelor şi încercărilor inspirate de demon.

Acesta, printr-un fel de şaradă veritabilă, este prezentat în lumini cvasiverosirrrile, deşi, adesea, acte pe care spiritele înclinate spre religie le consideră demonice par spiritelor mai reci şi mai ponderate ca datorate numai unei moliciuni şi unor pofte foarte omeneşti.

Dar, înainte de a ataca fondul problemei, să lăudăm fără restricţie forma: clară, într-o limbă care, fără purisme şi anacronisme, ştie totuşi să evite toate îngrozitoarele neologisme prea des folosite de numeroşi scriitori, ea nu se prea armonizează cu problemele destul de nebuloase pe care se străduieşte să le pună în lumină. Pe de altă parte, dacă formula autobiografiei care a fost adoptată, este destul de facilă, ea permite totuşi autorului să dea o viaţă şi o culoare acestei cărţi care ne obligă să ne ataşăm de ea. Datorită acestui procedeu, de asemeni, anumite scene foarte uşuratice nu şochează.

Cu toate acestea, sîntem siguri că mulţi cititori, şi mai ales cititoare, vor fi oarecum dezamăgiţi, într-adevăr, cunoscând ţara exotică în care trăieşte autorul *Isabelei;* publicul spera să se găsească în prezenţa primului «roman colonial românesc». Or, nu e deloc aşa, şi aceasta se explică, fiindcă un om ca d. Eliade ar regreta, desigur, dacă s-ar juca de-a Baedeker. Dar, mărturisim, cartea n-ar fi pierdut nimic din interes, dacă ar fi fost lipsită de această poleială de exotism, care contrastează vizibil, de altfel, cu tonul şi inspiraţia creştină a lucrării, probabil concepută de către autorul său cu mult înainte de plecarea sa din Europa.

Dar această carte, considerată ca un fel de veritabil manifest al unui important grup apartinînd generaţiei actuale, a celor care au «mai puţin de treizeci de ani», ridică o problemă pe care aceştia din urmă o agitau de mult timp deja: problema neocreştinismului ortodox, problemă pe care anumite persoane, de foarte bună credinţă, îşi închipuie că au zărit-o conturîndu-se în orizontul intelectual al României actuale.

Imitîndu-i pe tinerii francezi nutriţi la «Lacordaire», ca şi la Institutul Catolic, care se consacrau cu foarte mare seriozitate reînnoirii catolicismului în ţara lui Bossuet, un grup de tineri români şi-a dat seama că, în definitiv, de vreme ce toate modelele costumului, ca şi cele ale spiritului, care vin din Franţa, sînt adoptate de ţara noastră (nu se spune, de altfel, că toate se vădesc perfect asimilate), ar fi poate cazul să insuflam o viaţă nouă ortodoxismului nostru...

Or, tocmai aici este punctul sensibil: dacă catolicismul a suferit, în special în Franţa, o criză foarte acută, care justifică pe deplin mişcarea de apărare şi de cucerire întreprinsă de aderenţi, nu este mai puţin adevărat că, la noi, ortodoxia, religie care, nefiind niciodată intolerantă, nu şi-a atras deloc duşmănii aprige, n-a fost niciodată în pericol. Românul, ca şi sîrbul, ca şi grecul, este ortodox şi credincios, dar cu moderaţie. Desigur, ruşii, în misticismul lor bolnăvicios, se depărtează oarecum de la această regulă. Dar nu este mai puţin adevărat că România este ţara care se poate lăuda că nu a avut niciodată războaie religioase între oameni avînd aceeaşi origine. Şi de aceea, în ciuda tuturor, talentul irosit pentru apărarea — absolut inutilă — a unei religii care prosperă; nu putem să nu recunoaştem că d. Eliade a folosit un foarte mare talent pentru a vorbi de probleme care n-au interesat niciodată şi nici nu vor interesa vreodată sufletul românesc ortodox. Şi aceasta ne aminteşte întrucîtva de curioasa mişcare de opinie pe care s-au străduit să o provoace câţiva din confraţii noştri (care îl citiseră de curînd pe marele teoretician al regalismului francez care este d. Charles Maurras) pentru «apărarea Monarhiei»... în România... în timp ce ţara noastră este poate, alături de Marea Britanic, ţara unde regimul monarhic este cel mai adînc ancorat în moravuri!

Dar pentru a reveni la d. Eliade, vom mărturisi că am recunoscut, nu fără emoţie, în personajul pe care îl face să acţioneze în faţa noastră tipul multora din prietenii şi colegii noştri, suferind de un fel de nou «rău al secolului».

Şi cu toate că această comparaţie riscă să ne atragă afurisenia admiratorilor autorului, nu putem să ne reţinem de a găsi numeroase puncte de asemănare între eroul său şi cei mai romantici eroi ai lui Musset sau ai celor mai înveteraţi romantici.

In sfîrşit, nu putem cunoscîndu-1 puţin mai bine pe «doctor», să nu ne dăm seama de acest soi de timiditate refulată, de sexualitate deviată, printr-un proces bine cunoscut, dacă nu natural, spre speculaţiile cele mai abstracte, din lipsa unei supape normale. Care este deci atitudinea «doctorului» în prezenţa Femeii? El ne-o spune pe şleau, deşi în fermitatea şi cinismul tonului nu putem să nu remarcăm o imperceptibilă fisură: «... O femeie nu mă interesează decît prin virtupile sau prin viciile sale. Cînd le cunosc, ea mă dezgustă. In îmbrăţişările cele mai înflăcărate, eram indiferent... Am îndrăgit prea mult metafizica, pentru a putea deveni un intim al femeilor. Şi cu cît mă apropiam mai mult de ele, cu atît eram mai liber şi mai calm în cugetările mele. Vreau să spun că femeia nu m-a tulburat niciodată. Am căutat totdeauna la o femeie latura sa angelică sau diabolică... Am mai spus-o: am trăit prea mult în metafizică...»

In forţa imaginilor, în vigoarea cugetării, nu încetează să se întrevadă un fel de neputinţă, de imposibilitate de adaptare la condiţiile cele mai elementare ale vieţii actuale; o sterilitate disperată. Fără îndoială, autorul o atribuie capcanelor Celui Rău. Dar, judecaţi şi singuri mai bine: «... Iată de ce scriu această poveste; pentru că este frumoasă, lungă (?) şi vie şi pentru că peste tot întîlnesc 7eif-mon'v-ul incertitudinii mele şi al sterilităţii mele. Eu creez ceea ce cred: din vicii sau din ispitele unui tînăr lunatic, din sfaturile mele sau din violenţă, din dragoste sau din indiferenţă. Eu nu mă folosesc de ură, căci ea nu s-a pogorît niciodată în sufletul meu. Ea nu creează deloc şi nu distruge deloc. Eu sunt deasupra urii...

Eu muncesc şi trăiesc cu dezgustul, cu patima, cu dispreţul...»

Ce cumplită mărturisire de neputinţă de a se dezgusta de viaţă, în ciuda acestui dispreţ al frumosului şi activului sentiment care poate fi o nobilă ură. Cum aceste câteva rînduri se apropie de documentele cele mai semnificative ale celor care, pentru defecte de asimilaţie sau de nutriţie calificate drept «neurastenie», şi-au zburat creierii! Şi cît ar fi de trist ca o întreagă generaţie să se simtă solidară cu un om, oricît de inteligent şi de dotat ar fi, care poate să scrie fără procese de conştiinţă: «... Eu n-am putut iubi niciodată, şi femeia a fost orice pentru mine, în afară de amantă sau soţie»...

Este adevărat că «doctorul» afirmă, câteva rînduri mai departe, apărîndu-se tocmai de acuzaţii de acest gen, «că este calm şi pur». Dar asta n-ar înceta de a fi încă şi mai neliniştitor, căci calmul unui bărbat însufleţit de un asemenea spirit negativist, singular, nu poate să ajungă decît la propria sa distrugere, dacă nu şi a celorlalţi...

Dar, din fericire, d. Eliade a ales soluţia scrisului, şi în ciuda tuturor rezervelor, aproape «metafizice» şi ele, nu putem decît să ne lăudăm, căci este pentru prima oară cînd, dintr-o presă românească, iese o carte care ridică probleme deopotrivă complicate şi frumoase, tocmai datorită firavei lor actualităţi..." *(Mircea Eliade: „Isabel şi apele diavolului",* în *La nation roumaine,* an. III, nr. 400, 29 aprilie 1930, p. 2, rubrica „Literatura română contemporană".)

• A. P. Samson, cronicarul literar al *Rampei,* reia teza noutăţii absolute a romanului în contextul literaturii române, nuanţînd-o cu o anume subtilitate şi elocinţă. El vede în afabulaţia cărţii (după ce avertizează asupra polisemiei la care se pretează) o monografie răscolitoare a unui sentiment de alteritate, în care eurile se „tiranizează" reciproc, echilibrul restabilindu-se doar prin filtrul atenuator şi eliberator al iubirii: „Ceea ce te izbeşte mai mult la Eminescu, spunea Pompiliu Eliade acum 30 de ani într-un studiu din *Convorbiri literare,* este marea lui noutate.

Am putea spune, desigur, acelaşi lucru şi despre *Isabel şi apele diavolului.* In literatura românească, acest roman excelează prin *noutate.*

Isabel şi apele diavolului e un început.

Subiectul romanului?

Fiecare cetitor îşi va putea contura unul. Cartea se pretează la interpretări diverse. Ceea ce vrea să realizeze *Isabel şi apele diavolului* e povestirea unui fragment de existenţă a unui om în care trăiesc două fiinţe cu mentalităţi, cu sentimente, cu.pasiuni şi voinţi deosebite.

Mircea Eliade crede că *celălalt* e diavolul. Şi din această luptă, această continuă controversă dintre două fiinţe ce sălăşluiesc în acelaşi trup, autorul scoate câteva admirabile pagini de psihologie literară. Vă închipuiţi că eroii luptei, atunci cînd în aparenţă nu e vorba decît de un om care se luptă cu el însuşi, nu pot fi decît nişte eroi de natură spirituală: idei, instincte, pasiuni, sentimente, expresii de voinţă.

Acesta e primul caracter al romanului: lucrează cu realităţi spirituale cum ar lucra un romancier cu personagii vii, bine conturate şi bine înfipte în tiparele vieţii.

Autorul *Isabelei* ne înfăţişează la un moment dat sfîrşitul luptei inconştiente dintre cele două fiinţe. Diavolul, a doua existenţă din acelaşi trup, este înlăturat: prin apariţia frumoasei fecioare Isabel.

De aci înainte, romanul capătă realitate, adică acţiune. Acţiune care se desfăşoară pe axa acestui sentiment de iubire ce se înfiripează între Isabel şi tînărul eliberat. S-ar putea desprinde din roman ideea centrală că orice om este pînă la un moment un posedat. Că manifestările lui nu sunt rezultatul ciocnirei insesizabile dintre două voinţi. Iubirea e pentru d. Mircea Eliade o răscruce de viaţă: un prilej de eliberare. Lupta aceasta surdă, spirituală, îi cedează, şi omul se eliberează de tirania *celuilalt.*

D. Mircea Eliade, cunoscut multora din scris şi identificat cu foiletonul ziarului *Cuvîntul,* se dovedeşte prin acest roman al său, tipărit de «diplomatul» domn Ciornei, ca un scriitor de mari resurse.

Te uimeşte cîteodată puterea de introspecţiune, de analiză, de jongleur spiritual a acestui tînăr ce nu numără decît abia 24 de ani.

Sunt apoi în romanul Isabelei scene de viaţă de o vigoare remarcabilă. O îmbinare' de real şi aparenţă, -de energie şi langoare, sub haina stilului corect, a frazei scurte, hotărîte, şi de un conţinut masiv.

Isabel şi apele diavolului are avantajul unei pronunţate originalităţi, pe care istoria noastră literară n-o va putea ignora." *(Isabel şi apele diavolului,* în *Rampa,* an. XV, nr. 3680, 30 aprilie 1930, p. 2, rubrica „Mişcarea literară".)

Pe Lascăr Sebastian îl seduc în Isabel... câteva „artificii de artizanat literar", nfinuite cu dexterităţi de încercat romancier („introspectia şi adîncirea psihologică", „sul personal, înfiorat şi viril"). Mai mult decît atît însă, ca unii dintre predecesorii săi în comentariul cărţii, el întrevede în ea un singur personaj, care nu e altul decît generaţia lui Mircea Eliade în plin proces de autoanaliză şi individualizare: „Cartea pe care Mircea Eliade a frărmntat-o şi realizat-o departe de patrie, în ţara lui Buddha, e substanţa generaţiei din care el însuşi face parte. Generaţia care nu mai crede în sămănătorism, în poporanism, în socialism sau aşa ceva. Ci acea generaţie ce se iveşte după o mare catastrofă, cum a fost războiul mondial, şi care — nervoasă, febrilă, precoce — stă departe de preocupări sociale propriu-zise şi se întoarce către sine însăşi.

Romanul *Isabel şi apele diavolului,* care are «o intrigă», dacă voiţi, destul de cuceritoare, înseamnă mai mult decît un roman pur şi simplu, cu eroi şi întîmplări de-un exterior captivant. Ceea ce 1-a interesai pe autor să exprime a fost mai puţin haina

personagiilor şi mai degrabă lăuntrul lor, cîntărindu-le atitudinile şi faptele în balanţa *unei* conştiinţe. Mircea Eliade mînuieşte analiza şi autoanaliza" cu o deosebită măiestrie. Nu tăgăduim că s-a folosit de unele artificii de artizan literar, cari — să recunoaştem -«- dau farmec cărţii sale. Dar deasupra acestora, introspecţia şi adîncirea psihologică relevă posibilităţile lui Mircea Eliade de profund şi serios romancier.

Ar rămîne să vă vorbesc de stilul lui Eliade, care-i un stil personal, înfiorat şi viril! un stil de-o vigoare şi de-o frumuseţe care întrece stilul atîtor scriitori încercaţi şi cu renume, şi cu asta să vă descopăr icoana calităţilor acestei cărţi unice.

Isabel şi apele diavolului va trebui cetită de toată lumea şi-hdeosebi de toţi tinerii noiei generatii."(7sabeJ *şi apele diavolului,* în *Cronicarul,* an. I, nr. 3, 21 mai 1930, p. 1; semnat L. S.)

I. Constantinescu, recenzînd romanul în *Ordinea,* se arată surprins de formula lui insolită, tinzînd parcă să împace exigenţele prozei obiective cu ale celei subiectiv-intimiste. II declară de aceea un „roman nou ca factură şi compoziţie, un roman original cu adevărat". „E parcă povestea aventurii lui acolo, pe meleagurile din poalele Himalayei, mai observă criticul, o agentură neobişnuită, mai mult pentru propriele-i gînduri decît pentru oameni^ o poveste care răsfjînge jocul spiritului adineit metafizic într-o întîmplare oarecare." îl raportează însă în permanenţă la modelul tradiţional de roman, califieîndu-i drept „defecte" notele.care-1 diferenţiază: meditaţia autoscopică şi speculaţia metafizică: „Nu e o coristrucjie artistică, care să răsfrângă o realitate dată şi care să cristalizeze esenţialul,anecdotic al existenţii în cadrul strict şi omogen urmat azi de roman, ci un jurnal personal în care notaţia a înregistrat faptul material atît cît el a prilejuit reflecţiile unui spirit avid de propria-i cunoaştere. Dar dacă Mircea Eliade n-a dat contur suficient vieţii omeneşti în relieful ei material, atmosfera aceea creată de oameni prin gîndul şi faptele lor, prin acţiunea şi energia lor fizică şi sufletească, a ştiut s-o prindă atît de bine, că poate să caracterizeze prin ea esenţialul vieţilor omeneşti utilizate în roman." *(„Isabel şi apele diavolului", roman de Mircea Eliade,* în *Ordinea,* an. III, jir. 435, 22 mai 1930, p. 2, rubrica „Recenzii".)

Pentru Mihail Sebastian, prieten şi coasociat la rubrica de foileton a *Cuvîntului,* romanul *Isabel şi apele diavolului* este doar pretextul unui •• splendid eseu asupra personalităţii originale a autorului, căruia îi preţuieşte autenticitatea instinctuală, virilă, cu care se dăruie vieţii şi scrisului: „Mircea Eliade nu •ştie să scrie. O spune *(Isabel...,* pag. 45) şi îl cred. Nu ştie să scrie, în sensul că nu ştie să se limiteze. El nu înţelege, el nu vrea să înţeleagă posibilităţile definite ale vorbelor. Se răzvrăteşte împotriva lor, ca un sculptor împotriva pietrei, pe care o lucrează: e prea dură pentru ovalul visat, e prea moale pentru colţurile voite. Mircea Eliade ştie bine că orice pagină scrisă este o abdicare, fiindcă simplul fapt de a o scrie presupune nenumărate eliminări, conştiente sau nu. «Cei cari scriu suferă felurite şi multilaterale mutilări.» Dar Eliade nu vrea să se supună acestei drame a expresiei. Iată de ce cuvintele şi gîndurile lui formează două linii deosebite, care se unesc şi se despart dezordonat, se împletesc, se rup, se identifică şi se anulează într-un ritm inegal şi la o tensiune diferită. Scrisul lui izbucneşte. Că, în această năvală instinctivă, fraza duce cu ea pînă la capăt reflexia*începută sau că o pierde pe drum, că vorba luminează exact nuanţa ultimă a gîndului sau că umbreşte tocmai punctul lui central, că delimitează o senzaţie sau că o confundă cu alta, perfect opusă, ce importanţă au aceste lucruri cînd, aşa sau altfel, ele mărturisesc, toate, o vastă putere de a trăi şi o tragică încăierare cu viaţa însăşi!

Ştiu, criticul literar ar avea de spus cuvinte aspre despre *Isabel şi apele diavolului.* Dar Mircea Eliade nu este propriu-zis un literat, şi eu nu sunt propriu-zis un critic. Cartea

lui este un fapt Iau cunoştinţă de ea, cum iau cunoştinţă de existenţa unui arbore sau de prezenţa unui om. Sunt în acest fapt de viaţă întîrzieri, ezitări, confuzii... Dar după cum o ramură strîmbă şi noduroasă nu este mai puţin vie decît una netedă şi dreaptă, obscurităţile din *Isabel...* nu sunt mai puţin personale, mai puţin autentice, mai puţin reale."

Deşi tangente întrucîtva romanului şi prilejuite cu deosebire de el, reflecţiile au o mare generalitate, vizînd nu atît calităţile romancierului, cît cele native, de infrastructură intelectuală, care le susţin şi le nutresc din adîncuri. Intre ele, i se par fundamentale în caracterizarea lui Eliade: curajul de a gîndi, sinceritatea violentă a discursului epic şi imaginaţia. Le va nota cu cifre romane şi le va analiza incisiv, pînă la resorturile lor intime, sufleteşti: „I.) Mircea Eliade are o inteligenţă curagioasă. Spun asta, nu ca să amintesc violentele lui expediţii critice din foiletonul *Cuvîntului.* Acelea erau uneori injuste, alteori excesive. Nu vreau să vorbesc despre un curaj care se confundă cu agresivitatea. Fac bine distincţia dintre «curaj polemic» şi «curaj intelectual». Cel dintîi nu mă interesează. Singur valabil şi singur creator e curajul de a gîndi. Pe acesta, Mircea Eliade îl are. El se poate dispensa de impresii şi judecăţi străine, de adevăruri stabilite şi deprinderi comune, de reminiscenţe literare şi opinii cetite. El priveşte direct şi judecă singur. Un om, un loc, un obiect trăiesc în cîmpul lui vizual cu o netezime precisă şi cu o semnificaţie totdeauna proprie. La Port Said, el nu coboară cu amintirea cărţii lui Ronald Dorgeles, ci cu simpla lui poftă de a trăi şi de a cunoaşte. Curiozitatea lui este energică şi virilă. Eliade nu «contemplă» un spectacol: ci îl acţionează, îl schimbă, îl adînceşte. In legăturile cu lumea, iniţiativa o are el, nu lumea. El ştie să privească lucruri vechi şi să le treacă în prezent. Fiindcă el cunoaşte un adevăr hotărîtor: de către nimeni şi despre nimic nu s-a spus tot ce se poate spune.

II.) Sinceritatea violentă a cărţii lui Mircea Eliade împlineşte o funcţie sufletească. E un aer puternic şi convins în scrisul lui, care îţi dă senzaţia unei trăiri imediate, pînă la precizie fizică, pînă la realitate pipăibilă El nu face literatură: nu pliveşte materialul cărţii, nu îl simplifică, nu îl echilibrează. Sinceritatea lui e elementară şi organică. Uneori se pierde în detalii, alteori sare peste evenimente, uneori e prolixă şi chinuită, alteori e concisă şi limpede, dar simţi că, în toate aceste ocoluri interioare, această sinceritate e continuu agitată de căutarea adevărului personal şi al propriei înţelegeri. O artă mare nu poate pleca de la o minciună; nici măcar de la o tăinuire. Cei care au elogiat minciuna ca element de artă (cunoaşteţi tema — nu? — Anatole France etc....) ori au glumit, ori n-au înţeles lupta tragică şi bărbătească ce se poate da între hotarele adevărului. Nimic nu e valabil în artă, dacă nu revelează un adevăr uman. Sinceritatea este atmosfera elementară şi indispensabilă a unui artist. Pentru ca să creezi o operă valabilă, trebuie să trăieşti în sinceritate, după cum ca să fii campion de *cross country,* trebuie să umbli pe pămînt

Sinceritatea lui Mircea Eliade îl pune în legătură cu o viaţă amplă şi agitată. E una din cele mai instructive experienţe din toate cîte se pot găsi în cărţile unui om tînăr. E un cîmp de mari momente interioare, deschis, agitat, calm, exasperat, contradictoriu, cu depresiuni şi ridicări ce desemnează un contur sufletesc interesant.

Cred că pot spune fără teama de a trebui să mă corectez după o nouă lectură că ceea ce preţuiesc cu deosebire în cartea lui Eliade este tocmai această absolută sinceritate. Poate pentru că întîlnirile mele cu el au fost, în viaţă, scurte, neinteresante şi inutile, întîmplarea făcuse să ne cunoaştem în casa *Cuvîntului,* unde împărţeam, cu rosturi deosebite, acelaşi foileton. Sunt oameni în faţa cărora te găseşti închis, limitat şi fără putinţă de comunicaţie ca în faţa unei case fără ferestre. Am trecut pe lîngă Mircea Eliade

cu regretul pe care îl încerc ori de cîte ori trebuie să renunţ la cunoaşterea unui om: parcă posibilităţile vieţii se reduc atunci. Dar îl regăsesc în *Isabel...*

III.) Cartea lui Mircea Eliade îmi dă prilejul să vorbesc despre o distincţie, pe care o făcusem demult şi pentru formularea căreia aşteptam un exemplu nou. Mă gîndesc anume la marea deosebire ce există între două noţiuni de obicei confundate: imaginaţie şi fantezie.

Fantezia e o calitate minori Ea poate fi amuzantă, tînără, vioaie şi spirituală. Ea poate constitui un joc poetic de libertăţi sentimentale extrem de plăcute. Ea poate fi chiar inteligentă. Dar fantezia trece pe lîngă lucruri, deasupra lor: niciodată nu le pătrunde, nu le reconstituie, nu le schimbă în esenţa şi în structura lor cea mai adîncă. Fantezia, în sfîrşit nu e capabilă de tragic. Şi asta e de ajuns ca să o descalifice.

Dimpotrivă, imaginaţia se aşează între realităţi. Ea transcende numai adevărurile mărunte, ieftine şi opace de fiecare zi, pentru ca să-şi desfăşoare nesfîrşita ei libertate între posibilităţile decisive de dincolo. Imaginaţia înseamnă putinţa de a crea viaţa Nu de a o *recrea,* adică de a o face altfel decît cum este, ci de a o crea pur şi simplu, aşa cum există cu noi odată. A imagina lucruri însemnează a le da naştere, a le face posibile, reale, existente. Fantezia e un joc. Imaginaţia e cunoaştere.

Nu pot insista acum asupra acestei distincţii. Voi reveni poate, fiindcă mi se pare capitală. Deocamdată nu vreau să spun decît că Mircea Eliade nu are fantezie, aşa cum s-ar putea spune şi cum probabil se va spune, ci imaginaţie. Povestea din *Isabel...,* turmentată, «neverosimilă» (oribil cuvînt şi fără sens), agitată de neaşteptate întorsături, de la acel nămolos vis al unei nopţi de vară pînă la copleşitoarele orgii din casa domnişoarei Roth, este, odată plasată într-o ambianţă sufletească, absolut posibilă. «Totul se poate întîmpla, împotriva tuturor raţiunilor.» Mircea Eliade o spune şi ne face să o credem." *(Cartea lui Mircea Eliade,* în *Cuvîntul,* an. VI, nr. 1833, 31 mai 1930, p. 1.)

Dîndu-şi seama de caracterul itinerant al demersului său critic, Mihail Sebastian — pe care apariţia romanului lui Eliade îl surprinsese la Paris — promite şi o „a doua lectură", mai liniştită şi mai aplicată. O întreprinde abia după doi ani însă, cu prilejul reeditării ei meteorice din 1932, cînd agitaţia „generaţiei" din jurul ei domolindu-se, descoperă cartea o veritabilă mostră de proză obiectivă, cu atmosferă credibilă şi cu eroi viabili. Articolul va rămîne, de altfel, prin consistenţă şi tenuitate, un fel de coloană vertebrală a exegezei romanului. Il cităm în întregime: „Despre semnificaţia spirituală a lui *Isabel...* am scris, acum doi ani, la întiia apariţie a cărţii. Era tot ce ne interesa mai mult în acel moment, în care discuţiile în jurul «generaţiei tinere» nu se sfirşiseră cu totul. Mircea Eliade, detractor al literaturii, s-ar fi supărat şi ar fi refuzat cu violenţă un articol de critică literară pentru o carte care era mai mult un «jurnal moral» decît un roman.

Astăzi, cînd *Isabel şi apele diavolului* apare într-o a doua ediţie, este poate momentul unei recitiri a cărţii şi a unei considerări mai liniştite a ei. Elementele de criză sufletească ale acestei opere vor fi fost depăşite de atunci de autor, şi ceea ce ne rămîne sunt «elementele de roman».

Am făcut deci încercarea de a ceti volumul ca pe o operă obiectivă de literatură, punînd accentul lecturii noastre mai mult pe eroi şi drame decît pe probleme şi idei.

încercarea a izbutit, *Isabel şi apele diavolului* este un veritabil roman.

Nu-mi vorbiţi de construcţia ameţită a cărţii (de lipsa ei de construcţie, mai bine zis), de paginile nerealizate, de eroii abia schiţaţi, de confuzia şi împleticirea dramelor în joc, de vîrtejul în care se pierd şi se destramă momentele decisive. Toate acestea ţin de ritmul precipitat al acestei opere, de suflul ei impetuos şi profund dramatic. Toate acestea

sunt mai ales răscumpărate de o autentică viziune epică, vădită în fiecare moment al povestei. Şi asta este esenţialul.

*

Un roman este o carte cu oameni. Definiţia poate părea sumară. Eu rămîn la ea şi nu ştiu alta mai complectă.

Or, oamenii abundă în *Isabel...* Oamenii desemnaţi din trei linii, dar oamenii vii, tresărind de nervul inimitabil al existenţei reale. Autorul are darul foarte scump de a crea atmosfera şi cadrul în care viaţa să se desfăşoare plauzibil. In asta stă toată arta romanului.

Casa familiei Axon este un interior de care iei cunoştinţă convingător. Decorul, atmosfera, prejudecăţile, gustul, culoarea, înfăţişarea fizică a casei acesteia îmi e familiară. Am intrat în ea, am stat la masa ei, am privit pe ferestrele ei inundate de soare. De aici încolo, tot ce s-ar întîmpla cu oamenii ce o locuiesc este posibil şi veridic.

Nu ştiu să explic mecanismul după care o asemenea evocare, imperios prezentă, se poate face. Nu ştiu nici să citesc pasagiile care creează în *Isabel...* realitatea casei Axon. Probabil, mulţimea dezordonată a detaliilor epice, parantezele, amintirile, referirea la înrîmplări şi oameni nouă necunoscuţi, dar trecând pe la marginea povestei propriu-zise, rapid, nervos, cotidian şi familiar. Din reunirea atîtor amănunte rezultă ceea ce Mircea Eliade ar numi poate o «atmosferă indistinctă», «o realitate indistinctă», o viaţă bogată, surdă şi intimă, care se desfăşoară în nenumărate clipe neesenţiale, indiferente, ce te cuprind totuşi şi te modelează.

Cele trei fete Axon (Isabel, Lilian, Vema, ultima mai interesantă decît toate), Tom, d-na Axon, prietenii care le vin în casă, d-l Tacker de la vamă, rusul Stalin, d-l Fox, d-rele Irving, d.- Williams, d. Elliot, Lucy, Guy, Edna, Noel, Algie, miss Roth, oameni care trec întîmplător prin carte sau eroi ce; fac însuşi materialul ei, toţi au un accent de adevăr care, în literatura noastră atît de -practică, înseamnă realmente un moment deosebit.

E curios că i s-a reproşat lui Mircea Eliade, chiar de către criticii săi cei mai binevoitori, nu ştiu ce spirit livresc, ce l-ar face inapt pentru urf contact direct cu viaţa şi prin urmare — în literatură — cu romanul. Ceea ce dă în scrisul său impresia livrescului este o anumită greutate a expresiei, o luptă uneori penibilă cu vorbele, anumite note false, de stil însă, nu de psihologie şi nu de mişcare. Dar mi se pare imposibil, după lectura lui *Isabel...* unde viaţa este atît de prezentă şi puternică, să se spună că Mircea Eliade nu ştie să privească decît prin cărţi. Adevărul potrivnic este pentru mine evident.

Dacă n-ar fi decât unica dramă ce se petrece între Tom şi doctor, dacă n-ar fi decît pasagiul privitor la serile de varieteu de la «Bristol Theater», dacă n-ar fi decît nopţile din Park Street, şi încă posibilităţile de romancier ale acestui năvalnic creator de viaţă ar fi demonstrate.

Caracterul gidean al episodului Tom Axon? Poate, ca psihologie, ca temă, ca problematică. Asta se poate imita. Dar realitatea fizică a lui Tom? Siguranţa figurii sale? Vigoarea cu care acest băiat de 20 de ani ni se impune, ca un ins real?

Pentru mine, acest fapt de a putea însufleţi un om întrece cu mult «influenţele» de temă sau atitudine. Lipsa de valoare a unei copii nu stă în lipsa de originalitate, ci în lipsa de adevăr. Cine poate să scrie un nou *Hamlet,* pe absolut aceleaşi date sufleteşti, dar cu alte elemente epice, şi să creeze astfel un personagiu, să nu ezite: va face o operă autentică.

Romanul românesc îi datorează lui Mircea Eliade o figură inedită: miss Roth.

Am mai spus-o, mi se pare, mediocritatea literaturii noastre nu se datorează lipsei de talent, ci preocupărilor scăzute ale scriitorilor noştri, orizontul lor limitat, local,

strimt, desuet şi provincial. Scriitori de talent, ocupîndu-se o viaţă întreagă cu eroi de cinci parale, pensionari rataţi,- boieri scăpătaţi, amante voluptuoase, magistraţi oneşti, politiciani veroşi. O viaţă socială mediocră, furnizînd material inevitabil mediocru, pentru o literatură fatal mediocră.

Cînd am să scriu o istorie a romanului românesc, n-am să vorbesc despre scriitorii de romane, pentru care mi-ar trebui 5 volume, ci despre eroii de romane pentru care îmi vor ajunge 50 de pagini. Atîta sunt de puţini.

Intre aceşti puţini, miss Roth ocupă un loc tulburător pentru complexitatea figurii ei morale, pentru pitorescul ei social, pentru variaţiile ei sufleteşti, depăşind cu zece capete şi pe Dan Deleanu, şi pe Radu Comşa, bine cunoscuţii eroi.

Isabel... poate să schimbe soarta romanului la noi, ca gen.

In Franţa ar fi luat neîndoios premiul «Goncourt». Iar cronicarii noştri ar fi luat cunoştinţă de miracolul unui om de 25 de ani, care a scris o întreagă bibliotecă de manuscrise." *(Isabel ţi apele diavolului,* în *România literaţi,* an. I, nr. 25, 6 august 1932, p. 3, rubrica „Cronica literară".)

Al. Bilciurescu, unul din recenzenţii revistei *Convorbiri literare,* descifrează în intriga romanului „un caz proustian de autoflagelare", cîştigînd interes prin exotic şi acuitatea analizei: „Autorul pătrunde în labirintul întortocheat al eului, studiindu-l sistematic, ca la seminarul de psihologie.

Anecdota e un fapt divers care, transpus în sufletele bucureştene, ar fi fost lipsit de interes. Dar elementul exotic i-a dat nuanţa ineditului, iar analiza uneori ingenioasă a lui M.E. prinde atenţia cititorului." *(Mircea Eliade; „Isabel şi apele diavolului",* în *Convorbiri literare, an.* LXIII, mai 1930, p. 623, rubrica „Recenzii".)

Şerban Cioculescu, deşi are în epocă faima unui cronicar exigent şi caustic, se arată destul de blînd cu romanul, considerîndu-l o reuşită şi sfătuind autorul — pe care îl ştia disputat şi de alte proiecte intelectuale — să nu se oprească, precum Ibrăileanu, doar la primul roman. *Isabel...* îi apare ca un bun „roman psihologic", construit ca biografie imaginară a unui „copil romantic al timpului său", neliniştit ca geniul pustiu al lui Eminescu, individualist ca „seducătorul" lui Kierkegaard, ambiţios ca „discipolul" lui Paul Bourget şi satanic precum aventurierii sarcastici ai lui Andre Gide. Cu acesta din urmă, criticul îi descoperă o filiaţie de necontestat, mergînd pînă la similitudini de motive, atitudini şi scene. De altfel, îl socoteşte chiar „cel mai talentat discipol" al lui, presupunînd în Gide un potenţial „admirator" al romanului *Isabel...:* „Sunt bucuros că acest întrepid dispreţuitor al literaturii din *Itinerariul spiritual* a condescins să scrie un roman, un foarte frumos roman. Agitaţia pseudo-ideologică a aproximativilor misticc-ortodocşi a trecut, dar operile literare bune rărrân. O astfel de operă este *Isabel şi apele diavolului.*

Deşi acţiunea romanului se petrece în India, nu este un roman exotic. Este o autobiografie romanţată. Un roman psihologic bine construit — cu excepţia unui capitol care ar fi putut lipsi, fără să păgubească economia ansamblului, şi anume cap. VII, central, *Visul unei nopţi de vară* — înseamnă o vocaţie cerută de romancier. Evenimentul este cu atît mai îmbucurător, cu cît literatura noastră trece printr-o criză acută de supraproducţie de romane, în marea lor majoritate cu totul ilizibile.

Unul din semnele vocaţiei de romancier a d-lui Mircea Eliade stă în faptul că a izbutit să scrie un roman personal, interior, de autobiografie spirituală, pe o înlănţuire de fapte, pare-se, în întregime imaginare. Şi cu toate acestea, interesul viu al acţiunii exterioare se resfringe, printr-un ciudat proces al interesului, specific romanului, asupra personajului principal. Prin aceasta, romanul de analiză psihologică *Isabel şi apele*

diavolului nu sufere de ariditatea caracteristică acestei superioare specii de roman, dar in acelaşi timp foarte dificile. Acelaşi interes al acţiunii are meritul, mai considerabil, de a da viiţă foarte curiosului personagiu care este eroul principal al romanului.

D. Mircea Eliade îl prezintă pe alter-ego-ul său romanţat ca pe un geniu sterp. Este geniul pustiu al lui Eminescu şi, mai în genere, al romanticilor. Doctor în filozofie orientală, personagiul fără nume, din ţările nordice, relativ, să-i spunem Mircea, deoarece seamănă ca un frate de sînge şi spirit cu d. Mircea Eliade, şi chiar ca un frate de profesie, este un anxios, un neliniştit, copil romantic al timpului său, care se ocupă cu «experienţele» morale. Ca şi d. Mircea Eliade, e un spiritualist, alături de mistică şi de ortodoxie. Ambiţia sa e să «modifice vieţile celorlalţi». Dacă i-am cerceta filiaţia, am găsi-o multiplă. E mai întîi şarpele lui Valery:

«Je suiş celui qui mddifie».

E apoi Gide din *Faux-Monnayeurs,* curios tulburător al tineretului, ispititorul care iscodeşte sufletele tinere în formaţie, în zona subconştientului şi a vidului. într-un loc suntem în plin gidism de pederastie, urmată de pocăinţă şi purificare.

D. Mircea Eliade 1-a cetit, desigur, şi pe romanticul danez Soren Kierkegaard, din *Enten-Eller,* şi dintr-însul a luat ceva din latura de Don Juan demoniac al eroului său.

Bănuiesc că a citit şi *Discipolul* lui Paul Bourget, carte cam învechită astăzi, prin caracterul ei de polemică cu materialismul pozitivist tainian, dar susceptibilă încă de a suscita probleme similare. într-adevăr, ce e eroul din *Isabel şi apele diavolului* decît un nou.Robert Greslon *(Le disciple)* sau un nou Julien Sorel *(Rouge et Noir, de* Stendhal), adică un individualist de dată nouă, un ambiţios, spiritualist, pentru că astăzi spiritualismul e la modă, ca «energia» în 1830 şi materialismul în 1889, dar deopotrivă lipsit de scrupul şi experimentînd lucid în direcţia unei curiozităţi inedite? Ideea păcatului, materializată prin credinţa în diavol, e iarăşi unul din fenomenele spirituale ale timpului. Şi Andre Gide crede în diavol (vezi *Dostoievski* şi *Faux-Monnayeurs).* Provenienţa diavolului, în *Isabel şi apele diavolului,* e deci gidiană.

Prin urmare, eroul d-lui Mircea Eliade încearcă să seducă o tînără fată, engleză şi catolică, Isabel, fata îl respinge, dar cedează apoi primului-venit, pentru că seducătorul ei a sădit într-însa apetitul sexual. Isabel rămîne însărcinată, autorul moral al păcatului o ia în căsătorie, din curiozitate de a şti pentru ce Isabel 1-a refuzat şi a cedat altuia, iar cînd află de la Isabel, care moare în urma naşterii, motivul pe care nu îl bănuia, se hotărăşte a creşte copilul *său,* pentru că în momentul concepţiei Isabel s-a gîndit la el, şi nu la celalt în acelaşi timp, se simte pentru prima dată creator, iar nu geniu sterp, ca înainte: «Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară. Şi cît e de viu, de viu... şi cît simt că e *al meu!...»*

Aceasta e soluţia dramei spirituale a eroului, turmentat de dorinţa exacerbat individualistă de a modifica existenţele, de a se substitui într-alţii. D.Mircea Eliade a plecat de Ia constatarea simplă, căreia i-a dat un caracter de intolerabilă suferinţă, a impenetrabilităţii sufletelor. Astfel, la început, eroul său determinase plecarea de acasă a fratelui Isabelei, Tom, ca în *Retour de lenfant prodigue,* al lui Gide. Apoi află însă că Tom, prin firea sa, era aventurier în adolescenţă: «Tom nu era cel gîndit de rrdne. Iar eu mi-am luat păcatul lui, eu mi-am împovărat sufletul în zadar, căci şi fără mine Tom ar fi părăsit casa, şi atunci păcatul ar fi fost al lui, iar în cer ar fi dat socoteala el, iar nu eu... Iată-mă păcătos fără fruct; iată-mă neizbutind nici în asemenea opere, sterp, pentru totdeauna sterp, cu duhul meu purtat pe ape moarte.. .etc.» (P. 98-99.)

în păcatul Isabelei, eroul d-lui Mircea Eliade crede că pentru prima dată a frînt legea fatală a sterpiciunii sale şi se simte dezlegat de fatalitatea sa, definitiv. Nu garantez puritatea eroului d-sale. Nu garantez moralitatea romanului său. De altfel, cred că ideea moralităţii în artă nu se pune. Ideea moralităţii ar putea fi pusă de spiritualiştii mai mult sau mai puţin mistici şi ortodocşi de la *Gîndirea, de* unde a purces d. Mircea Eliade. îi las să se adune în conciliu, laic sau ecumenic, pentru a disputa, sub ocrotirea Sfîntului Duh, despre ortodoxia acestui roman. Dacă e chestiune de morală, aş putea adăuga că morala, e drept, cam strîmbă, pentru că laică, a evreului Spinoza, condamna intervenţiile de această natură şi, în principiu, orice intervenţie a unui ins de natură a modifica soarta altui ins. Dar Spinoza nu e o autoritate ortodoxă.

Contestabil, aşadar, în experienţele sale, poate valabil din punctul de vedere al spiritualităţii gidiene sau gîndiriste, romanul d-lui Mircea Eliade nu este mai puţin un foarte frumos roman, prin talentul cu care a tratat cele mai scabroase scene de «experienţe morale», săvîrşite cu Tom, Isabel şi cele două surori ale sale. Andre Gide ar admira acest roman, dacă l-ar putea ceti, şi ar recunoaşte în d. Mircea Eliade, pînă la un anume punct, pe cel mai talentat discipol al său.

Nu ştiu dacă d. Mircea Eliade are scuze de ordin moral, cazuistice sau ortodoxe, dar calitatea artistică a romanului d-sale îl recomandă ca pe un romancier care nu trebuie să se oprească la acest dintîi roman." *(Isabel şi apele diavolului" de Mircea Eliade,* în *Adevărul,* an, 43, nr. 14243, 4 iunie 1930, p. 1, 2, rubrica „Cronica literară".)

Spre deosebire de Şerban Cioculescu însă, într-o cronică stufoasă, cu multe improprietăţi stilistice, Octav Şulupu consideră romanul o carte eşuată, cu o compozitie şubredă, ameninţată de discontinuităţi ce se vor „inovaţiuni", cu un stil covîrşit de o vizibilă incapacitate de a selecta esenţialul şi o galerie tipologică amorfă, fără contur viabil. Regăseşte în schimb în roman, preţuindu-1 fără reţineri, pe „gînditorul sensibilităţii", cel care „raţionează cu sufletul şi clădeşte ţări de himeră". După citatele aduse în sprijin, deducem că Octav Şulutiu (viitorul autor al romanului experimental • *Ambigen)* caută cu deosebire în *Isabel...* paginile cu turnură aforistică şi poematică ale eseistului. Ceea ce arată că perspectiva lui asupra cărţii este deliberat subiectivă şi partizană: .Judecată din punctul de vedere: ROMAN, b carte gafată. Ideea romanului este aceea a răscumpărării sufletului păcătos prin sacrificiul unei fecioare. Doctorul, eroul principal din roman, este urmărit şi frămîntat de puterea malefică a diavolului (pentru reverenţă, numele acestui suveran întunecos se scrie cu iniţială mare). Acţiunile doctorului, ghidate numai spre rău. însă, iubirea pentru Isabel îl scapă. Cum? Aici este capitala scădere. Isabel păcătuieşte cu un soldat (hr. 11871). Doctorul se căsătoreşte cu Isabel, care moare. Şi doctorul rămîne cu copilul pe care-1 va creşte, fiindcă e al lui, deşi 1-a făcut soldatul!

D-1 Eliade n-a ştiut să deştepte dubiul şi de aceea a ratat o idee mistică. Se-nţelege că fiul acesta era opera *morală* a doctorului. Dar real, acesta nu şi-1 putea declara *rodul său.* Insuficienta lumină aruncată asupra acestui fapt principial scade valoarea ideii, care însă din cursul ei se depreciase prin lipsa de gradaţie şi de susţinere continuă. D-I Eliade părăseşte ideea într-un moment pentru a ne construi figura vicioasei miss Roth.

Cînd cineva vrea să facă ARTA, trebuie să ţină seamă de cîteva cadre. Insuficienţele de compoziţie artistică nu sunt inovaţiuni. Proust, care a rupt romanul, n-a defectat A clădit o nouă compoziţie şi apoi şi-a susţinut sensul precis al operii sale. A nu te abate de la o linie este cerinţa primă a operii de artă.

Deficitar şi răzleţ, stilul lui Mircea Eliade. [...] între primele propoziţiuni şi

ultimele, explicaţia didactică provoacă un ton mai jos şi nud, impudic. Stilul va să sufere în tot romanul de această incapacitate de renunţare la inesenţial şi apoi de neputinţa de a-l transforma (fiindcă Proust a creat stil din fărîmituri şi preocuparea de lucruri mici, neînsemnate, o floare, o carte, o *madeleină).* D-l Eliade nu este un stilist decît în partea spirituală a romanului. Şi cu aceasta ajungem şi la calitatea lui.

-D-l Eliade nu este romancier. Ci este un aventurier al ideii, rătăcit — cum?— şi în domeniul cărnii. îmi amintesc acea *Apologie a virilităţii,* unde incapacitatea de expresie a d-lui Eliade găsea forme de stil tocmai prin spargere şi îndrăzneală, şi unde sensul spiritual căuta să străbată un material amorf şi o problemă carnală. Desigur, nu este acolo întreg d. Eliade, cu atitudinea ideologică pe care ştie să o ia în *Itinerar spiritual.* (Şi acolo îi trimit pe aceia cari s-ar mira cînd îl deconsiliez pe d. Eliade de a mai scrie *literatură.* îşi pierde stilul, cînd l-ar putea folosi aiurea, superior.)

Ceea ce este superior în d. Eliade este gînditorul sensibilităţii. D-l Eliade raţionează cu sufletul şi clădeşte ţ^~ de himeră. Pasagiile de viaţă spirituală sunt de căutat în *Isabel şi apele diavolului.* D-l Eliade este în această proclamaţie:«Eu sunt ursit să vieţuiesc tot ceea ce închipui şi plăsmuiesc cu gîndul. Am iubit drama în piatră ca s-o siml apoi, în came. Durerea a fost aceeaşi.» (Pag. 46.)

Astfel, pasagiile din *Povestea mea* sau primele pagini din *Visul unei no*.,i de vară.*

Peregrinarea spirituală, turburările metafizice ale d-lui Eliade distonf-azi cu întreaga atmosferă de senzaţional a romanului. Autorul nu este în stare de a *crea* j. sonagii. Isabel a sa nu trăieşte. Este virgină, modernă şi mai cum? Nu ni se sugerează în minte nici un om întreg. îmi iese înainte o figură antică,- reprezentînd bătălia de la Ipsus şi în care pete goale întrerup viziunea. Pentru psihologia personagiilor din *Isabel şi apele diavolului,* comparaţia cu acea figură este nimerită. Personagii văzute pe o latură şi de jos în sus, oblic, aşa cum priveşti în film unele case.

Numai miss Roth este oarecum vie, pentru că imaginea femeii stricate se complineşte mai grabnic din reminiscenţe şi locuri comune. Dar şi în ea sunt lacune. Personagiile d-lui Mircea Eliade nu trăiesc o *viaţă,* cu monotoniile unei întreruperi, cu complexităple şi nuanţele unor veşnice ciocniri, reveniri sau biruinţe, ci trăiesc o *idee,* unică şi proaspătă, care le ia din viaţa lor şi le chinuieşte. Romanul d-lui Eliade este un roman de chinuri, dar de chinuri inutile.

D-l Eliade declară: «Şi alte gînduri mă cutreierau, pe cari renunţ să le aştern aici...»(p. 164).

Erau preferabile acele gînduri. Este întristător cum d. Eliade se retractează necontenit Ar vrea să spună ceva mai mult, dar nu spune. Veşnic rămîne să nu dea din mai multul ce are, deşi nu ne-a dat prea mult Romanul, care putea fi o biografie spirituală, a pierdut mult prin ceea ce d. Eliade nu a aşternut pe hîrtie. Domnul Eliade trebuia să ştie însă că desfigurarea însăşi a unei idei îşi are raţiunea în configuraţia unui spirit Acele desfigurări sunt veşnic noi trăiri şi singurele valori de artă. Arta, care este marea mutilatoare a Vieţii şi Gîndirii.

Aş vrea să arunc o floare acelui om dîrz şi fraged din d. Mircea Eliade. Plecat să-şi cutreiere posibilităţile în India, cu o muncă aridă de erudit şi o putere de transfigurare sufletească de metafizician (metafizicianul nu este un erudit decît prin accidentă), d. Mircea Eliade găseşte timpul să se ocupe şi de literatură. Romanul pe care 1-a dat este, fără îndoială, o lucrare de valoare pentru noutatea preocupărilor şi nota de exotism pe care o aduce în literatura noastră. Şi apoi, d. Mircea Eliade nu înţelege să-şi bagatelizeze scrisul la cotidianul unei gazetarii. Dar pe acel Eliade în care mai am speranţă aş vrea să-1 regăsesc într-o operă de mare gîndire şi de afecţiune a gîndirii, ale cărei posibilităţi de realizare le-a lăsat întrevăzute.

«Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară..$i cît e de viu, de viu... şi cît simt că e al meu!» (Pag. 236.) Pruncul spiritual al lui Eliade încă nu..." *(Mircea Eliade: „Isabel şi apele diavolului",* în *Viaţa literară,* an. V, nr. 129, 6-22 iunie 1930, p. 3, rubrica „Cronici literare".)

Prietenii şi colaboratori- săi de la revista Liceului „Spiru Haret", *Vlăstarul,* pe care Eliade o îmbogăţise cu poligrafia sa de „adolescent miop", îi dedică prin semnătura fostului coleg Zigu Leibovici o recenzie entuziastă, „de cea mai expansivă bucurie", împănată cu amintiri şi nostalgii liceale. Nu sînt uitate ipostazele sale de entomolog precoce înconjurat de borcane cu insecte, de schimnic sacrificîndu-se pe altarul lecturii într-o mansardă sufocată de cărţi prăfuite, polemicile sale pe teme incandescente din *Revista universitară* şi alte gazete etc. Considerabile asupra romanului sînt întrucâtva naive şi se complac într-un vizibil amatorism. Merită să reţinem însă două observaţii: că aplecarea romancierului către aventuri în irealitatea spiritului ar putea fi inspirată de Fichte şi că ea ar avea în subsidiar un „tendenţionism", vădit de întreaga sa generaţie, către romantism şi abstracţie: „Romanul lui, subintitulat «roman de aventură spirituală», ne arată cu prisosinţă că Eliade a ştiut prea bine să prindă stările empirice ale spiritului nostru. El a reuşit să strecoare în marginile subiectului o întreagă ideologie metafizică, metapsihică şi ocultistă. [...] Desigur că tânărul nostru scriitor se resimte încă după urma citirii volumelor *Les maison hantees* a lui Flammarion şi a *Animisme et spiritisme* al lui Aksakof.

Subiectul, în cîteva cuvinte, este cam acesta: un tînăr, un «geniu sterp» este stăpânit de diavol. Nu el este acela care lucrează spre păcătoşirea mediului, ci diavolul prin el. Va putea scăpa din păcat prin săvîrşirea lui? Şi păcatul este acel al primilor oameni. Nu prin act, ci prin sădirea gîndului. Fecioara săvîrşeşte actul, însă nu cu el, ci cu altul. Urmează simbolica readucere la viaţa dumnezeiască făcută prin jertfa fecioarei.

Deşi foarte interesant prin felul cum este expus, cît şi prin nota nouă pe care o aduce, nu este decît un pretext pentru vasta ideologie conţinută în această operă. Deşi tînăr, a reuşit să prindă foarte bine caracteristicile mediului ambiant şi să redea într-un tempo îndrăcit manifestările sufleteşti ale oamenilor.

Realismul subiectului acestui roman este un realism pe care nu l-am înulnit pînă astăzi la nici un alt autor. Realitatea nu este creată de mediul social, de lume în general, ci de spirit. Spiritul este acela care domină lumea, şi deci realitatea o găsim pe o treaptă mai sus în ierarhia abstractismului.

Sub influenţa filozofilor «romantici» şi în special a lui Fichte, care spunea că «lumea este creaţiunea minţii omeneşti», Eliade scrie: «Realitatea e mare şi- e rară. Lumea însă — şi fiecare ştie aceasta, dar nu o spune — lumea este ireală.

Dacă lumea aceasta ar fi reală, toţi am fi oameni mari.» înc-o dală, realitatea nu ţine de ceea ce se numeşte «lumesc», ci se găseşte în zonele înalte ale spiritului. Din cauza erudiţiei lui Eliade, o axă a romanului este greu de găsit. Totuşi, aceasta nu scade cu nimic valoarea operei lui. Şi cum spunea cîndva un critic despre el: «Pentru înţelegerea acestui roman trebuie pătrunsă diferenţa dintre lumesc şi spiritual» şi, mai apoi, *Isabel şi apele diavolului* este o lucrare ce inaugurează un nou gen de roman. într-adevăr, nimeni, la noi, n-a abordat pînă astăzi un asemenea subiect. Plimbările gîndirei prin înaltele probleme metafizice şi oculte n-a inspirat şi, mai mult, n-a interesat pe nimeni. Eliade, în această privinţă, este un creator. A reuşit să găsească subtilitatea şi geniul creator în ştiinţa spirituală a ocultismului. *Dar* lăsînd la o parte toate consideraţiile de ordin pur spiritual, să ne coborîm din abstractismul

acestei lumi în lumea mai concretă în care ne zbuciumăm ca oameni.

Fiecare din noi vom găsi în acţiunea romanului lui Eliade ceva din tendiţionismul către romantism şi abstract al tuturor dintre noi, al tuturor de vîrsta noastră.

Eliade este în noi, şi noi în romanul lui, căci deşi tînăr, el a ştiut să cunoască toate asperităţile vieţei pământene, înainte şi mai intensiv de cum am fi putut noi să o cunoaştem. Acum, drumul este luminos şi drept. A ştiut, prin eliminarea noţiunilor timp şi spaţiu, să plutească cu gîndurile în abisul eteric spiritual.

Deşi la prima încercare în acest gen, a reuşit să atragă pentru frumuseţea, pentru interesul născut de ideile pe cari le-a risipit cu mînă plină în romanul lui..

Bravo, Mircea. *(Mircea Eliade <Cu ocazia apariţiei romanului Jsabel şi apele diavolului">,* în *Vlăstarul,* an. VI, nr. 6, iunie 1930, p. 2-3.) .

într-o rrricrorecenzie, destul de „frugală", Agatha Grigorescu-Bacovia socoteşte *Isabel şi apele diavolului* un „roman-eseu", „construit în atmosfera şi pe cele mai recente planuri ale romanului modern occidental", experimentînd „o concepţie interesantă despre creaţie şi procreaţie" şi oferind „un stil nervos, concis, lapidar şi strict adecvat materialului, mai mult gîndit decît trăit". Ceea ce rezultă este, după recenzentă, „o lungă autotatonare a eului în diferite ipostaze vitale", în care romancierul cedează vizibil locul „temperamentului de riguros eseist". *(Jsabel şi apele diavolului" de Mircea Eliade,* în *Revista scriitoarelor şi scriitorilor români,* an. IV, nr. 6-7, iunie-iulie 1930, p. 103, rubrica „Cronica literară".)

Ca întotdeauna aplicat şi cu o distanţă percutantă, profesională faţă de obiectul studiului, Pompiliu Constantinescu supune unui examen incisiv şi convingător atît omul Eliade, cît şi primul său produs literar, descoperindu-le în profundă şi secretă conexiune. Acest portret-robot, de pildă, va influenţa sensibil perspectiva asupra lui Eliade, trecînd şi în articolele unor comentatori ulteriori: „Urmărim scrisul d-lui Mircea Eliade din momentul debutului: un spirit inteligent, cu lecturi bogate şi diverse pînă la dezordine, cu înclinaţii de precoce poligraf şi cu intemperantă de atitudine plină de toate riscurile, începînd cu infatuarea şi terminînd cu agresiunea stilistică, nu totdeauna savuroasă, dar punîndu-1 adesea în inegala poziţiune de copil zgîriind un elefant

Contaminare de contradicţii, acest agitat de timpuriu mărturiseşte un romantism vehement, sfîşiat de scăpărări şi naivităţi, alternînd între confesiune şi erudiţie rapid asimilată, obsedat de monştrii unei imaginaţii biciuite de un mereu prezent egotism. A abordat critica, pamfletul, poemul, glosa filozofică, manifestul şi confesia intelectuală *(Itinerar spiritual),* s-a iniţiat în religiile şi ideologia orientală, ca să ajungă la roman. Tentaţia de aventură spirituală, de căutare într-un absolut al cunoaşterii, 1-a chinuit cu o efervescenţă netăgăduită. Obsedat de alternanţele de poziţie interioară ale lui Papini, mînat de conjectură şi generalizare, şi-a schiţat, ca o necesitate de orgoliu intim, o fizionomie înfricoşetoare pentru adolescenţi. Spiritul său vioi şi plin de contraste reface, ca într-o ontogenie intelectuală, drumurile interioare ale adolescentului înainte de a păşi la maturitate. D. Eliade se vrea începător de epocă spirituală, creator de poziţie intelectuală, cti o precipitare impresionantă. O absenţă de spirit critic încurajatoare şi de minim scepticism asupra propriilor forţe, ca şi refuzul de a se adînci într-o specializare pe care o detestă ne-au dat cel mai pitoresc spectacol al căutării de sine, într-un proces încă nelimpezit. Această «voinţă de putere» în domeniul spiritualităţii i-a atras şi simpatia spontană a tinerimii, care-şi vede-n undele turburi ale inteligenţii sale o realizare. Considerat ca un tînăr mag ocrotitor de un grup de entuziaşti, d. Eliade îşi por îngădui, din faşe, iluzia de răsturnător de valori şi de nou far în contemporaneitate. Micul profet plecat în India să-şi încarce provizii de mistere a lăsat un stat-major de febrili admiratori,

cari adaogă reclamei obişnuite un nimb de romantism, strecurînd în gazete notiţe elogioase, multiplicate şi într-o activă propagandă orală.

Unii văd în d. Eliade un exponent al misticismului, crezîndu-1 întemeietor de directive. Dacă numim misticism o confuzie savuroasă şi o poligrafie neobosită, o căutare de sine frîntă în ocoluri adulmecînd un absolut neprecis, d. Eliade poartă toate semnele misticismului. Dacă îi pretindem axa unei atitudini, o găsim în rânzele umflate ale unui organic egotism. D. Eliade îşi duce o nelinişte personală, fiind în căutarea unei orgolioase afirmări individualis'tc. E şi aceasta o mistică, mistica egotismului.

în ce măsură va izbuti să-şi creeze o personalitate muşcată de şerpii visului într-o izolare dramatică, aparţine viitorului.

în încrucişarea de drumuri variate, străbătute înfrigurat acest solitar merge în tovărăşia exclusivă a propriei umbre: un eu devorat de ambiţia cunoaşterii, minut de o graţie pe care n-o vrea cu nimeni împărţită. Spiritul d-lui Mircea Eliade se simbolizează pe sine: o imagine internă rapid proiectată şi revenind în centrul originar ca într-un fermecat cerc vicios. Obiect şi subiect, încarcerate într-un necontestat temperament romantic."

Isabel ~şi apele diavolului i se pare lui Pompiliu Constantinescu oglinda acestui „temperament romantic", „biografia lui ideologică". în iţele încurcate ale afabulaţiei va descoperi de aceea „o tragedie a sa de conştiinţă", cristalizată la intersectia unor varii reminiscenţe de lectură (Nietzsche, Gide, Dostoievski), care îl predispun la un exces de cazuistică. Dar care este această tragedie? Neîncrederea, se pare, în cunoaşterea pur intelectuală şi coborîrea ei, prin experienţe „degradante", în planul şi la „scara instinctelor": „Primul său roman fiinţează pe un act de pur egotism; omul este pentru d. Mircea Eliade un element statistic, mediocru prin definiţie, larvă interesantă ca punct de comparaţie pentru eul său excepţional. *Isabel...* nu mărturiseşte viziunea unui romancier. E o confesie, un jurnal cerebral confuz romanţat un carnet de experienţe morale al unui intelectual care se vede numai pe sine în contactul cu lumea. Să nu confundăm metoda d-lui Eliade cu principiul egotismului stendhalian, sublimat în personagii cu existenţe independente. Romanul realist e mai ales documentar, romanul psihologic e un transferi de subiectivism, în personagii obiectivate. Bovarysmul flaubertian, ca şi egotismul lui Stendhal au depăşit limita jurnalului intim, trecînd din psihologic în ficţiune. D. Eliade n-a putut face acest pas. Fişele sale interne se alătură dezordonat, fără unitatea unui principiu de artă, care să taie opera de placenta maternă. *Isabel...* e o confesiune rămasă la marginile ficţiunii...

Tînărul doctor orientalist, eroul din *Isabel...,* e un *alter-ego* al d-lui Eliade, uşor deghizat Conceput ca un «geniu sterp», sfîşiat între veleităţi de creaţie ştiinţifică şi avid de viaţă, voind să domine şi să modeleze suflete, iniţiindu-le în păcatul cărnii şi în evaziune din societate, spre o singuratecă afirmare egoistă, el este un donjuan luciferian, îmbibat de cazuistică, un supraom deformat, redus la intelect şi sexualitate. Omul transpare-n ideaţia sa ca un monstru fiziologic, format din cap şi sex, cu misiune de pură experienţă, în baza unei superiorităţi aprioric decernate şi fără responsabilitatea actelor sale: nietzscheanism de adolescent, spăimîntat de propria-i erecţiune, intoxicat de ideea unicităţii şi trecui prin Andre Gide: «risc şi gratuitate e începutul tinereţii».

Nietzsche şi *Evanghelia.* în ideea purificării prin izolare (cunoscute infiltraţii gidiene), ca şi demonologia acestuia aplicată la o sexualitate îşi dau întîlnire în jurnalul spiritual al d-lui Eliade. Romanul său este fidela oglindă a unor variate influenţe; razele lor convergente trec să experimenteze propria-i viaţă, cu docilitate de discipol. Drama gidiană s-a născut din conflictul eredităţii lui protestante, austere şi paralizatoare a eului,

şi din descoperirea vieţii instinctuale. Conflictul intim derivă la d. Eliade dintr-un vag teologism, care văzuse în forţa diavolului o fantasmă transcendentă şi din postulatele unei metafizici ruinate în contact cu descoperirea vieţii. Prima fază a crizei învinsă. Dumnezeu şi Diavolul nu-i mai apar ca nişte concepte transcendente; ei sunt puteri imanente faptului, realităţii trăite cu fiecare experienţă. Tragedia de conştiinţă a d-lui Eliade poate fi privită ca o degradare a teoriei cunoaşterii de pe un plan intelectual pe scara instinctelor. Diavolul e un demon activ;- el pretinde cunoaşterea prin act; actul duce la noţiunea păcatului; purificarea prin păcat e însă un concept creştin; iată cum Lucifer este indisolubil conexat ideii de Dumnezeu. Vechea filozofie a dualismului, bine şi rău, Ormuzd şi Ahriman, principii inalterabile ale vieţii, fuzionează şi în morala d-lui Mircea Eliade. Mai puţin atitudine mistică şi mai puţin creştină, ne găsim în plină filozofie romantică. Romanul se transformă într-un conflict de concepte. Isabel simbolizează mediocritatea satisfăcută-n cadre sociale prestabilite. Tom (personagiu desprins din Gide) îi revelează un nou aspect al păcatului, prin pederastie, iar miss Roth exprimă o atitudine der estetism d'annunzian, în care viciul şi arta apar ca forme supreme ale afirmării individualiste. Dacă primul episod cu *Isabel...* e un carnet de însemnări fragmentare, de naraţiune mai mult interioară decît epică, evocarea societăţii şi a atmosferei morale din vila profesoarei Roth este agasantă prin pedantism şi prin epatare de erudiţie orientalistă. D. Eliade se sufocă în controverse de texte şi referinţe de studii savante, uitînd că scopul principal al romanului este viaţa reală sau autobiografia, şi nu abstracţia scămoasă.

Isabel fusese părăsită după ce doctorul orientalist o intoxicase cu iniţierea-n viaţa simţurilor; masculinitatea lui orgolioasă s-a rupt de prizonieratul cărnii şi al încadrării în societate. Dar o brută, un soldat mediocru, inopinat introdus în scenă, va decristaliza închipuirea de îndrăgostită a Isabelei; printr-un transfert mental, se lasă posedată de acesta, rămînînd însărcinată. încă o cunoaştere prin păcat. Demonologia gidiană se complică aci cu mistica sexuală rusească. Rostul de iniţiator în păcatul carnal al tânărului doctor e terminat. Se purifică, luînd de şotie pe Isabel, trecută prin infernul experienţelor. Demonul cunoaşterii e satisfăcut de-acum; Isabel moare, "dar diavolul 1-a vindecat pe tînărul metafizician de «geniul sterp». Prin cunoaşterea faptei a ajuns la sensul vieţii: creaţia stă în suferinţă şi în act; rodul cunoaşterii e pruncul născut de Isabel, prin pură influenţă morală. Diavolul e însuşi doctorul orientalist, care a-ndemnat femeia la păcatul originar.

Isabel şi apele diavolului, această biografie ideologică, e un roman dezarticulat, în care nietzscheanismul, morala gidiană şi mistica slavă a eroticei altoite pe egotism se strîng într-un exces de cazuistica, descriind contradicţiile unui spirit obsedat de o ferventă problematică. D. Mircea Eliade e un temperament şi o inteligenţă iscoditoare; îi mai trebuie o expresie solubilă şi disciplină internă spre a realiza şi artistic." *(Mircea Eliade: „Isabel şi apele diavolului"...,* în *Vremea,* an. III, nr. 120, 3 iulie 1930, p. 5, rubrica „Cronica literară".)

într-o cronică, scrisă în genere trudnic, F. Aderca rosteşte cîteva fraze memorabile cînd stabileşte o posibilă filiaţie cu Gide şi Claudel: „E în cartea scriitorului român o dialectică patetică şi un dar de a vedea *suflete,* cari amintesc pe marele imoralist al literaturii franceze. De ce însă, întrucât povestirea culminează într-o împăcare şi un imn de mistică bucurie, n-am pomeni mai curînd de Paul Claudel?" Curioasă şi nedreaptă e aserţiunea din final, conform căreia limba română ar fi fost un handicap în calea celebrităţii romanului: „D. Mircea Eliade a scris, prin dozarea nuanţelor, zbuciumul adînc, fără grimase de stil convenţional, şi mai cu seamă prin atmosfera grea şi savuroasă, nu lipsită de reptile asemenea unei gîndiri asiatice, o carte unică în literatura română şi care în orice altă limbă europeană i-ar fi adus autorului avere şi celebritate în

24 de ore" *(Un român în Calcutta. Mircea Eliade: „Isabel şi apele diavolului",* în *Adevărul, an.* 43, nr. 14272, 8 iulie 1930, p. 1, 2, în cadrul rubricii „Contribuţii critice".)

Lui Perpessicius, prin structură un cronicar reverenţios şi delicat, *Isabel şi apele diavolului* îi procură un adevărat acces de entuziasm El declară romanul un debut excepţional, „definitiv şi de prospeţime matură", făcînd sinteza tuturor „preludiilor spirituale" ale lui Eliade: .Poate că n-ar strica să vorbim, înaintea romanului, cît de puţin, şi de fulguranta personalitate, pe cerul literelor româneşti, a lui Mircea Eliade. De iruperea lui năvalnică , de zelul şi frenezia cu cari a vînturat atâtea gînduri, de goana şi cercetarea aceea după şi de sine, de atâtea îndrăzneli ce se puteau socoti, în pripă, tot atâtea ireverenţe ale tinereţii, şi cari nu erau, de fapt, decît tipare şi reflexe ale trepidantei lui împliniri spirituale. O atare ispită n-ar fi nelalocul ei. Şi pentru că totul în această expediţie de ispite care este *Isabel şi apele diavolului* ne-ar îndemna să rămânem pe acelaşi meridian şi pentru că opera aceasta, excepţională, de debut definitiv şi de prospeţime matură, s-ar încadra într-o ramă de virtualităţi a căror sinteză nu putea, în chip firesc, săjie alta decît *Isabel şi apele diavolului.* Dar dacă o astfel de întreprindere ar fi nu numai pitorească, dar şi instructivă, pentru cronicar, ca şi pentru cetitor, ea ne-ar duce la reconstituirea unei bune părţi din foiletonistica acestei gazete în care Mircea Eliade şi-a risipifmajoritatea strălucitelor sale daruri.

Dacă însă trecem peste cîte peisagii şi zări se deschid pe atlazul tinerii cariere literare a lui Mircea Eliade, dacă nu amintim nici de pătrunderea sa critică, nici de cultura sa diversă şi vastă, nici de orgoliul acelor imnuri pe care le înălţa generaţiei sale, «întâia generaţie torturată de imperativul sintezei», nici de talentul reporterului, călătorind prin nenumărate cărţi, culturi şi geografii, dacă, dar, renunţăm la ispitele acestei planşe introductive, este mai puţin din lipsă de «patiu sau din discreţie -eircumstanţiată, cît tocmai pentru motivul că *Isabel şi apele diavolului* este, sub raportul epicei (sau: şi sub aportul epicei), ilustrarea eclatantă a tuturor preludiilor spirituale ale lui Mircea Eliade. Istoria uneia ar fi într-o măsură oarecare şi istoria celorlalte."

Cititor avid al meditaţiilor kierkegaardiene şi gidiene din *Apologia virihtătii* şi *Itinerariu spiritual,* Perpessicius este tentat să vadă în *Isabel şi apele diavolului,* poate şi sub sugestia altor interpreţi ai cărţii, un bun roman autobiografic. Meritul lui adevărat nu-1 găseşte însă în autenticitatea transpunerii biografice, cu tot insolitul şi exotismul ei, ci în dexteritatea cu care Eliade îşi transcende artistic accidentalitatea propriei experienţe morale, făcînd-o să semnifice generic şi peren: „Fără să susţinem numaidecît aceasta, şi mai ales numai aceasta, vom aminti locul comun că toate operele de artă şi toate romanele sunt autobiografice şi că sunt cu atât mai patetice şi mai izbutite, cu cît sunt autobiografice. Şi aici stă şi marele, în orice caz primul, merit al romanului lui Mircea Eliade. A fi izbutit să dureze viaţă organică din cenuşa tuturor îndoielilor şi din incendiul tuturor contradicţiilor cu care şi-a înseninat *Itinerariul spiritual* (ca să numim pe numele celui mai tipic dintre eseurile sale toate poziţiile sale spirituale şi succesiunea lor), a fi izbutit să dea corp şi viaţă acestor disertaţiuni când lirice, cînd frenetice, întotdeauna lucide, tulburătoare mai mult decît tulburi şi mai presus de toate captivante, chiar cînd nu încleştau definitiv, a fi romanţat, în sensul larg şi nobil al cuvîntului, o întreagă experienţă sufletească, iată ceea ce numai un romancier predestinat putea să izbutească.

Isabel şi apele diavolului este romanul contradicţiilor convertibile şi al experimentelor sufleteşti, în măsura în care *Itinerariul spiritual* conţinea apologia şi prezentarea lor lirică. «Literatura, mai ales romanul, zice Mircea Eliade într-un loc al *Iunerariului spiritual,* este o sinteză de emoţii şi atitudini spirituale. într-un roman bun se

vor găsi pagini de sine stătătoare, care constituie o creaţie estetică. Romancierul transcendînd lumea de senzaţii, de sentimente, idei ce-i stăpîneau conştiinţa, trece într-un plan divers şi creează o celulă sau un organism spiritual cu viaţa lui proprie, putînd emoţiona altfel decît o senzatie, un sentiment, o idee. în această sinteză care este literatura, arta îşi are, de cele mai multe ori, contribuţia sa.»

Şi într-alt loc, deşi vorbind de scriitorul în genere, de dialectician mai mult decît de creator: «rolul scriitorului ar fi, pentru mine, acela de a exprima tehnic şi perfect, lucid şi ispititor, poziţia şi drama sa actuală». Ceea ce, cu minimă aproximatie, cu acea aproximaţie inerentă oricărei creaţii altoită pe cea mai strictă autobiografie chiar, se poate spune despre *Isabel şi apele diavolului.*

Dar ca să cităm chiar pe Mircea Eliade: oricît de autobiografic, romanul transcende realitatea. Interesant ca o transpunere într-un plan epic, suprapus, sau ca o proiecţiune afabulată a proceselor spirituale ale scriitorului, *Isabel şi apele diavolului* creează acea «celulă diversă», acel «organism spiritual cu viaţa lui proprie» de care amintea Mircea Eliade mai sus. O atare substanţă şi un atare temperament puteau, fără să fi atenuat din originalitatea experienţelor sufleteşti şi fără să fi scăzut cu nimic din autenticitatea umană a cazului, puteau să fi dus la forma cea mai apropiată, la jurnalul de confesiune şi meditaţie, cum trebuiesc privite *Un uomo finito* al lui Papini, *Zaiathustra* lui Nietzsche şi *Jurnalul unui seducător* al lui Kierkegaard. Din toate aceste oglinzi cu ape tremurate, trimise şi din nou prinse, concentrate şi din nou ţintite în văzduh, se alege un chip şi o individualitate, aşa cum din cărţile cobaliştilor sau din invocarea lui Faust, sau din incantaţiile vrăjitoarelor machbetiene se alege un duh care ascultă, exprimă şi profeţeşte.

Isabel şi apele diavolului ar fi putut să fie jurnalul experienţelor spirituale ale autorului, un jurnal, aşa cum în bună parte şi utilizează această formă de expresie, care ar fi putut să reţie şi să intereseze prin evoluţiile acestui erou demonizat şi demonizînd la rîndu-i; *Isabel şi apele diavolului* este, mai presus de toate, un excelent, un desăvîrşit roman. Revine deseori în paginile lui Mircea Eliade afirmaţia că el, povestitorul, nu ştie să scrie, să compuie, să povestească. Sunt cochetării ce prind foarte bine, aşa cum numai pe frumoase şi pe marile cochete le prinde modestia sau excesul. Este, într-adevăr, de reţinut cum cu toate implicaţiile, cu toate etapele, cu toate schimbările de decor şi de ambianţe sufleteşti, romanul lui Mircea Eliade antrenează, cum din spectator te face martor, nu numai să urmăreşti, dar şi să depui în favoarea acestui erou, omenesc în primul rînd.

Nu este în gîndul meu să reduc valoarea simbolică, de caz, de problemă, a acestui roman. Lucrul ar fi şi cu neputinţă, pînă într-atîta este de hotărîtă şi de precisă elipsa pe care se mişcă astrul acesta, fie luminînd, fie trecînd prin conuri de umbră, dar totdeauna activ. Este, după aceea, mai mult decît ademenitoare această cazuistică a păcatului pe care o dezbate şi o prezintă Mircea Eliade în *Isabel şi apele diavolului.* Povestea acestui «geniu sterp», acestui doctor în artele asiatice, chinuit de nesiguranţa realizării şi eliberat de diavolul abia cînd Isabel, care îl respinsese, îl acceptă şi-i naşte fiu din altul («nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară. Şi cît e de viu, de viu... şi cît simt că e al meu»!), povestea aceasta se înalţă de bună seamă într-un plan în care discuţiile sunt libere şi în care toate paradoxele au drept de cetăţenie.

Dar ceea ce uimeşte şi mă îndeamnă să subliniez, în *Isabel şi apele diavolului,* este elanul vital în care se desfăşoară această «dramă» spirituală, împletită din culmi şi prăpăstii, din gînd ceresc şi terestru, din extaz şi senzualitate, o fuziune de contradicţii şi atitudini paradoxale subordonate unei mari lucidităţi critice. «Doctorul» acesta din

Isabel.... care vine dintr-o ţară de Nord şi care a fost crescut în lumea miturilor populare, în basme cu «tinereţe fără bătrîneţe şi viaţă fără de moarte», ca şi în lumea cărţilor şi a introspecţiei, zodii pe care le poartă cu sine şi la Oatacamund, unde face un prim popas, şi la Calcutta, în casa familiei Axon, «doctorul» acesta este posedat de demonul cunoaşterii, al ispitelor, al deviaţiunilor.

«Eu vreau ca rezultatul experienţelor mele să modifice vieţile celorlalţi», îşi spune eroul din *Isabel...* şi o vreme şi crede că va deplasa suflete, că le va tulbura. Dar nici Tom, fratele Isabelei, nu părăseşte casa părinţilor săi, pe urma îndemnurilor «doctorului», nici Isabel nu i se dă, cu toată senzualitatea ei latentă, cu toate încercările lui drăceşti, nici Verna, nici miss Roth nu cedează experienţelor lui, cît mai curînd îşi anexează şi-şi robesc pe acest inchizitor, preocupat prea mult cu dialectica şi căzînd în cursele pe care cu atîta tinetă le întinde altora. Or, iată întîia, mare, semnificaţie a eroului din *Isabel şi apele diavolului,* şi cu aceasta a romanului. Şi pe trunchiul acestei contradicţii fundamentale, toate celelalte se altoiesc şi se ramifică armonic. Se prea poate ca «doctorul» acesta să nu fie, cum însuşi susţine, un senzual, să nu fie un practician al carnalului.

«Asceza nu trebuie înţeleasă numaidecît ca o abdicare sexuală», spunea Mircea Eliade într-unui din eseurile sale, şi tot aşa pare să spună, ba chiar repetă, şi eroul romanului său. Căderile senzuale ale eroului, oricît de contradictorii în aparenţă, sunt profund omeneşti. Şi întru aceasta s-ar putea ca părerea d-şoarei Roth să fie tot cea mai justă: sub aparenţele de îndemoniat, «doctorul» ascunde un sentimental. «Toţi mă ignoră», spune eroul d-lui Mircea Eliade către începutul romanului, şi în amărăciunea formulei nu cred să greşim cetind o variantă a versului din Wordsworth: «toţi mă iubesc cîte puţin, dar nimenea îndeajuns». Şi analiza ar putea fi dusă mai departe. Ea ar arăta însă, în concluzie, cum toată această sete şi această foame de cunoaştere, cum din acest război de elemente contradictorii se alege un erou unitar, impresionant şi dramatic.

Ceea ce s-ar putea închide în următoarele rînduri din Kierkegaard, aşa de plastice, aşa de înrudite: «Ca o pasăre de marc, caut în zadar să mă aşez pe furtunile mele interioare. Şi totuşi, aceste furtuni sunt elementul meu, eu ştiu să construiesc pe ele cum îşi construieşte *alcedo ispida* cuibul pe apă.»

Mai este nevoie să adăogăm că astă parţială analiză n-a epuizat nici pe departe bogăţiile romanului lui Mircea Eliade? Pentru că ea a neglijat şi multiplicitatea de aventuri, şi puterea de caracterizare a romancierului, şi «orgia spirituală» ce se practică în vila din Park Street a d-şoarei Roth, şi delectările descriptive şi de ambianţă indică, în care Mircea Eliade trece de pe acum şi maestru artistic, nu numai documentar. Ceea ce se poate completa graţie anexelor, mai apropiate sau mai tîrzii." *(Mircea Eliade: „Isabel şi apele diavolului", roman, Editura „Nationala" Ciornei,* în *Cuvîntul,* an. VI, nr. 1893, 30 iulie 1930, p. 1, 2, rubrica „Menţiuni critice".)

Polemismul exuberant al gazetarului Eliade îi face mulţi duşmani şi le atenuează simpatia chiar unor vechi prieteni. Aşa se întîmplă cu admiratorii săi din cercul *Gîndirii,* în frunte chiar cu Nichifor Crainic, care se arată crunt afectaţi de articolele sale îndrăzneţe vizînd cîţiva „monştri sacri" ai momentului (printre care Iorga), apropiaţi revistei. Referirile lor la romanul *Isabel şi apele diavolului* vor fi de aceea tot atîtea prilejuri de revanşă.

Citîndu-1, de pildă, pe Jacques Maritain, filozof intransigent al catolicismului, Nichifor Crainic trimite fulgere către cutezanţa morală a proaspătului romancier Eliade: „«Plantele, zice Aristotel, trăiesc într-un somn perpetuu; fiindcă n-au decît un suflet

vegetativ, tot scopul lor e în floare. Ele îşi au gura' în pămînt şi numai corola hermafrodită şi-o expun păsărilor cerului, fără cea mai mică refulare.

O anume literatură, astăzi, vrea să fie plantă.»

Transcriind aici aceste rînduri de o cruzime rară de judecată, învăluită în inimitabilă eleganţă de expresie, mă gîndesc la cazul lui Mircea Eliade, autorul aşa-zisului roman *Isabel şi apele diavolului.* O carte scabroasă, de eclipsă morală. Atîtea însuşiri excelente cu care e înzestrat Mircea Eliade, îngropate în pămînt, pentru a expune vederii cu orice preţ «corola hermafrodită» a viţiilor elegante!" *(Răspunsuri,* în *Gîndirea,* an. X, nr. 8-9, august-septembrie 1930, p. 314, rubrica „Cronica măruntă".)

Textul lui Nichifor Crainic fiind o succintă tabletă, revista îşi fortifică poziţia, publicînd în spaţiul aceluiaşi număr şi o cronică literară a romanului, semnată Const. D. Ionescu. Perspectiva ei este, se înţelege, la fel de ostilă, numai că de astă dată se face şi efortul unei argumentaţii critice abundente. Obiecţiile n-au însă credibilitate, întrucît izvorăsc dintr-o raportare forţată a romanului la un model clasic, tradiţional, şi la autori precum Balzac, Flaubert, Turgheniev, Maupassant sau Tolstoi. Or, vede limpede oricine că *Isabel şi apele diavolului* exploatează o experienţă mai nouă a romanului european, avînd ca posibile repere romanele lui Gide, Papini sau Proust. Observaţiile privitoare la „estetica lui de laborator", ţinînd de „capitolul curiozităţilor", par de aceea, de la bun început, obtuze şi nu stîrnesc ecoul scontat. De altfel, Const. D. Ionescu găseşte inoportună pentru *Isabel...,* din unghiul său de vedere, chiar titulatura de roman, socotită o „meteahnă comercializantă". Ii va rezuma de aceea conţinutul într-un chip anost pentru a da sentimentul că se află în faţa unei naraţiuni diluate şi comerciale, vădind lipsa unor „aptitudini de povestitor" şi dispreţ pentru rigoarea romanescă. La un moment dat, Const. D. Ionescu pare cîştigat şi de mult vehiculata teză a figuraţiei autobiografice, descoperind în personaje „autorul multiplicat în mai multe feţe". O va trata însă destul de inconsistent şi de neconvingător: „D-l Mircea Eliade e tînăr şi impetuos. A irupt în intelectualitate cu fervoare. Nemulţumit de strimte orizonturi autohtone, a pornit peste fruntarii, a călătorit în continent şi, cînd acesta i s-a părut că nu-i oferă răspuns la marile şi enigmaticele sale elanuri, s-a îndreptat spre mistica Indie. Ultimele senzaţii tari le-a cules în ţara pagodelor şi a lotusului sau, mai bine zis, a englezilor. Nu le-a scris sub formă de jurnal de călătorie, ci a recurs la un compromis care să le prezinte ceva mai impersonal: un soi de roman, scris tot în chip de întoarceri în trecut. E aceeaşi naraţiune rememorativă. Prin urmare, ideea de roman construit, impersonal, cu o compoziţie, trebuie înlăturată. De altmintreli, lucrul nu era posibil cu o natură focoasă şi subiectivă ca a d-lui M. Eliade.

D-sa poate, cel mult, să se deghizeze în expresiunea de surdină a unui roman sentimental şi, fireşte, mai puţin lăcrimos ca *Suferinţele tînărului Werther* ori mimarea acestuia din literatura italiană *Ultime lettre di Jacopo Ortis* a lui *Ugo Foscolo,* în cari sentimentalismul lînced ocupă paginile unei cărţi. Dar nu este dotat cu darul de a trata glacial umanitatea spre a o transpune în romanul ei. Poate să-şi înjghebe un roman al său, personal şi expansiv, nu este însă menit să întindă coardele lirei rapsodului creator de suflete variate, cu existenţe independente, concrete, fără continua prezenţă a autorului lor. Citind romanul d-lui M. Eliade, nu mai recunoaştem tipul stabilit de marii lui maeştri: Balzac, Flaubert, Turgheniev, Maupassant, Tolstoi etc. Brodind o marginaţie alături de propriile lor acte descheiate, fără nex şi fără motivare, scriitorii contemporani socotesc că au găsit formula novatoare pentru arta romanului, care să-1 elibereze din cătuşele uzate. Pe noi, cititorii alimentaţi la rîul consacrărilor clasice, nu ne poate vrăji. Este posibil să se experimenteze, şi mai tîrziu, informele încercări actuale să se

cristalizeze şi să se impună. Dar, pentru moment, se vede clar că e o estetică de laborator. De pe urma acestei activităţi se va acumula, în mare cantitate, material degradat: eprubete cu bizare soluţii, destinate să fie înscrise la capitolul curiozităţilor.

Dispreţul unei discipline presupune o atitudine de incontestabilă superioritate, de masiv genial, imens dominator. Romancierii moderni, cari se consideră avantgarda unei noi soluţii, cînd dispreţuiesc disciplina în vigoare şi o înlătură, trebuie să împlinească golul printr-o putere de genialitate convingătoare, nu vorbărie deşartă ori halucinaţii uluitoare şi sterpe. Cînd în istoria literaturilor s-au arătat reformatorii, ei au adus aluatul divin al geniului. Şi din scăpările acestuia veşnic se naşte flacără, în orice chip ar proceda. Dante, Shakespeare şi Goethe au bravat contemporaneitatea lor, au perimat forme, dar îndrăzneala le-a fost susţinută de o forţă excepţională. Talentele minore, cînd aleargă înaintaş, riscă, în regulă generală, să se piardă, iar cărţile lor vor fi citite cît timp vitrinele le ţin la vedere.

Din contactul cu Asia, care 1-a încărcat cu impresii multe şi grele, d-l Mircea Eliade a scris o carte, dar nu asupra Asiei, ci simpla poveste a vieţii mele într-un oraş asiatic. Poate că nu d-sa s-a gîndit la subtitlul *roman,* ci editorul, după o meteahnă comercializantă, care socoteşte că etichetînd ca atare, va desface repede tirajul^ Căci scriitorul însuşi mărturiseşte adesea mobilul caietului său de note, transformat în volum. Şi aceste delimitări — cum am spus, foarte frecvente — fin să precizeze că scopul a fost" modest: «Tot ce scriu trebuie înţeles ca izvorît din vieţile cîtorva şi a mea, a Isabelei, a prietenilor mei. O celulă şi cîţiva vecini, cu un anumit proces osmotic.»

In altă parte recunoaşte: «Tot ce scriu aici pare turbur (?) şi dezarticulat datorită nepriceperii mele de a povesti cum trebuie».

Şi într-adevăr că d. Mircea Eliade n-are aptitudini de povestitor şi mai puţin de compozitor. De bună seamă suntem departe de romanul geometric, arhitectonic, care încadrează în linii armonice. Dar nici măcar mi suntem în apropierea celui imperfect, celui care începe amorf şi nebulos. Cartea aceasta e o povestire ricîndemînatică, înfundată în meandre de opinii asupra artei asiatice, disertaţii asupra plasticei indiene sau asupra senzualităţii. Incoerenţă, cu deosebire la început, marş trepidant de vorbe răsunătoare. La fel ca la d-l Dianu, lungi şi deşirate tribulaţii senzuale, de cari autorul se leapădă sistematic, fără ca totuşi să iasă din ele. O naraţiune simplă, *voit* complicată şi întunecată. A ales decorul indic, dar un decor mai mult dat prin aluzii decît amănunţit şi colorat. Nu însă Indiile legendare, poetice, mistice şi religioase; nici India modernă, cu conflicte între stăpîniţi şi stăpînitori. Ci un pretext de exotism. Atmosfera sud-asiatică nu se simte decît impus şi redus. Raportări la nume de OTaşe: Bombay, Calcutta, Singapore, cîţiva englezi şi mai multe englezoaice; dar nici India englezilor, nici a băştinaşilor nu se arată. Istorisirea banală, fără interes, nu era obligatoriu să se petreacă numaidecît acolo, poţi s-o plasezi oriunde şi să nu sufere. Nu e legată deloc, nu e pătrunsă de substanţă, de culoare, n-are aderenţe cu specificitatea etnică: autohtonă sau colonială. Menţionările toponimice, aluziile, presărarea dialogului cu fraze englezeşti dau numai un simulacru de decor indian. Un strop de esenţă livrescă, diluat într-o imensă cantitate de verbiaj.

Dar să prevenim cititorul, dumirindu-1 asupra conţinutului.

încă de pe cînd călătorea din Europa spre India, pe apă, autorul (care îşi zice şi pune şi pe alţii să-1 numească *doctor),* face cunoştinţă cu *Fräulein* Roth, ce va deveni mai tîrziu, inexplicabil, miss Roth, d-ra Roth şi, uneori simplu, Lucy. Vieneză avută. De la primul amant, un bătrîn bogat, moştenise o colecţie preţioasă afgano-persană. Deşi nu ştia limba, îi dăduse obiectele socotind-o singura vrednică de a le fi posesoară. Spirit demonic, profund contopită cu mentalitatea asiatică, manifestă suveran dispreţ pentru

Europa, literatura şi ştiinţa ei. Teren de proprie înţelegere între autor şi miss, alias *Frăuîein,* Roth şi tot cercul de prieteni şi prietene care se adună la ceaiuri, cină, întîlniri nocturne în Park Street, în bogata vilă înţesată de comori artistice a vienezei. Acolo se duc Edna, un consul care a căutat India pentru o idilă scăpată, un profesor de istorie cu extravagante teorii şi doctorul. Acolo se fumează *opium* şi se practică orgii safice. Scena se mută altă dată la localul «Nanking». Iată o categorie de părtaşi la fragmentul de viaţă povestit Autorul pendulează între acest cerc al *Fraulein-ei* Roth şi familia Axon, în pensiunea căreia se află. Mediocri burghezi, cîştigîndu-şi traiul anevoie, Axonii închiriază camere, ca să poată trăi. Familia se compune din doamna (are rol mai important, de aceea i-am dat prioritate la enumerare), d-nul, trei fete: Lilian, Verna şi Isabel, eroina care creează drama în sufletul autorului şi oarecari elemente de epos în economia volumului. Apoi un băiat: Tom, ortac de cameră cu doctorul; pe Tom îl determină să-şi părăsească familia şi să-şi caute în largul pămîntului o soartă mai strălucită. Eroul — doctorul — prin urmare, povestitorul, pierde bursa de studii şi se vede silit să se angajeze *tapeur* la «Bristol Theater»; în urmă, prin intervenţia prietenei Roth, capătă un loc mai bun: profesor de franceză la colegiu. Naraţiunea oferă lectorului spectacole de crize carnale. Doctorul rîvneşte pe rînd la trupul lui Tom, Lilian, Vema, pînă cînd încearcă seducerea Isabelei, într-o noapte la «Bristol Theater». Aceasta îl respinge. In urma refuzului, doctorul european, dintr-o ţară de la miazănoapte, frecventează mai asiduu, mai pătimaş, casa d-rei Roth. Ocazie ca să ne insinueze într-un film asiatic. Discuţii cu privire la arta anamită, largă efuzie de dragoste pentru continentul galben şi repudiere a celui alb. Descripţia unei împreunări safice între Edna şi miss Roth, contact trupesc învăluit în mistere senzuale între doctor şi *Fraulein* Roth.

După un timp, însă, se întoarce cu interesul iarăşi spre familia Axon. Acum, în patul rămas vacant, după plecarea lui Tom, e găzduit soldatul Algie, cu no. 11.871. Fost ucenic brutar în Birmingham, după moartea tatălui s-a angajat soldat colonial în armata britanică. Prieten al familiei, la început nutrea pentru fetele Axon sentimente curate, susţinute de respectul pentru părinţi. într-o zi, cînd părinţii nu erau acasă, se apucă de jocul de-a prinselea. Ia parte şi doctorul. Soldatul aleargă după Isabel, se închid într-o cameră şi o seduce. De data aceasta, Isabel nu se opune. Doctorul aude, dar nu intervine, cu toate că surorile Isabelei îl îndeamnă să pătrundă în cameră. Algie pleacă. Isabel nu destăinuieşte nimănui fapta. După un timp, doctorul cere mîna Isabelei; mai înainte i se oferise de către d-na Axon şi o refuzase. Bineînţeles, toţi sunt înmărmuriţi. Din cale afară, Isabel. Motivarea: a luat-o în căsătorie ca să afle de ce a cedat soldatului, un necunoscut, şi nu lui: «Am ghicit de ce am făcut acest pas; ca să înţeleg taina, ca să aflu pentru ce Isabel s-a dăruit soldatului după ce mă respinsese pe mine. Tot ce am crezut alt a fost minciună sau închipuire. Adevărul e numai acesta; să aflu, să aflu. Sunt muncit, sunt îndemoniat de fapta cunoaşterii." Isabel moare la naşterea copilului, un băiat, şi doctorul are de acum pentru cine trăi; *pentru fiul meu.* (Sublinierea e a noastră. Autorul n-ar fi făcut-o, fiindcă i s-a părut firesc că aibă acest deznodărrânt.)

Contrar obiceiului, am întreprins expunerea cuprinsului spre a informa pe curioşii cari n-au citit cartea şi spre a ajuta pe cei cari s-ar aventura să colide paginele lui *Isabel şi apele diavolului.* Plutirea e incertă, pe alocuri nava înţelegerii dă de podmolul clisos care o încurcă. Aşa, de pildă, e visul (cap. VII): *Visul unei nopţi de vară.* Se ivesc dificultăţi şi, dacă atenţia nu e deplin încordată, pierzi bruma de interes incipient şi ancorezi direct în obscuritate.

Şi acum, după ultima pagină: concluziile, fiindcă de emoţie nu poate fi vorba. Orice

carte trebuie să le degajeze. Romanul, în speţă. Ne aşteptam de la d-l Eliade, cu preocupări spirituale, metafizice, să ne dea tocmai romanul intelectual care pune teze şi le dezbate, duce la diverse concluzii sau arborează una cu un accent personal. Nimic din toate acestea. Şi totuşi, ce excelente posibilităţi ' '" avut. întotdeauna a existat o dispută în lumea gînditorilor cu privire la Asia-Europa. Identic ca în poziţia Orient-Occident. Chiar vremea noastră cunoaşte atitudini ostile, contestatoare, şi altele din contră. Keyserling este cel mai recent fanatic în problematică. Autorul a eliminat asemenea planuri şi ne-a înseilat o searbădă, încurcată şi ieftenă polilоghie, fără cap şi fără sfîrşit.

în d-l M. Eliade remarci întîlnirea tuturor elementelor de cultură, disparat înglobate într-o operă literară. O retorică de levantin, supraexcitat de îmbulzeala unei receptivităţi abundente, necîntărit spre a epuiza surplusul agonisit. O proiecţiune în afară a tuturor imaginilor aglomerate. Fără compoziţie, fără ordine, fără idee simbolică. Autorul ar avea aerul să spună că a voit să redea un crimpei de viaţă. Dar viaţa nu se transfuzează de-a dreptul, nealambicată, în opera scrisă. Nu e un colector scriitorul care primeşte şi restituie. Nu e un canal de scurgere — prin condei — de la sentiment şi faptă pînă în pagina ţesută cu slove. Dimpotrivă, pretinde selecţie, chiar cînd are aparenţa de integral realism. în *Isabel...* nu aflăm epuraţia superfluului, nici situarea epizoadelor, nici gradarea momentelor narative.

Se adaugă apoi nefirescul trăsălurei de încheiere. Eroul se căsătoreşte cu Isabel, sedusă de Algie, ca să afle ce a determinat-o să i se dea acestuia, şi nu lui. Motivul e romanesc, cu totul artificial şi nu corespunde veracităţii psihologice. Ieşire plăsmuită spre a răzbi la un liman oarecare.

în *Isabel...* nu întilnim deci nici India, nici pe englezi. E India cu şi fără englezi. Exhibiţii de manechine cu îmbrăcăminte şi etichete deosebite; în fond, însă, autorul multiplicat în mai multe feţe.

D-l Eliade s-a arătat în arena scrisului răzvrătit şi singular. Avid de a se manifesta oricum şi abundent, a apelat la speţa care-i punea la îndemână cadre neţărmurite şi libertate întreagă. A spus tot ce-l frămînta. Dar n-a închegat opera gîndită pe-ndelete şi filtrată răbduriu.

Cu toate acestea nu încetăm de a-i recunoaşte daruri. în vederea panoramică a literaturii româneşti moderne, unde se intersectează puzderie de curente şi se vestesc semnele unei zodii prospere, d-sa este un neobosit şi înzestrat lucrător. Il aşteaptă de acum încolo maturitatea cu mai multă chibzuială, care va aduce cu sine, desigur, şi rod substanţial. Poate pe lîngă «păcatele tinereţelor», d-l Mircea Eliade va trece atunci schiţând un surâs îngăduitor ca un părinte pentru copilul debil, care a venit pe lume înainte de soroc."

în final încearcă totuşi să atenueze întrucîtva aciditatea sentinţelor sale critice, apelînd la o cugetare a lui Rene Boylesve, care se declara mai mulţumit cu un cititor pretenţios decît cu unul placid şi dezinteresat de calitatea textului: „JLa sfîrşitul acestor rînduri certăreţe, i-am amintit d-lui M. Eliade cuvintele unui autor cu privire la cărţile sale şi cititorii lor, spre a socoti cercetarea noastră animată de interes. Scriitorii ar trebui să adopte poziţia lui Rene Boylesve, care declară că preferă un cititor critic altuia placid şi neaţîţat de ficţiunea cărţii: *«J'aime mieux, â la page demiere de mon roman, voir un lecteur un peu boudeur et mecontent, que de le surprendre fermant le livre avec cet air beat que laisse une question definitivement jugee».* în faptul că ai putut să-i acorzi atenţie rezidă indiciul unor germeni viabili. Deci chiar dacă îţi este critica potrivnică, nu-ţi este total contestatoare. Şi din atîtea opinii exprimate, vei putea alege pe cele juste de cele false. Aşa încep corectările. Mai ales cînd eşti la primul volum." *(„Isabel şi apele*

diavolului" de Mircea Eliade, în *Gîndirea,* an. X, nr. 8—9, august-septembrie 1930, p. 307—309, rubrica „Cronica literară".)

Cel mai profund afectat de malițiozitatea comentatorilor de la *Gîndirea* se arată — paradoxal — nu scriitorul, ci bumil și sensibilul lui prieten Mircea Vulcănescu, care face din atacul celor doi obiectul unei drame personale, trăită intens și cu amărăciune. El va publica imediat, în trei numere din *Cuvîntul,* un lung foileton, conceput ca o epistolă către autorul cărții (numit cu apelativul protagonistului: „doctore"). Pe măsură ce-l informează asupra .imputărilor" critice, le și demontează cu inteligență, acuzînd conservatorismul în care se complac recenzenții și tendința lor simplistă de a cantona semnificații și simboluri largi în anecdotic și derizoriu. Vom încerca să cităm cît mai mult din acest text, cu credința că restituim contemporaneității un fragment infim din opera pe care Gulagul i-a zădărnicit-o lui Mircea Vulcănescu:

„Doctore,

Mi-ai cerut, ți-aduci aminte, odinioară, o «prefață», la *Itinerariul* tău *spiritual,* pe care prietenul tău de atunci, Nichifor Crainic, voia să-l publice cu orice preț, în «Cartea vremii», colecție de ale cărei apariții se-ngrijea pe vremea aceea.

Itinerariul tău avusese mult succes publicat în foileton de o gazetă. *Itinerariul* tău era un fel de revizuire de valori, un fel de scară pe care înfățișai din treaptă în treaptă o depășire, care pornind de la datele imediate ale experienții unui intelectual din generațiunea ta părea că se sfârșește sus, la Dumnezeu, față de îngeri. Scara ta se sfîrșea sus, la Dumnezeu, și de aceea, toți cei chemați aicea pe pământ ca să-l slujească în chip văzut te-au socotit «de-ai lor» și-au încercat să te cîștige.

Eu n-aveam nume literar pe vremea aceea, tot așa cum n-am nici astăzi. Tu știi prea bine că scriu rar și numai cînd n-am încotro, cînd nu pot altfel. (De pildă, de cînd ai plecat nu ți-am scris pînă astăzi, niciodată. Sau poate, mai exact, ți-am scris; dar nesocotind scrisul meu indispensabil, o dată ce mi-am așternut aleanul, am închis scrisorile în sertar.)

Mai mult decît atît, spre deosebire de aceia care s-au grăbit să te înroleze «șampion al ortodoxiei» pentru a treisprezecea treaptă din *Itinerar,* eu te-am făcut atent asupra ușurinței cu care triumfai asupra cîtorva dificultăți în acest punct și mai ales asupra temerilor mele, confirmate de atunci în propria-mi ființă, că trecerea la Dumnezeu, de jos în sus, fără aceea ce numeam trăirea întrupării, adică a Darului lui Dumnezeu care se coboară asupră-ne, nu-i cu putință și că, prin urmare, între treapta a douăsprezecea și a treisprezecea a *Itinerariului* tău, e o prăpastie, un hiatus de netrecut prin puterile voinței. Mi-ai mărturisit aruncі că în adîncul sufletului tău nu făcuseși «experiența» întrupării și că erai un mag, adică un suflet ispitit de puterile voinței, de setea de a te îndumnezei prin tine însuți. Ai scris atunci un *«theos eghenou ex antropou»* și apoi o «apologie a virilității» pe care în virtutea aceleiași confuzii care a făcut să -treacă «complectitudinismul» celor de la «crinul alb» drept manifest creștin, *Gîndirea* ți le-a publicat aproape ca «dovezi» de convertire, cu toate că în ele ascundeau același rod al experienței magice, pe care ai conturat-o apoi așa de clar, în ultimul tău studiu scris în drum spre Indii, și pe care numai cîțiva îl cunosc, privitor la «Faptul magic».

Dacă totuși mi-ai cerut să-ți scriu o prefață pe care nimenea din cei cu nume cunoscut nu ți-ar fi refuzat-o, este, desigur, pentru că ți s-a părut căintîlnirea noastră pe treapta a noua a *Itinerariului,* între Luther și Ignațiu de Loyola, crea între noi anume legături de problematică mai trainice poate, în orice caz mai autentice, decît acele care te legau de acei cu care «ocazional» te întâlniseși în soluții.

Prefața nu ți-am dat-o, este drept, fiindcă n-a mai fost vorba după ce ai plecat de

publicarea cărții tale. In schimb, îți scriu astăzi scrisoarea asta, în chip public, pentru că cel din urmă număr din *Gîndirea* vine ca să-mi dea dreptate, rupînd valul de confuzie care se crease între ideologia propriu-zisă a *Gîndirei* și ideologia «noiei generații», a cărei existență ai dat-o în vileagul celor mulți, în luptă dreaptă cu cei mai mulți din «idolii» vechei generații. Cele două însemnări din *Gîndirea,* care te privesc și care cuprjnd în esență imputări «literare» și «morale», pentru că și ai scris pe *Isabel,* mi-arată că aveam dreptate să spun că între «gîndiriști» și «generațiunea noastră» poate fi uneori identitate de poziție spirituală, identitate de concluzii și păreri, dar că motivele acestor păreri și mai ales problematica prin care am ajuns la ele se deosebesc fundamental de la unii la alții. Neînțelegerea problematicei din *Isabel* e așa de radicală atît pentru Nichifor Crainic, cît și pentru criticul care-ți consacră cinci coloane jumătate din revistă, încît cel dintîi poate să scrie despre cartea ta: «O carte scabroasă, de eclipsă morală. Alîtea însușiri excelente cu care e înzestrat Mircea Eliade, îngropate în pămînt, pentru a expune vederii cu orice preț „corola hermafrodită" (Maritain) a viților elegante»; iar cel din urmă să îți rezume romanul ca pe un roman de anecdote «spre a informa pe curioșii cari n-au cetit cartea și spre a ajuta pe cei care s-ar aventura să colinde paginile lui *Isabel și apele diavolului»,* trecând alături asupra semnificației detaliului care dă sens întregului roman: visul, despre care scrie că: «Plutirea e incertă, pe alocuri nava înțelegerii dă în podmolul clisos care o încurcă»... «Se ivesc dificultăți și dacă atenția nu e deplin încordată, pierzi bruma de interes incipient și ancorezi direct în obscuritate».

Și totuși, închipuiește-ți, doctore, că criticul nu.e câtuși de puțin prost! El a priceput foarte bine că e vorba de un roman «autobiografic», cu toată dezmințirea pe care o daseși în prefața specială scrisă către prietenii tăi. El și-a mai dat seama apoi, neîndoios, că India e numai «un pretext de exotism» pentru roman, că nu e vorba, prin urmare, în el «nici de India englezilor», nici de a «băștinașilor» și că decorul «mai mult dat prin aluzii, decît amănunțit colorat», cu toate «menționările toponimice, aluziile, presărarea dialogului cu fraze englezești», constituie «numai un simulacru de decor indian».

Mai mult decît atît, criticul a priceput că «acțiunea» (anecdota) nu are nici «o importanță; că e «banală, fără interes» și că nu are nici o legătură aparentă cu [locul în] care se desfășoară, nefiind «obligatoriu să se petreacă numaidecât acolo», putând «să o plasezi orișiunde».

A priceput, în sfirșit, și lucrul carel-ar fi putut da cheia naturii romanului, și anume: că singurul personaj real e doctorul, pentru că scrie: «In *Isabel...* nu întâlnim deci nici India, nici pe englezi. E India cu și fără englezi. Exhibiții de manechine cu îmbrăcăminte și etichete deosebite; în fond, însă, autorul, multiplicat în mai multe fețe.»

Și totuși, acest critic n-a priceput. Dovadă e că nu reține din cadru personagii, acțiune, decît *detaliul, anecdota.* Astfel, notează că «miss Lucy e o vieneză avută». (Eu uitasem.) Și povestește, precum ți-am spus, acțiunea plat, numai în lumea întâmplărilor văzute, deși recunoscuse singur că întimplările n-au nici o importanfă-n ele însele, trecînd alături, duios de neînțelegător, asemeni unui somnambul pe o streașină, alături de prăpăstii a căror existență o ignoră pur și simplu, cum e, de pildă, faptul *esențial,* și care i-ar fi putut da cheia dezlegării sensului romanului întreg, anume, că povestea începe în realitate, se continuă de la un anume capitol înainte în vis, pentru ca apoi să urmeze iarăși în realitate, fără ca totuși planul inițial al romanului să se schimbe și fără ca cetitorul măcar să-și dea seama de aceasta.

Să te mai miri atuncea, doctore, că criticul găsește țesătura 'a de simboluri în ordine de vis, un roman «fără ordine ți fără idee simbolică», chiar atunci cînd simpla confruntare a titlurilor cu contextul îi mărturisesc contrariul? Sau să te revolți cînd te

acuză că ai eliminat planurile spirituale ale romanului de idei care «pune şi dezbate teze», «înlesnind numai o searbădă polilоghie fără cap şi fără sfîrşit, atunci cînd *Isabel...* nu e decît un «semn» pentru o «idee»?

Nu. în faţa acestei neînţelegeri îţi rămîne să te-nchini înaintea neputinţei fiecăruia de a depăşi propriul său plan de perspectivă sau, cum ai mai făcut şi altă dată, să ataci în faţă, clar, pe adversar, opunînd «sensul esenţial al acţiunii» celui care ţi-a reproşat că romanul tău nu este «epic» şi «sensul magic, adevărat, al metafizicei» celui care-o confundă cu «pornografia»." *(Carte pentru „Isabel"* <I>, în *Cuvîntul,* an. VI, nr. 1951, 26 septembrie 1930, p. 1, 2.)

In cea de-a doua parte a foiletonului, Mircea Vulcănescu vede reacţia adversă la roman fundamentată pe două mari acuze: neverosimilitatea tramei şi a personajelor şi lipsa densităţii epice. Pentru fiecare dintre ele, filozoful are însă argumente irefutabile. De pildă, el consideră *Isabel şi apele diavolului* un roman inaccesibil „omului de mijloc", scris la temperatura unor exigenţe narative moderne, agresive prin noutate dacă le raportăm la cele de rînd, îmbrăţişate cu curaj de promoţiile intelectuale ale momentului '30. A-i evalua veracitatea psihologică cu cîntarul unor limite şi convenienţe literare tradiţionale i se pare la fel de arbitrar precum gestul de a căuta la un Kierkegaard, Nietzsche sau Gide reflecţiile şi manifestările „burghezului mediocru". Acuzaţia de debilitate a epicului în roman o consideră apoi un viciu de perspectivă, de care se fac vinovaţi cei care se menţin în planul întîmplărilor mărunte, al anecdoticii. Or, *Isabel şi apele diavolului* este un „roman de aventuri spirituale", în care faptele concrete sînt reflexele imanenţei sufleteşti şi au tot tirrrpul un resort şi o motivaţie general-conceptuală. Asta nu înseamnă un minus în obiectivitate, ci mai degrabă un plus în direcţia unei originale ambiguităţi, care îl 'sperie doar pe cel neobişnuit sau neinteresat de farmecul şi profunzimea metafizică a omenescului:

.Aşadar, *Isabel...*

Aci, în neputinţa de a preţui exact pe *Isabel....* ci nu în faptul că eu aş fi avut sau nu cîndva dreptate, văd semnul neînţelegerii celor două generaţii.

Căci ce e *Isabel...* şi ce se cade să gîndim despre «imputările literare şi morale» care p' se fac, fiindcă l-ai scris? încep astăzi cu imputările «literare». Voi sfîrşi ocupîrjdu-mă de cele «morale» altă dată.

Imputările literare care ţi se fac se pot rezuma în două critici: 1) romanul nu e *verosimil* şi 2) romanul nu e *epic.*

1) Că romanul nu este *verosimil,* poate să însemne mai multe lucruri. întîi că romanul tău nu e trăit cu adevărat, apoi că personagiile nu sunt vii, nu au o existenţă personală, obiectivă şi de sine stătătoare. Actele lor nu-şi află motivarea în dinamismul propriei voinţi, ci în voinţa autorului care le este exterioară. Cînd criticul de care mă ocup scrie despre concluzie că «motivul... nu corespunde veracităţii psihologice», vorbind de doctor, pare să insinueze amîndouă aceste sensuri. Din sensul general al criticei ce întreprinde se vede însă că neverosimilitatea se referă mai mult la «personagiile» cărţii. Şi de ce? Pentru că i se pare criticului neverosimil faptul că eroul se compromite în acţiuni nesăbuite numai pentru că e «îndemoniat de fapta cunoaşterii». Şi-n loc să se căsătorească din iubire pământească, aşa cum fac de obicei eroii de romane, nu se căsătoreşte decît după ce are proba trădării pămînteşti a eroinei. Bizar, nu?

E adevărat că criticul îti face puţină dreptate. El recunoaşte că romanul tău e un roman-confesiune. Consimte parcă să admită c-ar fi vorba de ceva trăit. îţi reproşează chiar c-ai trecut în roman fapte trăite fără de «selecţiune» literară.

E drept că *Isabel...* nu e o carte scrisă la temperatura ordinară. O carte fără echilibru

interior, al cărei suflu ţîşneşte dintre rînduri către cetitor, ca o tentativă de agresiune. Dar ce-ai scris pînă acuma, doctore, în genul «căldicel», care să-ţi lase cetitorul în apele lui de mai înainte? Eu nu ştiu. De fapt, criticii au dreptate să se teamă. Cuprinde cartea ta farmecul primejdios al unor zări nu tocmai bine desluşite omului de mijloc. Şi tocmai asta pare să înţeleagă criticul tău prin «roman». Şi e drept că, cetind pe *Isabel...,* cine nu are nimic în el se poate arde încercînd să treacă peste propriile lui limite. Dar nu se întîmplă oare acelaşi lucru cu multe alte cărţi de căpătîi, cu Gide, cu Nietzsche sau cu Dostoievski? Şi *neautenticitatea* — adică nepotrivirea dintre ceea ce se petrece cu eroii din roman şi motivele obiciunite de purtare ale «burghezului» mediocru de oriunde — nu a fost oare ridicată ca o vină împotriva oricărui scriitor care a încercat să rupă vălul care acopere ansamblul de convenienţe şi ambiţii, de măsluiri şi de tăceri pe care o privire mioapă le consideră a fi substratul moral etern al religiozităţii? Cetind criticul tău, îmi pare că am înainte-mi un răsunet palid al replicei, altfel viguroase, a lui Henri Massis contra lui Gide. Ei bine, crede-mă, lucrul acesta nu mai prinde asupră-mi. Poate să prindă asupra cîtorva zeloşi «didacticuli» care se-ntreabă astăzi pentru întîia oară despre lucrurile acestea. Dar pentru cei ce ştiu, cu»Nietzsche, că «dragostea e dincolo de bine şi de rău» şi că orice ar zice moraliştii de ocazie sau de catedră, între binele moral şi mediocru, necesar societarii, şi Dumnezeul absolut pe care nici o noţiune nu-1 măsoară, nici Binele, nici Adevărul, nici Frumosul scrise cu literă mare, e o prăpastie de netrecut (Şestov), cu alte cuvinte pentru toţi care ştiu că nu se poate ajunge sus la Dumnezeu decît prin «aventură», o aventură al cărui risc e propria fiinţă a celui ce se doreşte îndumnezeit, asemenea măsuri şi indicaţii despre «neverosimilitate» nu mai prind. Şi *Isabel...,* cum titlul îl arată, nu e un roman de moravuri, ci e un roman teologic.

Isabel..., spune un prieten anonim care îmi scrie, nu-i o carte: «e ceva rupt din noi»... şi de aceea farmecă şi tulbură pe cetitor, însinuîndu-i zări pe care fiecare le ascunde în propriile lui adîncuri. Nu. Nu sunt ale tale apele lui Isabel. Sunt ale noastre! Şi nu ne trebuie ipocrizia «oamenilor cu principii» ca să le recunoaştem fiecare aşa cum le-ntilnim cu toţi în experienţa cruntă a vieţii sufletelor noastre. De ce să ne ascundem după deget atunci cînd simţim că ni s-a pus mîna pe rană, cînd ne simţim descoperiţi şi arătaţi cu degetul din cuget, goi, aşa cum suntem? Să nu simulăm că nu ne e ruşine, fiindcă suntem goi, cum fac aceia care simulează sfinţii! Căci păcatul este mare. Mai bine să ne recunoaştem precum suntem în firea noastră, ruşinaţi şi goi. Asta nu însemnează, în nici un caz, o «abdicare». Abdică cel care renunţă să se *voiască* «altfel». Dar nu abdică cel care se vede aşa cum e.

Atît despre «autenticitatea» vieţii din care e ţesut romanul *Isabel...*

2) Cît despre faptul că romanul nu e *epic,* lucrurile-mi par să stea cam astfel. Am spus odată despre *Isabel...,* între prieteni, argumentând contra acelora care vedeau în el un roman liric, că este un *roman de aventuri,* deci roman epic. Dar am adăugat: «roman de aventuri *spirituale».* Prin aceasta, eu cred că am făcut cele două precizii necesare pentru a situa romanul tău în «genul epic» printre romanele acele din a căror familie aparţine.

Am spus că *Isabel...* e un roman de aventuri, un roman epic, care cuprinde o conexiune de întîmplări cu tîlc, interesante, cu «introducere, intrigă, peripeţii, nod, culminaţie, deznodământ», şi celelalte, conexiune de întîmplări care presupun «conflict» şi «dramă». Dar am adăugat: e un roman de «aventuri spirituale», pentru că planul pe care se petrec aceste întîmplări, nu este planul faptului concret, planul actualului, de amănunt şi de culoare, ci planul celălalt, glacial, transparent, al spiritului.

Editorul a voit să fie «şmecher» şi împăciuitor, a acceptat cu totul definiţia, dar a

adăugat îndată, «pentru cetitorul pe care zările metafizice îl sperie». încă, romanul îşi păstrează interesul imanent, terestru, de roman de aventură «pur şi simplu». Este adevărat că *Isabel...* este o carte plină de farmec, o carte care farmecă şi pe cei care nu îi pricep «sensul». Trebuie să ai «a priori» niscaiva motive ca să te «refuzi» acestei atmosfere, pentru ca romanul să-ţi apară «sec», lipsit de farmec... Cred totuşi că editorul nu are dreptate. Cetitorul lui *Isabel...* nu poate rămîne în planul întîmplărilor mărunte. îl opresc de' la aceasta titlurile, la fiecare schimbare de capitol, şi în anume locuri," adevărate bariere puse în text — cum ar fi *Nedumerirea după victorie,* de pildă — întocmai ca nişte mari garduri care trebuiesc sărite, ca să pătrunzi în ţarcul intim al acţiunii ulterioare.

Care este «subiectul» romanului din *Isabel...?* Este oare povestea unui tânăr prezumţios ce-şi zice doctor, care-a plecat spre Indii într-o zi, ca să aibă despre ce să scrie, şi care a înulnit pe drum o «nemţoaică» de care s-a îndrăgostit, dar care 1-a dispreţuit, pentru că el călătorea în clasa [a] IH-a? Sau e povestea doctorului care, odată ajuns în Indii, s-a încurcat cu-o englezoaică şi care a fugit cînd a fost pus în situaţia s-o ia în căsătorie, pentru ca apoi să se încurce cu o alta cu acelaşi nume: «Isabel», pe al cărei frate să-1 seducă şi pe care să o seducă de asemeni, refuzînd totuşi s-o ia în căsătorie, pentru că se simte iar atras de «nemţoaica» de la început, .mai pricepută şi mai matură în iubire? Este romanul în care «Isabel» cea refuzată se dă altuia «de necaz» şi-n care doctorul, dezgustat de o scenă de beţie stupefiantă a «nemţoaicei», se hotărăşte să ia în căsătorie, în sfirşit, pe Isabel, ca să afle de ce s-a dat altuia, şi încîntat, în sfirşit, aflând că Isabel s-a dat altuia, fiindcă-1 iubeşte, speră că astfel va putea supravieţui în copilul soţiei lui cu altul? Cam cu atît rămîne cetitorul prost din *Isabel...* .

Nu. Nu acesta e subiectul romanului *Isabel şi apele diavolului,* scris în româneşte de tine, Mirceo Eliade." (Carte *pentru „Isabel"* <II>, în Cuvintui, an. VI, nr. 1959, 4 octombrie 1930, p. 1, 2.)

în cea de a treia parte a foiletonului, Mircea Vulcănescu persistă asupra celor două imputări, considerînd „cititorul anecdotic" ivit în cei doi critici ai *Gîndirii* asemeni unui somnambul, trecînd orb pe lîngă adevărate comori de sensuri. El aduce discuţia privitoare la distincţia aristotelică între planul concret şi cel abstract al afabulaţiei în terenul speculaţiilor ontologice, descoperind în *Isabel...* o anulare a acesteia, romanul realizînd, după opinia sa, printr-un joc de alternanţe epice surprinzătoare, o conexiune a „existenţei ca fapt" cu „existenţa ca posibilitate", a esenţei cu aparenţa.

La un moment dat, demersul său critic ia o distanţă atît de vertiginoasă şi de elevată faţă de ipotezele anodine care-i sînt pretext, încît filozoful pare a uita nu numai de ele, ci şi de roman, lansîndu-se într-o incandescentă peroraţie avînd ca obiect superioritatea intuiţiei metafizice răsăritene asupra celei apusene. El recunoaşte acestei intuiţii, apropiată într-un mod eretic de viul existenţei („Dumnezeul nostru este Ins, al vostru este Idol"), mai multă epicitate, epicul fiind legat indisolubil de concret, de certitudinea individualizării. Singurul fapt cu care nu este de acord în roman, găsindu-1 în neconcordanţă cu aventura demoniacă a protagonistului este soluţia „creştinească" a căsătoriei lui cu Isabel. Nu o va închipui însă o scădere, suspectându-se mai degrabă pe sine de subiectivism:

„Doctore,

Eroarea caie-o face cel care afirmă că anecdota e subiectul romanului tău *Isabel...* se poate asemăna aceleia pe care-ai face-o cercetând frumuseţea statuilor greceşti cu

microscopul. Dacă acesta este *Isabel...,* de ce atunci celălalt titlu, ape/e *diavolului,* şi nu Romanul celor *două Isabel?* De ce capitolul de la-nceput: *Tinereţe fără bătrîneţe...?* De ce capitolul al doilea: *Unul dintre zece mii?* De ce al cincilea: *Oglinda cu păcate? Şi de ce* în el: *Nedumerirea după* victorie? De ce: *Parabola fiului rătăcitorîn* al şaselea capitol? De ce în al optulea: *Visul unei nopti de vară?* De ce în [al] nouălea: *Iţi dăruieşte cineva o lampă? De* ce în al zecelea: *Zjna şi încătuşatul? De* ce: *Soldatul 11.871* în cel următor? Şi de ce:*Viaţa fără de moarte... de* la urmă? Alîtea taine pentru cetitorul anecdotic, atâtea încrucişeri, şi îngînări de «sensuri posibile», pentru roman, lăsate-n urma lui nedezlegate, nu pot să nu işte în mintea cetitorului celui mai tâmp măcar o presimţire a ceva de neînţeles prin anecdotă. Trebuie să fii somnambul ca să treci alături de prăpăstii fără ca să le presimţi ivirea.

Mărturisesc că nu am priceput în chip definitiv întreaga ţesătură de simboluri în care se ascunde înţelesul adevărat din *Isabel...,* ci încă astăzi mai şovăiesc între mai multe înţelesuri ale *«Celuilalt»* dintr-însul... N-am ce să fac. Aşa sunt simbolurile: irevelante. Nu se dezvăluie decît acelui care a «deprins» bine «alegoria». Dar ceea ce am priceput în chip neîndoielnic, este că *pe acest plan, al simbolului, stă înţelesul esenţial al acţiunii din romanul Isabel...* Lucrul acesta mi s-a impus de la primul cuvînt, şi de la primul rînd am desluşit că toată acţiunea romanului tău e un «joc de înţelesuri», un conflict între diversele atitudini posibile în faţa aparenţei.

întâmplările din romanul *Isabel...* nu sunt deci fapte din lumea concretă, ci «atitudini spirituale» ale eroului central: doctorul. Cadrul, personagiile şi întâmplările nu există decît ca «pretext» pentru «luarea de atitudini», ele nu există în roman decît în măsura în care deschid drum «posibilităţilor», în care nasc virtualităţi de atitudini. Ele sunt puncte de plecare pentru interiorizare, semne pentru desluşirea înţelesurilor.

E de la sine înţeles că pe un asemenea plan nu mai există deosebire între *vis* şi între *veghe. O atitudine spirituală, valorează ca atare chiar dacă a fost luată faţă de întîmplări din vis,* tot aşa cum valorează dacă e luată faţă de obiecte ideale. Dragostea, ura sau nădejdea rămîn ceea ce sunt, chiar dacă au fost iscate de nălucirea unui vis. Şi coordonarea existenţei proprii, faţă de marea existenţă, rămîne coordonare, chiar dacă «marea existenţă» nu este decît o nălucire a fiinţei tale proprii. Pe acest plan, al spiritualului, nu mai are priză distincţia aristotelică dintre «actualitate» şi «virtualitate», planul spiritualului depăşind deopotrivă şi împreunînd existenţa ca fapt şi existenţa ca posibilitate. Existenţa spirituală uneşte prin natura ei, «ontologic», existenţa cu esenţa. Orişice «e *într-un anume fel», «este»* şi *«pur şi simplu»,* spiritualiceşte.

Dreptate ai tu, prin urmafe, doctore, să ne aşezi capitolul al şaptelea ca un avertisment privitor la planul în care se dezbate adevărata acţiune, introducîndu-se de-a dreptul în vis, f|ră ca nici un semn din exteriorul acţiunii să se schimbe.

E oare aceasta suficient ca să conchidem că romanul nu e epic? Atârnă de sensul pe care-1 acordăm cuvîntului «acţiune*». Cădem cu tot Apusul în mreaja aristotelicei distincţii, afirmînd că existenţa nu e complectă decît în actual, în act, în acţiune? Credem cu alte cuvinte că săvîrşirea unui lucru în concret e o împlinire şi că existenţa ca «prezenţă» e un plus faţă de existenţa ca «esenţă»? Atunci nu există o epică a spiritualităţii. Epicul e legat de concret, de individualizare. Dar, implicit, negăm şi posibilitatea existenţei unei drame cosmice. Căci spiritul e atunci ordine desăvârşită, nemişcare, vecinicie. Jacques Maritain ne iese înainte, purtând în braţe darul său de feciorie: «Suma» Sfântului său Tomă din Aquino! Refuzăm, dimpotrivă, să ne lăsăm seduşi de ispitele distincţiunii? Considerăm că virtualul reprezintă un *plus* de existenţă faţă de actual? Că aşa-numita «împlinire» e, de fapt, o «scădere a fiinţei» prin coborîrea

ei în timp? Rămînem cu alte cuvinte credincioşi adevăraţi ai Răsăritului, pentru care Spiritul este în primul rînd virtualitate infinită, libertate desăvârşită. Viaţă? Atunci poate să existe şi o «epică pur spirituală», şi o dramă cosmică, teologală. E adevărat că «apusenii» au să strige: «Introduceţi în miezul spiritualităţii arbitrariul, obscuritatea, anarhia Dumnezeului care nu se supune principiului raţiunii suficiente. Dumnezeul vostru nu e spirit. El e „materialul primitiv" nedeterminat aristotelic.» Dar noi vom şti să le răspundem: «Dumnezeul vostru este „obiecf', substanţă moartă. Ci Dumnezeul nostru este viu. El a făcut toate raţiunile suficiente şi este liber, şi nemăsurat de ele, şi îşi e singur măsura vrerii sale. Zadarnică vă este acuzarea, Dumnezeul nostru este Ins, al vostru Idol!»...

Iartă-mă, doctore, că trebuii să urc aşa de sus în slava gîndului ca să dezvolb rădăcina neînţelegerii criticilor tăi, în nuini cu rădăcini de viţe apusene, atunci cînd tu ne vii cu cartea ta din Răsărit, din Răsăritul plin de păcatele lui, pe care le ştim, dar care sunt din Răsărit, cu intuiţia lui metafizică originală a existenţei. Iartă-mă! Lucrurile acestea s-ar fi putut arăta şi mult mai simplu. într-adevăr, ciudată e închipuirea celor care socotesc că trebuie să călătoreşti, adică să te schimbi de loc, pentru ca să ţi se «întîmple» lucruri nemaipomenite.

Adevărul e că cele mai mari «aventuri» posibile în viaţă le întâlneşti la masa ta de scris, cînd te ispiteşte gîndul să încerci... o ştii prea bine; sau în clipa în care te pregăteşti să te închizi în tine pentru-o noapte; sau în clipa în care auzi un zgomot sau te uiti pur şi simplu pe fereastră! Eu îmi amintesc că una din cele mai tulburătoare «aventuri» ce am păţit în existenţă am trăit-o într-o zi, de mult, uitându-mă-n oglindă...

Nu, acţiunea din romanul *Isabel...* nu e aceea dată-n anecdotă, ci aceea ce ţîşneşte ca o scînteie prin frecarea-n intelect a simbolului din titlu de anecdota din cuprins. O acţiune are, prin urmare, *Isabel...,* dar «subiectul» ei este cu totul altul.

Este basmul cuiva covîrşit de tinereţe, de tinereţea aceea sălbatică din *Apologia virilităţii,* pe care a publicat-o Crainic, a cuiva pornit să facă «experienţe», dar pentru care «experienţele» acestea nu mai au acelaşi înţeles pe care-1 aveau în *Itinerar.* E basmul cuiva care, păşind «între virilitate şi asceză», a pornit în «mare aventură». Indicaţia din titlul capitolului doi, care ne amintea de *Anabasis* a lui Xenofon, nu ar fi fost oare suficientă criticului să descopere cu cine are a face?

Şi aventura care e? Nu e decît o singură aventură posibilă în lumea spiritului, o ştii ca şi mine, doctore, nu-i aşa?... *Este întîlnirea cu Altul.* Cine e acest «alt» şi pe ce căi ajungi pînă la el? Peste ce ape? Treci lin, tăindu-ţi zborul ca o pasăre-n văzduh? Sau zăboveşti prin smârcuri şi prin cotituri de ape? Zbori drept, dacă eşti sfînt, dac-ai făcut odată «întâlnirea» şi ceea ce te conduce este «dorul» de celalt. Dar când eşti «mag», cind eşti obsedat de tine ânsuţi, cînd în zadar te apleci spre alţii, doar ca să-i amăgeşti, ca să te simţi în ei pe tine, «celalt» îţi scapă printre mâini, şi rămâi singur, «biruitor şi nedumerit», şi-ncepi să simţi crescând un «altul» chiar în tine; dar nu pe «celălalt» care e într-adevăr «celălalt», cu care te doreşti unit, ci pe un altul care este necontenit «altul» în tine...

Că în această stare oamenii te plîng, doctore, prin reviste, sau că te laudă, ce-ţi este oare? în ce fel lauda sau ocara lor s-ar putea măcar insinua între celălalt şi tine în felul în care sunteţi încinşi în luptă dreaptă?

Eu vreau numai să-ţi spun un lucru despre *Isabel...* Eu nu cred în izbînda ta de la urmă, doctore, în felul în care crezi că te-ai salvat prin *Isabel...*! Am discutat lucrul acesta mult, cu un prieten. Eu cred că nu astfel se iese cu adevărat din aventură. Cred numai că ai schimbat un farmec pentru altul.

Vezi bi ie că eu sunt mai aspru decît Crainic în privinţa asta. Concluzia din *Isabel...* (şi concluzia e partea în care autorul îşi îngăduie să judece întâmplările din roman şi să le încheie, aşa cum ar *dori* să se întîmple) este o concesie. De lucrul acesta, Crainic nu şi-a dat, desigur, seama, căci dacă l-ar fi înţeles, consecvent doctrinei sale, ar fi trebuit să fie mulţumit de tine. în orice caz, în măsura în care ai putut, ai încercat să-1 mulţumeşti, să-i dai o satisfacţie. Lui sau, poate, mie. Iartă-mă că sunt prezumţios. Concluzia ta însă, eu nu pot să o primesc, deşi pare a fi, după tine, o soluţie «creştină», singurul lucru «creştinesc» din cartea ta atâta de «drăcească» (sic). N-o pot primi, pentru că e o concluzie voir creştină, ci nu o întîlnire adevărată. Eu despre asta nu am decît o impresie. Dovezi n-am. Dar cred că soluţia din *Isabel...* nu e încă solupunea ta. E numai o «ipoteză pentru o soluţie», ca să vorbim limbagiul veleitar al lui Paul Valery. Adică nici una. De aceea, şi eu aştept alte romane de la tine, şi tot spre desăvârşire. Dar nu spre perfecţiunea literară, ci spre întregirea «experienţei» şi spre conturarea precisă a aventurii tale. Căci fiecare poartă, în libertatea lui, un destin. Şi al tău nu s-a isprăvit cu «concluzia» din *Isabel...* cu «viaţa fără de moarte» dobîndită-n ficţiune." *(Carte pentru „Isabel"* <III>, în *Cuvîntul,* an. VI, nr. 1965, 10 octombrie 1930, p. 1, 2.)

De o supleţe şi tenuitate care depăşesc vizibil cadrul investigaţiei critice, articolul are prin perspectiva lui cultural-teologală o anumită singularitate în cadrul exegezei, probînd convingător, fără fraze partizane, că generaţia lui Eliade, atît de orgolioasă în a-şi demonstra coeziunea, vădea o certă individualitate de gîndire şi sensibilitate, fapt reflectat în creativitatea fiecăruia dintre componenţii ei.

După cosumarea impactului cu critica propriu-zisă, ca şi ceilalţi apropiaţi ai lui Eliade autori de articole „prevestitoare" (Jianu, Polihroniade, Stoe, Sebastian), Constantin Noica revine asupra romanului cu o cronică literară, publicată în paginile *Contimporanului.* Textul nu vehiculează idei prea noi, care să modifice în vreun fel tectonica exegezei, dar contureazǎ prin apăsare cîteva trasee ale investigaţiei. Romanul este considerat de pildă, un „exerciţiu metafizic" influenţat de „spiritul Indiei" şi exploatând datele „istoriei" doar în măsura în care intensifică trăirile interioare. Romancierul s-ar particulariza de aceea prin două mari calităţi, de oarecare noutate şi originalitate în romanul românesc: accentul pe aventura spirituală a protagoniştilor şi sinceritatea. Ambele îl fac cu totul reprezenta îv pentru generaţia sa, „spiritualistă" prin formaţie culturală şi „sinceră" prin program: „Dacă nu a fost primit cu toată înţelegerea pe care tonalitatea sa estetică o necesita, în orice caz romanul d-lui Mircea Eliade a fost primit cu bunăvoinţă revelantă. Căci n-a fost vorba de un public şi o presă care au privit cu un interes patem schiţele unui scriitor debutant ci de un public şi o presă care s-au găsit în faţa unui fapt a cărui existenţă evidentă prin ea însăşi nu putea fi înlăturată. Lui Mircea Eliade i s-a acordat bunăvoinţa celui care ştie să se facă respectat

Este un moment cultural foarte sugestiv cel numit mai sus. Nu toţi literatorii se pot face respectaţi, în orişice moment Cezar Petrescu este, incontestabil, un excelent scriitor, dar ultimele sale productiuni literare au declanşat atâta simpatie şi familiaritate in marele public, încît limitele respectului pentru scriitor şi opera sa au fost cu brutalitate frînte. Nu vrem să spunem că o operă nu trebuie să fie pe gustul publicului pentru a fi respectabilă; dar nefiind pe gustul publicului, căruia nu-i acordă nici o concesie, este cu atît mai semnificativ respectul care i se poartă şi cu atît mai revelant pentru valoarea intimă a operei.

Mircea Eliade s-.i făcut respectat în primul rînd prin sinceritatea sa.

Sincerităţii sale desăvîrşite âi datoreşte Mircea Eliade acea impresie de viu, de actual, ^pe care o lasă lectura romanului său. Şi lucrul era dintre cele mai dificile.

Construit ilogic, pe o temă interioară, cu argumente absconse, eliptic şi torturant, romanul, scris cu o mînă mai timidă, ar fi fost condamnat ca orice produs absurd al imaginaţiei. Energia însă şi loialitatea prin care s-a realizat i-au dat forme certe istorice şi un conţinut de vitalitate unic.

închipuiţi-vă o carte în care nimeni nu se mişcă decît just pentru a nu staticiza romanul, în care eroii vorbesc leneş şi viaţa lor însăşi curge leneş, şi în care se închide totuşi o extraordinară mobilitate. Procesul lui Mircea Eliade a fost, de fapt, simplu, deşi neuzitat în literatura noastră: el a propus pentru realizarea intereselor estetice ale romanului său valorile spirituale pe deasupra celor exterioare şi de intrigă. Intrucîtva, romanul său se resimte de influenţa spiritului Indiei, ţara în care autorul 1-a gîndit şi 1-a scris. Căci ia din istorie doar ceea ce-i trebuie pentru exerciţii metafizice, in cazul de faţă luînd din vocabularul vieţii curente numai acele expresii utilizate în viaţa spirituală.

Dar mai are un înţeles această constatare că Mircea Eliade s-a făcut respectat, în afară de înţelesul propriu al lucrului, faţă de autor, adică. Respectul care s-a purtat operii lui se răsfrînge mai departe, căci autor şi operă sunt reprezentativi.

Reprezentativi pentru o generaţie care, prin natură, e spiritualistă şi, prin expresie, sinceră, pentru această generaţie ale cărei cîntece şi jocuri încep, în sfirşit, să fie cercetate." *(„Isabel şi apele diavolului". Roman de Mircea Eliade. Editura Gomei, 1930,* în *Contimporanul,* an. IX, nr. 93—94—95, 1930, p. 15, rubrica „Note, cărţi & reviste".)

La începutul anului 1931, ecoul romanului încă persistă în spaţiul gazetelor româneşti, preocupînd chiar rubricile literare ale efemeridelor. Câteva observaţii interesante asupra lui vom găsi de aceea şi în *Gazeta şomerilor,* sub semnătura lui Ion Dămian. Recenzentul consideră romanul un unicat „pe harta literaturii române", situîndu-se în proximitatea valorică a unei cărţi argheziene *(Poarta neagră),* apărută în acelaşi an. Deplînge de aceea obtuzitatea descurajantă a celor de la *Gîndirea (Pe marginea unei cărţi,* în *Gazeta şomerilor,* an. I, nr. 1, 30 ianuarie 1931, p. 3).

Adversar constant şi lipsit de flexibilitate al direcţiei culturale reprezentate de generaţia „spiritualistă" a lui Mircea Eliade, tânărul Al. Dima consacră câteva fraze corozive romanului *Isabel şi apele diavolului* într-un articol-fluviu, stufos şi mediocru, publicat în revista severineana *Datina.* Cartea este decretată o concretizare artistică tipică a ceea ce numeşte misticism autohton (.âmprumutat din Apus, după ce aci fusese adus din Răsărit"), „doldora de «experienţe interioare», de capricii sufleteşti, gernînd de lirism şi subiectivism şi împodobită cu senzaţionalul sexualităţii, care uneşte sub bolta aceleiaşi lucrări spiritualitatea cea mai mistică cu bestialitatea cea mai autentică" *(Criza culturii româneşti. Aspecte şi atitudini. III. Refracţia crizei culturii europene prin mediul românesc,* în *Datina,* an. IX, nr. 10—12, octombrie-decembrie 1931, p. 169). Vrînd să fie polemic cu orice preţ, Al. Dima nu reuşeşte decît să stârnească interesul asupra romanului printr-un fel de reclamă inversă. în calificaţii precum „doldora de «experienţe interioare»", „gernînd de lirism", .împodobită cu senzaţionalul sexualităţii", „care uneşte spiritualitatea cea mai mistică cu bestialitatea cea mai autentică", închipuite ca deficienţe narative, cititorul inteligent va ghici calităţi percutante şi o operă cu o puternică şi incitantă vitalitate epică.

Cu cît ne depărtăm de momentul apariţiei, zelul analitic al recenzenţilor se mai domoleşte, romanul fiind adus în discuţie mai mult pentru a individualiza în climat atitudinea artistică a autorului sau a generaţiei sale. Cea mai incitantă şi mai originală tentativă în acest sens o întreprinde Petru Comarnescu, reflecţiile lui influenţând apoi fundamental încercările ulterioare de situare critică şi regăsindu-se chiar peste un deceniu în ierarhizările stabilite de Călinescu în cadrul monumentalei sale *Istorii a literaturii*

române de la origini pînă în prezent Petru Comarnescu distinge în spaţiul culturii româneşti a momentului configurarea a două moduri concrete de expresie şi manifestare a tinerei generaţii, bine conturate printr-o anume căutată opoziţie în care se complac. în primul caz se pune preţ pe posibilităţile intelectului şi pe luciditatea elaborării operei; în al doilea pe riscul experienţei, pe autenticitatea şi sinceritatea trăirii ei. Primului îi găseşte terenul favorit şi o salutară extensie în poezie şi critică; celui de-al doilea, în roman şi eseul filozofic. *Isabel...* i se pare ilustrativă pentru cea din urmă tendinţă, prin exploatarea imprevizibilului aventurii protagonistului şi prin brutalitatea, chiar inestetică, a trăirilor lui, interioare şi sociale: „Nu ştiu dacă am dreptate cînd, cercînd să configurez curentele actuale ale culturii româneşti şi mai ales tendinţele ce se degajă din atitudinea celor tineri, mi se pare că două feluri de expresie mai cu seamă se dezbat şi parcă cearcă să se anuleze. Aceste curente sau feluri de manifestare par a nu vroi să ştie unul de celălalt. Aceasta, pentru mine, devine din ce în ce mai limpede pe măsură ce tânăra generaţie de artişti români începe să se manifeste în chip concret

Cred că actuala cultură românească prezintă, aşadar, o tendinţă de *estetizare,* pe de o parte, şi o tendinţă de accentuare a conţinutului sufletesc, pe de alta. între aceste două feluri de expresie pare a se da o luptă pe cît de mută, pe atât de îndârjită. De o parte, o serie de scriitori, poeţi şi critici afirmă, practic şi teoretic, credinţa în puterile intelectului de a exprima adevărul în forme cît mai lucide şi mai *alese.* Pentru aceştia, scrisul e *artă,* e proces de elaborare pretenţios şi complicat mai ales cînd e vorba ca el să atingă ceea ce-i esenţial în fiinţa omului şi în puterile gîndului. Aceasta e *atitudinea estetizantă,* a "ndirii şi trăirii exprimate în forme căutate şi alese, noi şi pline.

Cealaltă atitudine, pe care impropriu am putea-o numi atitudinea conţinutului, accentuează nu expresia aleasă şi nici visarea gîndului. Pentru reprezentanţii acestei atitudini, ceea ce-i indispensabil şi valoros este *autenticitatea experienţa,* este prezentarea directă, sinceră şi brutală a adevărului *trăit* (nu gîndit sau sugerat), a trăirii reale, a faptei, cu toate urmările ei grele şi complexe. *Experientialismul,* acesta este, fireşte, de-o natură largă şi esenţială El înglobează, mai cu seamă, experienţa religioasă, pornire-, mistică, euforia metafizică, ritul magic. Psihologismul adepţilor acestei directive coboară sau caută să coboare uneori către adîncimi dostoievskiene sau către purificări simbolice cît şi gesturile Sfintului Francisc din Assisi.

Dacă vrem acum să ilustrăm aceste curente prin reprezentanţii şi operele produse de ele, trebuie dintre cei tineri să notăm pe d-nii Şerban Cioculescu, Mihail Sebastian, A.D. Broşteanu şi Dan Botta ca reprezentanţi ai *estetismului intelectual şi artistic, iar* pe d-nii Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Sandu Tudor, Haig Acterian (poetul Mihail) ca reprezentanţi ai *experienpalismului.* Prin natura lor, aceste două atitudini nu pot excela în aceleaşi domenii. *Experienpalismul* îşi va găsi mai adecvată exprimare în roman şi eseu filozofic decît în poezie sau critică, în care, în genere, poate excela *estetismul intelectual.* Pentru aceste motive, *Isabel şi apele diavolului,* romanul d-lui Mircea Eliade, este o operă semnificativă prin dispreţul faţă de artă, faţă de căutarea frumosului formal şi prin accentul autentic pe care-1 pune asupra experienţa, a aventurii, a *trăirii* în sensul cel mai larg, dar şi mai real al cuvîntului." *(între estetism şi experientialism. Două fenomene ale culturii tinere româneşti,* în Vremea, an. V, nr. 220, 10 ianuarie 1932, p. 7, rubrica „Semnalizări".)

Asupra disjuncţilor estetice şi filozofice din mentalitatea tinerei generaţii, eseistul va reveni cu noi şi importante nuanţări chiar în cadrul aceluiaşi an. Cu această ocazie va adăuga tuşe esenţiale „atitudinii experienţialiste", a cărei concretizare efectivă o vede iarăşi în romanul *Isabel...:* „Existenţa unei generaţii noi fiind evidentă, întrebarea care

urmează acestei constatări ar fi să se rotească în jurul calităţilor care ar defini-o. Pe ce temeiuri spirituale se motivează, aşadar, existenţa acestei generaţii? Răspunsul pe care m-am gîndit că s-ar putea da de la prima vedere ar fi numai următorul: tinerii scriitori se simt legaţi între ei prin simţământul că ei nu mai sunt la fel cu înaintaşii lor. Puţin lucru şi negativ. Nu? Totuşi, tinerii aceştia sunt oameni cari nu atât prin vârstă, cît prin spirit nu vor să îmbătrânească, nu vor să se fixeze, ci vor, dimpotrivă, să se păstreze autentici, proaspeţi, nesaturaţi de varietatea experienţii, nehabituaţi în faţa repeţirii unor fenomene şi sceptici în faţa altor fenomene, care apar doar în condiţii de pregătire sufletească trudnică şi specială. Indiferent de cursul anilor, există o serie de oameni care se prefac fără curmare, căutând o anumită desăvârşire prin autenticitatea dinamică a experienţii lor intuitive şi intelectuale. Conştiinţa slăbiciunii umane, dar şi a puterii de a preface această slăbiciune şi nu de a o camufla într-o siguranţă nesinceră (înşelătorie faţă de sine şi apoi faţă de societate) şi într-o suficienţă bătrânească (prin abilitate, academism în sens de rigidicizare şi, mai ales, printr-un fel de pretinsă obiectivitate, paravan pentru scuza tergiversărilor şi fluctuaţiunilor oportuniste) deosebeşte, precis şi iremediabil, generaţia tînără de globalul celora care au precedat-o. Toate acestea, traduse sintetic şi pozitiv, revin la următoarea formulă: generaţia tînără îşi are afinitatea constitutivă în sentimentul că la ea voinţa de a se manifesta în chip cît mai autentic este mai reală, cel puţin pînă la verificarea anilor, dedt la înaintaşii ei luaţi global. Această credinţă, legitimată sau nu, face pe tinerii de azi să simtă un abis între ei şi acele grupuri de oameni legaţi de obiective oportuniste, comode şi meschine, în care sufletul este uitat şi esenţa vieţii sacrificată unor disimulări abile pentru un succes minor şi trecător. Dar descriind o stare de fapt, eu însumi mă văd vorbind cu cuvinte mari, care depăşesc realitatea prezentă. Căci vom vedea îndată şi contradicţiile şi lipsurile tinerei generaţii, pe dt de nesocotite, pe-arât de îngrijorătoare. înainte de a face aceasta printr-o atentă descriere a curentelor spirituale pe care şi de care sunt animaţi tinerii scriitori români, trebuie să subliniem că, dintre ei, cei mai conştienţi îşi dau seama că valorile prorogate de tinerii de azi nu aparţin atît vîrstei lor, dt calităţii spirituale a unei categorii de indivizi şi ca atare ei ştiu că şi printre membrii generaţiei precedente se găsesc spirite (de pildă, Ludan Blaga, Tudor Vianu, Ştefan Neniţescu) cu năzuinţe identice, ba încă şi cu realizări superioare. Precum şi în celelalte generaţii mai vârstnice cronologic, din care fie-mi îngăduit să desprind umbra lui Vasile Pârvan. Tinerii de astăzi, însă, cred că înaintaşii lor de valoare au fost nişte izolaţi în mijlocul generaţiilor trecute a căror mentalitate, chiar cînd a fost frumoasă şi bună, a fost mai întotdeauna în flagrantă contradicţie cu metodele ei de vieţuire. Un formalism nesincer omorî la ele libertatea experienţii, riscul trăirii şi sinceritatea interioară. Astăzi, tinerii par a se pronunţa mai cu seamă pentru autenticitatea experienţii, pentru respectarea conţinutului sufletesc (pentru a vorbi într-un limbaj care nu-i al meu) sau, în alte cuvinte, pentru preţuirea, în primul rând, a experienţii umane, şi nu a teoriilor sau prindpiilor independente de ea. [...]

Acest curent propovăduit de unii tineri intelectuali români ar putea fi denumit cu un termen construit ad-hoc: «experenţialism». Experenţialismuî ar însemna accentuarea experienţii umane drept cea mai temeinică metodă de a ajunge la adevărul existenţii, la bunătatea vieţii şi la fecunditatea artistică. Experenţialismuî constituie o categorie de înţelegere şi mînuire a realităţii şi el poate avea o coloratură magică, mistică, religioasă sau vitalistă, după preferinţele celor ce-şi propun să-1 actualizeze. Pilde de reprezentanţi ai acestei perspective de gîndire, vieţuire şi creaţie artistică sunt toţi cd care nu primesc viaţa drept ceva convenţional şi caută cu propria lor individualitate să afle izvoarele adînci ale existenţii totale şi personale. Sfinţii, unii înţelepţi antici, eroii moderni,

«tinerii» cu crize sufleteşti ca Peguy, Psihari sau Fritz von Unruh pot fi modele pentru experenţialişti.

Toţi scriitorii care s-au abătut şi au încercat viaţa ca o luptă grea, contradictorie şi complexă sunt, într-o oarecare măsură, reprezentativi pentru acest fel de a vedea. Nietzsche, Dostoievski, Andre Gide, Unamuno, Papini sunt, *par excellence,* modelele «experenţialiştilor» români. Cred că se înţelege că utilizez acest termen în lipsă de un altul mai adecvat pentru că limba noastră, ca şi cea franceză, contrar englezei şi germanei, nu distinge clar între experienţă şi experiment, mai ales cînd e vorba de acţiune verbul «a experimenta» slujind la noi pentru amândouă substantivele, contrar limbd engleze, care are două verbe *«to experince»* (a face experienţă, a experienţa) şi *«to experiment»* (a experimenta). Deosebirea e mare, căd pe când experienţă şi experenţialism şi-ar avea echivalenţe in termenii *«Erlebniss», «experience»,* «trăire», «încercare», «străduire», «vieţuire» şi ca atare experenţialismuî fiind posibil oricărui spirit ce se încearcă pe sine, experimentul ştiinţific dimpotrivă este o operaţie în care, în genere, se face abstracţie de experimentator, de agent, de observator, căutîndu-se în mod ipotetic, spedfic şi verificabil, sensibil şi nu intelectual sau intuitiv, descrierea unui aspect al realităţii înconjurătoare.

Prin natura ei, atitudinea experenţialistă, deşi largă şi esenţială, nu poate excela în construcţii estetice sau de etică raţională, cît în confesiuni şi valorificări mistice ale realităţii. Pentru ea, curajul exhibiţionismului sau al saltului în mister este mai de preţ decît orice luddidzare apolinică, deci raţională şi echilibrată. De aceea, scriptic, experenţialismuî îşi va găsi o mai adecvată exprimare în roman sau în eseul filozofic decît în poezie sau visare liberă de orice confruntare cu realitatea. Căci, pentru experenţialişti, o credinţă nu se dovedeşte teoretic, ci se încearcă individual. De aid porneşte un oarecare dispreţ pentru filozofia teoretică, dt şi pentru intelectualism şi mai ales raţionalism, precum şi faţă de colectivism, Şestov accentuând la maximum neâncrederea ân puterea raţiunii.

Experenţialismuî este la noi reprezentat (la cei tineri), în latura lui exhibiţionistă (în epică) şi în latura de trăire esenţială, fără a fi numaidecît creştină, de d. Mircea, Eliade; în latura creştină ortodoxă de d. Mircea Vulcănescu şi, fapt curios, în latura lui negativă de d. Ion Călugăru *(Omul de după uşă).*

Romanul d-lui Eliade, *Isabel şi apele diavolului,* prin dispreţul faţă de forma estetică, de artificialitatea stilistică, şi prin accentul pe psihologismul uman şi pe valorificările spirituale ale realităţii, dovedeşte, din plin, ceea ce vroim să spunem. Articolele şi studiile aceluiaşi scriitor accentuează, de asemenea, sensul vieţii ca «aventură», adică producerea unei «serii de fapte cu iniţiativă proprie, cu risc enorm şi avînd drept sens verificarea sau anularea unor anumite construcţii mentale». Fructificat de conştiinţa indiană şi de semnificaţiile magiei, d. Eliade se îndreaptă către un experenţialism al vieţii ca agonie." *(Observaţii provizorii asupra mentalităţi tinerei generaţii,* în *Azi, an.* I, nr. 2, aprilie 1932, p. 196—202, rubrica „Ieri, azi, mîine".)

Interesant este de semnalat că Petru Comarnescu, deşi congener, nutrit de aceleaşi izvoare culturale şi solidar în genere cu „experienţialiştii", are suficientă detaşare în demersul său ca să constate şi reversul medalid: o sumă de manifestări subsidiare, neconstructive în ordinea creaţiei şi chiar a unei percepţii normale a realităţii contingente. Neîncrederea în dinamica şi caracterul potenţator al raţiunii i se pare a naşte iremediabil: refuzul de a înţelege caracterul sintetic al vieţii şi al creaţiei; cultul pentru extremism şi formule oarbe, gata făcute; inconsecvenţa opiniilor; refuzul cooperării sociale altruiste şi egocentrismul agonic; preţul pus pe instinctivitate, pe capriciu, pe munca neregulată, pe

curajul emoțional și subiectiv, pe iraționalitate; lipsa de respect pentru formula de viață clasică și taxarea corectivelor ei, verificate de mai multe secole de cultură și civilizație, ca artificiale și inactuale. Unele din aceste reflexe de atitudine estetică le întîlnim într-o proporție vizibilă — exegeții mai aplicați descoperindu-le — și în *habel...,* demonstrând îndreptățirea și verosimilitatea delimitărilor făcute de Petru Comamescu.

Prin prisma lor, dar și a romanului *Isabel și apele diavolului,* Eliade continuă să fie mult timp receptat ca un om al contrastelor și chiar al extremelor. „întreaga lui viață și operă — s< rie Graziella Sotiriu în 1934 — se mișcă între extreme: aci prezintă o față de martir ilunjnat, ici o grimasă de faun *(Isabel...),* aci o înălțare la vertiginoase altitudini, aci o depresiune bruscă la nivel școlăresc Gîndul lui impacient scrisul lui inegal, ritmul lui sacadat — linii frînte — trădează un tînăr încă în căutarea lui însuși." Romanul *Isabel...* este considerat deci produsul unei „grimase de faun" a unui autor încă în căutare de sine. „Cînd i-am cetit primul roman, *Isabel...,* adaugă comentatoarea, ni l-am închipuit cinic, pervers; era doar un *«enfant terrible»,* care își dibuia drumul, sfidînd gustul public." *(Mircea Eliade,* în Vremea, an. VII, nr. 325, 28 ianuarie 1934, p. 8; semnat Graziella S.).

Nici E. Lovinescu nu-i este prea favorabil lui Eliade ca,romancier, *Isabel și apele diavolului* fiind calificat destul de dur, ca o „narațiune penibilă", înlocuind papinismul cu gidismul, într-o epică discursivă și cu „deficiențe" „sub raportul expresiei". Criticul are cuvinte bune, în schimb, pentru militantismul generetist al gazetarului: „în cadrele mișcării noastre culturale din ultirnii zece ani, Mircea Eliade a avut rolul de animator al «generației» sale, în care și-a amestecat atît de, mult febrila-i și multilaterala-i activitate, încît, dacă n-a inventat-o, i-a dat cel puțin conștiința existenței. Din iluzia unei îndreptățiri superioare a catastrofei războiului mondial, problema palingenezei universale s-a ridicat pretutindeni în acești douăzeci de ani, nu numai în ordinea politică și socială, ci și în cea sufletească, schipndu-se într-o vreme chiar curba unei întoarceri spre misticismul religios. La noi, Mircea Eliade e privit ca interpretul tuturor problemelor spirituale ale «generației» sale, deși poate, cercetîndu-și pulsul, i-a trecut întrucîtva febrele și preocupările. S-a descoperit astfel în ceilalți. Nu este însă locul de a-i fixa aici atitudinea destul de contradictorie față de probleme și de oameni, prețioasa însă și prin candoarea tinerească a entuziasmului și prin nobleță unei activități pe atît de dezinteresată, pe cît de dezordonată. Ajunse la o amploare aproape profesională, legăturile lui cu literatura, singurele în discuție, par totuși numai sporadice și în intenția vădită a unui diletantism, a unei concesiuni făcute silnic gustului pur ~ pentru forma romanului. întîia lui încercare în acest gen nu-1 putea, de altfel, apropia prea mult de dînsul. *Isabel și apele diavolului* (1930) e tot un fel de eseistică romanțată, discursivă și ideologică, cu influențe supărătoare. Papinismul activității lui anterioare face loc influenței lui Gide, a actului gratuit și a diabolismului, adică a perversității de a se substitui voinței altuia, împingînd-o, în chip cu totul dezinteresat, spre destine străine și arbitrare. Exotismul mediului indian, nu încă destul de colorat pentru a putea susține prin sine interesul unei narațiuni penibile și sub raportul expresiei, și al unei erotice deficiente, și poate tocmai de aceea obsesive r.u se realizează pe deplin..." *(Romancierul „generației" sale,* în *Adevărul,* an. 51, nr. 16282, 24 februarie 1937, p. 1-2.)

De gidism, chiar „servil", și localizare a „imoralismelor" scriitorului francez îl acuză cu oarecare malițiozitate, pornind mai ales de la afabulația romanului *Isabel...,* și G.Călinescu, nu fără a-l vedea și un continuator al lui F.Aderca în materie de lubricitate, îi găsește însă și un embrion de individualitate în amestecul de sexualitate și erudiție, de

mondenitate și esoterism, de febrilitate erotică europeană și voluptate rece asiatică: „Mircea Eliade este cea mai integrală (și servilă) întrupare a gidismului în literatura noastră, gidism pe care îl întîlnim și la Camil Petrescu, însă aproape numai sub forma oroarei de caligrafie. După Andre Gide sensul artei fiind cunoașterea (înțelege instruirea de esențe pe cale mitologică), un artist e cu atît mai adînc, cu cît trăiește mai intens, cu cît pune mai multe «probleme», care însă nu sunt propoziții inteligibile, ci «trăiri», «experiențe». Și cum eticul e aspectul fundamental al destinului uman, problema trebuie pusă ca experiență morală. Artistul nu ia atitudine, ci trăiește răul și binele, eliberîndu-se de amîndouă, rămînînd cu o intactă curiozitate. De unde acel «imoralism» (față a preocupării morale), care la Gide se vădește în interesul pentru adolescență, delicvenți, vitiile insolite, crimă, revoluțiile sociale, exotic, experimentate toate cu o egală simpatie, însă cu hotărîrea de a nu se opri nicăieri. Cine nu cunoaște mai de aproape literatura lui Andre Gide, ar putea să remarce banalitatea ascunsă sub aceste subtilități estetice, căci un Balzac era tot atît de curios și experimenta în eroii săi cu aceeași atenție virtutea și vițiul. în realitate, Andre Gide nu e un creator de oameni (ca mai toți teoreticienii «trăirii») și înțelege cunoașterea nu în chipul creării de eroi, ci a unei experiențe interioare largi a artistului însuși. Literatura lui e o prelungire a «cultului eului» și n-are decît un singur erou, pe autorul însuși, care își notează cu răceală experimentele în «caiete». O consecință a experimentalismului egotist în artă este, cum am văzut, disprețul de literatură. Orice rînd trebuie să fie «autentic» (documentar în sensul semnificației interioare), și atunci stilul e un fel de a te prefera pe tine adevărului și o primejdie de alterare a momentului trăit. Scriitorul, în loc să creeze, transcrie din caiete automatismele, cu toate erorile gramaticale, și mâi adesea simulează autenticitatea textului.

în *Isabel și apele diavolului,* toate datele de temelie ale esteticei lui Mircea Eliade sunt puse. Autorul narează «trăirea» tinereții agresive, alimentînd și pe această cale ideea de «generație» care a amețit pe atîția tineri. Faptul că în acest roman și în *Maiteyi* experiențele se fac în ținut exotic are înțelesul său. Nu romanele sunt ecouri ale unor călătorii întîmplătoare, ci, dimpotrivă, refugiul în exotic era necesar pentru ca autorul să aibă o experiență proprie. Ca gînditor, eroul ar fi ajuns pe același vîrf și prin Europa, el însă simțea nevoia unui drum nebătut de compatrioții săi și de aceea face lecturi indo-chineze și studiază gramatica anamită. «Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului și a trupului meu.» Desigur că totul t o iluzie. Umanitatea e aceeași pretutindeni, și orice proverb poate fi găsit în folclorul national, fără inutile expediții pe alte continente. Psihologicește, irebuie însă .reținută stînjenirea autorului în mediul comun. Punerea scopului artei n pura exercitare a curiozității este și ea limpede exprimată: «în adolescență voian. să trăiesc prin operele mele; cu putin timp în urmă voiam să ajung nemuritor creînd c *ameni...* Acum sunt complet detașat de rezultate. Bune sau rele, neașteptate sau prevăzute, stupide sau strălucitoare, nu mă interesează.» Bineînțeles, materia romanelor e scoasă din «caiete», pe care autorul afectează a le transcrie întocmai, ferindu-se de redactările patetice și suprimând neesențialul. [...]

Copiind, autorul nu uită să atragă atenția asupra scrisului său «nepriceput» cu fina intenție de a-i garanta autenticitatea. Cînd vine cazul de a evoca natura, el fuge cu îndemânare: «zilele petrecute în parcuri mi-au dezvăluit un adevăr, că parcurile n-au nici un farmec. Vegetația poate satisface pe un sentimental. Eu prefer colecțiile de stampe.» «Aș șterge ce am scris. Nu-mi place să laud vegetația, pentru că nu sunt născut pentru a putea scrie astfel de laude.» De fapt Mircea Eliade nu e poet, deși adesea e în stare *i* > sugereze geologicul pe alte căi. Teoretic vorbind, disprețuirea priveliștei acolo unde e

vorba de experienţă e o eroare, fiindcă natura (produs subiectiv în măsura în care e creaţie) arată capacitatea noastră de a ne obiectiva cosmic.

în ce constă experienţele lui Mircea Eliade? Aproape exclusiv în trăiri de senzaţii sexuale, pe care autorul dispreţuitor de sentimentalisme le prezintă ci simple rezultate ale unui proces de idei: «Izbînzile mele erotice erau principiale, erau pricinuite de idei, de raporturi, de experienţe intime. De aceea am scris cîndva că un Don Juan trebuie să fie un teolog»; «Nu sunt un senzual; de aceea, miss Roth a crezut că sunt. Am fost lucid şi apţat, şi curios. Atît.» Ba mai mult. Eroul e un satanic al intelectualităţii, privind cu «drăcească indiferenţă» «tot ce e alături de artă sau metafizică». Ca mai întotdeauna în aceste cazuri, subtilitatea teoretică ascunde cu greu adevăratul fond, care e lubricitatea. Un tînăr orientalist, sosind în India, intră în pensiunea pastorului Tobie Stephens, cîmp restrins de activitate erotici Se gîndeşte să seducă din ambiţie pe nevasta pastorului, deşi ar fi preferat slujnica, apoi atenţia îi cade asupra fiicei gazdei, Isabel. Aceasta are gînduri prea burgheze, pastorul ispiteşte cu blîndeţe pe tînăr asupra intenţiilor matrimoniale şi tînărul gidian «detaşat de rezultate» se grăbeşte să se mute la altă pensiune, cu o nouă Isabel. Prima victimă a curiozităţii orientalistului este Tom, fratele Isabelei, tînăr sportiv «de o ignoranţă divină şi de un sincer catolicism». îndemnat de diavol, «tovarăşul adolescenţei», doctorul, «urmând sfatul clipei de fericire întrevăzută», îngenunchează gol în faţa nudului Tom, experimentând probabil senzaţii gidiene, căci amândoi, cu multă creştinătate plîng «raiul pierdut», şi Tom sfătuieşte cea mai strictă prudenţă. Pe acest Tom, predispus la hoinărire, doctorul îl ispiteşte, cu succes, să fugă de acasă. Acelaşi doctor descopere viciul unei fetiţe şi-1 ajută «cu drăcească pasiune». «II practicam fără nici o plăcere, fără nici o turburare sexuală. îl împlineam numai pentru că era păcătos şi desfăta o fată de doisprezece ani.» De la experienţe cu tinere fete, eroul trece la exerciţii cu domnişoare bătrine. Miss Roth, o profesoară erudită, blazată şi opiomană (experienţa narcoticelor completează tabloul senzaţiilor) invită pe doctorul mult mai tînăr decît ea la o orgie senină, ai cărei protagonişti sunt nu numai cei doi, ci (reminiscenţe din La *gaiţonne)* şi o oarecare Edna. în sfârşit, în căutare de senzaţii mai violente, eroul se repede cu «sălbăticie şi răcnet» la Isabel, sfîşiindu-i hainele. însă fata se apără bine. Autorul încearcă oarecari speculaţii savante în jurul sexualităţii. Isabel, care a respins pe doctor, se oferă unui oarecare imbecil şi concepe "un copil. Chinul orientalistului e intelectual: «Adevărul e numai acesta: să aflu, să aflu. Sunt muncit, sunt îndemoniat de pofta cunoaşterii. De ce a căzut Isabel?» în fine, fata îi explică. Pe cînd se unea cu celălalt, se gîndea la doctor. «Ţie m-am dat atunci...» Deci copilul e, de fapt al doctorului.

Este uşor de văzut că, dacă Mircea Eliade localizează aspecte din opera lui Andre Gide, temperamental, el continuă pe F.Aderca din *Grădinarii,* romanul său înfăţişând nu o formă de cultură a eului, ci un cult sexual. De altfel, romanul e pueril, totuşi, cu o notă de personalitate de pe acum fixată şi chiar mai intensă decît în alte volume următoare. Amestecul acesta de sexualitate şi aspiraţie la erudiţie, de viaţă mondenă şi esoterism încântă intelectul. între o şedinţă de viţiu cu fetiţa şi de orgie cu domnişoara bătrîna, imperturbabilul doctor face studii asupra templelor din Bangkok, se reculege în gramatica anamită, citeşte rapoarte asupra excavaţiilor şi templelor din Mavalavaram. E într-asta o paradă juvenilă, dar şi un instinct barbar (împerechind europenismul cu voluptatea rece asiatică) ce-şi găseşte în India geologia sa proprie." *(Noua generatie. Romancierii: Mircea Eliade,* în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent,* Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1941, p. 870-871.)

După două decenii de tăcere profundă, în anul de oarecare deschidere culturală

europeană 1967, Mircea Eliade începe a fi din nou editat în ţară, revenind cu această ocazie şi în atenţia criticii româneşti. In *Ramuri,* de pildă, i se va dedica o sintetică „fişă de dicţionar", în al cărei obiectiv intră ţi *Isabel...* Romanul nu este receptat însă prea fast, mai ales în raport cu ansamblul operei. „Lucrarea este confuză, febril mitologizată, încărcată de un demonism exaltat (personajul ia cunoştinţă de perversităţi, vicii), împănată cu erudiţie, scrie Dina Grigorovici, autoarea sintezei; toate încheieturile narative scrîşnesc, mereu forţate, lectura e foarte puţin agreabilă, e iritantă, nu conduce ferm şi senin spre sensuri. Totuşi, *Isabel şi apele diavolului* este un roman plin de consecinţe pentru creaţia ulterioară a autorului." Interesante sînt însă preliminariile autoarei vizînd poetica romanescă a lui Eliade, regăsită în coordonate expresive şi în *Isabel...,* primul din seria romanelor. „în cea mai mare parte a sa, literatura lui Mircea Eliade este document al existenţei — existenţă concepută şi realizată ca un şir de «experienţe» — niciodată întrerupte sau repetate. «Experinţa» e un fapt existenţial acceptat lucid, căutat sau provocat, examinat în realizarea lui plenară, desăvârşită, aservit prin cunoaştere, fortificînd şi eliberând eul. «Singurul sens al existenţei e de a-i găsi un sens», se spune în *Solilocvii,* de a găsi «o viziune, un echilibru, o schemă care face posibilă, îndeamnă şi susţine creşterea, înaintarea, ascensiunea».

Literatura lui Mircea Etiade consemnă această perpetuă iniţiere, îi descrie desfăşurarea, fixează procesul de-asimilare spirituală (orice experienţă, de orice ordin, are un ultim şi esenţial sens spiritual). De aceea, modalităţile preferate sînt jurnalul şi eseul. Cele mai multe dintre lucrările neştiinţifice ale lui Mircea Eliade aparţin deschis sau camuflat acestor modalităţi. Specia tradiţională a romanului — pentru care a optat şi autorul — a suferit, în procesul de adopţiune, tot soiul de violentări şi maltratări, fără să reuşească, chiar cu preţul desfigurării, să-1 mulţumească. Mircea Eliade ar fi dorit un roman de idei: «teoria este necesară unui mare roman, este prezentă la toţi marii romancieri», se spune în eseul *Teorie şi roman* (culegerea *Fragmentarium).*

«O mare operă nu oglindeşte numai societatea contemporană, ci mai ales graniţele cunoaşterii la care a ajuns insul, victoriile sale teoretice.» E absolut indiscutabil că o mare operă implică o viziune teoretică, «difuză în toată substanţa cărţii», dar nu teoria însăşi face valoarea operei. Mircea Eliade e ispitit să identifice valoarea estetică a unei lucrări cu îndrăzneala sau subtilitatea gîndirii teoretice pe care o relevă, ceea ce nu poate fi acceptat Uneori cere romanului mai mult şi mai făţiş: îi cere să trăiască exclusiv din substanţă intelectuală." '*(Mircea Eliade. 2. Literatul,* în *Ramuri,* an. IV, nr. 9, 15 septembrie 1967, p. 16-18, rubrica „Mişcarea ideilor".)

Cam în acelaşi timp, Ovid S. Crohmălniceanu îi dedică romancierului un extins capitol în panorama sa critică *Literatura română între cele două războaie mondiale,* închipuindu-1 un continuator sagace şi „programatic" al literaturii cerebrale cultivate de Camil Petrescu şi Anton Holbam, diferenţiindu-se doar printr-o corecţie consecvent gidiană a problematicii şi, cu deosebire, printr-un căutat egotism al fundalului epic. Ca şi mentorul său francez, ca şi modelele sale autohtone, Eliade face din roman, afirmă criticul, „o foaie de temperatură spirituală şi un document netrucat al experienţelor sale existenţiale", transformând examenul interior, al sentimentelor, într-un act de autocunoaştere. j n *Isabel şi apele diavolului* — opinează Ovid S. Crohmălniceanu — pe autor îl obsedează două lucruri: latura demonică a fiinţei sale, înclinată să se afirme prin devierea cursului altor existenţe, şi vieţile virtuale pe care le putem trăi. în pensiunea doamnei Axon, unde locuieşte, el se simte împins să cucerească succesiv sufletele lui Tom, fiul gazdei, al Vernei şi Isabelei, fetele ei. Tehnica este a seducţiunii (idee kierkegaardiană) prin descoperirea fisurii morale din caracterul victimelor şi insinuarea

unei voinţe străine în actele lor. Pe Tom, «doctorul», cum i se spune autorului în familia Axon, îl îndeamnă să fugă de acasă, pe Vema, să-şi exercite .fără reţinere pornirile' vicioase. Complicaţia intervine cu Isabel, în care, după ce dezlănţuie furtunile nubilităţii, descoperă o neprevăzută rezistenţă, încheiată bizar, printr-nn act de dăruire inexplicabilă primului-venit Aceste experienţe dostoievskiene (diavolul are' ambiţia orgolioasă de a modifica destinele oamenilor, inculcîndu-le sentimentul iluzoriu al libertăţii absolute) se conjugă cu impresia că, aşa cum susţin doctrinele religioase indiene, între viaţa reală şi proiecţiile onirice nu există practic o linie netă despărţitoare. Eroul «trăieşte» mental ipoteza căsătoriei sale cu Isabel, nedîndu-şi seama bine, o vreme, dacă faptele închipuite într-o totală concreteţe s-au petrecut aievea sau sînt simple năluciri Pînă la urmă, însoţirea are efectiv loc, dar ca urmare a unei crize violente mistico-erotice, care-1 duce la convingerea că fata s-a dat altuia cu sentimentul că'i se dăruie lui şi copilul conceput astfel îi aparţine." (literatura *.autenticităţii" şi „experienţei",* în Literatura *română intre cele două războaie mondiale,* voi I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 522-523.)

Criticul i se asociază lui Călinescu în opinia că romanul se dovedeşte, în fond, destul de teribilist şi „rău scris", dar îi atribuie un cert interes, literar pentru „amalgamul ciudat de cazuistică morală, senzualism sfidător şi aprinsă curiozitate intelectuală".

Dedicînd un substanţial eseu operei de romancier a lui Eliade, criticul clujean Mircea Vaida se arată surprins de îndrăzneala speculaţiei onirice din *Isabel şi apele diavolului,* socotind-o ca premonitoare pentru autorul de mai tîrziu al romanelor *Şarpele* şi *Domnişoara Christina* sau cel al nuvelelor *Secretul doctorului Honigberger, Nopţi la Serampore, La ţigănci.* Găseşte de asemenea o migală gidiană în etalarea experienţelor erotice funambuleşti ale personajelor. Romanul nu i se pare exotic însă, perceptnd fundalul indian mai mult ca element epic recuzi tar: „Ecouri ale perioadei petrecute în India întîlnim în romanul *Isabel şi apele diavolului.* Eroul e. un fanatic al absolutului, susţinînd că «ceea ce merită să fie slăvit e numai maximalitatea, oriunde s-ar găsi şi la oricine». în romanul Isabelei, Mircea Eliade îşi expune numeroase din concepţiile estetice. Pornind de la metafora mitologică a lui Shiva dansînd şi creînd universul, pentru erou, expresia «joc de cuvinte» condensează «metafizica realistă şi tot ce e substanţial în artă». Romanul e compus din lungi şi complicate digresiuni despre artă, religie, sexualitate sau iubire. Pasionat de problemele abstracte ale noţiunilor etice şi filozofice, el constată că în Asia: «...se face deosebire între psihologic şi sufletesc». Doctorul este supus la un moment dat unei curioase dedublări onirice, nelămurite şi obscure, o senzaţie de pierdere de sine, de ieşire din spaţiu şi timp (ideea miticei ţări a *Shambalei,* existentă în lucrări ca *Secretul doctorului Honigberger, Nopti la Serampore, La ţigănci* etc.), de descompunere în două euri, constatind: «... nu uit că fiinţa mea se află şi altundeva, mai departe... unde? unde?...». în biografia doctorului se petrece o temporară mutaţie, o inversare a eului cu non-eul, a visului cu realitatea. Eroul are senzaţia că visul «... a fost adevărata viaţă», iar realitatea «...un vis ostenit, frînt, rece». Dedublarea e consemnată într-o însemnare bizară în jurnalul intim al Ednei, care observă cu stranie înfiorare privindu-1: «Ochii... oricine i-ar fi privit, simţea neta senzaţie că sunt înlocuiţi», idee aflată în poveştile hinduse din *parakayapravesha,* arta de a intra în alt trup. Edna are impresia că, în mod paradoxal, doctorul crede îrt realitatea visului, socotindu-1 însă în acelaşi timp un ecou al cărnii, al mintii, deci numai o iluzie a trupului şi conştiinţei. Procesul mutaţie, realitate-vis e însă reversibil; în timp *ce* top în jurul său cad răpuşi de orgia opiului, pe doctoi stupefiantul îi deşteaptă. In cele din urmă, autorul ne dă impresia confuză că nu e vorba de o mutaţie vis-rcsliute, ci de o trecere din vis în vis, fără a putea

aprecia în care din cele două halucinaţii e ţărmul adevărului, sentiment ce creează o neplăcută senzaţie de incertitudine. Alături de aceste speculaţii onirice, apar în roman nenumărate nuanţe şi trepte ale perversiunii, expuse cu naturaleţea migăloasă manifestată de Gide în al său *Llînmoraliste.* Dacă doctorul se plimbă turmentat din aparenţă în aparenţă, atunci nu ne mai poate uimi ideea că fecioara Isabel, coabitînd cu Algie, se dăruieşte, de fapt, celuilalt, căruia i se atribuie şi paternitatea copilului născut din această unire. *Isabel şi apele diavolului* şi romanul *Şantier,* ambele narate sub formă de jurnale, nu pot fi considerate romane exotice. India fiind numai un mediu inedit şi prielnic experienţelor eroului principal." *(Mircea Eliade, romancier,* în *Tribuna,* an. XII, *nr. 2,* 11 ianuarie şi nr. 3, 18 ianuarie 1968, p. 3.)

într-un articol prezentat ca fragment dintr-un studiu mai amplu, Florin Manolescu consideră romanul *Isabel şi apele diavolului* grefat pe ideea nietzscheeană a primatului voinţei în realizarea individuală, dînd astfel o explicaţie plauzibilă unor ipostaze şi tensiuni ale protagonistului, care par arbitrare sau cel puţin bizare, şi justificând cîteva „trucuri compoziţionale" (alunecarea în fantastic, insistenţa exagerată pe lubric), care par generatoare de discontinuitate. El nu-1 supralicitează însă, găsindu-1 o „construcţie de adolescenţă", dependentă de influenţe recognoscibile (Kierkegaard, Oscar Wilde etc.), dar îl preţuieşte pentru fascicolul de lumină aruncat asupra unor viitoare dominante tematice şi caracterologice ale literaturii eliadeşti pe care le conţine în embrion:„în *Isabel şi apele diavolului,* roman publicat de M. Eliade la 23 de ani, personaj principal este un aventurier, dar terenul pe care se experimentează este acela al personajului însuşi. Aventurile sînt de aceea spirituale.

Punctul de plecare, resortul care determină această disponibilitate pentru aventura existenţială este, aparent, frivol. «Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului şi a trupului meu. E strigătul pe care îl aud pe orice drum aş apuca.» Cu astfel de raţionamente, prozatorul însuşi învăţa în adolescenţă chimia cînd se studia fizica şi invers. [...] La maturitate, personajele sale sînt capabile de gesturi la fel de gratuite: «M-am hotărît să învăţ anamita, tocmai pentru că nu voi avea mult de folosit cunoseînd-o».

Dar sensul acestor capricii aparente este mai serios. Eroul din *Isabel... are* nostalgia supraomului. El se construieşte de aceea prin liber arbitru, dispreţuind timpul istoric, clipa efemeră, în care totul este relativ. Actul volitiv devine mijlocul suprem de realizare, singurul care poate conduce la autonomia definitivă, dincolo de bine şi de rău. «Voinţa rămîne, instrument sigur şi rece. Altfel orientată, se slujesc ţinte diferite», iar «victoria e a celui care rămîne indiferent, nepăsător de bucurie sau durere, nepăsător de fruct».

Cazurile particulare în care eroul este împins sînt simple ilustraţii care trebuie să ne convingă că binele şi răul sînt valori egale. Personajul care le experimentează este un cinic, un seducător în sens kierkegaardian, aflat în intimitatea teoretică a diavolului, creator tot atît de vast ca şi Dumnezeu. El, Diavolul, există pentru că răul există şi el, inevitabil şi real, egal al binelui. Nu este atunci firesc să cunoaştem răul, în loc de a-1 ignora? Necesitatea aceasta gnoseologică este alimentată şi de un egocentrism exagerat, de dorinţa de a fi principiul motor al lumii: «Nu ştiu ce vreau. Poate numai să mă bucur de puterile mele, să aflu că suntobservîndu-mi sufletul copleşind celelalte suflete.»

în pensiunea pastorului Tobie Stephens, personajul nostru se hotărăşte să seducă pe soţia gazdei, dezinteresat dţ profitul sexual, dar contrariat de anemia domestică a acesteia: «încercarea mea de a o turbura era numai pretextul. Nu tînjeam o posesiune.

Trupul ei fad nu-mi vorbea. Preferam pe cel al slujnicei. Voiam să ştiu că îi sunt necesar şi stăpîn, că relaţia dintre noi doi e efectivă, că Leanor e a mea.»

Cum spuneam, eroul acesta este un seducător, un cinic în manieră oscarwildiană. Asemeni lordului Henry Wotton din *Portretul lui Dorian Gray,* el îşi tentează victima spre a o transforma în propria sa operă.

Tom este împins spre o existenţă liberă, obţinută întîi prin pierderea credinţei. («Experienţa mea era o experienţă morală, aşa cum sunt toate. Ce se va întîmpla cu acest suflet lăsat liber, îndemnat de altă autoritate decît cea a catehismului...»), apoi prin părăsirea casei părinteşti.

Vema este şi ea tentată prin viciu, iar pe Isabel, eroul încearcă să o seducă.

Dar geniul care" simte nevoia acestor experienţe este sterp. El nu poate produce nici binele, nici răul căci acesta din urmă preexistă în Verna şi în Tom, sau nu are acces la Isabel, care îl respinge pe povestitor şi se lasă, în schimb, sedusă de un soldat

Intrigat de situaţie, personajul principal al romanului se căsătoreşte cu Isabel: «Sunt muncit sunt îndemoniat de pofta cunoaşterii. De ce a căzut Isabel?»

Din nou, problema ia un aspect teoretic complicat Motivul real este camuflat într-o cazuistică retorică: «... refuzînd tinereţea fără bătrîneţe, rânjesc viaţa fără de moarte şi mă căsătoresc cu Isabel. Căsătoria fiind legătura transcendentală, e nemuritoare în cer. Iar pe pământ, voi trăi prin fiii mei, în veacuri.»

Ideea aceasta a căsătoriei este o altă temă predilectă a romancierului. Ea apare sucită pe toate feţele în *Nuntă în cer* sau în *Huliganii.* Ceea ce putem observa deocamdată este că mariajul, în viziunea romanescă a lui M. Eliade, nu are nici o raţiune pentru artist Dacă în finalul acestui roman, eroul se căsătoreşte totuşi, trebuie să'înţelegem lucrurile metafizic. Curiozitatea este aceea care îl devoră, de fapt El vrea să cunoască rezultatul, consecinţele experienţei sale cu Isabel, indiferent dacă aceasta a eşuat

Mai mult! într-un. capitol *(Visul unei nopţi de vară)* se procedează la o primă demonstrare a absurdităţii căsniciei. Mijloacele sînt acelea ale prozei fantastice. Apetenţa pentru fantastic, iată altă adîncă virtualitate ce se anunţă în *Isabel şi apele diavolului.*

Printr-un truc compoziţional, printr-o abilă confuzie de planuri, personajul este împins în viaţa conjugală cu Isabel, ajunge fermier în Labong, cultivator de ceai, tată a doi copii. O viaţă absurdă, nelogică, se insinuează în viaţa adevărată a- eroului. Acesta are schimbări de personalitate, trăieşte o viaţă improprie, lipsită de circumvolutiuni: «Ajunsesem nepăsător la scurgerea tinereţii; nu mă mustram — cum făceam înainte — că sute de cărţi se culeg în cele patru părţi ale lumii şi soarele răsare în mii de locuri, dincolo de ochii mei»; «Eram întotdeauna mediocru mulţumit; singura neplăcere era oboseala bătrînetii care se apropia. Muncisem mult, o muncă streină.»

Trezirea din această viaţă posibilă se face cu ajutorul eruditei miss Roth, amatoare de orgii safice şi de droguri rafinate. După descripţia pensiunii Axon, ambianţa d-rei Roth oferă romancierului un alt prilej adevărat de a se exersa. Locuinţa acesteia, plină de manuscrise rare şi de gravuri preţioase, luxuriantă şi misterioasă în acelaşi timp, împinge la delir şi la voluptăţi intelectuale.

Fireşte, romanul acesta este un conglomerat de influenţe, o scriere teribilă de tinereţe, plină de experienţe scandaloase. Plăcerea aceasta de a nara întâmplări care se trec în general sub tăcere, obsesia pentru personajele demonice extirpîndu-şi brutal sentimentele, era evidentă încă din primele încercări literare. [...] Dar spiritul autorului nu este milezian, licenţios. Experienţele sînt crize pure de adolescenţă, complicate teoretic. Dacă trebuie să le numim cu un cuvînt, nu fondul de lubricitate le defineşte, ci tentaţia pentru seducţie, cinismul oripilant

însă ceea ce trebuie să reţinem este perspectiva neaşteptată pe care *Isabel şi apele diavolului* o conţine în subtext *Maitreyi, Lumina ce se stinge, Nunti în cer,* proza fantastică, în fine, mai toate romanele lui M. Eliade se află incluse în această construcţie de adolescenţă.

Multe din personajele întîinite în *Isabel...* sînt de găsit şi în *Şantier.* Hellen este Isabel, Iris este Vema, d-ra Roth este aici specialista în istoria artelor Stella Kramrisch. Ea «are o casă bogată, cu o biblioteci impresionanţi, cu multe tablouri japoneze şi bbetane». Vom întîlni şi pe Cathrine împreună cu dansatoarele de la «Bristol Theatre», pe d-l P., care este, desigur, Axon ş.a.m.d." *(Mircea Eliade ţi romanul „experientialist",* în *Analele Universităţii Bucureşti. Limbi şi literaturi români,* voi. XVIII, 1969, p. 132—135.)

Lui Ion Rotaru, tot într-o sinteză mai largi de istorie a literaturii române, *Isabel şi apele diavolului}!* di impresia unei jnistificări intelectuale" cu scop tezist-teoretic. Nu-şi argumentează însă deloc opinia, care pare grăbiţi şi superficial-didactică: „Savant specialist în istoria miturilor şi a religiilor, avînd în centrul preocupărilor indianistica, romanele sale sînt mai mult nişte jurnale consemnînd experienţe, de preferinţă cele sexuale. în timp ce, în literatura şi filozofia europeană mai veche, confundarea realităţii cu visul şi a visului cu realitatea era privită mai mult ca o ipoteză de lucru a idealismului raţionalist, «trăirea» la modul hindus duce la o definitivă, parcă, ştergere de limite între oniric şi real. Un obiect de cercetare din acest punct de vedere este erosul. Personajele principale, alter-ego-uri ale autorului, din *Isabel şi apele diavolului* (1930), *Maitreyi* (1933) şi *Şantier* (1935), trăiesc o bucată de vreme în India şi practici cele mai neprevăzute «experienţe» sexuale, în scopul sondării misterului uman, al autocunoaşterii s-ar zice, în totală amoralitate, dincolo de bine şi de rău. Impresia este însi uneori, mai ales în primul şi în cel de al treilea roman (cu tot caracterul de jurnal curat, al celui din urmă), de mistificare intelectuală, în vedere* susţinerii tezei." *(Alţi prozatori,* în *O istorie a literaturii române,* voi. II, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 698.)

Intr-o fişă sintetică din 1978, inclusă în dicţionarul coordonat de Mircea Zaciu, Dumitru Micu îi atribuie lui Eliade o estetici g diană, dar profesată într-un chip original şi individualizator, care nu îl înfeudează. Prin personajele sale problematice, angajate ontologic în experienţa vieţuirii şi căutând răspunsuri la întrebările existenţiale capitale, autorul *Isabelei...* este văzut în constelaţia unor scriitori reprezentativi ai secolului XX, precum Malraux, Camus, Eugen Ionesco: .Activităţile cerebrale sînt, pentru E, tot atâtea «aventuri» ale spiritului, în accepţia specială dată de el noţiunii. Literatura lui, un fel de «jurnal» al acestei aventuri, nu este, în nici un caz, simplă «literatură». «Notele acestea — se spune *i prppos* de un «jurnal himalayan» în *Cuvîntul* — sînt descoperirile şi experienţele vocaţiei mele în Himalaya. Le adun şi le public fără nici un gînd literar. De altfel, n-am scris niciodată literaturi.» Scriitorul profesează, cum se vede, o estetică gideană. Dar independent de Gide. Fără a-i fi tributar. Refuzul «literaturii» nu e, ca la Gide, el însuşi «literatură». E ceea ce îl diferenţiază, ca orientare, şi de Camil Petrescu, alt apologet al «autenticităţii». Ceea ce are comun cu ei (şi cu alţi prozatori prin excelenţă reprezentativi ai secolului XX, ca Malraux, Camus, Eugen Ionescu, de exemplu) e faptul că forţa de coeziune a naraţiilor sale o întrupează cîte unul sau mai multe personaje problematice, spirite neliniştite, căutătoare, disponibile pentru toate experienţele existenţiale. Orice act al acestora e un act de cunoaştere. Orice experienţă, pe orice plan, îi angajează ontologic. Scormonind în cotidian, în biologic, în social, scriitorul, sondează metafizicul. O funcţie cognitivi îndeplineşte, de exemplu, erosul. Sexualitatea — va spune E. – «a fost pretutindeni şi întotdeauna o funcţie polivalentă, a cărei primă

şi, poale, supremă valenţă a fost funcţia cosmologică»; în consecinţă, «a traduce o situaţie psihici în termeni sexuali nu înseamnă cîtuşi de puţin a o înjosi, căci sexualitatea a fost pretutindeni şi întotdeauna — numai în lumea modernă nu e — o hierofanie, şi actul sexual un act integral (deci şi un mijloc de cunoaştere)». Personajele nucleare ale naraţiunilor lui E. sînt proiecţii ale propriilor stări de conştiinţă, ale obsesiilor, ale avatarurilor spirituale, 'întruchipări ale eurilor posibile. în ele, scriitorul îşi trăieşte neconvulsiv dramele, neliniştile, fiecare personaj fiind, prin faptul de a lua asupra sa aceste drame şi nelinişti, un salvator. Un personaj e un semn de întrebare, traducând zbuciumul din spiritul autorului. Viaţa fiecăruia, o continuă interogaţie a vieţii. Cum trăim? Toată literatura lui E., toată eseistica lui (ca, de altfel, creaţia multor altor scriitori), e în această întrebare. Aproape toţi eroii romanelor lui E. sînt oameni tineri în căutare de ei înşişi, hotărîţi, o seamă dintre ei, să-şi devină propriii demiurgi." *(Mircea Eliade,* în *Scriitorii români.* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, seria „Mic dicţionar", p. 204—205.)

în seria nouă a *Criterionului,* apărută în 1990, Dumitru Micu revine asupra literaturii eliadeşti, propunîndu-şi investigaţia celui mai irnportant segment al ei, romanul. Face cu această ocazie o analiză pertinentă a romanului *Isabel şi apele diavolului,* enunţînd asupra lui câteva judecăţi memorabile. Criticul îl găseşte foarte aproape de formula narativă a *Romanului adolescentului miop,* cu singura distincţie că nu prezintă o biografie „trăită", ci una dorită, „visată". După opinia sa, cartea e un *Bildungsroman* virtual, figurând în crizele procesului de formare a protagonistului etapele căutării de sine ale scriitorului, dominat de „obsesia totului" şi combinînd original în propensiunile sale voinţa de putere nietzscheeană cu imoralismul gidian şi mistica dostoievskiană a purificării prin experimentarea păcatului. Epicul i se pare însă cu totul nesemnificativ în roman sau cel puţin neinteresant. Găseşte carate în schimb eseisticii abundente din paginile lui, pe care o consideră „foaia de temperatură morală" a generaţiei lui Eliade, cea a anilor '30: „întâiul roman editat (fără nici un subtitlu) al lui Mircea Eliade, *Isabel şi apele diavolului* (1930), e o carte a «căderilor». Scris la întâia persoană, el pare autobiografic, însă în realitate — declară autorul — e «inventat de la un capăt la altul». Viaţa din el nu este a autorului, e o viaţă doar «visată» de acesta, fără a fi şi dorită; o viaţă care, zice Eliade, «mă ispitea prin fabulosul, demonismul şi cruzimea ei». Spre distincţie de personajul narator, «Doctorul» (cu care avea uneori el însuşi impresia de a se identifica), Mircea Eliade n-a crezut (e propria sa afirmaţie) «niciodată în diavol», n-a fost chinuit de «obsesia păcatului» şi «problema răului», cel puţin aşa cum şi-o pune personajul său, i-a fost întotdeauna indiferentă.

Ca formulă narativă, *Isabel...* diferă prea puţin, aproape deloc, de primele romane ale autorului. Asemenea lor, această carte nu e decît transcrierea unui «caiet», fără intenţii de literatură: «Eu nu ştiu să scriu». Destinat unui singur cititor, Mihail, prieten din ţara de origine, «caietul» nu conţine — întocmai ca acele în care scrisese pînă atunci, «numai pentru el» — notaţii de jurnal şi corespondenţă. De *Şantier* se deosebeşte, iarăşi, doar prin aceea că, în loc de-a utiliza mai mult prezentul, relatează îndeosebi la trecut Altfel, totul e ca în *Romanul adolescentului miop* şi în *Gaudeamus;* şi ca în romanul-jurhal *Şantier* din 1935. Totul se reduce la dezvăluirea unor experienţe, însoţită de reflecţii în jurul acestora. *Isabel...* posedă, în consecinţă, tot calitatea de *Bildungsroman.* Fragmentar şi răsturnat Dacă *Şantier este* un «roman indirect», *Isabel şi apele diavolului* e un *Bildungsroman* invers: Romanul parcurgerii unor crize în durata procesului de formare.

Tînăr orientalist dintr-o «ţară de miazănoapte» stabilit în India «Doctorul», e un

spirit ce nu suportă mediocritatea. «Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului şi a trupului meu.» A nu fi comun echivalează, în înţelegerea lui, cu a fi liber. Refuzînd mersul pe căi bătătorite, personajul alege drumul în sus: «Libertatea mea e ascensiune». O ascensiune de tip baudelairian, însă: către infern. «Infernul e sus, aşa să ştiţi», scrie el. Şi mai sus e raiul, dar nu vrea să ajungă acolo: paradisul «nu-1 interesează». Pact cu diavolul? Nu e un pact, ci o abandonare, o acceptare necondiţionată a stăpânirii demonice. însă nu pentru toată viaţa. Mai exact spus, într-o zi, «diavolul adevărat», «diavolul meu», stimulativ, declanşator al creativităţii, este exorcizat de un altul, sterilizam. De un demon «care mă împiedică să creez», «care îmi secase geniul». Prin renunţarea la diavol — se confesează învăţatul — «am renunţat la tot ceea ce mai rămăsese mare şi înalt în sufletul meu». De atunci, a «cultivat [...] cu furie nimicul, libertatea şi puterea de a crea şi nimici nimicuri. Adică libertatea de a trăi la întâmplare.» Vindecat de orice credinţă («şi în Dumnezeu şi în diavol»), a devenit «om ca ceilalţi oameni». Altfel'zis, a căzut în mediocritate. Definitiv? Nici vorbă! Cu sau fără un diavol drept mentor, călăuzit nu se ştie de care dintre cei doi diavoli (dacă sînt într-adevăr doi, şi nu două măşti ale aceluiaşi!), «Doctorul» nu se comportă de fel ca un ins de rînd şi nu e devorat de ambitii obişnuite. Dorindu-se «stăpân», voind să impună lumii «tiparele instinctelor sale», el trăieşte urmând principiul nietzschcean al voinţei de putere combinat cu imoralismul gidian şi cu mistica dostoievskiană a salvării prin experimentarea păcatului. Drumul spre libertate, cugetă învăţăcelul diavolului, trece prin păcat Păcătuind, omul «se eliberează — de stupiditate, de creştinism, de demoni. Ajunge simplu şi curat Lumina nu vine din lumină, ci din întuneric» Opinia aceasta nu-i fără tangenţe cu credinţa tinărului Blaga că lumina raiului e produsă de văpăilc infernale şi că «numai în lacuri cu noroi în fund cresc nuferi».

Document mai mult sau mai puţin autobiografic, al uneia din etapele căutării de sine, al traversării unor «experienţe» exprimând «obsesia totului», insatietatea „spiritului [...] prea însetat de absolut», *Isabel...* este, ca *Bildungsroman,* şi un roman-problemă. Personajul experimentează, real sau imaginar, mai multe posibilităţi de autorealizare. Una, derulată în sferele închipuirii *(Visul unei nopti de vară),* este îmburghezirea. Directa negaţie a acestui mod, clasic ,de existenţă e, desigur, refuzul vieţii familiale, depravarea, cultivarea viciului. Nu bălăcirea inconştientă în desfrîu, ci experimentarea lui la lumina conştiinţei! Nemulţumit de sine însuşi cînd are impresia că, în loc de a trăi, se lasă trăit: «de mădulare şi de vecini», personajul afirmă cu insistenţă, verbal şi în scris, că nu cedînd instinctelor îşi acordă nopţi bahice şi sexuale, că nu e stăpânit de patima cărnii. «Experienţele» de orice natură înscriu în biografia interioară a străbătătorului lor momente ale efortului de cunoaştere şi, implicit de continuă autodepăşire. Prin ele, «Doctorul» iese din sine însuşi, din fiecare formulă, adoptând şi motivaţia tuturor încălcărilor de norme, inclusiv a devierilor de la propriile principii de conduită, de neacceptarea «mecanizării». Spre a face imposibile inerţia, uniformitatea, stereotipia, tînărul savant practică, asemenea personajelc*4ui Gide, «actul gratuit». O a treia modalitate de autorealizare — şi pentru care pledează miss Roth — este estetismul integral. Adeptă a lui Waller Pater, fără a-1 cita, această domnişoară trecută binişor de prima tinereţe profesează convingerea că «tot ce putea face mai bun un om inteligent era să-şi transforme existenţa într-o operă de artă». In sensul de «a iubi, a trăi, a se hrăni, a visa artă, artă şi artişti». Profesoară de istoria artelor, ea îşi trăieşte crezul «cu pasiune şi risc», cu credinţa că dui înd o existenţă de «juisare necontenită şi rafinată», «cultivînd cu o prodigioasa' cunoaştere tehnică schimbările, nuanţele, vanatii'c», dă curs unui «instinct al elitei». Declarîndu-se «întîi artist şi apoi om», miss Roth nu are simţul naturii,

Frumosul şi grandiosul din natură o lasă indiferentă, n-o impresionează. «îmi plac cum îmi place un săpun higienic sau o pereche de pantofi» Această psihologie s-ar părea că e şi a naratorului: înainte chiar de a se angaja în dialoguri cu amica estetizant! «Zilele petrecute în parcuri — citim chiar pe la începutul „caietului" său — mi-au dezvăluit un adevăr ci parcurile n-au nici un farmec. Vegetaţia poate satisface pe un sentimental. Eu prefer colecţiile de stampe.» Pentru uh spirit neliniştit, instabil, cultul artei nu poate să rămînă însă, natural, opţiune exclusivi şi (cu atît mai puţin) definitivi. Vocaţia lui reală e cercetarea ştiinţifici, şi toate «libertăţile» faţă de munca pe acest tăiîm nu sînt decît temporare evadări. Din muncă îşi face orientalistul un «mijloc de uitare, de calm». în timpul unei convalescenţe, revăzîndu-şi însemnările asupra lapidarelor javaneze, simte «aprig nevoia de a lucra furios, ştiinţificeşte, adică zi şi noapte, fără si gîndească la altceva». Pasiunea muncii, oricît de acaparatoare, de posesivi, nu e însă, la el, o stare în măsură a-1 sustrage pentru multă vreme reflecţiei dinamice, filozofiei aplicative. Absorbit temporar cu totul de cutare problemă de specialitate, orientalistul nu renunţă decît intermitent la gîndirea problemelor generale. Ori de cîte ori se întâlneşte cu amica profesoară, conversaţiile lor devin dezbateri filozofice. La cea din urmă întflnire, arrrintindu-i-se de către miss Roth că, în ziua cînd se cunoscuseră, la Port Said, el îi scrisese în carnet titlul unui basm românesc. *Tinereţe firi bătrîneţe,* «Doctorul», «înseninat de lumina înţelegerii, pogorîtă brusc şi dumnezeiesc asupra-mi», se lansează în afirmaţii paradoxale, negând existenţa reală a oamenilor şi a divinităţii, susţinînd că «numai mitul există». Ulterior, meditând asupra tinereţii'eterne şi a imortalitătii, se decide să... «refuze tinereţea fără bătrîneţe», asumîndu-şi însă «viaţa fără moarte». Cum? în chipul cel mai simplu, universal. Prin perpetuarea speciei: «voi trăi prin fiii mei, în veacuri». Prin fiii pe care îi va avea de la Isabel. Căci se va însura cu ea şi căsătoria, fiind «legătura transcendentală», «nemuritoare», va fi o «nuntă în cer», împlinirea «visului unei nopţi de vară»? Nu. Romanul se încheie melodramatic, artificios. «Doctorul» o cere pe Isabel de nevastă după ce ea cedase unui soldat şi rămăsese gravidă. Căsătoriţi, cei doi nu pot convieţui intim, căci îi separă fantoma soldatului. După un timp, Isabel se îmbolnăveşte incurabil şi, pe patul de moarte, destăinuie soţului că, în împreunarea cu acel necunoscut, se gîndise la el, lui i se dăruise. Acceptând motivaţia acelui act de neînţeles, naratorul exultă de bucuria că, sufleteşte, copilul e al *său.* Nu doar acest final bizar romanţios, ci întreaga materie propriu-zis romanescă a scrierii este, evident, de minim interes, spre a nu spune: nul. *Isabel...* procură însă o instructivă lectură prin partea ideatică, eseistică. Aceasta relevă, în autenticitatea lui incontestabilă, sufletul juvenil al autorului şi, implicit, temperatura morală a generaţiei ce îşi recunoştea în jurul anului 1930 în Mircea Eliade pe cel mai autentic exponent" *(Mircea Eliade, romancier* <I>, în *Criterion,* serie nouă, an. I, nr. 3, 1990, p. 6.)

Ion Bălu, un aplicat şi sensibil interpret al începuturilor literare eliadeşti, este sedus în *Isabel...* de „febra ideatică" şi „tentaţia experimentării", elemente anticipînd înnoirile substanţiale din problematica romanului românesc al deceniului IV. îl nemulţumeşte totuşi „nesiguranţa compoziţională" a cărţii, nedesprinsă, după părerea sa, de stângăciile cronicilor vieţii de elev şi student ale adolescenţei. Stabileşte de aceea şi câteva racordări insolite la texte din această perioadă: „Efortul de a se găsi pe sine într-un corp aparent străin îi inspirase, în 1927, schiţa *în întuneric,* iar «doctorul», personajul principal, reprezintă proiecţia subconştientă a medicului imaginat în nuvela *Doctorul,* în 1923". Memorabilă i se pare apoi statura tipologică a protagonistului, care exală în jur un dramatism bine drămuit şi surprinde uneori prin accese lirice romantice: „Construită pe

două enunţuri tematice: «păcatul» şi «sterilitatea», străine de gîndirea reală a romancierului, cartea dă viaţă unui personaj care, iubind şi fiind iubit de Isabel, o împinge în braţele unui necunoscut pentru a o cere în căsătorie după ce află că va avea un copil. Probabil, autorul Fusese fascinat de demonismul «doctorului» ,ce se străduia să modifice destinele semenilor, poate voise să imagineze o atmosferă inedită, «tragică». Cu adevărat uluitoare rămîne prezenţa distinctă a ireversibilităţii temporale: «... încercam lungi agonii, simţind cum *curge timpul;* moartea lentă a lucrurilor, scurgerea distinctă a clipelor mă otrăveau, mă sângerau, rodeau fundamentul existenţei, turburau axa, săpau prăpăstii în dreapta şi stinga»."(Mircea *Eliade şi „experienţa" Indiei. Un roman de tranziţie,* în *România literară,* an. XII, nr. 6, 8 februarie 1979. p. 20-21.)

Cucerit de actualitatea şi modernitatea incitantă a tramei epice în *Isabel şi apele diavolului,* Marian Papahagi întreprinde o adevărată hermeneutică a sensurilor şi simbolurilor mai încifrate ale romanului, ajungînd la concluzii insolite şi originale. El este de părere că, poate nu într-atât de conştient pe cît se dorea, Mircea Eliade realizează cu *Isabel...* un progres capital în problematica romanului românesc apelînd la formula gidiană a „jurnalului imoralist", împingînd în prim-planul ei un seducător diabolic asemeni lui Johannes, eroul lui Kierkegaard, dar făcîndu-1 pe acesta raisonneur-ul „solipsismului moral şi gnoseologic" al „omului sfirşit" papinian. Această complexă sinteză tipologică îi dă scriitorului posibilitatea să reinterpreteze, prin intermediul protagonistului, cîteva mituri esenţiale precum erotismul (chiar sub latura perversităţii), narcisismul (cu manifestarea sa numită „dandysm"), egocentrismul şi exotismul. .Pentru noul erou al romanului românesc, aşa cum îl concepe Mircea Eliade — observă Marian Papahagi — miturile nu se schimbă radical, ele suferă o distorsiune în sensul unui nou activism, care se vrea manifestarea unei noi morale. în perspectiva ei, orice radicalism, sau rigorism, este orientat negativ: omul năzuieşte la transformarea celorlalţi printr-o cunoaştere care e stăpânire (e evident fundamentul nietzscheean). Mai interesantă este nu coloratura specifică pe care o ia această morală, ci conştiinţa unui rău imanent pe care o încearcă personajul. Dezbătut între o lume a binelui şi o lume a răului, pe care are, la un moment dat senzaţia de a le fi depăşit, el înregistrează pentru sine posibilitatea unei salvări prin asumarea totală a răului, singura în măsură să ofere distanţarea de el, depăşirea lui. Neputînd să se aşeze «dincolo de bine şi de rău» (pentru Ion Barbu, alternativa se rezolva în sinteză, în acel echilibru «la mijloc de rău şi bun»), înţelegînd lumea ca pe un amestec al principiilor, el vrusese s-o depăşească şi prin opţiunea pentru mit şi simbol. Analiza acestei conştiinţe ne poate da. o cheie mai exactă a orizontului negativităţii în care există personajul. El transpune ecuaţia manicheică a contaminării celor două principii într-un plan divers de transcendenţă: de o parte trăirea efectivă, de alta cea mitică' («Nu există, pentru mine, hiatus între lume şi mit, nu există dialectică» [...]). Ruptura între mit şi trăire are loc prin desacralizare şi este o «vindecare» aparentă: prietenul travestit în demon denunţă, prin banalizare, inconsistenţa mitului şi nu mai permite trăirea concomitentă în cele două planuri, cel al lucrurilor sensibile şi cel al sensurilor simbolice. Continuitatea lor este întreruptă atunci cînd unul din planuri se anihilează. Parabola cărţii este în permanenţă aceea a basmului *Tinereţe fără bătrîneţe şi viaţă iară de moarte*, pe care, la începutul romanului, doctorul îl povesteşte domnişoarei Roth. Din mitul autohton, personajul extrage ideea unei duble conştiinţe, a celui care «trăieşte» şi «povesteşte» în acelaşi timp, fiind deci sensul şi epifania lui concretă în sensibil. Ruptura dislocă elementele şi, dizolvând o continuitate spontană, îl proiectează pe cel care o concepuse în planul exclusiv al «trăirii». Este un plan lipsit de transcendenţă

divină, un plan al omenescului, care presupune o singură formă de continuitate, în interiorul sensibilului pur. Indiferența și atonia continuității inițiale se transferă în transcendentalismul degradat al vieții lipsite de superstratul său mitic. în aceasta din urmă, raportarea între ele a elementelor se face în același orizont și se articulează pe o dialectică a răului: ea are conotația ispitei și nefericirii. Singura anticipație posibilă este cea onirică: trezirea din ea nu poate produce decît confuzie și nedumerire. *Nedumerirea după victorie* (proiect de operă de artă și senzație a adolescenței, de comparat cu propoziția lui Papini despre «eroii lui Michelangelo, triști și în victorie» [...]) este tocmai starea tulbure în care este proiectat cel ce începe să gîndească asupra mitului."

Pentru Marian Papahagi, sensul demonicei aventuri existențiale a „doctorului" este „căutarea transcendenței", ea înaintând printr-o continuă reevaluare a conceptului de omenesc și printr-o situare a lui permanentă dincolo de granițele maniheice ale răului și ale binelui. Eseul se numește *Experiența ca melancolie,* întrucât, după opinia autorului, acest adevăr își propune să ni-l inculce Mircea Eliade prin *Isabel...* și cele mai multe din romanele sale: că orice act de cunoaștere, oricît de plenar poate fi socotit, antrenează inevitabil și o nostalgie după ceea ce a rămas nepătruns, nerevelat: *„Isabel și apele diavolului* este deci povestea unei căutări a transcendenței și a unei reinterpretări a umanului. Ea pleacă din momentul acelei «rupturi» și continuă în planul experiențelor desfășurate într-un singur domeniu. «Seducția», ca posibilitate de acțiune asupra celorlalți, este, de fapt căutarea alterității pierdute. La început, doctorul se simțea, în același timp, cel care trăiește și cel care povestește, anticipînd sau presimțind confuz ce se va întîmpla, la fel cu eroul din basmul parabolă (între ai cărui termeni se așază, simetric, romanul). în acest sens, întâlnirea cu miss Roth are aspectul contactului dintre două lumi: Mircea Eliade nu caută sinteza, omul occidental-oriental, ci izolarea elementelor, regăsirea, prin trăire, a unei noi și ciudate libertăți. De aceea, lucidității cinice a domnișoarei Roth i se opune în permanență «confuzia» doctorului. El caută restabilirea circuitului între două planuri, cel mitic și cel omenesc, al trăirii, cel al sensului simbolic și al vieții sensibile. Cu alte cuvinte, el încearcă să cunoască cerebral ceea ce putea fi intuit sau trăit pir și simplu. Dar anticiparea mitică nu poate fi retradusă în acțiunea conștientă. Seducția înregistrează de aceea eșecuri succesive: plecarea lui Tom este altceva decît rezultatul determinărilor doctorului, pentru că avea precedente; seducerea Isabelei, Lilianei sau Vernei sînt experimente eșuate și ele, pentru că sfirșesc în sexualitate pură. Participarea ca spectator la scena safică din casa eruditei domnișoare capătă și ea formele unui eșec. Abia cînd realizează un rezultat concret al seducției (Isabel se dăruiește soldatului Algie, avînd senzația că se dăruiește doctorului), i se deslușește posibilitatea depășirii oricăror alternative. Dacă, de fiecare dată, seducția eșuase, în cazul Isabelei are loc o contopire nouă între sens și lumea sensibilă, dar fără ca primul să se convertească la caracterul degradat al celei de-a doua. Finalul cărții, «cheia» ei, exploatează parabola nașterii divine și închide în metafora rodului împlinit semnificațiile romanului: «Iar toate lanțurile lui, toate ispitirile, s-au vînturat și s-au risipit. Diavolul nu mă mai poate întuneca, de acum. Pentru că am rod. S-a născut, și e viu, și e al meu... Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut din fecioară. Și cît e de viu, de viu... și cît simt că e *al meu.» [...].*

Renunțând la «tinerețea fără bătrînețe», care echivalează cu o perpetuă instalare în lumea sensibilă a ispitirilor, doctorul optează pînă la urmă pentru «viața fără de moarte» a sensului împlinit. Este acesta rostul căutărilor spre cunoaștere ale personajului; pe alt . circuit alteritatea se realizează din nou, printr-o reintrare în sacru. între cei doi poli ai

acestuia («sacrul» e ambivalent, ambiguu, el se pătează dacă e atins și îl pătează pe cel care îl atinge), erosul este calea mediană, terenul experienței, domeniul pe care rătăcitul îl sondează pentru a se regăsi ca «altul». Dar erosul însuși e ambiguu: și acest lucru se întrezărește de îndată ce ne reamintim varietatea «experiențelor» încercate de personaj, dar mai ales atunci cînd realizăm transformarea pe care el o îngăduie. în cadrul său, doctorul este, rînd pe rînd, un Don Juan diabolic, seducătorul, adică Ispititorul și, în același timp. Demiurgul. Dubla deschidere spre sacru pe care o permite erosul ajută la deslușirea însăși naturii «diletantismului» erotic din romanul lui Mircea Eliade. El presupune cunoașterea ca permanentă melancolie a ceea ce nu este ajuns și ca revelație a propriei salvări prin accident (căci nu altceva este episodul lui Algie).

Romanul lui Mircea Eliade include, în înclinația sa pentru trăire, o adevărată repulsie față de literatură: coincident și în aceasta cu confesiunea papiniană. [...] Notația de jurnal, aparenta discontinuitate a evoluției personajului (în interiorul unei cărți foarte «construite»), confesiunea abruptă, dialogul fragmentat și adesea tern, sînt modalitățile acestei respingeri. Solipsismul moYal și gnoseologic îl caracterizează și pe doctorul din *Isabel și apele diavolului* ca și pe «omul sfirșit» al lui Papini. [...] Pînă la urmă, teza lui Mircea Eliade este aceea a ducerii la ultimele sale consecințe a unui drum, oricît de puține șanse spre cunoaștere și eliberare poate el să aducă. Ca atare, personajul își consumă viața ca pe o aventură. Intelectualismul lui Mircea Eliade presupune în ultimă instanță respingerea atît a sondajului psihologic, cît și a obiectivității romanești, cele două căi pe care înainta romanul românesc interbelic. A treia cale, așa cum e ea încercată, nu pare să ducă totuși la o descoperire, cel puțin nu încă. Cu toate acestea, ea conține în sine germenii unei dezvoltări care implică ridicarea din contingent, din trăire, într-un spațiu care nu poate fi explorat pur și simplu, în care personajul nu atât trăiește, cît este trăit Intrarea în fantastic, pe care o va arăta ulterior proza lui Mircea Eliade, pînă la ultimul său roman, *Noaptea de Sînziene,* este rezultatul unor căutări începute încă din *Isabel și apele diavolului.* în el, cu adevărat, experiența în cotidian devine nostalgie pentru ceea ce nu poate fi străpuns și cunoscut pînă la ultimul său strat de semnificație. Atunci abia «nedumerirea» stearpă a personajului din *Isabel și apele diavolului* se va transforma în melancolia profundă a celui din *Noaptea de Sînziene." (Experiența ca melancolie,* în *Viața românească,* an. XXXII, nr. 11, noiembrie 1979, p. 129-134.)

într-o culegere de studii consacrate unor etape, genuri și specii importante ale literMurii române moderne, găsim sub semnătura criticului Nicolae Manolescu și cîteva referințe fugare la romanul *Isabel și apele diavolului,* văzut alături de *Șantier,* sub zodia unor influențe multiple, de la Papini și Pavese la Malraux și mai ales Gide. *(Romanul românesc modern: „Creație și analiză",* cap. 4, *Noul roman,* în *Istoria literaturii române. Studii.* București, Editura Academiei, 1979, p. 257.)

Pe urma unor enunțuri devenite locuri geometrice ale exegezei, Al. Piru depistează în *Isabel...* motive din Kierkegaard, Papini și Gide: „Cu idei din *Jurnalul seducătorului de* Kierkegaard, *Un om sffrșit* de Papini și *Imoralistul* lui Gide, autorul narează la persoana întîi aventura unui tînăr orientalist care-și propune să turbure și să modifice destinele celorlalți, pentru a depăși prin trăire (cunoaștere) condiția de «geniu sterp». Experiențele au în vedere pe fiul și cele două fete ale pastorului Axon, din care una accesibilă, iar alta, Isabel, rezistentă, ca și pe profesoara esteță miss Roth. Toate sînt eșecuri, deoarece sfirșesc în sexualitate pură, afară de seducția Isabelei, care are un rezultat concret, întrucât aceasta, dăruindu-se unui soldat cu gîndul că s-a dăruit doctorului, naște un copil, conceput de doctor ca și prin partenogeneză." *(Mircea Eliade,* în *Istoria literaturii române de la început pînă azi.* București, Editura Univers,

1981, p. 459-460.) Cu toate acestea, romanul i se pare .interesant" „sub aspectul noutății concepției și a tehnicii".

într-un splendid eseu, inspirat de disponibilitatea luciferică a „doctorului" din *Isabel și apele diavolului* pentru experimentul existențial, Gheorghe Grigurcu îl închipuie pe Eliade un „Casanova hiperintelectualizat", care, obosit de „luciditatea" cu care își domină experiența viețuirii, se comportă ca un dandy, „ca un individ ce refuză a se fixa", biciuit de voluptatea transcenderii ei prin căutarea imprevizibilului, a ezotericului, a misterului. „Rodul" pe care îl caută și de care se lasă obsedat, asemeni „doctorului" din *Isabel...,* este — conchide eseistul — cel al „îndoielii": „Pe căile viguros trasate ale impulsurilor naturale, romancierul se arată fascinat de tipul complet, renascentist, dar predispus spre lascivitate, pivotînd în jurul donjuanismului: «Cariera erotică a lui Rabindranath întrece chiar pe aceea a lui D'Annunzio. De aceea nu voi putea publica amintirile mele decît peste mulți, peste foarte mulți ani, cînd toate acele persoane astăzi celebre în India nu vor mai fi... In orice caz, Tagore este „omul mare" cel mai puțin cunoscut pe care îl are astăzi lumea. Departe de a fi numai poet și un înțelept, el este un bărbat al Renașterii, un Don Juan și un organizator, un om cu extraordinar simț practic și deschis totuși oricărei mistici.» Avem temeiuri de a crede că ne aflăm în fața unui model al tînărului cărturar, care-și acorda egolatria conform staturii impunătoare a unui spirit socotit congener.

Asemenea marilor senzuali, Mircea Eliade se simte, instinctiv, amenințat de sterilitate. Captiv al naturii sale glacial-voluptoase, e atras de «trăire», care e o beție a existențialului sumar (dar și subtil) teoretizat, «trăire» ce biciuie personalitatea, relevîndu-i un sens și o «alchimie mult mai complicată, mai primejdioasă». Nu întîmplător e adusă în ecuatie și ideea de transcendență, adaptată structurii proprii, afirmîndu-se că «sexualitatea a fost pretutindeni și totdeauna o funcpe polivalentă, a cărei primă și poate supremă valență a fost funcția cosmologică». Obsedat de necesitatea unui rod, tainic mistuit de spaima neantului căscat în însăși infrastructura sa biologică, autorul nu se mulțumește, precum Camil Petrescu, a cultiva metafora și eleganța frazei nervoase, aruncînd în talger un remediu drastic, sub chipul fantasticului. Exotismul indian e devansat sub unghiul unui «exotism» constînd din frecventarea unor tărîmuri magice. Două observații se pot face în marginea acestui filon care, dezvoltîndu-se în timp, a acaparat o mare parte din producția beletristică a autorului. în primul rînd, una care are în vedere umilința (umilința, durerea, imolația prezentindu-se drept convulsii obligatorii ale *nașterii* unei creații, însoțitoare ale fructului ce se ivește din spirit). Nu e oare imaginația o exploatare a slăbiciunilor psihologiei, o corijare conștientă sau inconștientă a traseelor, operațiilor și rezultatelor sale? O recunoaștere a imperfecțiunii instrumentelor «naturale», a viziunii «realiste»? în al doilea rînd, trebuie semnalată o revanșă a raționalismului legat de primatul simțurilor («luciditatea» senzualilor de clasă), deoarece imaginarul e, totuși, o explicație, o rationalizare sui *generis,* spre deosebire de absurd, care e renunțarea la orice explicație. Refuzînd absurdul, Mircea Eliade recurge la «halucinația» controlată a perspectivei literare, care îi oferă prilejul întruchipării eurilor posibile, coerente într-o ficțiune ezoterică, cursive într-un sistem epic, într-un scenariu unitar al Cosmosului. Fantasticul dă senzația plenară, i-mediată (empirică) a creației, fiorul rodului dorit

între natura înghețată, stearpă prin fixația lubrică și prin marile artificii cerebrale, apropiindu-se de estetism, și predispoziția generoasă, germinativă a scriitorului se produce o scindare, un ascuțit conflict Autorul *Luminii ce se stinge...* se proclamă o natură dublă: «în mine se zbat de cînd știu două mari și seducătoare nostalgii: aș vrea să

fiu în fiecare ceas altul, să mă scald în fiecare zi în alte ape, să nu repet niciodată nimic. Dar aș vrea, în același timp, să pot găsi un punct fix de unde nici o experiență și nici un raționament să nu mă poată deplasa.» Acest «satanic al intelectualității» (G. Călinescu), care-și înscena cu o cumplită luciditate episoadele sentimentale, ca și «viciile» (indice al vanității), are apetitul simplității, care — atenție! — nu e mai putin factice, mai puțin înscenată, în pur spirit dandyst paradoxal-agresiv. Omul de bibliotecă, damnat prin erudiție, năzuiește la o lectură «laică», eliberatoare: «Citesc *Tarr* de Windham Lewis. Sunt cel puțin șase luni de cînd n-am citit un roman. Lectura îmi dă la început voluptatea unui viciu nepermis, experimentat pe ascuns. Este adevărat că tocmai astăzi aveam mult de lucru — și am lăsat toate ca să citesc acest roman straniu și caritabil, care seamănă cu atîtea romane scumpe mie, cu Dostoievski și cu Dos Passos, de pildă. Viciul acesta, pe care mi-1 satisfac alături de o bibliotecă plină de tratate erudite, la o masă încărcată cu dicționare și texte, mă înalță brusc în propriii mei ochi. îmi dă un ciudat sentiment al libertății. îmi spun că totul nu e pierdut dacă acum, în loc să fiu lîngă Bogdanof, stau cu picioarele pe birou și citesc un roman. Cu lectura aceasta „laică" îmi satisfac tot disprețul meu pentru erudiție, pentru munca onestă și inutilă, pentru atîtea științe dragi, pe care, tocmai pentru că îmi sunt dragi, ard de dorul de a le disprețui, de a le „înșela", de a le umili.» Dintr-o astfel de sumețire împotriva celor «dragi» purcede, fără îndoială, și atacul la adresa «inteligenței», ca un gest masochist, care trebuie apreciat *cum grano salis.* Scriitorul se dezice de sine cu o dramatică frivolitate, cu o amară inconsecvență, care nu demonstrează altceva decît zbaterea stratului creator, fecund, aflat dedesubtul celui frigid, mutilant. Din reacțiile unei psihologii turmentate, exhibîndu-și rupturile prin mozaicul momentelor confesive ce o compun, desprindem semnificația unei vitalități formidabile, în ofensivă, dejucîndu-și eșafodajele obstacolelor, pe care, dintr-o obscură pornire contradictorie, și le-a pus singură în cale. De notat că iraționalitatea triumfală a «vieții» e slăvită prin mijlocirea unui protocol gnoseologic, printr-o teatrală palinodie a teoriei înseși, ca o predare de ștafetă, de o conținută ironie: «Mă întreb dacă nu a venit timpul să ne emancipăm de primatul cunoașterii prin inteligență, prin spiritul pur. Dacă nu trebuie să încercăm și o cunoaștere globală, organică, prin pasiunile, entuziasmele, păcatele și somnul nostru. Ce mai avem de aflat prin inteligență și rațiune? Adevăruri din ce în ce mai abstracte (cum a ajuns fizica modernă), tot mai simbolice, mai depărtate de om și de viață. Drumul acesta a fost prea mult bătătorit. Haide, curaj, pe un drum nou, cu alte instrumente, cu alte ținte. O pasiune și o turpitudine — nu ne relevă oare un adevăr nou? De ce să credem că pasiunile sunt numai o întunecare a rațiunii? De ce să punem întotdeauna rațiunea înainte? Aș vrea să cunosc un om nou, unul care să-mi spună că a găsit viața și adevărul în afara inteligenței și în afara misticei. în urma urmelor, au început să mă exaspereze adevărurile acestea aproximative, cu inevitabila lor cîtime de irațional, pe care le adunăm ca furnicile de trei-patru mii de ani. Haide, un singur om nou, cu desăvîrșire nou, altul, el însuși cu adevărat!» In atari rînduri, dincolo de teza «trăiristă» care a găsit în Mircea Eliade pe unul din protagoniștii săi, se descoperă sufletul poetului de totdeauna, oferind rodul optimist, strălucitor și *cert* al îndoielii sale funciare. Scriitorul poale exclama precum doctorul din *Isabel și apele diavolului:* «Diavolul nu mă mai poate întuneca de-acum. Pentru că am rod. S-a născut și e viu, e viu și e al meu...»" *(Mircea Eliade și obsesia rodului,* în Via^a *românească,* an. LXXXIII, nr. 8, august 1988, p. 82-84, rubrica „Cronica ideilor".)

Cristian Livescu, un critic relativ tînăr cîștigat de exercițiul inovator al noii critici franceze, depistează în romanul *Isabel și apele diavolului,* proaspăt reeditat elemente de modernitate cu totul excepționale, apropiate unor experiențe de avangardă ale

romanului european. Acestea ar fi, de pildă, ipostazierea multiplă şi bruscă a aceluiaşi personaj fără tradiţionala pregătire narativă, apelul la vis ca alternativă posibilă a perceperii realului, amnezia dezinvoltă a trecutului în biografia eroilor, ezitări în „fixarea" identităţii lor sau chiar faptul — mărturisit ulterior de autor — că subiectul s-a clarificat în deriva .inspiraţiei", neavînd un plan, o schemă incipientă. Coroborate, toate aceste date îl duc la concluzia că Eliade a experimentalizat cu program un soi de „labirintizare a naraţiunii", modalitate iconoclastă pentru care proza secolului, începînd îndeosebi cu al doilea deceniu, vădea o certă apetenţă: „Romanul *Isabel şi apele diavolului* (1930) are meritul de a conţine, în fază embrionară, multe din obsesiile şi experienţele pe care va miza proza lui Eliade, deşi cercetătorii i-au acordat o mai mică importanţă. Datată «aprilie-august 1929, Bengal», cartea aceasta, «un pic autobiografică, un pic fantastică», graţie căreia autorul ei — pe atunci în vîrstă de numai douăzeci şi doi de ani, aflat în India cu o bursă de studii — şi-a redobîndit «sănătatea şi echilibrul» *(LEpreuve du Labyrinthe,* p. 59), cartea aceasta, aşadar, încearcă o interesantă labirintizare a naraţiunii, pe calea autenticităţii şi demonismului, a «schimbărilor» bruşte de atitudine ale eroului şi a balansului între două lumi: cea a visului, ca răvăşire a spaţiului, şi cea a visului convertit în real, ca modificam al perceperii timpului. Epica romanului se urneşte cu dificultate, ezitînd în fixarea clară a identităţii celui ce monologhează, excomunicat în prezent cu omisiunea amnezică a trecutului: «Nu ştiu cîţi ani am. De copilăria mea nu-mi amintesc. Limba neamului meu am uitat-o. M-am născut într-o ţară de miazănoapte. Ştiu oraşul în care unii trecători se apropiau şi îmi vorbeau.» în *Amintirile* de tinereţe (1963), Eliade avea să recunoască faptul că redactarea romanului a fost lăsată «la discreţia inspiraţiei», subiectul precizîndu-se pe parcurs, cu repere ale trecerii prin India de Sud: «Mă concentram în punctul de a fi fascinat, în a crede că actul de a scrie nu făcea decît să prelungească starea secundă în care mă lăsasem să alunec *aproape inconştient» (subl. ns.).* Prin starea secundă se poate înţelege o afecţiune de adaptabilitate climaterică, traversată de autor, dar şi efervescenţa imaginară, survenită în paralel cu studiul textelor şi gramaticii sanscrite, căreia tînărul admirator al lui Papini şi Green îi cade pradă: «Poale să pară straniu, dar acest roman ţesut numai din reminiscenţe şi amintiri era în întregime imaginar, şi acest mod de a scrie era ceea ce poate îmi plăcea cel mai mult. Pe scurt, trăiam prin ea o existenţă care nu era a mea şi nu aş fi vrut în nici un caz să fie a mea, dar ale cărei aspecte fantastice, demonice şi crude mă fascinau." *(Souvenires de jcunnessc,* Paris, L'Heme, 1978, p. 40.) *(Mircea Eliade — pornind de la „Isabel şi apele diavolului" <I>,* în *Antiteze,* an. I, nr. 1, mai 1990, p. 3.)

Recitind romanul în ediţia anului 1990, Constantin Cubleşan se extaziază sincer în faţa modernităţii lui incitante, care i se pare consonantă mai degrabă momentului nostru literar, trecut prin naraţiunile existenţialismului şi ale „noului roman", decît contextului cultural în care apare. Remarcă de asemenea, ca o excepţie în romanul românesc, gama atitudinală largă de manifestare a personajelor din *Isabel...,* depăşind accepţiile obişnuite, creştine, ale noţiunilor de bine-rău, inocenţă-viciu, virtute-păcat

în genere, consideră *Isabel...* un roman al iniţierii erotice, dar simte în infrastructura naraţiunii voinţa conceptuală a lui Eliade de a figura cu mijloacele prozei o cale de răzbatere a „sacralităţii" în „profan": *„Isabel şi apele diavolului* este, fără îndoială, un iniţiatic roman de dragoste. Cu halouri exotice şi reverberaţii în fantastic. Lumea ce ni se relevă în paginile lui e o lume mereu însetată de adevărul cunoaşterii (al cunoaşterii de sine), de izbăvirea şi purificarea prin patima (practica) păcatului, în luptă cu răul din sine şi din universul înconjurător («Nu voiam să redevin creştin. Nu voiam să plîng, umilit şi să mă rog, luptînd cu un diavol şi cu un vis. înţelegînd că mîntuirea mea

nu poate veni decît pe această cale a libertăţii şi păcatului, mi-am schimbat lupta. M-am îndreptat către alte ispite. Ispite şi păcate se găsesc peste tot în drumul cărnii, şi aceasta e fericirea omului. Păcătuind se eliberează — de stupiditate, de creştinism, de demoni. Ajunge simplu şi curat. Lumina nu vine din lumină, ci din întuneric»). Mircea Eliade ne propune astfel o cale de excedere a sacralităţii prin profan." *(Mircea Eliade la ora reeditărilor,* în *Steaua, an.* XLII, nr. 9, septembrie 1991, p. 6-7.)

S-a păstrat în arhiva din ţară a scriitorului şi o scrisoare insolită a congenerului său Gh. Andrieşescu, cunoscut probabil la întrunirile cercului de prieteni (face dese aluzii la Mihail Sebastian, Ionel Starck-Jianu şi se închipuie uneori chiar „fratele Mihail", invocat în roman) sau la congresele studenţeşti, amintite în *Gaudeamus.* Epistolierul — de formaţie politehnistă, deducem — îi citeşte romanul şi, obsedat de el, umple filele cu observaţii amănunţite, mergînd pînă la indicarea paragrafelor şi a rindurilor. Estimările sale sînt însă comune şi în unele cazuri chiar puerile. Ne interesează totuşi doar ca expresie a mentalităţii cititorului de rînd, surprins şi uneori pus în dificultate de noutatea scriiturii şi a problematicii. Ele sînt poate, prin revers, o recunoaştere de o autenticitate involuntară a cutezanţei naratologice cu care *Isabel...* fertiliza perspectiva romanului românesc:

„Constanţa
18 iulie 1930

Dragă prietene,

îţi scriu despre *Isabel...*

Nu-ţi fac propriu-zis o critică, aş putea spune însă o critică cu totul personală, pentru că nu mă conduc decît de consideraţii cu totul subiective.

în general, cartea îmi place, îmi place mult — ca tot ce scrii — mai ales ştiind că e o bucată de viaţă. Ar trebui să scriu mult ca să-ţi spun toate reflecţiile ce mi le-a prilejuit.

Cu riscul de a te indispune (?), am să-ţi spun tot ce gîndesc despre ea (despre tine), chiar atunci cînd nu sunt sigur că am dreptate.

Mai întîi nu înţeleg de ce ai publicat-o în forma asta, deoarece pentru lume ar fi fost mai nimerit s-o faci în formă de jurnal-foileton. (Mai ales că te gîndeai să scoţi şi ceva parale.) Aşa cum ai făcut-o, e o insultă adusă mulţimei; termenul nu e bun, pentru că, de obicei, insulta e înţeleasă, dar cartea ta nu. Eu, cînd voi scrie, voi face în aşa fel ca să pară că-i insult că-i dispreţuiesc. Ceea ce ai scris (ceea ce ai făcut) nu-s decît evenimente mediocre drese cu sos neînţeles, pentru toţi cei ce nu vor-înţelege. Nici eu nu înţeleg complet, dar cei ce înţeleg ceva se pot — cred — număra pe degete.

Şi eu sunt contra «clarităţii grafice», pentru că «neclaritatea» exprimă mai mult. Dar eu scriu «neclar» numai când scriu pentru mine sau pentru singurul prieten intim. (Acum te-ai adăugat şi tu.)

Cine n-are însă experienţă nu pricepe nimic din «neclaritate» şi trebuie să i se pară băiguială. De aceea am să-ţi arăt fraze pe care cred că sunt singurul ce le înţelege.

N-aş fi înţeles ce înseamnă *«trop comprendre a tue en moi le gout d'agir»* dacă, dupl ce am dedus (studiind chestia jidovească) că majoritatea oamenilor sunt timpiţi, nu m-aş fi lăsat («descurajat») de rezolvarea ei.

încep pagină cu pagină.

Nu înţeleg şi nu-mi place dedicaţia care miroase a poză (pentru că lucrarea e publicată), ţi-aş ierta-o în manuscris, deşi n-o înţeleg.

I

(Pag. 12) «Portul era frumos, pentru că era noapte»... Mi-a plăcut extraordinar, ca stil, şi e de o fină subtilitate.

(13, alin. 3 de jos, şi p. 14) Cred că numai eu le înţeleg. Sunt curios dacă le va înţelege şi prietenul meu.

Cuvinte care îmi arată că ai *corespondenţă* cu mine: «bucurie stridentă» (14, rînd 6) «evadat» (17, al. 3).

Faptul că te-a interesat soţia pastorului şi Isabel — în sensul de a le influenţa viaţa şi de a le cunoaşte — îmi dovedeşte că nu te-ai interesat de psihanaliză. De cînd i-am prins elementele, nu mă mai atrage nici o taină (feminină), fiindcă toate îmi sunt neobişnuit de clare. Şi mă rrrir (acum, la a doua citire) că ţi-ai putut pune întrebări ca: «de ce Isabel 1-a iubit pe Algie» sau că te rniră «contradicţiile» d-rei Roth. Pentru că unul care te-ar înţelege (din fericire nu prea sunt) şi ar şti şi psihanaliză ţi-ar putea imputa că eşti tînăr. Acum, nu găsesc nimic extraordinar în toate cele ce se raportă la sexualitate, de la căsătoria catolică şi pînă la onania «prin influenţă» a Ednei.

Despre toate acestea voi vorbi în cartea mea.

(26, al. penult.) Eu cred că pot fi şi reverii-nostalgii (conjugale) nemediocre. Eu nu găsesc că dragostea mea pentru dragoste — sau chiar pentru cineva — e mediocră, pentru că toţi (sau mulţi) oameni pot simţi dragostea, după cum nu-mi trece prin gînd că Beethoven e mediocru, fiindcă s-au mai apucat şi alţii să «viseze» muzical şi să compună. Totul e chestie de nuanţe. De aceea mă mir (26, al. ultim) că spui: «nici o excepţie». Dacă n-ai întîlnit, trebuie cel puţin să spui că sunt excepţii, pentru că nu-mi place ca tocmai tu să cauţi pe tema generală: femeia e inferioară.

Acelaşi lucru (la pag. 28, al. 1). în acelaşi timp corectezi (27, al. jos), corectezi admirabil, dar pe cînd cele ce ai spus în rîndul 8 (p. 28) le înţeleg toţi, corectările (explicările) nu le înţelege nimeni. Aş spune o lipsă de unitate de atitudine.

(37, jos) «... vastă stupiditate femenină». Pentru că nu ne înţelege pe noi (pe tine)? Cînd n-ai înţeles-o tu pe Isabel (de ce s-a dat lui Algie), nu era vasta stupiditate masculină (în sensul că ea ar fi putut spune asta)?

(44, al. 1) Cred că înţeleg numai eu.

(45) Cine e Mihail? Nu înţeleg nimic ce e cu acest prieten. Cîteodată credeam că sunt eu, dar de cele mai multe ori nu se potrivea.

(46, jos) Foarte bine.

Spune-mi ce-i cu «Metafizica», ce cu «cea dintîi femeie», cu «cele 211 pag.» şi celelalte (p. 49), că nu înţeleg nimic. Şi nu-mi place partea aceasta, pentru că nu e «neclaritate», ci e omisiune.-

(49-50) Aş vrea să-mi explici fraza de jos.

(51) Nu înţeleg.

Am rîs mult cînd am citit că tapezi la cinema şi jazz-uri în salon, cu pian dezacordat. Dar parcă nu-mi vine a crede: ori pianul nu era dezacordat, ori ai pierdut simţul estetic.

Nu-mi place că scrii uneori pe englezeşte fără să traduci, poate pentru că n-am dicţionarul Ia mine. Totdeauna însă mi s-a părut aceasta ca poză, în cazul tău e inconştientă.

(82) Nu înţeleg ce-i cu viciul Vernei. Mi se pare o neclaritate «voită». De cîte ori pomeneşti, îi dai alte înţelesuri, încît nici eu nu ştiu precis de ce e vorba şi chiar te întreb dacă e raport sexual, onanie sau act pervers.

(83, rînd 10) E adevărat?

(86) Dacă eu sunt Mihail, atunci află că te înţeleg, fiindcă şi eu sunt dincolo de ură.

(96, jos) *Am înţeles.*

(97) Nu înţeleg ce-i cu gluma prietenului.

(100) V. psihanaliza.

(103, rînd 5-6 de jos) E adevărat Şi care e cauza?

(104, jos) E «tema cărţii», partea perfectă, admirabilă.

(105) Am înţeles.

Stilul e destul de «neclar», pentru ca să nu mai fie nevoie să fie şi forma tot aşa. In visul nopţii de vară se surprinde greu realitatea; prima dată n-ai observat decît cînd ai spus că trecuse 4 ani! Nu-mi place forma în care ai scris acest capitol.

(109, jos, al. 1) Eu ţi-aş putea lămuri. L-am încercat

(142, jos) Un alt vîrf, o altă realizare maximă a cărţii. De altfel, găsesc în toată cartea multe lucruri care îmi plac deoseuit pe care le găsesc admirabil revelate, dar e greu şi inutil să ţi le arăt.

(147, sus) E adevărat? (Te rog să-mi răspunzi la aceste întrebări, chiar numai prin da sau nu, fiindcă pentru mine sunt cam în contradicţie cu spiritul ce-1 desprind din toată cartea; ca să-ţi citez numai cuvîntul de la sfîrşitul alin. 1, pag. 195.)

(197) «... sunt un om care nu mă mai pot interesa sau ataşa de fructele acţiunilor mele.» îmi miroase a renunţare, intelectuală şi sentimentală.

(212, r. 12, de jos) Nu-mi vine a crede. Eu cred că, *inconştient,* suferi.

în rezumat: nu găsesc cartea totdeauna sinceră sau nu te cunosc eu. Dacă eşti peste tot sincer, atunci te contrazici, dar faptul acestei contraziceri îl înţeleg.

Stilul îmi place, are ceva «experimental», la fel cu acela al muzicei geniilor, la fel cu a lui Kierkegaard (ca substanţă, conţinui).

Mihail Sebastian scrie (despre tine) mai bine decît mă aşteptam, deşi dă a înţelege că a înţeles tot.

Sunt în Constanţa pentru 2 luni, fac practică şi pregătesc proiectul de diplomă *Tramvaie electrice la Constanţa.* Dacă îmi scrii acum, trimite-o la Dorohoi (str. Mîrzescu), unde voi sta 15 sept - 15 oct, pe urmă tot la Timişoara.

M-am oprit puţin în Bucureşti şi am uitat să mă duc pe la Ionel Starck.

îţi voi mai scrie.

Salve,

Gh. Andrieşescu.

Să-rrri trimiţi o fotografie recentă, — am uitat cum mai arăţi —, dar să nu scrii nimic pe ea. îţi voi trimite şi eu."

Datorită publicităţii abundente făcute în jurul romanului şi a staturii culturale incontroversabile a tinărului romancier în cadrul generaţiei sale, se sconta în epocă pe un posibil premiu. La na(ion *roumaine* (an. III, nr. 489, 14 august 1930, p. 2) pronostica fără precauţii cîştigarea apropiată de către *Isabel...* a premiului pentru roman aecemat de *Curentul.* Evenimentul nu s-a produs însă.

în arhiva scriitorului s-a păstrat şi această invitaţie prin care un juriu prestigios îl tenta pe Eliade să concureze cu primul său roman pentru Premiul „Femina":

„Bucureşti, 9 februarie '932

D-le,

Dacă vreti să luaţi parte la concurs pentru Premiul «Femina» (una mie franci francezi), vă rog să-mi trimiteţi romanele d-voastră isabel *şi apele diavolului* pentru a le citi şi prezenta Comitetului din care fac parte şi care este prezidat de M.S. Regina Măria.

Primiţi, vă rog, încredinţarea sentimentelor mele cele mai distinse.

J.Col.Caribol, născută Văcărescu.

232, Calea Victoriei, Bucureşti."

Nu se ştie dacă autorul a acceptat. Cert este însă doar faptul că *Isabel şi apele diavolului* nu a primit nici acest premiu, deşi poate îl merita. Nu ne putem retine însă de la supozitia că „zgomotul" făcut în jurul cărţii 1-a mobilizat constructiv pe scriitor şi a netezit calea spre lauri romanului *Maitreyi.*

VARIANTE

Isabel şi apele diavolului, manuscris (redacţia a II-a): *A; „Isabel şi apele diavolului", roman de aventuri spirituale de Mircea Eliade. „Tinereţe fără bătrîneţe". Fragment de roman,* în Vremea, an. II, nr. 94, 25 decembrie 1929, p. 5 (în ediţia de faţă, p. 3-9): *B; Isabel şi apele diavolului,* Bucureşti, Editura „Naţionala" S. Ciornei, 1930: *C; „Isabel şi apele diavolului" de Mircia Eliade. „Unul printre zece mii",* în *Cuvîntul, an.* VI, nr. 1795, 20 aprilie 1930, p. 3-4 (în ediţia de faţă, p. 10-16): *D; Isabel şi apele diavolului.* Ediţia a H-a. Bucureşti, Editura „Naţionala" S. Ciornei, 1932: *E; Fragment din „Isabel şi apele diavolului",* în *Literatura română contemporană,* Bucureşti, Editura Dacia, 1943, p. 262-270 (în ediţia de faţă, p. 10-16): *F.*

Aflat un timp, după plecarea scriitorului din ţară, în arhiva sorei sale, Corina Alexandrescu, apoi în fondul Bibliotecii Centrale Universitare, care i-1 cumpără cu suma de 13.450 lei, manuscrisul romanului *Isabel şi apele diavolului* a ars, se pare, laolaltă cu alte documente literare inestimabile, în incendiul care a mistuit clădirea bibliotecii în seara zilei de 22 decembrie 1989. încercăm să-1 descriem de aceea cu o anume grijă pentru detaliu, avînd în faţă copia lui xerox şi conspectele noastre făcute prin anii 1987-1988, în urma unei atente cercetări a acestuia.

Se păstrase în două redacţii olografe distincte, succesive cronologic. Prima reprezenta o variantă embrionară, de lucru, a textului, incompletă şi în cea mai mare parte ilizibilă, paginile fiind sufocate de abundenţa bruioanelor şi a revizuirilor de tot felul. Avea 106 file, de formate diferite (23x14 cm; 23x17 cm; 27,50x23 cm), nenumerotate de autor şi scrise cu cerneală neagră sau creion atît recto, cît şi verso. Uneori, ele erau folosite obişnuit, pe înălţime, alteori erau întoarse cu 180 de grade, înălţimea devenind lăţime. La începutul unor capitole, printre rînduri sau în oazele nescrise ale paginilor, autorul schiţase mai multe portrete în peniţă şi creion, care păreau în genere autoportrete, dar puteau fi şi profilurile imaginare ale unor personaje. Varianta era acefală, neavînd nici pagina de gardă şi nici fila cu celebra dedicaţie. De altfel, la confruntare cu variantele ulterioare, prima parte a textului (îndeosebi capitolele I, II) vădea şi absenţa unui important număr de pagini. De asemenea, capitolele I, II, III, LX, X, XI, XII, XIII nu aveau titluri; capitolul VII oferea unul, *Visul unei nopţi de vară, dar* preferat alternativei mai vechi *Poveste cu Împăraţi şi cu săraci,* anulată printr-o linie orizontală; capitolul VIII se numea *„Nankin",* deşi titlul va fi formulat ulterior *„Nanking".* Materialul nu prezenta un *Cuprins, dai* era însoţit de o filă volantă pe care autorul concepuse, alături de un exerciţiu lexical curios („Patriotism. Patriotism. Compatriot. Patriot") şi eternele schiţe de portret acest proiect de *Sumar,* în două ipostaze, ambele diferite de cel al volumului tipărit:

„Tinereţe fără de br.	10 Tinereţe fără de bătrîneţe
Unul printre zece mii	10 De ce? De ce?
Isabel	10 Isabel
Povestea mea	10 Povestea mea
Oglinda şi păcatele	15 Oglinda şi păcatul
Povestea fiului risipitor	15 Povestea fiului risipitor
Visul unei nopti de vară	15 Visul unei nopţi de vară
Nankin	10 Nankin
Poema vasului de porcelan	Odaia cu minuni
No. 565.133	Soldatul
Typhoon	Typhoon
...*Şi* viaţă fără de moarte	.. .Şi viaţă fără de moarte
	II
	Epilog şi remember"

Cifrele din dreptul cîtorva capitole par să indice numărul de pagini la care ele urmau să ajungă. Numărul lor real de pagini nu corespundea însă acestor aproximări. Titlul capitolului *No. 565.133,* formulat iniţial *Banca No. 565.133,* era obţinut prin haşurarea primului cuvînt La fel titlul capitolului *Soldatul,* provenit din formularea anterioară *A venit un soldat.*

La transcriere, autorul renunţă şi la două pasaje mai mari, întrucîtva interesante sub raport stilistic. Le reproducem mai jos, cu menţiunea că primul aparţine capitolului I, fiind un fel de variantă princeps a textului cuprins în ediţia noastră între p. 4 (r. 34) şi 5 (r.30), iar cel de-al doilea aparţine capitolului III, fiind plasabil în ediţia de faţă la p. 20, între raidurile 19-20:

„Am colindat împreună Nu ştiu ce mi-a spus, dar înţelegînd că erau părerile mele, i-am strîns braţul.

— Te rog, *Fraulein.* D-ta crezi că eu nu cunosc filozofia şi morala, şi ştiinţa, şi toate celelalte? Le cunosc, dar le-am uitat. Uită-le şi d-ta! Haide... Eu le-am uitat într-un minut şi jumătate, cît a durat ridicarea ancorei... Lasă-mă să mă contrazic. Am fost un om care mi-am întins singur cursa; am scris, *Fraulein,* şi am făcut aceasta cre/.înd că scriu pentru eternitate. Lanţul se strîngea în jurul grumazului, a pulpelor, a gîndurilor. Mă sufocam, şi am plecat. O, sunt fericit că d-ta nu mă cunoşti, că nu vrei să ştii cine am fost, că n-ai să comunici în ţară ceea ce îţi spun acum. Acolo, oamenii mă cunosc într-un fel şi nu-mi dau voie să cred şi altfel. Mă contrazic! Ascultă, *Fraulein,* ei spun că mă contrazic...

Ea a început să rîdă. Rîdea ca o femeie de o glumă. Rîdeam şi eu, simţindu-i braţul cald.

— Dar eşti tocmai eu însumi..."

„Şi acum, povestea se repetă. în gîndurile Isabelei pătrund îndoieli, speranţe, probleme. De ce n-ar fi şi ea asemenea eroinelor din filme? De ce n-ar găsi un soţ care s-o aducă în Europa, pe Rivieră şi la «Moulin Rouge»?

Nădejdile şi turburările unei fete se ghicesc cu nebănuită precizie. Şi iarăşi, vechea •bucurie de a sădi, de aiscodi, de a lăsa să se subînţeleagă posibilităţi fericite."

Fiind, cum aminteam, incompletă, dezordonată şi aproape imposibil de descifrat în totalitate, această primă redacţie a manuscrisului n-a putut şi exploatată în prezentul aparat de variante. Ne-a fost însă de mare folos la stabilirea unor lecţiuni corecte ale unor cuvinte, fraze şi contexte lexicale, neclare sau eronate în textul de bază.

Redacţia a H-a a manuscrisului era copia finală a redacţiei I, transcrierea făcîndu-se cu cerneală neagră pe file de format 23x18 cm, numerotate de la 1 la 163. Paginile variau între 7 şi 36 de rânduri, fiind acoperite doar recto. Textul avea o caligrafie impecabilă, perfect lizibilă, deoarece era destinat tipăririi.

Transcrierea îl solicitase intens pe Eliade, lucru pe care îl aflăm din aceste remarci strecurate în *Memorii:* „începusem mai de mult să corectez şi să transcriu romanul. Dar nu izbuteam să-1 termin. Fiecare pagină mă costa un enorm efort. Scrisesem cîtorva prieteni despre *Isabel...* şi Ionel Jianu s-a oferit să se îngrijească de corecturi şi de publicitate îndată ce Cezar Petrescu v fi aranjat contractul cu Ciornei.

Cu un suprem efort, am terminat romanul la începutul lui august. Mă detaşasem de literatură. Mă cufundasem din nou în studiile mele de indianistică şi fiecare ceas pe care îl cheltuisem plecat asupra ultimelor capitole mi se păruse nesfârşit. [...]

Am răsuflat uşurat cînd am duS 'pachetul la poştă. îmi redobîndisem libertatea." *(Memorii,* I, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 188.)

Ca şi redacţia 1, cea de a Il-a începea direct cu titlul primului capitol, neavînd nici pagina de gardă şi nici cea cu dedicaţia. în special ultima trebuie să fi existat însă şi să se fi pierdut (în ediţia din 1930 apare pentru prima dată), întrucît scriitorul vorbeşte de dedicaţie în *Memorii* ca aparţinîndu-i. Din redacţia a 11-a lipsea de asemenea, ca şi în cazul celei dintîi. *Cuprinsul,* care în textul tipărit se va numi 7ab/a *capitolelor.*

însărcinaţi, am văzut, nu numai cu operaţia de supraveghere a tipăririi manuscrisului, dar şi cu pregătirea publicitară a impactului cu publicul, cei cîţiva inimoşi prieteni din ţară ai scriitorului (Ionel Jianu, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu etc.) trimit capitolul *Tinereţe fără de bătrîneţe* la Vremea, care îl publică, pe o întreagă pagină, în numărul festiv de Crăciun al anului 1929. Textul este identic cu cel din redacţia a 11-a a manuscrisului, după care a fost probabil transcris, rarele devieri fiind erori sau fonetisme datorate tipografilor revistei. Titlul apare şi el (bănuim la mijloc tot o greşeală) uşor contras *(Tinereţe fără bătrîneţe).*

La lectura şpalturilor tipografice după manuscris, prietenii lui Eliade vădesc o anume crispare. Ei constată, de pildă, acum, cu mai multă claritate, dar şi cu îngrijorare, că departe de ţară, vorbind numai engleza, scriitorul se înstrăinase întrucîtva de topica şi chiar de gramatica limbii române. întreprind de aceea, fiecare din perspectiva lui, numeroase remedieri stilistice, depăşind simţitor stadiul (şi îndreptăţirea) corijărilor gramaticale necesare. Ceea ce rezultă este ediţia tipărită în 1930 la Editura „Naţionala" S. Ciornei şi reeditată în 1932 identic, probabil după acelaşi zaţ de plumb. Semnalăm în cuprinsul ei câteva erori grave. Titlul capitolului I nu este *Tinereţe fără bătrîneţe* (precum al basmului), ci *Tinereţe fără de bătrîneţe,* cum figurează, de altfel, şi în *Tabla capitolelor.* Nici cel al capitolului II nu este *Unul printre zece,* ci *Unul printre zece mii.* Rîndul 5 de la p. 69 trebuie mutat în locul rîndului 26 de la p. 87 şi invers. în cadrul sumarului, capitolul X, *Zîna şi încătuşatul,* se intitulează, de fapt, *Încătuşatul şi zîna* etc.

Tot pentru a atrage atenţia asupra romanului şi a capta potenţiali cititori, la câteva zile de la aparit'a lui în vitrinele librăriilor, gazeta *Cuvîntul,* la care Eliade avea cei mai mulu admiratori, publică un nou fragment din *Isabel...,* capitolul *Unul printre zece mii.* Textul este desprins însă ilin varianta prelucrată intens de prieteni, adică din cea tipărită.

Acelaşi fraproent va li reprodus şi în crestomaţia *Literatura română contemporană,* realizată de criticul viadimir Streinu şi editată în 1943 la Editura Dacia, cu sediul în Bucureşti.

2

1-5 Fratelui Mihail şi oarbei Lalu, cerşetoare în Babu Street, închin această carte.Aprilie - august 1929, Bengal. *A, C, E; omite BII*

3

1 FĂRĂ DE BĂTRÎNEŢE *A;* FĂRĂ BĂTRÎNEŢE *B, C, EH* 1 — 2 BĂTRÎNEŢE. Nu *A, C, E;* BĂTRÂNEŢE. Fragment de roman. Nu *B//* 9 dură *A, B;* grea *C, EH* 10 rămân *A, B;* rămânem *C, El* streină *A, C, E;* străină *B* // 23 înrârziază *A, B;* întârzie *C, EH*

4

4 cerat *A, C, E;* citit fi //(, cetit *A, C, E ;* citit *B II* 11 putea *A, B;* putut C, *E II* 17 confesiune *A, B;* mărturisire *C, E, II*25 cetit *A, C, E;* citit *BII*31 — 32 *Ti-ne-re-ţe fără de bă-trî-ne... A, B;* Ti-ne-re-ţe... C, £//

5

4 arzîndu-mă *A, B;* consurnîndu-mă C, *EH* 26 ochii *A, B;* ochi C, E/7 30 cetit *A, C, E;* citit *BII*

6

1—2 doctore!... Toţi bărbaţii *există* şi toţi sunt interesanţi pentru o femeie. Toţi *A,* fi; doctore!... Toţi C, *E II* 7 deosibesc *A, B;* deosebesc *C, E II* 10 deosibeşti *A, B;* deosebeşti C, *E //* 18 savuroasă , aliment A, *B;* savuroasă e un aliment C, *E II* 19 feminin *A, C, E;* femenin fi // 29 frînghii *A,* fi; pîrghii C, *EH* 36 I. *A, C, E;* I-a. *BII*

1

2 I. De *A, C, E;* I-a. De fi // 3 aminteascâ *A, B;* reamintească *C, EII* 10 margenile *A;* marginile fi, C, £ / / 13 limpezesc A, *C, E;* limpezim fi /sunt un altul *A, C, E; suni* altul *B/I*19plîng, nu *A, C,* E;plîng, nimic, nufi//35aA, fi; ale C, *EH*

8

5 acelui *A, B;* celui *C, E/I*8—9 locui acelaşi *A, C, E;* locui în acelaşi B // 25 aceasta A, *C, E;* acestea *BII*

3 genuchiul *A;* genunchiul fi, *C, E/l* 13 genuchiului *A;* genunchiului fi, *C, EH* 18 citea *A, B;* cetea *C, E/1*

10

1 ZECE MII *A D, F;* ZECE C, *EH 2* paserea *A, C, D, E;* pasărea *FII* 5 desfat *A;* desfăt *C, D, E, FU* 13 coprindă *A, C, D, E;* cuprindă *FII* 27-28 mîna soţiei pastorului *A;* mâna pastorului C, *D, E, FII*

11

12 cinsprezece *A;* cincisprezece *C, D, E, FII* 32 mările şi turnurile *A;* mările, turnurile *C, D, E, FU*

12

1 paserea *A, C, D, E;* pasărea *FII* 13 ieftene *A;* ieftine *C, D, E, F* // 15 Nopţele *A;* Nopţile C, *D, E, F* // 22 activînd viaţa pe care o începusem, fără sens şi fără datorii, viaţă *A;* activînd viaţă C, *D, E, FII* 23—24 de *les extremes me touchent* şi descătuşare *A;* de descătuşare *C, D, E, FU* 26—27 inconştientă, instinctivă Instinctele *A, C, D, E;* inconştientă. Instinctele *FII* 28 înţeleg *A;* cunosc *C, D, E, FU* 32—33 aud orice *A;* aud pe orice C, *D, E, FII*

13

9 descopăr *A;* descoper *C, D, E, FII* 16 Crammer. Marile evenimente ale existenţii *A, C, D, E;* Crammer. Marele eveniment al existenţii *F/f* 27 femeiei *A;* femeii *Q D, E, FII* 28 mi-a *A;* miau *C, D, E, F//31* languroşi şi *A, C, E, F;* languroşi, viguroşi şi *DII*

14

3 descoperi oglindite în *A;* descoperi în *C, D, E, F/* intime *A, C, D, E;* întinse *F/1* 13 nesuferit *A, C, D, E;* nesuferiţi *FII* 18 aceasta *A, D, F;* această C, *EH* 23—24 cari *A, C, D,* £; care *FU* 35 prietene A; persoane C, D, £, F //

15

1 strein *A;* străin C, A £, £ // 2 strein *A, C, D, E;* străin *FII*6—7 franţuzeşte. Nici o fată din Oatacamund nu ştie franţuzeşte. Doctorul *A, Q D, E;* franţuzeşte. Doctorul *FII* 12 mîinele *A;* mîinile *Q D, E, FII*17 excepţie, nici o excepţie. Să *A, C, D, E;* excepţie. Să *FII* 17—18 cărţi, să păstrez neîntrerupt contactul cu personagii, cu femei anglo-tip *A;* cărţi anglo-tip *C, D, E, F/l* 22 umilitor *A;* uimitor C, *D, E, FII* 32 cel A; acel *C, D, E;* acela /•"// 36 cari *A, C, D, E;* care *F/1*

17

6 cinsprezece *A;* cincisprezece C, *EII*

18

10 asemenea unei serii *A;* ca pe o serie C, *E, II*19 învăţa *A;* afla C, E //

19

34 familiilor *A;* familiei C, *EH*

20

3 colecţie *A;* colecţia *C, EH*

21

32 încăpăţînate *A;* încăpăţinare C, *EH*

22

20 ochi *A;* ochii C, £ // 30 cinsprezece *A;* cincisprezece C, *EII*

23

12 auzit-o A; văzut-o C, £ // 15 Iisus A; Isus C, £ //

24

7 celorlalte A; celorlaltor C, £ // 21 margeni A; margini C, £ //

25

4 cetit A; citit C, £ // 10 întîlni-o niciodată A; întâlni niciodată C, £ //

26

3 Bisericii A; Bisericei C, £ // 10 margeni A; margini C, E // 12—13 lucrăturile A; lucrările C, £ // 34 şcoalei *A;* şcolii C, £ //

27

1—2 „celuilalt" *A;* celuilalt C, £ // 35 contribuiesc A; contribuie C, £ // 39 dăsăgi A; dăsagi C, £ //

28

9 inchizitor *A;* inchizitor C, £ // 36 genuchier *A;* genunchier C, £ //

29

5 nedumiririlor *A;* nedumeririlor C, £ // 8 nimicu/ *A;* nimicul C, £ // 24 coprins A; cuprins C, *Eli*

30

6 în A; La C, £ / în A; La C, £ / cunoscut pe A; cunoscut-o pe C, £ // 8 recetit A; recitit C, £ // 9 prăpăstiile A; prăpăstiile C, £ // 11 Oatacamund cu cea *A;* Oatacamund şi cea C, £ // 15 e diversă A; sunt diverse C, £ // 23 nedumirire A; nedumerire C, £ //

31

12 catehismul A; catechismul C, £ // 15 magazinele A; magazinul C, £ //

32

7 în A; la C, *FJ*ceasul A; ora C, *EH* 21 credinţii A; credinţei C, £ // 37 catehismului *A;* catechismului C, £ //

34

18 prăpăstiile *A;* prăpăstiile C, *E/1*

35

12 Rezultatul A; Rezultatele C, £ / mulţumea A; mulţumeam *C,* £ // 28 completă A; complectă C, £ // 30 genuchii A; genunchii C, *EII*33 rotunzimea A; rotunjimea C, £ /

rotunzime *A;* rotunjime C, *EII*37 genuchii *A;* genunchii *Q El* genuchii *A;* genunchii C, *EII*40 îngenuchindu-1 *A;* îngenunchindu-1 *C, EII*

36

14 fişii A; făşii *C, EH*

37

33 îngenucheat *A;* îngenuncheat *C, EH*

38

8 dar *A;* ci C, £ / bucuriilor *A;* lucrurilor *C,* •£ // 14 curăţit A; curăţat C, E // 26 ca cu A; ca şi cu C, *E* // 29 paginei A; paginii *C, EH*

9 dracului *A;* diavolului *Q EH* 17 trimiteam *A;* trimeteam *C, EH* 21 ştiu nici acum *A;* ştiu acum C, £ //

40

5 aşeza A; aşează C, *EII* 34 şcolii A; şcoalei *Q EH* 18 reminiscenţe A; reminiscenţele C, E//22 şcoală A; şcoala C, £ //

41

13 greşală *A;* greşeală C, £ / / 15 eu A; cu C, E//18 *variet6 A;* varieteu *C, EH*

42

1 literelor A; literilor C, E // 14 există *A;* exista C, *E II* 25 e A; exprimă C, £ // 32 piedicele *A;* piedicile *C, E)* piedeci *A;* piedici *C, EH*

43

14 şcolii *A;* şcoalei *Q EH* 17 e A; sunt C, £/ neremuneratorie *A;* neremuneratorii C, £ // 24 întunerecul A; întunericul C, £ //

44

34 coprins *A;* cuprins *C, E/f*

45

2 şterseseră A; şterseră C, £ //

46

8 indiferenţa A; indiferente C, £/ s-o A; să le C, £ //

48

9 Aceasta *A;* Acesta C, £ // 39 plinătatea A; plinitatea C, £ //

49

20 imprime A; imprime *C,* £ / / 32 povestirea A; povestea C, £ / /

50

13 limpeziciunea A; limpezimea C, £ // 16 că A; c-o C, £ // 30 inchizitoriale A; inchizitoriale C, £ //

51

18 ce îmi A; ce-mi C, £ / / 31 cari A; care C, £ / /

52

15 *prospect-e A;* proiecte *C, EII*

53

25 genuchiul A; genunchiul C, £ / / 35 şi-l'A; şi îl C, £ / /

54

7 deşteaptă A; deşteptă C, £ / / 17 genuchii A; genunchii C, £ / /

56

28 *travesti A;* travestit C, £ // 29 de-abia A; de abea C, £ / / 3 1 ceasta *A;* aceasta *C, EII*

57

24 oameni A; oamenii C, £ // 29 m-am A; m-ai C, £ //

58

22 complet A; complect C, £ / /

59

3 genuchii *A;* genunchii C, £ // 29 m-a A; m-au C, £ //30 n-a A; n-au *C.E//*

60

14 mentale *A;* mintale C, £ // 21 par turburi A; pare turbur *C, E I* dezarticulate *A;* dezarticulat C, £ *II 22* a le povesti A; a povesti C, £ // 24 sunt A; e *C,* £ / neadevăruri A; neadevăr C, £ / gîndesc A; gîndeşte C, £ // 40 dracul *A;* diavolul C, £ //

61

30 cu *A;* de C, £ / / 31 Julia A; Iulia C, £ / /

62

8 camerelor A; camerilor C, E // 10 Isabel iubea A; Isabelei îi plăcea *C, El* cealaltă A; cealaltă C, £ / / 17 tibetana A; literatura C, £ / / 24 experienţe A; experinţele C, £/ viaţa

d-lui A; d. *C, E/I* 26 politicoasă *A;* politică C, *EII*32 ispitirelor *A;* ispitirilor *C, EII*34 simțisem *A;* simțeam C, E//37- 1 (63) firesc, fără să *A;* firesc să C, E//

63

2 alerg A; plîng C, £7/ 5 asupra-mi *A;* asupră-mi *C, EH*

64

9 fluturii A; fluturi C, *EII*34 agitarea A; agitația C, £//

65

9 fărîrrrița A; fărâmița C, *EH* 23 Lebong A; Labong *Q EH*

66

16 maturizaseră A; maturizează C, E//

67

4 copiii A; copii B // 10 Lebong A; Labong *C, E 1/12* cuceriri A; cucerire *C, E II* 13 connnuîndu-mă A; continuindu-mă C, £//

68

16 nu-i A; nu îi C, £// 17 Lebong A; Labong C, £//21 ocupam deloc de *A;* ocupam de C, £// 34 complet A; complect C, £//

70

18 săptămîna A; stăpînirea C, E//

71

1 subte A; supte C, £//4 *știu A;* știu C, £//29 imagină *A;* imagine C, *E/I*34 presăra A; presarea C, £//

72

3 de-a A; de la C, £//14 ochi *A;* ochii C, £//24 sne A; știe C, £//

73

18 sofragerie A; sufragerie C, £//39 întrebă profesorul. A; întrebă. C, £//

74

6 visul meu din A; visul din *C, El/9* cunoști A; cunoașteți C, £//13 strînsese A; strînse C, £//16 Și A; Ei C, £// 33 Iingâ" mine *A;* lîngă mine C, £//

75

5 antipatică A; anticipată C, £// 6 doctorilor *A;* doctorului C, £// 18 vorbi A; spune C, £//21 hotărît brusc și *A;* hotărît și C, £//23 aici A; aici C, £//38 complet A; complect C, £//

76

2 erau streini A; era strein C, £// 3 i-au speriat *A;* i-a speriat C, £// 26 răspîndeau A; răsfrângeau *C, E/I*

11

10—11 „personalități". Pe cel A; „personalități". Cel *C, EH*

78

5 adăogat A; adăugat C, *EH* 19 cîte A; cît C, £//

79

2 Isabel —, pentru că numai ea le asculta cu o pasionată atenție, în A; Isabel — în C, £// 5 petrecea A; petrecu C, £// 29 intoxicației A; intoxicării C, £// 38 Ochi A; Ochii C, *EH*

80

10—11 violentu-i A; violentul ei C, *EH*

81

3 *maidA; made C, EH 6* pleoapele *A;* ploapele C, £//

83

6 substantiv A; subiectiv C, £//16 critică; că A; critică și că C, £//31 toate ale A; toate cele ale C, £//39 *gaendah A; geandah C, EH*

84

3 paseri A; pasări C, £//8 paseri A; pasări C, £//10 Chipru A; Cipru C, £//12 florile de *bale* pe A; florile pe C, £// 16 Pentru A; Pe C. £//26 elefanți A; elefanții C, £//29 *apsaras A; bapsaras C, E//* 32 zeiei *A;* zeiței C, £//

85

14aleA;aC, £//30 odăiei A; odăii C, £//31 șiA.deC, £//

87

13 întunerecul A; întunericul C, £//34 faptul, faptul stăruia A; faptul stăruia C, *E1135* sâncei *A;* stincii C, £/împiedecă A; împiedică *C, Eli*

88

12 imbecili A; imbecili C, £// 22 ele A; ea C, £// 23 sunt ignorate *A;* este ignorată C, *El* inaccesibile A; inaccesibilă C, *EH* 30 reazem A; reazim C, £, //

90

1 cotidiene A; cotidiane C, E//35 petrecut nenumărați ani A; petrecut ani *C, EH*

91

12 mai bine pregătit A; mai pregătit C, *E/l* 38 iubea *A;* îi plăcea C, £ / /

92

16 Care a viaţă A; Care viaţă C, £ / / 28 socotea culme *A;* socotea o culme C, £ / /

93

4 aceasta A; această C, £ / / 13 că A; ca *C, EH*

94

8 rară acestor *A;* rară a acestor C, £ // 32 zeiţii A; zeiţei C, £ // 38 săptămîna A; săptămîni C, £ / / 39 lumea părea A; lumea îi părea C, £ / /

95

3 margenile A; marginile C, £ // 5 urma încă *A;* urmărea C, £ // 8 universitarilor A; universităţilor C, £ // 37 îl socotea A; o scotea C, £ // 40 egalitatea *A;* egalitate C, £ //

96

11 Ada A; Edna C, £ // 11—12 nu niciodată *A;* nu era niciodată C, £ // 25 observat A; observaţi C, £ // 26 *drum A;* drum C, £ // 33 atenp'e *A;* atenţie C, £ //

98

9 aceasta A; acestea *C, E//* 18 gustul şi aristocraţia *A;* gustul, aristocraţia C, £ / / 18—19 să leg prietenii A; să aleg prieteni *C,* £ // 28—35 – Aici suntem de acord, Lucy, îi aminteam eu. Cunoşti indiferenţa mea pentru ceea ce alţii găsesc grandios sau frumos în natură. Sincer vorbind, nu mă impresionează. îmi plac, cum îmi place un săpun higienic sau o pereche de pantofi. Recunosc că sunt necesare, chiar indispensabile, ca orice toaletă matinală. Dar nu mă emoţionează, nu mă întristează. Cîteodată îmi provoacă acel şoc fiziologic, orgiastic, care îmi deşteaptă instinctele panice. Dar aceasta e alături de suflet, adică alături de artă şi de ceea ce stărui în a numi metafizica mea... *(dialog apartinînd personajului Lucy atribuit conlocutorului, adică „doctorului") A;*— Aici suntem de acord, Lucy, îi aminteam eu.

— Cunoşti indiferenţa mea pentru ceea ce alţii găsesc grandios sau frumos în natură. Sincer vorbind, nu mă impresionează. îmi plac, cum îmi place un săpun higienic sau o pereche de pantofi. Recunosc că sunt necesare, chiar indispensabile, ca orice toaletă matinală. Dar nu mă emoţionează, nu mă întristează. Cîteodată, îmi provoacă acel şoc fiziologic, orgiastic, care îmi deşteaptă instinctele panice. Dar aceasta e alături de suflet, adică alături de artă şi de ceea ce stărui în a numi metafizica mea... *(dialogul respectiv este atribuit corect Lucyei) C, E //*

99

23 doruri *A;* daruri C, £ // 25 rari A; rare *C, Ell*

100

9 în arzătoare pasiuni *arzătoare* (cerebrale, în *domele primei redacţii a manuscrisului) A;*

în pasiuni arzătoare C, £ / / 13—14 eram, eram singur *A;* eram singur *C,E //* 38 văpăile pielei, toate A; văpăile, toate C, E // 39 legăturile sau gesturile mele A; legăturile mele C, £ / limitele A; limitate C, £ / /

101

26 desemne A; desene C, £ / / 30 terasant A; interesant C, £ / / 33 recheme *A;* reclame C, £ / / 37 întrebări pe cari A; întrebări cari C, £ / /

102

9 deşart A; deşert C, £ //

103

10 pleoape A; pleoapele *C,* £ // 20 Theatre A; Theater C, £ // 26 nemărgenita A; nemărginită *C, Ell*28 pricinuiau A; ar fi pricinuit C, £ //

104

4 strigătoarea A; strigătoare C, £/ incultură *A;* incultura C, £ / / 6 dedective *A;* detective C, £ // 30 fereştri A; ferestre *C,* £ // 32 după-arrriazilor A; după-amiezelor C, £ //

105

5 izvora A; izvorau C, *Ell* 38 străbătută *A;* străbătut C, *Ell*

106

3 văr de al A; văr al *C, E//* 35 că, de altfel, ea A; că ea C, £ / /

107

9 tinerelor A; tinerilor C, £ // 22 dimineaţa *A;* dimineaţă C, £ //

108

2 Theatre A; Theater *C, El* iubeau A; le plăcea C, *Ell9* S. Francisco *A;* San Francisco C, *E/l*33 Anna A; Ana C, £ / /

109

2 sorbite A; sorbit C, £ // 6 ele însele A; şi ele C, £ // 15 displac A; displace C, £ // 19 strimtă A; strâmtă C, £ //

110

33 subtă A; suptă C, £ / /

111

25 referinţi A; referinţe C, £ / /

112

4 cămăşi albe A; cămaşă albă *C,* £ // 14 bucurii A; lucruri C, £ // 21 acea *A;* această C, £ // 37 care mă vor A; cari vor C, £ / va A; vor C, £ / puţine înţelegerii A; cu puţină înţelegere C, £ // 39 mai mă A; mă mai C, £ // 40 contrariul A; contrariu C, £ //

113

8 cunoşti A; ştii C, £ / rosturile *A;* rolurile C, *EII*

114

7 aţîţîndu-i-o *A;* aţîţăndu-i-o C, *EH* 25 dogorîre *A;* dogoare *C, EII* 27 fetii *A;* fetei *C, EII* 30 exagerate oricărei *A;* exagerate ale oricărei *C, E //* 32 încercă A; încerca C, £ / /

115

1 Theatre *A;* Theater C, £ / / 17 copiii *A;* copii C, *EH* 24 strălugit A; strălucit C, E / / 28 compătimire, milă, suferinţă A; compătimire, suferinţă C, *EII* 32 d-na A; d-nă C, £ / /

116

31 Theatre A; Theater C, *EII*

117

I neconsumat *A;* necunoscut *C, E* // 4 vioiciune, *je-m'en-fichisme,* încredere A; vioiciune, încredere C, £ / / 14 întreaga dreptate *A;* toată dreptatea C, *EH*

118

II Sfîrşeam A; Sfîrşisem C, £//

119

2—3 oamenii supravieţuiesc marilor întîmplări, ci acela că, după A; oamenii, după *C, E/I*5 putinţa A; putinţă C, £ / / 17 descoper A; descopăr C, E/7

120

17 *malaria A;* malarie C, E // 28—29 ironice şi obosite, cu tresăriri de liliac, cu rezonanţe nedesluşite, în A; ironice, în C, E / /

121

9 Theatre A; Theater C, E //

122

23 făceam altădată cu A; făceam cu C, £ / / 30 disparat A; disperat C, £//

123

11 ce eu tapam A; ce tapam C, £ / /

124

20 oprit, ostenită, la A; oprit la C, £ / /

125

23 cotidiene A; cotidiane C, £ / /

126

4 Theatre A; Theater *C, EI/5* unul A; una C, E/altul A; alta *C, EII25* uitare A; mirare C, £ / / 26 margeni A; margini C, *EH* 29 zvîcniri A; zvîcnituri *C, EH*

127

5 scufundătorilor A; scufundărilor C, £ / / 2 4 11.871 A; 11.813 C, *EH*

128

35—36 încheagă. în fiecare zi altul, în fiecare an altul A; încheagă. în fiecare an altul C, £ // 36—37 nemulţumit, păcătuind împotriva ta, păcătuind împotriva fratelui A; nemulţumit, păcătuind împotriva fratelui C, E // 38 singurătate A; singurătatea C, E //

129

1 iată-mă A; iartă-mă C, E // 4 Iată-mă A; lartă-mă C, E // 12 noastră agitată a A; noastră a C, £ // 21 legătură A; legătura C, £ // 25 Cum se află A; Ce mai face C, E // 27 genuchi A; genunchi C, £ / /

130

8 scriu A; descriu C, £ // 24—26 sfînt Plîngea. Eu A; sfînt. Eu C, E // 27 *nu-spu-ne A; nu spune C, E/1*

131

13 *That'smy weakness A; That's weakness C, E/l* 23 jure cu mîna pe A; jure pe C, *E/l*

134

22 o slujnică A; slujnica C, *S/1*

In casa familiei Dasgupta. Pe verso: „Mamei, de la băiatul din India. Bhowanlpore, april 1930."

<

CUPRINS

ISABEL ŞI APELE DIAVOLULUI

TABLA CAPITOLELOR